

**EL MOVIMENT CORAL A LA PROVÍNCIA
DE CASTELLÓ (1862-1980): ORIGEN,
EVOLUCIÓ I ANÀLISI DE L'ESTAT ACTUAL**

Arànzazu Martínez Gavara

Director: Dr. Antoni Ripollés Mansilla

UNIVERSITAT JAUME I

DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ
CASTELLÓ DE LA PLANA, 2015

TESI DOCTORAL

**EL MOVIMENT CORAL A LA PROVÍNCIA
DE CASTELLÓ (1862-1980): ORIGEN,
EVOLUCIÓ I ANÀLISI DE L'ESTAT ACTUAL**

Arànzazu Martínez Gavara

Director: Dr. Antoni Ripollés Mansilla

Universitat Jaume I

Departament d'Educació

Castelló de la Plana, 2015

Agraiments

Durant la realització d'un treball tan ardu i tan ple de dificultats com el desenvolupament d'una tesi doctoral, es fa palès l'esforç i la dedicació requerits. No obstant això, l'anàlisi objectiva al finalitzar el treball et demostra immediatament que la magnitud de l'aportació que has fet haguera sigut impossible sense la participació de persones i institucions que han afavorit que aplegue a bon termini. Per això, és per a mi un vertader plaer utilitzar aquest espai per a ser justa i conseqüent amb elles, expressant el meu agraiment.

Si he de començar, no puc fer-ho sinó amb qui ha fet possible aquest projecte, ha confiat en mi i m'ha portat de la mà per

aquest difícil camí de la investigació, Antoni Ripollés. El reconeixement per haver guiat des de l'inici la investigació atenent tots els meus dubtes, i no dubtes. Per tot li done les gràcies.

Els meus agraïments s'estenen a les persones, entitats i agrupacions corals que han col·laborat i contribuït durant aquests anys per a fer possible la present tesi.

Als meus amics i amigues, per tots els bons i grans moments que m'han donat, per estar sempre que els necessite.

Finalment, i com no, mostrar una especial gratitud a les persones més importants de la meua vida, la meua família. Als meus pares, als meus germans, Anna i Manel, i a David; pel seu inestimable recolzament, pels seus ànims, per la seua paciència... i perquè m'han donat consell i ajuda sempre que ho he necessitat.

Castelló de la Plana, 2015

A la meua família

O

Índex

---

1. PREFACI	1
1.1. Plantejament i estructuració	4
1.1.1. Formulació del problema	5
1.1.2. Estat de la qüestió	7
1.1.3. Objectius de la investigació	22
1.1.4. Justificació del tema	24
1.2. Hipòtesis	25
1.3. Metodologia	26
2. ANTECEDENTS	31
2.1. Origen i evolució a Europa	37

2.2. Implantació a Catalunya	42
2.3. Josep Anselm Clavé	47
3. EL MOVIMENT CORAL A LA PROVÍNCIA DE CASTELLÓ	53
3.1. Implantació del moviment coral i expansió a la província de Castelló (1850-1870)	57
3.1.1. Implantació (1850-1860)	58
3.1.2. Difusió (1860-1870)	62
3.2. Crisi (1870-1890)	69
3.3. Consolidació (1890-1900)	76
3.4. Des de l'inici del segle XX fins al final de la dictadura (1900-1975)	83
3.4.1. Des de l'inici del segle XX fins el començament de la Guerra Civil (1900-1936)	83
3.4.2. La Guerra Civil (1936-1939)	108
3.4.3. La Dictadura (1939-1975)	109
3.5. Primers anys de la democràcia (1975-1980)	133
3.6. Dos casos particulars: Nules i Borriana	143
3.6.1. Nules	144
3.6.1.1. Coral Sant Bartomeu	146
3.6.1.2. Cor Popular Valencià Vila de Nules	150
3.6.1.3. Grup de Veus Música Viva	153
3.6.1.4. Veus de Cor	157
3.6.2. Borriana	159
3.6.2.1. Coral Burrianense	163
3.6.2.2. Orfeó Borrianenc	166
3.6.2.3. Coral Borrianenca	172
3.6.2.4. Cor de Cambra Mediterrània	176
3.6.2.5. Cor Carnevale	177
3.6.2.6. Coral Infantil i Juvenil Borrianenca	179
3.6.2.7. Cor de Gent Gran del CEAM	187
3.7. Juan Ramón Herrero	188
3.7.1. Biografia	189

3.7.2. Tasca musical	195
3.7.2.1. Coral Vicent Ripollés	198
3.7.2.2. Coral La Plana	201
3.7.2.3. Cor Gregorià Resurrexit	201
4. CATALOGACIÓ DE LES AGRUPACIONS CORALS DE LA PROVÍNCIA DE CASTELLÓ	205
4.1. Els Ports	209
4.2. L'Alt Maestrat	213
4.3. El Baix Maestrat	221
4.4. L'Alcalatén	277
4.5. La Plana Alta	285
4.6. La Plana Baixa	343
4.7. L'Alt Millars	413
4.8. L'Alt Palància	415
5. ANÀLISI DE L'ESTAT ACTUAL	429
6. CONCLUSIONS	459
7. FONS DOCUMENTAL I BIBLIOGRAFIA	469
7.1. Fonts d'arxiu	470
7.1.1. Arxiu de la Diputació de Castelló	470
7.1.2. Hemeroteca de l'Arxiu Històric Municipal de Castelló	473
7.1.3. Hemeroteca Municipal de València	482
7.1.4. Arxiu de la Real Sociedad Económica de amigos del País de Valencia (RSEAPV)	486
7.1.5. Hemeroteca de la Biblioteca Nacional d'Espanya	487
7.1.6. Biblioteca Virtual de Prensa Histórica	487
7.1.7. Biblioteca de Catalunya	488
7.1.8. Arxiu Municipal de Vila-real	488
7.1.9. Arxiu Municipal de Sogorb	489
7.1.10. Arxiu de l'Agrupació Borrianenca de Cultura (ABC)	489

7.1.11. Arxiu del Cor de Cambra de Castelló	492
7.1.12. Premsa Antiga de Vinaròs	492
7.2. Referències bibliogràfiques	501
7.2.1. Bibliografia	501
7.2.2. Premsa digital	519
7.2.3. Webgrafia	530
7.2.4. Fonts documentals indirectes	544
7.2.5. B. O. E.	546
ÍNDEX ANNEX (annex en CD adjunt)	547

1

Prefaci

L'art sempre ha sigut una activitat vital en la societat. Des de temps antics ha servit com a mitjà d'expressió de les persones, però sobretot de les cultures. “De totes les arts, és la música la que més clarament revela els supòsits bàsics d'una cultura” (Small, 1989, p. 18).

El cant coral no és una activitat moderna, ja en l'antiga Grècia tenien lloc reunions corals. En totes les civilitzacions i cultures s'ha cantat i es canta en grup. Potser no és tracta de cors com els entenem hui en dia, però, al cap i a la fi, són agrupacions de persones que canten en conjunt.

El tipus d'activitat coral que hem estudiat per a elaborar aquest treball no és tan general. Ens hem centrat en les agrupacions corals no professionals i, en principi, civils. Cal matisar que, amb el temps, el paper que pretenien assolir les primeres societats corals civils l'han anat assumint també entitats lligades a esglésies i parròquies. Com explicarem més endavant, hem deixat de costat els cors dels teatres i les formacions religioses de les capelles, que cobrien de manera professional les necessitats d'uns i d'altres.

El present treball parla de l'activitat coral, d'una manera general, a la província de Castelló. Hem tractat de fer un apropament en termes globals del fenomen coral en aquest marc geogràfic, a més d'obrir i iniciar un camí i obrir noves línies d'investigació per a futures recerques més concretes i detallades.

Parlarem també de les dificultats amb les que ens hem trobat a l'hora de recopilar informació ja que no hi han estudis fets sobre el tema en qüestió i que, com veurem després, el moviment coral no ha sigut, en aquest cas, molt significatiu comparat amb altres activitats musicals.

Hem estructurat el nostre estudi de manera que poguérem introduir el moviment coral des dels seus orígens fins a l'actualitat a Castelló. Ho hem fet mitjançant dos procediments: en primer lloc amb una aproximació cronològica des de l'inici del fenomen, al 1862, fins el 1980, incloent els primers anys de la democràcia per cobrir totes les etapes de la història; i en segon lloc, amb una catalogació que abasta tota la trajectòria des dels inicis fins a l'actualitat.

En mig de tot aquest trajecte hem intentat explicar en quina situació es troba la investigació en aquest camp a l'Estat Espanyol en general, puntualitzant alguns casos concrets i sense deixar de banda l'estat d'estudis al País Valencià i, per últim, a la província de Castelló.

També, en referència a la història i evolució del fenomen coral, hem començat amb l'origen a la península, amb una petita ressenya a l'època antiga i als antecedents a Europa, per a continuar amb el que s'ha viscut a la província de Castelló, sempre relacionant-ho amb el moviment coral de fora i amb els fets històrics de cada moment.

Ja hem dit que a Castelló l'activitat coral no ha tingut la projecció que ha experimentat a altres llocs de l'Estat, però amb els anys ha anat calant en la societat castellonenca i cada vegada més ens trobem amb noves agrupacions disposades a portar el cant coral i interpretar els nostres compositors allà on els demanen.

Bona mostra són les paraules que va dirigir Matilde Salvador¹ al món coral a Castelló. Açò es va produir el 29 d'Octubre de 2006 al "*II Dia Valencià del Cant Coral*" que es va celebrar a l'Auditori de Castelló i que va servir també d'homenatge a aquesta important compositora:

He dit moltes vegades, i ho tornaré a dir, que no conec millor instrument musical que la veu humana. La veu permet el que cap atifell és capaç de proporcionar, per això, la meua dedicació a la música coral, no és un acte de reivindicació simple o d'actitud generosa a les aptituds naturals de dones i homes. La meua dedicació a la música coral, a algú potser li sembla sorpresiu el que vaig a dir, ho és per egoisme.

---

¹ Matilde Salvador (1918-2007) és una de les grans personalitats de la composició coral del País Valencià que va nàixer a Castelló de la Plana. Té un ampli catàleg d'obres per a veu i conjunt vocal, a més, per suposat, d'obres per a altres tipus d'agrupacions.

No hi ha mitjà més adequat pels meus propòsits com compositora que la veu, i per tant he jugat amb avantatge a l'hora de fer la meua obra musical. Per això, avui aquest homenatge que m'oferiu ho és en justícia a eixa aptitud de dones i homens que és la veu.

Però l'accepte agraïda perquè, a més de la satisfacció personal que sempre té el rebre el respecte dels amics, crec, sincerament, que actes com el d'avui serviran per remarcar el protagonisme de la paraula cantada en el món de la música. Com diuen les escriptures: al principi fou la paraula. Sense la paraula no som plenament humans, i sense la paraula musicada ens convertim en uns éssers imperfectes.

Cantem per tant, i accepteu les meues gràcies més sinceres, perquè aquest acte em fa feliç i disposada a continuar fent música coral per molts, moltíssims anys. (*Cantem*, 2006c, p. 6)

1.1

Plantejament i Estructuració

Cal explicar el per què i els motius de la recerca. Eixa és la finalitat d'aquest apartat, en el que abordem aquestes qüestions per a justificar com i de quina manera s'ha escomés la investigació.

Des de menuda he estat vinculada a la música fins que vaig decidir continuar per aquesta vessant professional. Vaig obtindre els títols de Professora Superior de Piano, de Professora Superior de

Música de Cambra, de Professora Superior de Solfeig, Teoria de la Música, Transposició i Acompanyament i de Professora Superior de Cant. La meua activitat professional, es va decantar finalment pel cant, ja que des de 2003 forme part de la plantilla del Cor de la Generalitat Valenciana. Evidentment, els vincles personals i professionals que ens unixen a aquest àmbit de la música ens van impulsar a emprendre aquesta tasca, que hem de remarcar no ha sigut gens fàcil donat l'hermetisme d'algunes entitats i la poca facilitat d'accés a la informació.

Aportem també la bibliografia referent a aquest tema a nivell global i la poca que hem pogut trobar del nostre estudi més concret.

1.1.1

Formulació del problema

Les associacions corals al País Valencià i en concret a la província de Castelló no han gaudit de l'esplendor experimentat en altres comunitats de l'Estat Espanyol. En contraposició a les Bandes de música que sí han tingut un major abast social a la nostra Comunitat, el moviment coral no ha arribat a assolir l'impuls i la projecció que ha tingut, per exemple, al País Basc o a Catalunya malgrat la proximitat geogràfica d'aquesta última. Així i tot, l'activitat coral s'ha anat arrelant en la nostra societat i és un element important a tindre en compte a l'hora de parlar de la música al País Valencià, en el nostre cas a la província de Castelló, donada la important labor de divulgació que acomplixen moltes entitats envers compositors contemporanis locals i el prestigi que han assolit algunes d'elles.

Al s. XIX a tots els països d'Europa el cant coral creix al ritme de la societat burgesa i la industrialització. Un poc abans es van desenvolupar a Anglaterra les societats corals de veus

masculines, i després ja, les societats corals d'aficionats a l'Europa Central, integrades per treballadors, artesans i petits comerciants. Més tard, aquestes societats influiran en la creació de les primeres societats corals a França. Al 1833 el músic i professor Guillaume Louis Bocquillon, anomenat Wilhem (1781-1842) va fundar un cor de veus masculines i de classe obrera amb el nom d'*Orphéon* on a més del cant col·lectiu, els seus membres aprenien solfeig. Aquest *Orphéon* de Wilhem incentivarà i estimularà la creació de noves societats corals arreu de França i d'altres països veïns.

Aquest moviment que ja s'anava consolidant a Europa va tindre el seu reflex a la Península ja en la segona meitat del s. XIX. L'activitat coral va ser especialment important a Catalunya on va nàixer la primera societat coral de tot l'Estat Espanyol de la mà de Josep Anselm Clavé² al 1850 (Carbonell, 1994; Carbonell, 1999c; Gargallo, 2007; Guansé, 1966; Nagore, 1999; Poblet, 1973; Soriano, 1865; Trenc, 1994), *La Fraternidad*³, que a l'any 1857 canviaria el seu nom pel d'*Euterpe* (Carbonell, 1994; Gargallo, 2007; Guansé, 1966; Nagore, 1999; Poblet, 1973; Trenc, 1994). La idea de Clavé era crear societats musicals amb treballadors i artesans amb la voluntat de millorar les condicions de vida i la formació cultural de la classe obrera, dins d'un esperit de reivindicació social i ideològic introduït per la revolució industrial.

Arran les primeres actuacions públiques de la *Sociedad Coral La Fraternidad*, la labor de Clavé va tindre un gran impacte i açò va fer que els seus postulats s'estengueren ràpidament a nivell popular.

---

² Al 1863 es va crear un dur enfrontament amb els germans Tolosa respecte a quina va ser realment la primera agrupació coral de tot l'Estat Espanyol. Joan i Pere Tolosa van crear al 1853 l'*Orfeón Barcelonés* seguint els mètodes de Wilhem.

³ "*La Fraternidad*" és la primera societat coral obrera de l'Estat Espanyol a imitació de les ja existents a la resta d'Europa, tenint en compte que ja existien formacions religioses i vinculades al teatre de caire professional.

Aquesta influència es va reflectir en molts indrets, entre ells la província de Castelló. Cal especificar que en els inicis del moviment en aquesta província van conuiu les entitats que seguien els postulats de Clavé amb les que estaven adscrites a les parròquies i altres institucions religioses, molt més nombroses que les primeres.

Donada la proximitat geogràfica de la província de Castelló amb Catalunya, -on el cant coral gaudix d'una gran tradició i les entitats estan força consolidades i arrelades en la vida catalana, podríem dir fins i tot que, a més de fer música i cant, han esdevingut en determinats casos un element d'identitat i d'estructuració de la comunitat-, podríem pensar que el moviment coral en aquesta ha tingut un impuls i un desenvolupament similar, però al igual que en la resta del País Valencià han sigut les Bandes les que han tingut major impacte social i han fet eixa funció estructuradora. Haurem d'esbrinar doncs, quin paper han jugat les societats corals a la província de Castelló i quina evolució han sofert al llarg dels anys dins el marc de la societat en relació amb la resta del País Valencià i també amb la resta de l'Estat. Haurem de comprovar si realment ha sigut decisiva la localització geogràfica.

1.1.2

Estat de la qüestió

En iniciar la recerca ens n'hem adonat de que no s'havia desenvolupat cap estudi en relació al tema en quant a la província de Castelló, tampoc existix cap tipus de registre de les societats corals que estan en actiu hui en dia al País Valencià, ni cap mena d'arxiu on queden registrades les entitats que ja han desaparegut. Sí que s'han realitzat estudis teòrics sobre el cant coral a Espanya, però aquest tipus d'investigació s'ha treballat menys al País Valencià

i, sobretot, és pràcticament nul en el cas concret que ens ocupa, o siga, a la província de Castelló.

Els estudis sobre societats musicals i corals a Espanya no han sigut tan prolífics com a altres països europeus. La bibliografia sobre aquest tema està constituïda essencialment de monografies locals o regionals, com és el cas de Catalunya on la recerca es centra majoritàriament en la figura de Clavé; falta una aproximació conjunta, més global, del fenomen coral similar a d'altres treballs i investigacions existents en altres països. Molts dels treballs centrats en la vida i obra de Josep Anselm Clavé es troben sobretot entre 1863 i 1900, però hem de remarcar que en la segona meitat del s. XX han aparegut importants biògrafs de Clavé i figures essencials en la investigació del moviment coral que han fet que es desenvolupe la recerca en aquest camp.

Com hem dit abans, una gran part dels estudis realitzats al nostre país sobre aquest tema s'han centrat en la figura de Clavé, però també podem trobar obres dedicades al fenomen coral en general.

La primera que trobem és un estudi del mateix Clavé que, tal com apunta Manuela Narváez (2005) en la seua tesi doctoral, definix els postulats i els trets característics del moviment claverià, s'anomena "*Las sociedades corales en España (1867-1869)*" (Clavé, 1863). Segons Narváez (2005) és un estudi que recull informació de la revista "*El Metrónomo*"⁴, situa els precedents de les primeres organitzacions corals i mostra els orígens del moviment coral a l'Estat Espanyol. Jaume Carbonell (1994) al "*Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*" fa referència a aquest llibre i diu:

---

⁴ Setmanari publicat durant els anys 1863-1864 per la *Asociación Euterpense*, primera entitat federativa que reunia a les societats corals claverianes, fundada el 1860 i presidida pel mateix Clavé. Aquest setmanari era el portaveu de l'*Asociación Euterpense* i de totes les societats corals associades.

Podemos disponer principalmente de los datos que nos facilita Clavé en su obra ya citada de 1863 («Las Sociedades corales en España»), a pesar de ser una obra muy limitada en este aspecto ya que solamente indica la fundación de las sociedades en las que Clavé intervino más o menos directamente, olvidando todas las entidades que se fundaron de manera espontánea por Cataluña siguiendo el modelo de Clavé pero fuera de su ámbito geográfico más directo. (p. 71)

De seguida trobem “*Memoria sobre las sociedades corales en España*”, obra del musicòleg Mariano Soriano Fuertes (1865). En aquesta obra, Soriano Fuertes ens narra la història dels orígens de les societats corals, amb una ressenya de la importància de la música en les civilitzacions antigues, passant per una visió global del cant coral a Europa i acabant amb Catalunya; i presenta la figura d’en Clavé, a qui l’unia una gran amistat, com una peça clau. Soriano remarca els aspectes socials i organitzatius de les societats i incidix en la importància de la pràctica del cant coral com a forma de lleure i cultura:

Las sociedades corales son útiles al desarrollo civilizador de los pueblos, y las deseo para mi patria. En Clavé encuentro genio, entusiasmo y honradez, y con honradez y entusiasmo le he defendido y le defiendo. Si criticado soy, la crítica no me asusta cuando mi conciencia está tranquila, y los resultados favorables al objeto civilizador y bueno que

defiendo, son la causa de tan envidiable tranquilidad. (p. 41)

Explica també l'expansió del moviment cap a altres comarques i arriba a fer un llistat de les societats corals que formaven l'*Asociación Euterpense* fins a Maig de 1864.

En aquell temps es van realitzar diverses biografies sobre Clavé, entre elles destaquem les dels seus amics i col·laboradors, la d'Eduard Vidal i Valenciano i Josep Roca i Roca que data de 1874 i la d'Apel·les Mestres (1876) escrita només dos anys després de la mort d'en Clavé: "*Josep Anselm Clavé, sa vida i ses obres*".

També amb referències als orígens i evolució del moviment coral trobem l'obra "*Utilidad de la música a todas las clases de la sociedad*" del compositor i crític musical Antoni Fargas i Soler (1878). També ací Narváez (2005) ens aclariu que l'autor reflexiona sobre la importància de l'educació musical per a les classes obreres i sobre la funció social de les associacions corals de Clavé.

Encara al s. XIX apareix la primera obra dedicada a la pedagogia del cant coral a Catalunya, "*L'Ensenyança musical i les Societats Corals*" de la mà de J. E. Tort i Daniel (1894). Aquesta obra naix de la necessitat de millorar la formació vocal i sobretot musical de les societats claverianes (Narváez, 2005).

Un llibre més dedicat a la vida i obra claverianes és "*Clavé y su obra*" de Josep Rodoreda (1897).

Ja entrat el s. XX trobem també diverses monografies dedicades a Clavé com "*El músico-poeta Clavé*" de José Subirá (1924), "*Josep Anselm Clavé*" de Josep Lleonard (1937) i "*José Anselmo Clavé y su tiempo*" de Tomàs Caballé (1949).

Un dels biògrafs de Clavé, Domènec Guansé (1966), escriu "*Josep Anselm Clavé: apòstol, agitador i artista*". A diferència de les anteriors biografies aquest autor no només es centra en la figura de Clavé com a músic i compositor que va redimir les classes

treballadores ensenyant-los a cantar, sinó que repara també en Clavé com a persona, en la seua faceta humana.

Uns anys després es publica una nova biografia de Clavé “*Josep Anselm Clavé i la seva època (1824-1874)*” de Josep Maria Poblet (1973). El autor narra la vida de Clavé des de la seua naixença fins a la seua mort, parla del seu entorn més pròxim i de la societat en la que va viure. Amb una actitud globalitzadora destaca la tasca d'en Clavé tan important en la música com en la política al llarg de la seua vida.

Més propers a nosaltres es troben articles com el de Jacinto Torres Mulas (1982), “*El origen de los orfeones y sociedades corales en España*”, que tracta de nou l'origen de les societats corals i aprofundix en les diferències existents entre els postulats de Clavé, per a qui el més important era l'aspecte social, moral i educatiu del cant coral deixant com a secundari l'aspecte tècnic, i la concepció totalment contrària dels germans Tolosa que implantaren el mètode Wilhem d'ensenyament simultani de solfeig i cant (Trenc, 1994). Jacinto Torres (1982) posa de nou damunt la taula la polèmica Clavé-germans Tolosa i atribueix a aquests últims la introducció dels cors populars a l'Estat Espanyol (Narváez, 2005).

A tindre en compte són un parell d'articles de Carlos Gómez Amat (1984), destacada figura dins l'àmbit de la investigació musicològica, centrada principalment en la vessant sociològica de la música, amb una brillant trajectòria de publicacions i una important labor de crítica musical, i un particular interès en la defensa de la música espanyola, sobretot la dels segles XIX i XX.

Podem destacar el treball de Joaquina Labajo (1987), “*Aproximación al fenómeno orfeonístico en España (Valladolid, 1890-1923)*”. La intenció de l'autora d'aquesta obra és considerar tot tipus de música i cançons com a font d'informació sobre la mentalitat i la trama social en la que s'inseria el funcionament de les societats corals en aquell moment, i al mateix temps fugir de la tendència

generalitzada de molts musicòlegs a l'hora d'investigar, de privilegiar les figures i els centres musicals del país més destacats, en favor de l'interés pel significat de la música en la vida de les persones i com a mitjà de comunicació (Brey, 1994).

En la mateixa línia que Labajo trobem l'article de Jon Bagüés (1987) "*El coralismo en España en el s. XIX*", presenta informació sobre l'origen i desenvolupament del moviment coral a diferents punts d'Espanya (Ibarretxe, 2007).

Com hem dit abans, en els últims anys s'ha desenvolupat considerablement la investigació en el camp de les societats corals, publicacions com la revista "*Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*" (DD. AA., 1994) dedica un número a les societats musicals i corals en Espanya als segles XIX i XX. Aquest treball tracta d'incloure les diverses formes de sociabilitat musical que havien estat un poc deixades de costat en la història de la música d'aquest país com serien els orfeons, les societats musicals i corals, les bandes,... i remarca la importància del fenomen en quant a la continuïtat que ha tingut en el temps considerant el cant i la música com la base de les relacions socials i com a elements estructurants de la societat civil als segles XIX i XX. En quant als articles dedicats a les societats corals en general podem destacar el de Gérard Brey (1994) "*Sur les orphéons en Espagne en général et à Valladolid en particulier. Commentaires à propos du livre de Joaquina Labajo Valdés*", el de Marie-Claude Lécuyer (1994) "*Musique et sociabilité bourgeoise en Espagne au milieu du XIXe siècle*" i el de Jean-Louis Guereña (1994) "*Les orphéons socialistes et leur répertoire au début du XXe siècle*".

No hem de deixar de dir que el 1999 va ser declarat l'any Clavé com a commemoració de tres aniversaris, 175 anys del naixement de Clavé, 125 de la seua mort i 150 de la fundació de la *Societat Coral La Fraternidad*. Amb motiu d'aquesta commemoració es van realitzar nombroses activitats totes relacionades amb el cant

coral. Es va dur a terme el “*I Congrés Català de Cant Coral*” en el que van intervindre professors i investigadors de renom d’arreu de tot l’Estat com Casassas, Aviñoa, Carbonell, Galbis, Nagore, Artís i Ibarretxe entre d’altres. Es va instal·lar també una exposició titulada “*Clavé al Cor*” de la que es va confeccionar un catàleg, “*L’Home i l’època*” (DD. AA., 1999), molt ben documentat i en el que van participar amb diversos articles prestigiosos investigadors i historiadors entre els que destaquem a Carbonell, Aviñoa, Artís i Casassas. De tot aquest Any Clavé la *Federació de Cors de Clavé* va elaborar una interessant memòria (Comellas i Federació de Cors de Clavé, 2001) extensa i ben completa.

Han aparegut també, en els últims temps, figures importants i que han contribuït notablement a la recerca en aquest camp. Destaquem doncs, la figura de María Nagore que ha realitzat treballs dedicats al moviment coral a l’Estat Espanyol en general, així com treballs més localitzats, centrats en la zona del País Basc. Ha publicat nombrosos articles en llibres i revistes especialitzats, ha participat en congressos importants i ha col·laborat en obres col·lectives, com “*Orígenes del movimiento coral en Bilbao en el s. XIX*” (Nagore, 1991), “*La música coral en España en el s. XIX*” (Nagore, 1995), “*Aportaciones al estudio del movimiento coral en España*” (Nagore, 1998a), “*El origen de las sociedades corales en el País Vasco*” (Nagore, 1998b), “*Coros*” (Nagore, 1999a), “*L’impacte de la presència dels Cors de Clavé a Espanya*” (Nagore, 1999b), “*Un aspecto del asociacionismo musical en España: las sociedades corales*” (Nagore, 2001b), entre d’altres. Entre les seues publicacions destaca “*La revolución coral. Estudio sobre la sociedad Coral de Bilbao y el movimiento coral europeo*” (Nagore, 2001a) que és un llibre basat en la seua tesi “*La Sociedad Coral de Bilbao en el contexto del movimiento coral europeo (1850-1936)*” (1993), on descriu en una primera part els orígens i la trajectòria del moviment coral a Europa, finalitzant amb l’evolució d’aquest moviment a Espanya i reduint

l'àmbit geogràfic fins a Biscaia (Narváez, 2005), fent en aquest últim cas un estudi detallat de les dates de creació, l'adscripció política i les activitats que desenvolupaven les societats corals de finals del s. XIX i principis del s. XX; i en una segona part tot allò referent a la *Sociedad Coral de Bilbao* des de la seua fundació, al 1886, fins al 1936 (Ibarretxe, 2007).

Una altra figura destacada és Jaume Carbonell, un musicòleg que ha esdevingut especialista en Clavé i que realitza una important tasca investigadora en l'estudi de la música catalana als segles XIX-XX, específicament en l'àmbit del cant coral. Ha participat en diversos congressos, ha fet estudis i ha escrit articles per a nombroses revistes importants, entre ells "*Las sociedades corales en Cataluña: visión historiográfica y estado de la cuestión*" (Carbonell, 1991), "*Los Coros de Clavé. Un ejemplo de música en sociedad*" (Carbonell, 1994), "*Els cors de Clavé i Els segadors, entre 1892 i 1936: Contribució a l'estudi de la consciència d'himne nacional de Catalunya*" (Carbonell, 1998a), "*Aportaciones al estudio de la sociabilidad coral en la España contemporánea*" (Carbonell, 2003), "*El naixement del cant coral a Catalunya. Els Cors Clavé 1850-1936*" (Carbonell, 1999b) i "*El cant coral*" (Carbonell, 2000a). Destaquem ací també els llibres "*Els Orígens de les Associacions Corals a Espanya: s. XIX-XX*" (Carbonell, 1998b) resultat de les reflexions que es van produir al "II Simposi sobre Associacions Musicals a Espanya" (1996), en el que van intervindre importants investigadors de renom, i "*Josep Anselm Clavé i el naixement del cant coral a Catalunya (1850-1874)*" (Carbonell, 2000b), que al igual que el llibre que hem nomenat abans de la professora Nagore està basat en la seua tesi "*Josep Anselm Clavé i les societats corals a Catalunya (1850-1874)*" (1996), en aquest cas es tracta d'un resum de la tesi. És una obra completa i ben documentada de la vida i l'obra de Clavé que oferix una visió global obviant tot tipus d'adulació sobre la seua figura, en favor de l'objectivitat per a poder apreciar totes les

facetes de l'obra claveriana. Recentment ha publicat un llibre sobre la *Coral Euterpe* (Carbonell, 2007) en commemoració dels 150 anys del naixement de dita coral.

Al principi hem apuntat que molts dels treballs que s'han realitzat a l'Estat Espanyol són estudis localitzats geogràficament parlant, de caràcter més local o regional. A banda dels que ja hem nomenat de M. Nagore (al País Basc) i de J. Carbonell (a Catalunya), ens centrarem, en primer lloc, a Catalunya on les tasques de recerca han estat més prolífiques, tal com hem pogut comprovar amb la bibliografia que hem descrit abans. Ja entrada la segona meitat del s. XX trobem el llibre de Maximiano García Venero (1951) "*Luis Millet, cantaire de Cataluña!*", un document de primera mà per a conèixer l'excepcional personalitat del mestre Lluís Millet⁵ i la vida de l'*Orfeó Català*.

No està de més remarcar un parell d'articles importants a l'hora de parlar del moviment coral a Catalunya, "*Un siglo de música coral en Cataluña*" d'Aureli Capmany (1954) on estudia les fases de la polèmica d'en Clavé amb els germans Tolosa (Carbonell, 1994) i "*De Clavé a Millet*" d'Oriol Martorell (25 d'octubre de 1969), que presenta l'obra de Lluís Millet i la contraposa a la de Clavé, buscant punts en comú i divergències entre les dos des del punt de vista històric i social (Narváez, 2005).

S'han publicat nombroses obres sobre Lluís Millet i també sobre l'*Orfeó Català*, entre elles destaquem les del reconegut estudiós del cant coral català Pere Artís com per exemple, "*El cant coral a Catalunya (1891-1979)*" (Artís, 1980) en la qual es partix de la fundació de l'*Orfeó Català* i s'analitza el fenomen coral a Catalunya des del punt de vista polític i social en cadascuna de les etapes (Narváez, 2005), "*Lluís Millet vist per Lluís Millet*" (Artís, 1983) i "*Orfeó Català. Llibre del centenari*" (Artís i Millet, 1991), obra

---

⁵ Fundador de l'*Orfeó Català*, conjuntament amb Amadeu Vives, el 1891.

coordinada per Pere Artís conjuntament amb Lluís Millet i Loras per a commemorar el 100 aniversari de l'*Orfeó Català* (1981-1991). També ha estat important la participació en congressos com, per exemple, "*La nova societat i els nous plantejaments corals. L'Orfeó Català, orfeons i orfeonisme*" (Artís, 1999b).

Una obra imprescindible a l'hora de parlar de l'*Orfeó Català* és la de Joaquim Renart (1992), dibuixant i president de l'entitat durant el període de finals de la Guerra Civil i de la primera Postguerra, tal vegada el més difícil de la seua història (Narváez, 2005), "*L'Orfeó Català que he viscut*" que ve a ser un recull de textos del seu diari personal entre 1918 i 1961.

Un altre llibre sobre la història d'aquesta entitat és "*Història de l'Orfeó Català. Moments cabdals del seu passat*" de Josep Maria Roig (1993) que explica les implicacions de l'entitat dins de la societat catalana amb un estil planer i seriós.

Per a finalitzar amb l'*Orfeó Català* destaquem la tesi doctoral de Manuela Narváez (2005) "*L'Orfeó Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*", en la que l'autora analitza la trajectòria artística i institucional de l'entitat vinculada amb el moviment catalanista, des de la seua fundació fins a la reapertura després de la Guerra Civil.

Joan Lluís Marfany (1987) publica en una revista un article titulat "*Al damunt dels nostres cants...: nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle*", on assenyala la importància política i ideològica del cant col·lectiu en relació al naixent nacionalisme català (Duarte, 1994).

Continuant amb Catalunya trobem alguns articles, un sobre Lleida d'Élisée Trenc (1994): "*La "Renaixença" et l'implantation du chant choral a Lérida*", un l'altre sobre Reus d'Ángel Duarte (1994): "*Republicanism y canto coral en el Reus de finales del siglo XIX*" i un altre de nou sobre Lleida de Lluís Marc Herrera i Llop (1998): "*El origen del canto en Lleida en la segunda mitad del siglo XIX*".

Destaquem també la tasca de recerca de Xosé Aviñoa. En quant al cant coral ressaltem *“La investigación sobre canto coral en la actualidad”* (Aviñoa, 1998) i la coordinació d’*“Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear”* (Aviñoa, 2000c), una obra de referència en la que trobem múltiples referències al cant coral i en la que, també ell, ha participat amb distints articles.

No està de més nomenar també la participació d’Antonia Luengo (1999), professora de la Universitat de Barcelona, amb *“El cant coral a Catalunya entre 1939-1975. El paper de la F.E.T. y de las J.O.N.S.”*.

Passem a la zona del País Basc que, després de Catalunya, és la que major nombre d’estudis presenta. A banda dels treballs de recerca de la professora Nagore, trobem l’estudi de Miguel Pelay (1980) *“Música sembrada. Orfeón donostiarra: su historia (1897-1978)”*.

Podem nomenar un article de José Luis Ansorena (1991) *“Compositores promotores del coralismo en el País Vasco”*. Un altre article a tindre en compte és el de Jon Bagüés (1993), al que ja hem nomenat abans, *“La música coral entre los vascos”*.

Important resulta remarcar també l’article de Michel Ralle (1994) *“L’orphéonisme socialiste dans la zone de Bilbao (1890-1910)”*.

Més recentment han aparegut nous investigadors al País Basc, una d’ells, Carmen De Las Cuevas , s’ha centrat en l’*Orfeón Donostiarra* amb un llibre que estudia la fundació, la seua evolució històrica, les activitats i el repertori d’aquesta entitat tan important i tan arrelada al País Basc. El llibre s’anomena *“Orfeón Donostiarra. Armonía sin fronteras”* (De Las Cuevas, 2003) i està basat en la tesi de la mateixa autora *“El Orfeón Donostiarra (1897-1997): proyección social, cultural y educativa”* (2000) (Ibarretxe, 2007).

Un altre nom a tindre en compte és el de Gotzon Ibarretxe, de qui destaquem la seua tesi doctoral *“El canto coral como entramado del nacionalismo musical vasco”* (1996), els articles *“Movimiento coral*

y nacionalismo vasco” (Ibarretxe, 1999a), “*Orfeons, regionalisme, foralisme i nacionalisme*” (Ibarretxe, 1999b), “*Implicaciones educativas y culturales en el coralismo infantil vasco-navarro*” (Ibarretxe, 2003), “*Modelos de educación coral infantil: entre lo formal y lo no formal*” (Ibarretxe, 2007) i el treball d’investigació “*El movimiento coral vasco: tradición, cultura y educación*” (2004) que pretén estudiar les implicacions educatives del moviment coral basc en els últims anys, així com oferir un panorama més complet de la funció federativa (Ibarretxe, 2007). Aquest treball ha sigut guardonat en els *IV Premios Orfeón-UPV-EHU*.

Continuant pel nord de l’Estat Espanyol trobem “*Historia coral de Asturias*” de Luis Arrones (1978). La participació al II simposi sobre associacions musicals a Espanya amb: “*El proceso de formación de las sociedades corales en Asturias. De los inicios de siglo a los años treinta*” de Jorge Uría (1998) i “*El movimiento coral en Asturias: etapas de recuperación (1923-1936)*” de Claude Le Bigot (1998). I el llibre “*Asturias, historia y memoria coral (1840-1936)*” (Le Bigot, Guereña i Uría, 2001).

Passem a Galícia on destaquem l’article de Luis Costa (1998) “*El coralismo en Galicia: 1870-1930*”.

Ja més al sud, concretament a Andalusia, remarcuem la figura de Manuel Morales del que destaquem els estudis: “*Sociedades musicales y cantantes en Andalucía (1843-1913)*” (Morales, 1994) i “*Sociedades corales y orfeones en Málaga, 1853-1936*” (Morales, 1998).

A Múrcia trobem “*El origen y los primeros pasos del Orfeón murciano Fernández Caballero*” (Delsard, 1998).

A Balears l’article de Joan Company (1999), professor de la Universitat de les Illes Balears, “*El cant coral a les Illes Balears*” amb el que va col·laborar al 1er Congrés Català de Cant Coral.

Ja al País Valencià trobem alguna incursió com la de Isabel de la Cruz (1990) en “*Algunos aspectos de las sociedades musicales*

en el País Valenciano” i la d’Inmaculada Tomás (1992) en l’article “*El movimiento coral valenciano*”, on explica d’una manera general el naixement i el desenvolupament del moviment coral valencià amb referències als orfeons i cors més importants del País Valencià. Vicent Galbis, professor de la Universitat de València ha escrit “*La música instrumental y vocal de la primera mitad del siglo XIX*” (Galbis, 1992). Publica al 1995 un llibre titulat “*Un Viatge pel món de les corals*” (Galbis, 1995) i uns anys més tard amb “*El cant coral al País Valencià*” (Galbis, 1999a), al 1er Congrés Català de Cant Coral, aporta la primera informació elaborada sobre els orígens i evolució del cant coral al País Valencià (Narváez, 2005), ja que com hem dit al principi aquest no és un tema molt estudiat en aquesta comunitat. També ha escrit al “*Diccionario de la música Española e Hispanoamericana*” l’entrada de “Pérez Gascón, Pascual” (Galbis, 1999b) en la que parla de la introducció del sistema Wilhem a València, a “*Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*” (Galbis, 2000) i a “*Diccionario de la música valenciana*” la part corresponent als cors (Galbis, 2006a), on descriu uns precedents i uns períodes d’implantació, difusió i consolidació del moviment coral, i a més els relaciona amb les distintes etapes històriques del país; acaba l’article amb una breu història de cadascuna de les entitats corals més importants de la Comunitat. Més recentment trobem un article prou complet de Manuel Sancho (2007), “*Orfeonismo y canto coral en Valencia (1850-1910)*”, una primera aproximació del tema a l’espera de noves investigacions que aborden la qüestió des d’una dimensió més àmplia i globalitzadora. Centra un poc més l’estudi en la ciutat de València i dividix la història del cant coral a la ciutat en tres etapes. Sancho explica:

El presente trabajo constituye una primera aproximación al movimiento coral valenciano a partir de sus orígenes, hacia 1850,

hasta su consolidación en la primera década del siglo XX, pasando por el gran auge que conocerá durante el lustro 1893-1897. Nuestro análisis centra sus líneas básicas en la evolución cronológica de este género de manifestaciones atendiendo a sus aspectos histórico-musicales, sin perjuicio, no obstante, de ahondar en cuestiones de índole socio-cultural que permitan una comprensión más amplia del fenómeno abordado. (p. 103)

A banda dels estudis que s'han pogut fer en quant al moviment coral, podem trobar molts articles i monografies dedicades a algunes de les entitats amb més tradició al País Valencià.

En els últims anys han aparegut publicacions periòdiques, algunes d'elles al si de determinades societats corals, però nosaltres destacarem la revista “*Cantem*”, que és publicada per la Federació de Cors de la Comunitat Valenciana (FECOCOVA) des de l'any 2000.

En quant a la província de Castelló els estudis i publicacions referents al tema que ens ocupa, com hem apuntat al principi, són encara menys nombroses, per no dir inexistents. Els llibres que hem trobat i que pensàvem ens podrien apuntar alguna cosa, com el de Benito Traver (1918) “*Los músicos de la provincia de Castellón: Ensayo bio-bibliográfico*” i el de Vicent Ripollés (1935) “*Músicos castellonenses*”, no ens aporten res en quant a la música coral de la província. Sí que trobem en aquests llibres referències a músics i compositors alumnes de Pascual Pérez Gascón, que segons alguns estudis, que veurem a capítols posteriors, és el primer en posar en pràctica el mètode Bocquillon-Wilhem a València i també a l'Estat Espanyol (Galbis, 1999b; Sancho, 2007), però en principi, segons les dades que tenim en aquest moment, no estarien relacionats amb la formació de ningun cor a la província de Castelló. Podem destacar el

llibre d'Antoni Ripollés (2004), "*Vicent Garcia Julbe. Estudi i catalogació de la seua obra*", que ens apunta alguna cosa sobre les influències del moviment coral actual a la província; un capítol de Cèsar Torlà (2000) titulat "Llucena musical", en el que apareix una petita ressenya del cor que va existir en aquesta població, dins el llibre *Monogràfica de Llucena (L'Alcalatén)*; i sobretot, els llibres editats per a commemorar distints aniversaris d'algunes entitats com el llibre per a commemorar el 50 aniversari de la fundació de la *Coral Polifònica Benicarlanda*, "*L'ànima d'un cor: 50 anys de la Coral Polifònica Benicarlanda*" (Constante, 2001), en el que es narra tota la història de la coral, l'editat per la commemoració del 25 aniversari de la *Coral Vicent Ripollés*, "*Veinticinco años de la Coral Vicent Ripollés, 1978-2003*" (Coral Vicent Ripollés, 2003) i "*Àlbum de família: cinquanta anys de la schola cantorum de la Vall d'Uixó*" (Font, 2006), sense deixar-nos les revistes que es van publicar per a celebrar el 50 i el 75 aniversari de l'*Agrupació Coral "Els XIII"*, *Els XIII. Bodas de oro. 1915-1965. Villarreal i Agrupació coral "Els XIII". Bodes de diamant. 1915-1990. Vila-real*, a més d'un llibret que es va editar al 2009 per al 25 aniversari de la *Coral Juvenil Sant Sebastià de Vinaròs* –segons les dades que ens ha aportat Pietat Gandia Querol, presidenta de l'agrupació en el seu dia-.

Com hem explicat al principi no existix cap tipus de registre de corals al País Valencià. Sí que trobem una federació de cors (FECOCOVA) en la que hi ha un llistat de tots els cors de la comunitat que estan federats amb les seues dades. Hem de ressaltar que, a diferència de les Bandes, la quantitat de cors federats no és molt elevada. Per exemple, a la província de Castelló la majoria dels cors no estan federats i per tant no apareixen en cap llistat ni registre.

Hem recorregut al registre d'associacions culturals que es troba a *La Casa dels Cargols*, seu de Presidència de la Generalitat a Castelló i allí hem trobat un llistat de les associacions musicals

sense ànim de lucre que s'han registrat, que no són totes. En teoria aquest registre s'actualitza tots els anys, però tenim constància de que és un procés lent, a més a més només tenim accés al llistat vigent en eixe moment, no queda constància de les associacions que es donen de baixa. També hem pogut comprovar que les associacions que no són donades de baixa continuen apareixent al llistat encara que ja hagen desaparegut.

1.1.3

Objectius de la investigació

L'objectiu primordial d'aquesta investigació és assentar les bases sobre aquest tema i obrir distintes línies d'investigació en el camp del moviment coral a la província de Castelló, tant pel que fa referència a l'aportació de dades i informació inèdita com a la metodologia.

L'objecte del treball és, doncs, aportar informació d'interés sobre els orígens i el desenvolupament de les societats corals en aquesta província, matèria sobre la qual ningú no ha realitzat un estudi aprofundit. Es tracta d'analitzar, en general, tots aquells elements que ajuden a comprendre el paper que ha tingut el moviment coral dins el marc de la societat al llarg de la seua història.

Concretant un poc, podem plantejar uns objectius més específics per a la investigació:

1. Un primer objectiu és localitzar l'origen del moviment coral a la província de Castelló. La finalitat és, doncs, tractar d'esbrinar les circumstàncies que van envoltar els orígens d'aquest fenomen, i concretar en la mida del possible quina va ser la primera entitat coral que trobem a la província.

2. Un altre objectiu és explicar en termes generals quina evolució ha experimentat el fenomen coral des dels seus orígens fins al 1980 i determinar amb una visió global la creixença de les societats corals en les diferents comarques.
3. Una vegada determinats els orígens i l'evolució, ens proposem estructurar diacrònicament en etapes la trajectòria del moviment coral coincidint amb la lògica natural de la cronologia.
4. Arribats a aquest punt podem contextualitzar l'evolució del moviment coral a la província de Castelló i compararlo amb el desenvolupament i la trajectòria que ha seguit aquest fenomen a la resta de l'Estat Espanyol des de l'origen fins a l'arribada de la democràcia.
5. Constatar i reconèixer quines influències socials, polítiques o religioses han sigut importants, si més no determinants, en l'evolució i projecció del moviment coral, són un element que plantejem com un nou objectiu.
6. Després d'explicar tots els plantejaments, ens proposem agrupar per comarques les diferents entitats corals que hem pogut detectar al llarg de la recerca, per a interpretar la situació i l'estat actual del fenomen coral a la província.

Al marge de tot açò, com hem explicat abans, tota aquesta investigació es planteja com una porta d'entrada a futurs estudis més focalitzats i concrets de la qüestió formulada.

El nostre propòsit prioritari és localitzar i recopilar informació amb la que poder confeccionar una anàlisi de la situació d'una manera global, i amb tot açò crear una base sòlida i fidedigna, d'una recerca exhaustiva i rigorosa en termes generals, que permeta futures investigacions.

1.1.4

Justificació del tema

Els motius que ens han impulsat a emprendre aquesta investigació són diversos, però podem ressaltar-ne un per damunt de tots, que és l'interès acadèmic que desperta l'estudi d'un tema sobre el qual no s'ha fet cap mena de recerca. A més, és bo destacar, la riquesa cultural que ha aportat i aporta el moviment coral a la societat en general i en particular a la província de Castelló, per la qual cosa pensem que és un bon objecte d'investigació.

A banda de l'escassa informació i documentació, i la inexistència d'estudis sobre el tema en qüestió, la vinculació personal, no a les entitats de la província, però sí al món coral va suscitar l'interès per iniciar una línia de recerca i abordar l'estudi en aquest camp.

A falta de treballs que aborden el tema era necessària la realització d'un estudi científic que permetés profunditzar en els aspectes històrics, però sobretot socials del fenomen coral a la província, ja que com hem dit abans en altres comunitats de l'Estat Espanyol aquest tipus de treballs, sobretot en els darrers anys, ja s'han realitzat i es continuen realitzant. Així que amb aquest estudi ens proposem iniciar i obrir una línia d'investigació que arribe a omplir el buit que s'ha creat en els estudis musicològics de la província.

Tot açò ens ha animat en el propòsit d'escometre una investigació seriosa que suposa una primera aproximació objectiva al fenomen del moviment coral a la província de Castelló.

Convé matisar, per si no ha quedat clar, que quan parlem de moviment coral, ens referim a aquelles societats corals de tipus amateur que realitzen una activitat completa, és a dir, aquelles que tenen una activitat musical més o menys intensa i que acomplixen

una tasca cultural i musical important dins el marc de la societat. De moment hem deixat de banda aquelles agrupacions que es limiten a executar una tasca concreta en cerimònies i ritus religiosos, com els cors de les capelles que existien ja al s. XIX i que potser van influir en la trajectòria que ha seguit el moviment coral en aquesta província.

1.2

Hipòtesis

En iniciar la recerca ens han sorgit diverses línies d'investigació que haurem d'intentar respondre al llarg de la nostra investigació. Ens hem plantejat una sèrie de qüestions i hipòtesis de treball que ens ajudaran a conduir l'objecte d'estudi.

1. El primer que ens hem plantejat és si ha estat determinant el fet de la proximitat geogràfica amb Catalunya a l'hora de parlar dels orígens del fenomen coral a la província de Castelló i al País Valencià en general, però sobretot a Castelló.
2. Continuant amb la recerca hem arribat a qüestionar-nos el següent: S'ha viscut d'igual manera l'esperit de reivindicació social i ideològic que existia a Catalunya, introduït per la revolució industrial i del que feien senyera les primeres societats corals, a Castelló? O pel contrari, el moviment coral en aquest cas ha estat més influenciat pel fet religiós? Açò ens conduïx a formular una segona hipòtesi que és si ha estat, doncs, l'església un factor important per a la consolidació del moviment.

3. La tercera hipòtesi que ens plantegem és si mentre, a altres comunitats, les societats corals han gaudit d'un major apogeu i com en el cas de Catalunya han realitzat una funció d'estructuració social, al País Valencià i, en el nostre cas, a la província de Castelló, han sigut les bandes de música les que han assolit eixe paper.
4. De la hipòtesi anterior es desprèn un nou plantejament i ens preguntem si guarda relació l'evolució del moviment coral a la província de Castelló amb l'evolució del moviment coral fora de la província i si ha seguit aquest fenomen a Castelló les mateixes etapes cronològiques i la mateixa evolució que descriuen alguns estudis a la resta de l'Estat.
5. L'últim que ens plantegem és: Ha sigut el fenomen del moviment coral igual a totes les comarques de la província o ha seguit una evolució i una trajectòria diferent i independent en cadascuna d'elles? Ha intervingut en aquest cas el fet lingüístic diferenciador? I ara, experimenta la mateixa projecció aquest fenomen a totes les zones de la província de Castelló per igual?

1.3

Metodologia

Com hem explicat en altres apartats el moviment coral ha sigut un tema poc estudiat al País Valencià, i si localitzem el nostre marc d'actuació i el centrem en la província de Castelló, ens n'adonem de seguida de que està tot per fer.

Per a abordar l'estudi del fenomen coral a Castelló hem obert diverses línies d'actuació que ens permeten combinar i integrar diferents estratègies metodològiques i d'aquesta manera estructurar el treball diacrònicament en etapes que coincidixen amb la lògica natural de la cronologia. Hem partit bàsicament de les fonts escrites que, malgrat no haver-ne trobat ninguna que es centre exclusivament en el tema que ens ocupa i per tant, que ens ajude a comprendre aquest fenomen a la província, sí que ens han ajudat a emprendre la recerca en paràmetres globals i, a més a més, ens han permès afrontar-lo amb una visió general. Així doncs, per a arribar a allò que més ens interessa haurem de fer una recerca minuciosa de les fonts primàries conservades a biblioteques i arxius, i de la mateixa manera, la consulta de diverses publicacions periòdiques com revistes i premsa. També hem consultat bases de dades i documents a diferents pàgines web que ens han permès verificar i contrastar diverses dades i afirmacions, així com articles i butlletins publicats en la xarxa que ens han sigut de gran ajuda.

En primer lloc hem acudit a fonts escrites que parlen del moviment coral a l'Estat Espanyol en general i aquelles que es centren en la figura de Clavé. Amb açò ens introduïm dins del tema tenint en compte factors que ens permeten abordar la recerca des d'una perspectiva ampla, vinculant l'estudi com a part d'un tot més global i contextualitzant la investigació dins un marc general, per a evitar d'aquesta manera cap tipus de localisme.

Una vegada feta una aproximació exhaustiva de la bibliografia general sobre el tema, hem reduït el camp d'estudi i ens hem centrat en la bibliografia de la zona del País Valencià per a acabar amb la bibliografia que trobem a la província de Castelló. Com hem explicat en apartats anteriors la bibliografia existent al País Valencià no és gaire extensa, malgrat això hem trobat alguns articles que ens han apuntat alguna cosa sobre la qüestió estudiada.

Com que no hem trobat cap estudi o treball dedicat al moviment coral a la província de Castelló, ni tan sols un article que es centre en aquest tema en concret, hem acudit a entitats oficials per tal de saber si existix algun tipus d'arxiu on queden registrades les associacions corals.

A l'IVM⁶ hem pogut saber a través del testimoni oral d'En Pere Manuel, treballador de l'Institut, que no existix aquest tipus de registre al País Valencià i que l'única font a la que podem acudir és Presidència de la Generalitat a Castelló on s'hi troba un llistat de les entitats culturals sense ànim de lucre que es registren cada any. Ja hem dit que aquest llistat s'actualitza tots els anys, però aquelles associacions que es donen de baixa o deixen d'existir en algun moment no queden arxivades. Amb el citat llistat d'associacions culturals de la província de Castelló⁷ hem localitzat i identificat, en la mesura del que ens ha sigut possible, quines de les associacions musicals que apareixen són les que pertanyen a entitats corals i d'aquesta manera també, hem pogut corroborar que no totes les que apareixen en el llistat estan vigents en aquest moment; de la mateixa forma que hem comprovat que no totes les associacions corals que trobem hui en dia a la província apareixen reflectides al llistat.

Hem consultat la base de dades de la FECOCOVA i hem pogut esbrinar quines són les associacions corals que estan federades en aquest moment. Podem dir que no en són moltes si ho comparem amb les bandes de música, ja que aquestes estan pràcticament totes federades, per no dir totes.

---

⁶ L'Institut Valencià de la Música en l'actualitat ja no existix, ha passat a formar part d'un ent més gran, Culturarts.

⁷ A La Casa dels Cargols.

També hem consultat la base de dades del *Centro de Documentación de Música y Danza* a la pàgina del Ministeri de Cultura, però no ens ha aportat res de nou al que ja sabíem.

Per a obtindre més informació i recopilar el major nombre d'entitats possible, hem consultat reculls de premsa amb articles que fan al·lusió a concerts o esdeveniments relacionats amb el món coral.

2

Antecedents

La pràctica musical i, en concret, del cant es remunta a la prehistòria. En un principi, probablement per a imitar el cant de les aus o d'altres animals, al descobrir l'home la capacitat d'emetre sons però, en realitat, l'origen de la música podria respondre a qualsevol altre motiu o, segurament com apunta Sachs (1943), a un conjunt d'ells.

... they took for granted that so complicated a thing as music had grown from one root, which of itself is more than improbable.

Music, bound to the motor impulse of our bodies, to the vague images of our minds, and to our emotion in all its depth and width, eludes whatever attempt may be made to find any simple formula. (pp. 19-20)

Podem pensar que el fet de cantar és tan antic com la pròpia música. Curt Sachs (1943) manifesta que la música va tindre el seu inici amb el cant i ens explica com està present en la major part dels actes de la vida de l'home primitiu fins el punt d'emprar-lo per a la curació d'enfermetats:

However rudimentary this singing may be, it flows all through primitive man's life. It conveys his poetry, and in rest and peaceful work diverts, elates, and lulls; it gives hypnotic trance to those who heal the sick and strive for luck and life in magic incantation; it keeps awake the dancers' yielding muscles, intoxicates the fighting men, and leads the squaw to ecstasy. (pp. 21-22)

En les primeres èpoques de la història l'home es valia de la música per a manifestar els seus estats d'ànim en diversos esdeveniments i experiències de la seua vida, ja siga en cerimònies, ritus, solemnitats públiques o en altres actes de la vida quotidiana. A això hem d'afegir la necessitat natural de l'home a sociabilitzar-se; aquest sentit social fa que l'home s'agrupe i que en un determinat moment acabe produint sons en grup. En qualsevol cas no existeixen proves de com i en quines circumstàncies l'home va començar a manifestar el que podríem considerar música, ni en quin moment de la història va començar a fer-ho.

El canto colectivo se supone tan antiguo como la propia organización grupal del ser humano. Es fácil imaginar que cualquier celebración ritual colectiva de los pueblos primitivos pudiera ser acompañada de un canto generalizado. Desgraciadamente, es imposible saber cómo era la música cantada en épocas tan remotas, aunque la musicología moderna considera la música de algunas culturas orientales –basada en una sistematización melódica y rítmica muy rudimentaria–, una herencia directa del pasado lejano, en un intento de aproximación a esos orígenes de los que muy poco o nada sabemos. (Jaraba, 1989, p. 21)

A l'Orient Mitjà trobem els testimonis més antics de música organitzada i ordenada en un sistema, en concret a l'antic Egipte i a Sumer. Al gran temple de Ningirsu a Lagash hi havien un funcionari responsable del cor i un altre encarregat de la instrucció de distintes classes de cantants i instrumentistes:

The oldest records of organized and systematized music are Sumerian and Egyptian. Sumerian texts written in the third millennium B.C. frequently speak of ecclesiastic music; in the great temple of Ningirsu at Lagash, a special officer was responsible for the choir, and another for the training of several classes of singers and players, both male and female. (Sachs, 1943, pp. 58-59)

Tal vegada, de totes les civilitzacions antigues, on la música ocupava un lloc privilegiat era en la societat de l'antiga Grècia:

... hemos de tener presente que los testimonios referentes a los siglos anteriores a Platón y Aristóteles son extremadamente escasos, fragmentarios e indirectos casi todos ellos; es decir, recogidos por autores de épocas posteriores a aquellas de las que se trata. A pesar de esto, revelan siempre la existencia de una cultura musical que estuvo bastante bien estructurada en todos los aspectos teóricos, filosóficos y prácticos. En la sociedad griega más arcaica, la música ocupaba un puesto de capital importancia; las disputas musicales constituían uno de los centros mayores de animación de la vida intelectual. (Fubini, 1976, p. 21)

La mitologia grega atribuïa a la música un origen diví, de fet la paraula música deriva del terme grec *mousiké techné*, que literalment significava *art o ofici de les muses*. (González, 2009)

Ens demostra el paper indiscutible de la música en la civilització hel·lènica l'existència d'una lírica monòdica i, sobretot, d'una lírica coral en festes, funcions religioses i altres celebracions. Però no és segur que abans del segle VI ja formara part d'un ideal educatiu que es va anar afirmant i reforçant amb el pas dels segles (Fubini, 1976).

Aristòtil en la seua obra "Política" reconeix a la música un poder moral i pensa que és absolutament necessària en l'educació dels joves. També Plató recomana l'educació musical amb la seua

idea de *paideia*¹, per a ell l'entrenament musical, vocal i instrumental devia ser obligatori. Cap al segle V assistim a una multiplicació de les escoles musicals, primerament a Esparta i posteriorment, aquest esplendor de les escoles musicals tindrà lloc a Atenes. Observem una diferència crucial entre les escoles d'una polis i l'altra: les d'Esparta són predominantment de caràcter coral² i les d'Atenes de caràcter predominantment líric. (Fubini, 1976)

El cant coral era una manifestació pròpia dels actes més importants, era el tret més rellevant de la música grega. Els cors acompanyaven celebracions oficials de tots els tipus, des de processons i sacrificis fins a missions per a interrogar oracles. Homes i dones s'unien en societats corals. A partir del segle VI el cant coral formava part de les disputes musicals que es donaven als *agons*³. (Sachs, 1943)

No podem deixar de parlar de la música i el cant coral a l'Antiga Grècia sense nomenar abans el *ditirambo*, composició

---

¹ Podem entendre que la *paideia* és l'educació dels ciutadans. Plató pensava que l'única manera de construir una *polis* perfecta era amb l'educació, però aquesta educació no devia ser una simple adquisició de coneixements; s'havia d'inculcar la virtut de desitjar ser un bon ciutadà amb saber i criteris suficients per a governar i ser governat amb justícia. "Platón no entendía ésta como una mera transmisión de conocimientos, sino más bien de una serie de costumbres, técnicas, normas e ideas mediante la cual la sociedad incorporaba al individuo a la vida común." (González, 2012, p. 22)

² L'obra *Parthenion* del poeta-músic Alcman (c. 650 a. c.), el més important d'Esparta, era un conjunt de danses corals anomenades *parthenia* per a ser executades per les donzelles d'Esparta (*parthénos* en grec significa verge).

³ Els *agons* eren els jocs en forma de concursos que es celebraven en la major part de les festes de moltes de les polis de l'antiga Grècia. Eren concursos esportius però també lírics, musicals i teatrals. Els jocs pítics, probablement els més antics, celebrats en honor a Apolo, en un principi estaven dedicats exclusivament a la poesia i la música.

interpretada per un cor i que originàriament formava part dels rituals en honor al déu Dionís:

... que era el canto de la pasión de Dionisos y que tuvo que ver con el origen de la tragedia. Al fin y al cabo, el ditirambo formó parte del culto que Grecia dirigía a Dionisos, y la tragedia fue la forma más avanzada que este culto tomó en Atenas, ciudad que llegó a ser en Grecia el paradigma de la polis,... (Sánchez, 2009, p. 348)

Sachs (1943) puntualitza que el *ditirambo* era una forma coral que venia de Frígia. Segons aquest autor, Arione de Methymna va fundar al voltant del 600 a. c. el primer cor ditiràmbic format per cinquanta joves i homes en cercle al voltant del flautista. El *ditirambo* com a cant coral es va desenvolupar a la tragèdia.

La transició del cor religiós al teatral va destruir, com no podia ser d'una altra manera, la formació circular. El cor tràgic cantava i recitava en semicercle i estava compostat per dotze cantants, i més endavant per quinze; d'altra banda, el cor còmic en tenia cinquanta, que més endavant en tindria seixanta. Els cors eren una part imprescindible a les tragèdies tan importants a la societat grega d'aquells temps.

La funció social de la música dins de la comunitat de l'Antiga Grècia, amb freqüència vinculada a celebracions civils i religioses, també a competicions atlètiques, com hem explicat, i a altres manifestacions de la vida pública i, sobretot, el desenvolupament que va tindre a nivell educatiu representa una primera aproximació del que uns segles després encarnarà el cant coral a Europa.

2.1

Origen i evolució a Europa

Al llarg dels segles la música religiosa a Europa ha afavorit, d'una manera o d'una altra, el desenvolupament de la pràctica coral. La música coral va tindre molta importància a èpoques com el Renaixement, amb el desenvolupament de la polifonia. Però amb el naixement de nous valors socials i culturals es va crear també un nou concepte per a la pràctica coral. A principis del segle XIX, ja van sorgir a Europa les primeres agrupacions corals de caràcter no professional i profà al compàs dels nous moviments democràtics i liberals, l'associacionisme, els creixents moviments obrers i les primeres revolucions industrials. L'activitat d'aquestes societats corals i orfeons que va començar a principis del segle XIX, podríem dir inclús que a finals del XVIII, va tindre un desenvolupament increïble fins a principis del segle XX.

Segons Christopher Wiltshire (2003), el germen de les primeres agrupacions corals formades només per homes i nascudes al si de la societat civil, el trobem a Anglaterra ja al segle XVII. Cavallers, homes de classe privilegiada es reunien en clubs socials per a cantar i beure, els *catch clubs*⁴. En aquests clubs es cantaven *catches*⁵, cançons conegudes per totes les classes socials; però als *catch clubs* no podia accedir qualsevol, la pertinença a aquests estava restringida a les altes esferes de la societat. Durant el segle XVIII van prosperar molt a Gran Bretanya.

---

⁴ Populars durant els segles XVII i XVIII a Gran Bretanya, eren organitzacions socials només d'homes per a cantar *catches*. Era necessari pagar una quota per a pertànyer a aquests tipus de clubs. (Wiltshire, 2003)

⁵ Els *catches* eren canons vocals que es distingien per la naturalesa escatològica dels textos i els jocs de paraules. (Wiltshire, 2003)

Gradualment el repertori d'aquests clubs es va anar ampliant i transformant cap a gustos més refinats, en favor dels *glees*⁶, que, amb el temps, es van fer molt més populars que els *catches* [annex 2.A]. Ja al segle XIX la nova classe mitja va ser la responsable de l'emergència de cors per a homes de classe obrera amb la intenció de millorar la conducta social dels mateixos, que suposadament no era la més correcta:

The philanthropy of new middle-class, largely Non-conformist, factory and mill owners in the nineteenth century was often responsible for the emergence of singing classes for working-class Britons and, taking the pattern (ATBB) and the framework of the established glee club⁷, many choirs were developed for men. In terms of diverting men from the evils of drink, this means of controlling social behavior seemed, to mill owner and churchman alike, perfectly acceptable. (Wiltshire, 2003, p. 40)

---

⁶ Eren peces originalment per a homes els textos de les quals es concentraven en la música, la natura i en l'amor romàntic. Normalment eren composicions a 3 o 4 veus sense acompanyament instrumental: "This peculiarly English form of part-song was originally for solo male voices with an alto lead (indicating the musical influence of the Established Church)". (Wiltshire, 2003, p. 40)

⁷ Els *glee clubs*, populars en els segles XVIII i XIX, eren organitzacions socials d'homes per a la interpretació de part-songs ["Del inglés, canción a varias voces. Obra coral profana sin acompañamiento de una extensión relativamente modesta" (Fernández, 2013, p. 59)] i *glees*. Van proliferar durant la segona meitat del s. XIX. (Wiltshire, 2003)

Nagore (2001a) també apunta d'alguna manera a que la llavor del moviment coral com el coneixem hui en dia s'hauria forjat a aquests clubs de Gran Bretanya. Ens explica que malgrat que la majoria dels estudis apunten a Alemanya com el bressol del moviment coral europeu, ja que els cors alemanys, i tota la seua música en general, durant el segle XIX van ser un model a seguir per molts països europeus, en realitat les societats corals per a veus masculines exclusivament es van desenvolupar abans a Anglaterra, encara que van tindre una menor influència al continent Europeu.

La mayoría de los estudios existentes designan a Alemania como la cuna del canto popular: el *Liedertafel*⁸ fundado en Berlín en 1808 por el músico Karl Friedrich Zelter (1758-1832) ha sido considerado como la primera sociedad coral de este carácter y prototipo del género. Sin embargo, en Suiza las primeras sociedades corales, impulsadas por Nägeli⁹, se crearon aproximadamente al mismo tiempo que en Alemania con un carácter mucho más popular y democrático, lo que ha hecho afirmar a algunos autores como Robert Thomann que las

---

⁸ Les *Liedertafel* eren societats aristocràtiques formades per poetes, cantors, compositors i aficionats que es reunien per a cantar regularment. La primera d'aquestes societats fundada per Zelter a Berlín comptava entre els seus associats amb personatges tan il·lustres com el rei Guillem III o el poeta Goethe. (Narváez, 2005) [annex 2.B]

⁹ Georg Nägeli (1773-1836) impulsa a Zürich un moviment coral de veus masculines, de caràcter popular i amb una finalitat moral i pedagògica. La intenció era de que tots els individus de la societat pogueren accedir a l'educació a través del cant i la música. A partir del *Züricher Männer Chor* es van crear per tota Suïssa cors d'homes i xiquets, però també de dones. (Narváez, 2005)

agrupaciones corales suizas fueron las que suscitaron directamente el prodigioso desarrollo del arte coral del siglo XIX. (Nagore, 1995, p. 427)

Aquestes primeres societats alemanyes tenien un fort component patriòtic i nacionalista, al temps que aristocràtic; mentre que les suïsses tenien un caràcter més popular. Existia una certa competència entre el moviment coral alemany i el suís, fet que va contribuir a la difusió de melodies populars pròpies de cadascun dels països i al mateix temps va estimular la composició d'obres destinades a ser interpretades per aquests cors. (Narváez, 2005)

Aquest moviment coral d'aficionats es propaga ràpidament per tota Europa. Primer es va desenvolupar a Europa central, especialment, com ens explica la doctora Nagore (1995), a Alemanya i Suïssa, però també a Holanda i Bèlgica; després es va difondre cap al nord d'Europa, l'est i més tardanament al sud; finalment es va estendre a altres continents.

Especial importància, encara que un poc més tard i amb trets originals, cobra aquest fenomen a França on va tindre una orientació pròpia amb el mètode d'aprenentatge de solfeig a través del cant coral introduït pel músic Bocquillon-Wilhem¹⁰ i el seu particular model de societat coral, obrera, d'aficionats amb components només masculins, a la que va anomenar *Orphéon*.

Al 1815, Wilhem, s'interessa per l'experiència de les escoles d'ensenyament mutu, en les que els alumnes més avançats ensenyaven als més febles sense la intervenció directa del mestre. Introduïx el nou mètode basat en l'aplicació del sistema d'ensenyament simultani a l'estudi del cant i al 1826 s'encarrega de dirigir l'ensenyament del cant a les escoles elementals de París: "En

---

¹⁰ Guillaume-Louis Bocquillon, anomenat Wilhem, va nàixer el 18 de desembre de 1781 a París i va morir el 26 d'abril de 1842. (Lafage, 1843)

1826, il est chargé de diriger l'enseignement du chant dans les écoles élémentaires de Paris" (Jomard, 1842, p. 22). Al 1830 el cant ja s'havia introduït en deu escoles gratuïtes. La voluntat de generalitzar aquest fet a tota la capital i a la resta de França van contribuir, segurament, a la fundació de l'*Orphéon*. Açò, va escriure Jomard (1842), va succeir a l'Octubre de 1833:

Ici commence une ère nouvelle; sans doute le chant scolaire était désormais fondé en principe, les écoles de Paris étaient dotées de l'enseignement musical; il restait à le généraliser et dans la capitale et dans la France. C'est à quoi devait surtout contribuer la fondation d'un Orphéon, c'est-à-dire les réunions périodiques des enfants des différentes écoles pour le chant en commun, heureuse pensée de l'ingénieur Wilhem, réalisée en octobre 1833; elle a eu dans son développement un succès et un retentissement tels les résultats en sont si connus, si populaires, que je n'essayerai même pas d'en donner une idée. Qu'il suffise de dire que la grande expansion de la méthode, au dedans et au dehors, comme aussi la renommée de son auteur, vient et date de cette institution.
(p. 22)

En un principi consistia en reunions periòdiques dels xiquets de les diferents escoles per a practicar el cant comú però ràpidament es va estendre als adults. La idea va ser aplicada a les classes que es feien per la nit destinades a adults obrers. Maria Nagore (1991) especifica:

Hasta 1835 el Orfeón fue sólo un método de enseñanza en las escuelas de París, pero a partir de ese año se empezaron a crear coros de adultos y se implantó en provincias, consiguiendo un desarrollo tan grande que en 1856 había en Francia alrededor de 300 orfeones. La peculiaridad de los orfeones franceses provenía de que su finalidad no era solamente artística, como ocurría en Alemania y en otros lugares, sino también social: el mejoramiento moral e intelectual del obrero a través de la música. (p. 126)

De fet la institució orfeonística deu gran part de la seua popularitat a la consideració de la música coral com un element “moralitzador” i beneficiós per al poble (Nagore, 1995). El model proposat per Wilhem, on la prioritat era la millora del poble a través de la música, es va popularitzar en gran mesura i va incentivar la fundació d’agrupacions corals per tota França, a més d’influenciar altres països com Espanya, on aquestes idees van afectar de forma determinant en aquest fenomen i on, més tard, es van crear societats seguint aquest model.

2.2

Implantació a Catalunya

A la primera meitat del segle XIX es produïx a l’Estat Espanyol un èxode de les zones rurals a les ciutats degut als canvis que la industrialització provoca en la societat de l’època. Aquestes

transformacions no només afecten als processos de producció sinó també a les formes de vida, de treball i de relació social.

La Revolució Industrial va derivar en unes condicions de vida i laborals deplorables per als obrers.

Davant l'explotació que els empresaris exercien sobre els treballadors, la classe obrera organitzà una revolució en defensa de millores laborals i polítiques. Aquestes mobilitzacions obreres van iniciar-se a Catalunya, que al ser pionera en la industrialització era on hi havia més proletariat, desatés econòmicament, socialment i per suposat culturalment. L'educació entre la classe obrera era pràcticament nul·la, motiu pel qual la taxa d'analfabetisme de la mateixa arribava a ser molt elevada. En aquest context històric és en el que naixen i es propaguen les primeres societats corals. De tot l'Estat Espanyol és Catalunya la regió on, el moviment coral, va tindre major desenvolupament.

Era una època on el còlera i les epidèmies estaven a l'ordre del dia, amb llarguíssimes jornades de treball, de dotze hores o més, que implicaven també noves formes de vida i de relacions socials. La figura de Josep Anselm Clavé¹¹ naix i creix enmig de totes aquestes circumstàncies socials. Jaume Carbonell (1994) ens explica que a Barcelona els llocs d'oci per a les classes populars eren els cafès i les tavernes on la població obrera jugava, cantava i bevia per a passar el temps de la millor manera possible després d'una llarga jornada laboral. Allí s'interpretaven cançons de temes diversos i moltes vegades amb continguts satírics. Aquest tipus de cançons eren considerades immorals i de mal gust per part de les classes socials més benestants. També Clavé coneixia aquestes produccions

---

¹¹ Josep Anselm Clavé i Camps naix el 21 d'abril de 1824 a la Plaça de Medinaceli, barri de la Mercè. És fill d'un magatzemista de fustes i té dos germans, Francesc i Antoni. Sa mare, Agnès Camps i Camps era una persona culta que tocava el clavecí i dominava el francès. Mor el 24 de febrer de 1874.

musicals i compartia la baixa consideració social que tenien: “Las canciones de taberna eran generalmente del tipo romance y contaban historias de tema burlesco, satírico o erótico y, según Clavé, lascivo y grosero” (Carbonell, 1999a, p. 740). Va pensar que era necessari canviar esta situació que ell considerava lligada a la precària situació en la que es trobava la classe obrera. Ell mateix escriu a *El Metrónomo*¹² al 1863:

Aleshores vaig girar els ulls al meu voltant i vaig preguntar-me quins entreteniments s’oferien a l’obrer en les hores de descans, i es presentà a la meua vista l’espectacle repugnant del cafetins, catau de dones de bordell i de dropos, que amb l’esquer de les cançons lascives atreien els incauts a la degeneració i a la misèria. Vaig fixar-me en aquells cants tan en voga entre el poble, i de moment em semblà impossible reformar tot allò corromput. Però la fe i la perseverança inseparables de totes les accions de la meua vida van donar-me el triomf, momentani si voleu, però d’una immensa transcendència per als meus projectes ulteriors. (Poblet, 1973, p. 11)

Entre 1839 i 1844 va compondre cançons similars a les que allí s’interpretaven però amb lletres més enriquidores, la major part d’elles dedicades a la natura i a l’amor, i es va dedicar a tocar en cafés i petits teatres. Clavé va anar adquirint certa popularitat en aquests cercles: “Clavé adquirió cierta fama en los ambientes

---

¹² *El Metrónomo*, com expliquem més endavant, és una publicació de caràcter musical que Clavé utilitzava com a mitjà d’expressió i com a plataforma de divulgació del moviment originat per ell mateix.

musicales populares de Barcelona difundiendo este tipo de canciones, lo que facilitó en gran manera su obra posterior” (Carbonell, 1994, p. 69).

Al 1845 Clavé va ser empresonat a la Ciutadella a la sortida de la qual, el mateix any, un grup de joves treballadors li proposen formar una societat musical, en concret una rondalla, per a tocar en festes, rondes i carnestoltes. La proposició va seduir Clavé i de seguida es va convertir en el director de la que s’anomenaria *L’Aurora*¹³, que es va donar a conèixer públicament en la festa del Carnestoltes de 1846 (Vinyes, 1999). Però les intencions de Clavé no finalitzaran ací, Domènec Guansé (1966) ens explica:

El contacte amb els minyons de “L’Aurora”, l’experiència que realitzava amb ells, van fer comprendre aviat a Clavé tot el que podria ésser fet per millorar la condició moral, i àdhuc material, dels treballadors si empenia aquella obra més en gran, i es va prometre a ell mateix de consagrar-hi la vida. Per fortuna, si era un idealista, no s’assemblava gens als esperits utòpics i quimèrics que proliferaven en aquell temps. (p. 30)

---

¹³ *L’Aurora* era una societat no coral formada per unes 20 persones que s’acompanyaven amb instruments populars: “*La Aurora* estaba formada por los instrumentos propios de una rondalla, es decir guitarras, bandurrias, panderetas, castañuelas y otros idiófonos y como es fácil pensar, debía ser bastante complicado encontrar un repertorio que se ajustase a tales instrumentos” (Carbonell, 1994, p. 70). Clavé va compondre peces per a poder-les cantar, però, així i tot, amb aquest tipus d’agrupació hi havien moltes limitacions. Carbonell continua, que per a portar a terme una veritable regeneració cultural i social va haver de prescindir de les formacions instrumentals i basar-se en la veu col·lectiva.

Carbonell (1999a) explica que malgrat l'èxit que tenia aquesta formació, el nivell de participació que tenien els obrers era mínim. Clavé se'n va adonar de que no s'acabaven d'implicar amb el projecte ja que es limitaven a ser espectadors -s'ha de tindre en compte que per molt senzills que siguen els instruments dels que s'acompanyaven, sempre es necessita un grau de coneixement per a poder-los tocar-. L'objectiu de Clavé era que participara el major nombre de gent possible, que la classe obrera se sentira part del projecte i que la música li fora pròpia. “De este modo concibió la idea de agrupar obreros para hacer música con el instrumento más popular, elemental, primitivo, y accesible, pero al mismo tiempo suficientemente complejo: la voz” (p. 740).

L'Aurora serà doncs el ferment de la societat coral *La Fraternitat* que va ser fundada el 2 de febrer de 1850. Aquesta serà, segons tots els indicis, la primera societat coral obrera de tot l'Estat Espanyol que debutava el 14 d'agost d'eixe mateix any al carrer de Sant Miquel de la Barceloneta. La fundació d'aquesta societat coral va suposar la introducció d'una pràctica musical nova i revolucionaria des del punt de vista social.

El impacto que tuvo a nivel popular este acontecimiento con las primeras actuaciones públicas¹⁴, hizo que la labor de Clavé se extendiese rápidamente y que muy pronto grupos de jóvenes barceloneses reclamasen la dirección de Clavé para formar una sociedad paralela a “*La Fraternidad*”. (Carbonell, 1994, p. 70)

---

¹⁴ “Que fueron el 14 de agosto 1850 en la calle Sant Miquel de la Barceloneta, y el 7 de diciembre 1850 en la calle Canvis Vells de Barcelona”. (Carbonell, 1994, p.70)

Al moviment organitzat per Clavé amb *La Fraternitat* se'n va oposar un altre moviment encapçalat pels germans Pere i Joan Tolosa i el seu *Orfeón Barcelonés*. Cadascun d'ells representava una visió distinta d'aquesta activitat coral. Però d'aquesta qüestió i de les dures polèmiques que van haver entre ells en parlarem més endavant.

Aquest moviment coral iniciat a Barcelona es va estendre ràpidament a la resta de Catalunya i va impulsar el desenvolupament de societats corals i orfeons a altres regions de l'Estat Espanyol. Si més no, s'ha de tindre en compte que no en totes les regions va tindre la mateixa incidència i que, possiblement en alguns casos, el moviment coral podria haver començat amb independència del català. (Nagore, 1991)

Però d'aquestes qüestions també en parlarem més endavant amb més profunditat.

2.3

Josep Anselm Clavé

Josep Anselm Clavé [annex 2.C] ha sigut una figura clau si parlem del moviment coral a l'Estat Espanyol, però sobretot, per al moviment coral a Catalunya. Va ser director de cors, compositor, polític, editor de revistes musicals,... en definitiva, un personatge d'especial interès en la vida musical catalana del segle XIX.

Va nàixer al 1824 al si d'una família de classe mitja. Son pare regentava un beneficiós negoci de fustes que els permetia viure amb un cert benestar econòmic. Però aquesta situació no va durar molts anys, ja que el negoci va deixar de ser pròsper, segons alguns

estudis, per motius polítics; i ja a l'adolescència va haver de deixar l'escola per a posar-se a treballar. Aquest fet li va permetre entrar en contacte directe amb el món del treball, els seus problemes i les condicions en les que els obrers treballaven en aquell moment. Carbonell (1999a) diu: "Esto le acercó al pensamiento republicano y socialista, junto con las lecturas y los debates políticos que tuvieron lugar en el seno familiar" (p. 740).

L'estabilitat econòmica dels primers anys i sa mare, l'única mestra de música que se li coneix, van ser decisius en la seua formació musical i en la seua condició humana i espiritual.

La madre de Clavé debió de ser una mujer con una gran sensibilidad y gusto por las artes, y a ella se debe, más que a nadie, la formación humana y espiritual de Clavé. Supo tocar el clavecín y conoció muy bien la lengua francesa. Ella fue, pues, la única maestra de música conocida de Clavé, y a ella también le debió el adentrarse en la literatura y el pensamiento socialista francés, tan importante para su formación política. (Carbonell, 1999a, p. 739)

Al 1840, per raons de salut va quedar inutilitzat per a continuar exercint la seua professió i amb la necessitat de guanyar diners va veure en la música, que fins el moment havia sigut una afició i una alliberació espiritual, una via professional.

Després de conèixer la pràctica musical que es produïa a les tavernes, de dubtosa qualitat; Clavé, com ja hem explicat, va renovar el repertori cap a un més cultivat amb la creença de que l'obrer podria millorar així tots els aspectes de la seua vida i tindria opció a un nivell cultural més elevat. En realitat, la idea era reduir el màxim possible les diferències entre les classes socials, molt

relacionada amb el socialisme utòpic¹⁵ de la primera meitat del segle XIX.

Al 1845 va ser empresonat per les seues idees polítiques, ja que era un republicà conegut. El mateix any va ser alliberat i va fundar *L'Aurora*. Entre 1845 i 1850 l'activitat musical de Clavé es va centrar doncs, en esta societat.

Al 1850, com ja hem dit abans, va fundar *La Fraternitat* donant amb ella accés a l'educació, a la cultura i a una moral per tal de dignificar la vida de la classe obrera a través de la música. Clavé pensava que així es produiria aquest apropament o unió de classes socials que ell anhelava.

A partir de 1854 va començar a utilitzar la llengua catalana en les seues composicions, fet que es pot emmarcar dins el moviment de la Renaixença¹⁶.

Al 1857 Clavé va canviar el nom de la societat coral *La Fraternitat* pel d'*Euterpe* obligat, per dir-ho d'alguna manera, per les circumstàncies socials i polítiques donat que el nom estava massa relacionat amb l'ideari republicà i socialista.

D'una banda vol esvair els malentesos que suscita el nom de "fraternitat" amb el seu regust francmaçònic i republicà; d'altra banda, posant la societat, els jardins i les festes sota l'advocació de la musa de la poesia lírica i de la

---

¹⁵ Fase inicial de les teories, del pensament i de l'acció socialistes, caracteritzada per la crítica de les estructures i les relacions socials vigents. Apareix al segle XIX com a resposta a les injustícies del sistema liberal. Pretenia crear un futur sistema social basat en la igualtat de tots els homes.

¹⁶ La Renaixença és un moviment cultural i literari, en certa manera també de conscienciació política, que es dona sobretot a partir de la segona meitat del segle XIX. Té com a component bàsic el ressorgiment i recuperació de la cultura catalana com un fet diferencial que hi havia que potenciar.

música, fa avinent que allí, a “L’Euterpe”, temple de l’art, la política no hi té entrada. (Guansé, 1966, pp. 57-58)

El 15 de maig de 1859 (Guansé, 1966; Carbonell, 1999a) posa en marxa *El Eco de Euterpe*¹⁷, un periòdic informatiu que es va publicar fins al 1911. [annex 2.D]

El dia 11 de gener de 1863 va aparèixer el primer número d’*El Metrónomo*¹⁸ (Canadell, 2012), un setmanari que va servir de plataforma d’expressió i difusió del moviment coral iniciat per Clavé.

Va ser col·laborador en diversos periòdics i va començar a ser nomenat per a distints càrrecs polítics. Entre abril i juliol de 1871, i juliol i setembre de 1872, va ser president de la Diputació de Barcelona. Al 1873 va ser nomenat governador civil de Castelló, càrrec que va haver de deixar al ser elegit diputat a les Corts Constituents. A partir del 8 d’octubre de 1873 va exercir el seu últim càrrec polític, com a delegat especial del poder executiu a Tarragona. Amb la caiguda de la República¹⁹ i els seus ideals, Clavé va tornar a

---

¹⁷ *El Eco de Euterpe* era una revista de quatre pàgines que es publicava per a cada dia de concert i es repartia gratuïtament entre els assistents a l’entrada dels mateixos. “Oferia, el programa del dia, biografies de poetes i de músics famosos, descripció d’instruments musicals antics i moderns, anècdotes musicals, avisos de l’empresa i res de política” (Guansé, 1966, pp. 63-64)

¹⁸ *El Metrónomo* va tindre molt curta durada, ja que no va superar els 84 números. Es va publicar des del gener de 1863 fins al desembre del mateix any (Guansé, 1966); segons Carbonell (1999a) i Canadell (2012) la publicació va durar fins a l’agost de 1864, concretament fins al 7 d’agost. Estava dirigit i coordinat pels germans Josep Anselm i Antoni Clavé.

¹⁹ La 1ª República Espanyola abasta des de l’11 de febrer de 1873, després d’haver abdicat Amadeu I d’Espanya, fins al 29 de desembre de 1874. Es poden distingir dues etapes: la parlamentària, que finalitza el 3 de gener de 1874 quan el general Pavía dissol les Corts; i la presidencialista, quan es fa càrrec el

---

Barcelona amb la seua família on va morir al febrer de 1874.
(Carbonell, 1999a)

---

general Serrano. Hi ha qui restringix la durada de la República a la primera etapa i la segona la considera un règim de transició.

3

El moviment coral a la província de Castelló

El present capítol comprén la trajectòria del moviment coral a la província de Castelló des dels seus inicis, amb la fundació de la primera societat coral de la província (1862) fins al 1980 –que coincidix amb el període en el que es va fundar el Conservatori de Castelló i l'estrena d'una nova etapa en quant al moviment coral de la província es referix-, sense tindre en compte en aquest cas els

antecedents que prepararien l'arribada de les primeres agrupacions corals. Amb açò ens referim a l'existència d'agrupacions musicals de caràcter popular, de capelles de caire professional a catedrals i esglésies, de la música teatral o gènere líric, etc., manifestacions totes elles que no podem anomenar societats corals enteses com a un grup d'aficionats que es reünix per a interpretar música vocal creada per a eixe efecte; però que en certa manera haurien forjat un cultiu sobre el que s'establiria el moviment coral. Vicent Galbis (2006a) ens ho explica referint-se a la ciutat de València, però podem extrapolar-ho també a Castelló¹. Ell mateix a *Historia de la música de la Comunidad Valenciana* (1992) ens diu:

Otro aspecto a tratar sería la música coral, aunque no se puede considerar como tal hasta la década de 1850. Los antecedentes serían coros de los teatros (utilizados para la música lírica y para la interpretación de algún himno de carácter conmemorativo o político) y las agrupaciones vocales de las entidades culturales (cuyo repertorio era también el lírico). No se les podía considerar orfeones porque (excepto los esporádicos himnos) no se trataba de colectivos creados para cantar música específicamente coral. (p. 278)

Es tracta, doncs, d'una aproximació en termes generals - contextualitzada en un marc més global, el del moviment coral a

---

¹ A la premsa de l'època trobem nombroses referències a concerts i representacions de música lírica, sobretot a la ciutat de Castelló, ja que l'òpera i la sarsuela eren molt populars en aquell moment.

l'Estat Espanyol- amb la intenció de fer una estructuració cronològica de la vida d'aquest fenomen a la província.

Hem de matisar que en un principi vam pensar en les agrupacions corals civils i no professionals de la província de Castelló que hagueren recollit i continuat els postulats de les dues vessants per les que es va difundir l'orfeonisme europeu a l'Estat Espanyol -a través de Clavé o seguint el mètode Wilhem impulsat pels germans Tolosa-. Però a mesura que vam avançar en la recerca ens en vam adonar de que en aquest cas els fenòmens corals civil i religiós estaven molt entremesclats –com veurem més endavant-, pel que els hem tingut en compte tots dos.

De manera similar a altres treballs ja realitzats per a diferents llocs de l'Estat podem dividir diacrònicament en etapes la trajectòria del moviment coral a la província de Castelló, per tant aquesta recerca la estructurarem en períodes, els quals coincidiran amb les distintes etapes que els autors dels treballs als que ens referim ja han establert per a la història del moviment coral en aquest país.

Podem dir, doncs, que hem adaptat el curs del moviment coral de la província de Castelló al que ja, altres estudiosos i investigadors, han determinat d'una manera global, i en particular també al País Valencià, per a aquest fenomen. Així que ho hem estructurat de la següent manera:

- I. Implantació del moviment coral i expansió a la província de Castelló (1850-1870)
- II. Crisi (1870-1890)
- III. Consolidació (1890-1900)
- IV. Des de l'inici del segle XX fins al final de la dictadura (1900-1975)
- V. Primers anys de la democràcia (1975-1980)
- VI. Dos casos particulars: Nules i Borriana
- VII. Juan Ramón Herrero

Com ja hem dit aquests períodes coincidixen amb les dates i la descripció que en fan alguns investigadors² de manera global per a l'Estat Espanyol i que també serien vàlids per a l'evolució del moviment coral al País Valencià³. Encara que hem de puntualitzar que existix algun article⁴ referit al moviment coral valencià en el que es profunditza i concreta un poc més en les dates a l'hora de restringir els períodes, però que en tot cas no dista molt de les dates més generals que s'establixen per a les distintes etapes.

Tal vegada, pel que es desprén de la nostra recerca, en el nostre cas, la província de Castelló, no seria necessària aquesta divisió en períodes per l'escassa presència de cors que hem pogut percebre en determinades èpoques, fonamentalment les inicials; però, en qualsevol cas, pensem que els períodes establerts per al País Valencià en general s'adeqüen més o menys a les dades de les que disposem per a Castelló i ens ha semblat correcte fer aquesta estructuració en quant ens aporta claredat a l'hora de conèixer aquest fenomen amb una visió més amplia emmarcant-la, a més a més, en l'àmbit global del moviment.

---

² María Nagore (1999) fa la següent divisió de períodes: "I. Origen del movimiento coral en España; II. Los primeros orfeones (1850-1870); III. La expansión del coralismo (1870-1900); IV. Evolución del movimiento coral en el siglo XX".

³ Vicent Galbis López (2006a) fa aquesta mateixa divisió en etapes de la història de les agrupacions corals al País Valencià. Es centra sobretot en la província de València però la periodització l'aplica per al conjunt global de tot el País Valencià: "I. Precedentes; II. Implantación y difusión del movimiento coral valenciano (1850-1870); III. Consolidación (1890-1900); IV. Desde el inicio del siglo XX hasta el final del franquismo (1900-1975); V. Desde la transición democrática (1975-2004)".

⁴ En aquest cas ens referim a l'article de Sancho García (2007) "*Orfeonismo y canto coral en Valencia (1850-1910)*". Dividix el moviment coral a València en les etapes següents: "I. Nacimiento y primer desarrollo (1850-1868); II. Época de crisis (1868-1892); III. Consolidación del movimiento coral (1893-1910)".

Hem de ressaltar que l'apogeu del moviment coral en aquesta província s'ha produït ja en l'època actual i que la majoria de les associacions corals que ens trobem són prou recents si ho comparem amb l'inici del fenomen que es remunta al 1850 -en el cas de la província de Castelló, 1862-.

3.1

Implantació del moviment coral i expansió a la província de Castelló (1850-1870)

La investigadora María Nagore en una anàlisi global del moviment coral a nivell espanyol diferencia dos períodes que coincidixen amb les dues dècades, una primera etapa de 1850 a 1860 que anomenariem d'implantació i una segona etapa de 1860 a 1870 que anomenariem de difusió. (Galbis, 2006a)

En la primera dècada, després de la fundació a Barcelona de la primera societat coral de l'Estat Espanyol, comencen a sorgir les primeres societats i orfeons a Catalunya, per tant la implantació del fenomen. També a alguna altra regió⁵ comencen a formar-se agrupacions corals, on aquest fenomen apareix, molt probablement en determinats casos, de manera independent al català.

---

⁵ Al 1850 Pascual Pérez Gascón a València i al 1851 Bernardo Darhan a Cadis, estableixen escoles de música seguint el mètode Wilhem. Al 1855 al País Basc, concretament a Bilbao, apareix, sembla ser que de forma independent al moviment coral català, un cor inspirat en el model europeu, en els cors alemanys i francesos. (Nagore, 1999a)

En la segona dècada es produïx un esclat del moviment i s'origina una expansió cap a altres llocs com la província de Castelló. És durant aquests anys quan comencen a aparèixer les primeres agrupacions corals al País Valencià, i en concret a la província de Castelló.

3.1.1

Implantació (1850-1860)

En aquesta primera etapa d'implantació ens trobem ja amb la societat fundada per Clavé i que considerem, com hem referit en diverses ocasions, la primera de tot l'Estat Espanyol. En aquesta societat, el cant coral i la música eren més bé un mitjà, la finalitat i la intenció amb la que Clavé va fundar *La Fraternitat* era sense dubte una altra. L'objectiu de Clavé seria la instrucció i l'educació moral dels obrers, la creació d'un sentiment de germanor i de socors mutu per tal de dignificar les condicions en les que vivien. Les societats corals de Clavé tenien una funció pedagògica però no era només musical, també s'ensenyava a llegir i a escriure i, a més a més, van suposar un recolzament econòmic per a molts dels seus membres. Tanmateix van existir altres fenòmens corals contemporanis a aquest i totalment independents.

Paral·lelament al moviment creat i organitzat per Clavé es va oposar un altre moviment coral, el dels germans Joan i Pere Tolosa. Joan Tolosa⁶ després de 17 anys a França, primer a Marsella i després a París on va ser violinista a l'orquestra del Teatre de l'Òpera Còmica, va tornar a Barcelona al 1850 i va decidir popularitzar l'estudi de la música introduint el mètode Wilhem. Els

---

⁶ Joan Tolosa naix a Barcelona al 1818. Després d'estudiar solfeig i violí a la seua ciutat natal va marxar a Marsella i a París on va estudiar harmonia i contrapunt.

germans Tolosa baix la protecció de l'Ajuntament de Barcelona van fundar al 1853 (Carbonell, 1994; Nagore, 1999a; Trenc, 1994) l'*Orfeón Barcelonés* i es va presentar per primera vegada en públic el 23 de Juny de 1854 (Trenc, 1994).

És possible que el moviment coral començara de manera independent al català en altres llocs de l'Estat, però no es pot determinar amb seguretat per falta d'estudis parcials sobre aquest tema. El que sí que sabem i trobem en algun article és que al 1851 (Sancho, 2007), abans que Tolosa fundara l'*Orfeón Barcelonés*, Bernardo Darhan havia establert una escola musical seguint el mètode Wilhem a Cadis. També al País Basc, com opina Jon Bagüés, el fenomen coral va tindre un desenvolupament prou divergent del català. (Nagore, 1999a)

A València una figura clau en la implantació de l'activitat coral va ser Pascual Pérez Gascón⁷ que al 1857 (Galbis, 1999b; Sancho, 2007) va escriure *Método de solfeo y principios de canto* en el que reunia una sèrie de lliçons recopilades des de feia 10 anys –a l'Arxiu de la R.S.E.A.P.V.⁸ guarden algun exemplar d'aquest mètode de Pérez Gascón-. Per a fer-lo, es va servir d'un tractat musical que havia realitzat uns anys abans per als seus alumnes del *Colegio Real de San Pablo*, "*Principios de solfeo y canto para uso de los alumnos del Colegio Real de San Pablo de Valencia*"⁹, basat en el mètode francès Bocquillon-Wilhem d'educació a través del cant coral. (Galbis, 1999b)

---

⁷ Pascual Pérez Gascón (1802-1864), compositor i organista. Va ser professor de música del "Colegio Real de San Pablo" i va ocupar el càrrec d'organista primer de la Catedral de València des del 15 de Desembre de 1830 fins al seu decés.

⁸ Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia.

⁹ Pérez Gascón, Pascual (1848). *Principios de solfeo y canto para uso de los alumnos del Colegio Real de San Pablo de Valencia*. València, Imp. de José Rius.

L'impuls decisiu en favor de tot aquest procés vindrà de part de la *Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia* que al 1850 encarrega a Pérez Gascón la creació d'una *Escuela Popular de Música* amb la intenció d'aplicar el sistema d'ensenyament Bocquillon-Wilhem del que aquest ja havia provat l'eficàcia amb els alumnes del *Colegio Real de San Pablo*. L'apertura d'aquesta escola baix la direcció de Pérez Gascón es produïx a principis de febrer de 1851. Tenint en compte que qui va introduir el mètode Wilhem a l'Estat Espanyol va ser Joan Tolosa al tornar de París, que el va desenvolupar de forma pionera a Barcelona i que a partir del 1851 (Galbis, 2006a) es va difondre ràpidament per tota la península, adquirix una especial rellevància que ja al 1850 la R.S.E.A.P.V. resolguera implantar una Escola on s'aplicara el sistema Wilhem. És un fet de cabdal importància, fins al punt que algun investigador (Sancho, 2007) afirma que, donat que aquest mètode pedagògic es va implantar a Cadis al 1851 amb B. Darhan i l'*Orfeón Barcelonés* va ser fundat pels germans Tolosa al 1853, València es convertiria en la primera capital espanyola a implantar el sistema Wilhem ja que l'*Escuela Popular de Música* hauria obert les portes a principis de l'any 1851 i a partir del 1852 (Galbis, 1992) els alumnes més destacats de Pérez Gascón ja realitzarien actuacions periòdiques en les que interpretaven peces corals composades per ell mateix o adaptacions d'obres líriques. Tot aquest moviment culminarà amb la fundació de l'*Orfeón Valenciano*.

Trobem diversa documentació referida a aquestes qüestions a l'Arxiu de la R.S.E.A.P.V., incidint sobretot en el document que mostra com la Junta Directiva de l'Hospici de Nostra Senyora de Misericòrdia oferix els seus locals i alumnes amb la fi d'establir l'ensenyament del cant coral segons el mètode Wilhem i que recolza la teoria de Sancho (2007). [annex 3.A]

Tornem a Barcelona on dos anys després de la fundació de *La Fraternitat* ja funcionaven a la ciutat deu agrupacions corals ben

estructurades. Les societats claverianes tingueren una forta incidència social i es van propagar ràpidament més enllà de la ciutat de Barcelona. Clavé estava en contacte amb totes elles i aquestes, a més de cantar les seues lletres i la seua música, seguien també els seus ensenyaments morals malgrat la negació reiterada d'en Clavé de fer política dins els seus cors:

El que ell pretenia com a suprem ideal era ben senzill: fer que l'estament treballador prengués consciència de la dignitat i noblesa del treball i que no prosseguís privat dels beneficis de la civilització i de la cultura. (Guansé, 1966, p. 58)

Açò ho va culminar en la seua gran obra que van ser els cors i a això s'hi va dedicar en cos i ànima tota la vida, J. M. Poblet (1973) ho descriu així:

Allò que de bon començament cal deixar establert és que, ja fet home, hi hagueren de sempre, i per damunt de totes les altres, dues grans passions en la seva vida: la música i la política. (p. 10)

Al 1857, després d'una sèrie d'incidents que ja hem explicat al capítol anterior, *La Fraternitat* es transforma en la *Sociedad Coral de Euterpe* [annex 3.B]. El propi Clavé escriu el reglament (que es conserva a l'Arxiu de l'Orfeó Català, Barcelona) que comença d'aquesta manera:

Los firmantes que componen la primera sociedad coral de España, creada en Barcelona

por don José Anselmo Clavé el dos de febrero de 1850, bajo la denominación de “La Fraternidad”, título que trocó en 5 de junio de 1857 por el de Euterpe que actualmente usa,... (Poblet, 1973, p. 121)

3.1.2

Difusió (1860-1870)

A la segona dècada d'aquest període la xifra d'entitats corals a Catalunya es dispara, aquest apogeu diu Carbonell (1994) que no parará fins el 1867: “Los momentos más esplendorosos que vivieron los *Coros de Clavé* podemos situarlos entre la fundación, 1850, y el período de crecimiento del movimiento hasta 1867” (p. 73).

A diferència de Catalunya on molts dels cors ja s'havien format en la dècada anterior, al País Valencià és en aquest període on van aparèixer els primers cors i orfeons. Segons les dades proporcionades per Soriano Fuertes (1865), al 1864 l'*Asociación Euterpense*¹⁰ estava formada per 85 societats corals, totes elles catalanes menys dues: una a Saragossa i una altra a Vinaròs (província de Castelló).

Així doncs, la primera societat coral de la que tenim constància al País Valencià és la *Sociedad Coral El Maestrazgo*. Aquesta societat coral la trobem, com ja hem dit, a Vinaròs (El Baix Maestrat) i va ser fundada el 22 de setembre de 1862 (Soriano, 1865). Un article ens assenyala el 1860 (Nagore, 1999a) com a data

---

¹⁰ L'*Asociación General de Coros Euterpenses* (AGCE) es va fundar al 1860. Per a formar part d'aquesta associació s'havia de garantir una estabilitat i mantindre en el repertori un elevat nombre d'obres de Clavé. Al mateix temps qualsevol associació aliena a aquest organisme no podia executar cap de les seues obres. (Carbonell, 1999a)

de creació de l'entitat, però pensem que és una errada, ja que aquesta dada no l'hem poguda confirmar donat que, al contrastar-la, tot ens apunta al 1862 (Soriano, 1865; Carbonell, 2000a; Albiol, 2006).

A principis d'Octubre de 1862 (Galbis, 2006a; Nagore, 1999a; Sancho, 2007) es produïx a la ciutat de València la fundació de l'*Orfeón Valenciano*, que va debutar el dia 24 del mateix mes. La influència que en va exercir Joan Tolosa des de l'origen d'aquesta agrupació va ser destacable fins al punt que al 1863 se'l va nomenar soci de mèrit de la mateixa (Galbis, 1999b). Aquest orfeó va servir de model per a l'aparició d'altres agrupacions similars en la ciutat i també en altres localitats del País Valencià.

A Catalunya ens trobem al 1863 amb una forta polèmica, que ja venia d'anys enrere, que es va produir entre Clavé i els germans Tolosa sobre qui dels dos va ser el primer que va introduir el cant coral a Barcelona, ja que tots dos s'atribuïen el mèrit d'haver fundat la primera entitat coral de la Península. Van tindre uns animats enfrontaments a través dels respectius òrgans de premsa: Clavé amb "*El Metrónomo*" creat al 1863 i els germans Tolosa amb la revista "*Orfeón Español*" creat al 1862. Les coses es van embolicar tant que van arribar als tribunals, els quals finalment van donar la raó a Clavé i als seus seguidors.

Darrere d'aquesta lluita cronològica per la glòria d'haver fundat la primera agrupació coral de l'Estat Espanyol trobem amagat un enfrontament estètic i ideològic. Mentre per a Clavé allò fonamental era l'aspecte social i humanitari de l'acció, o siga, la funció educativa i moralitzant del cant coral sense importar el resultat musical i tècnic que es convertien en secundaris, per als germans Tolosa era totalment el contrari amb una concepció més tècnica i professional en la que primaven els resultats artístics. Els cantors dels cors de Clavé havien d'aprendre les partitures de memòria, ell considerava impossible que els obrers analfabets

aprengueren solfeig, per tant seguir el mètode de Tolosa era renunciar a introduir el cant coral en la classe obrera. Al contrari de Clavé, Tolosa va implantar el mètode d'ensenyament simultani de solfeig i cant Bocquillon-Wilhem la qual cosa permetria als seus orfeons afrontar partitures més difícils que a les corals claverianes que quedaven amb un repertori més limitat.

Carbonell (2000a) ens explica com la polèmica Tolosa-Clavé es va projectar en certa manera a terres valencianes amb la creació d'*El Maestrazgo* a Vinaròs (seguidora dels postulats de Clavé) i l'*Orfeón Valenciano* a València (que seguia el model de l'*Orfeón Barcelonés*, amb el mètode Wilhem), el mateix any (Carbonell, 2000a).

Al llibre de Sebastián Albiol Vidal (2006), *La Banda "La Alianza" y la música en Vinaròs. Los primeros años de la Banda (1907-1929), en la época de la Restauración*, s'apunta que "Vinaròs será absolutamente pionero en el ámbito valenciano en cuanto a agrupaciones corales se refiere" (p. 15). L'autor no deixa lloc a dubte de que la *Societat Coral El Maestrazgo* va ser la primera a constituir-se al País Valencià donant com a prova que:

En la parte posterior del precioso estandarte de la coral, que conserva la familia Gómez Sanjuán, se lee "Septiembre 1862", y es a finales del mes siguiente, octubre de 1862, cuando tiene su primera actuación el "Orfeón Valenciano", constituyéndose oficialmente en diciembre,... La primacía en el tiempo de la "Sociedad Coral El Maestrazgo" resulta, pues, evidente. (p. 15)

Aquesta societat va rebre la influència directa de les corals claverianes catalanes degut, sobretot, a la proximitat geogràfica. Va

pertànyer a l'Asociación General de Coros Euterpenses (AGCE) i seguia els postulats de Clavé. [annex 3.C]

El propi director de la coral, Lluís Roso Bover¹¹, va escriure una carta¹² d'agraïment al mateix J. A. Clavé per haver-li enviat un exemplar de les *Flores de estío* i un altre d'*El libro del obrero*. (Canadell, 2012) [annex 3.D]

A *El Metrófono*¹³, 1863, apareix la notícia de l'encàrrec per part de la societat d'un pendó i més tard a la mateixa publicació¹⁴ la carta publicada al periòdic "La Corona" en la que s'expliquen els actes de benedicció del pendó de la societat. (Canadell, 2012)

També hem trobat al·lusions a la fundació de la societat en 1862 en la revista *Vinaròs* (Gómez, 24 de desembre de 1994) a l'arxiu de la Diputació de Castelló, a més de corroborar la participació de la coral vinarossenca, en representació del País Valencià, al "IV Festival¹⁵ de Euterpe" i "Segundo Concurso de Sociedades Corales" celebrat a Barcelona al juny de l'any 1864 i organitzat per la *Societat Coral "Euterpe"* que dirigia Josep Anselm Clavé. En la inauguració del Festival es van interpretar diverses peces "entre las que se contaban el himno "Gratitud", la cantata "Gloria a España" y "Los néts dels Almogàvers", escritos y dirigidos

---

¹¹ Suposem que va ser el director de la societat coral fins el 1892, quan entra a dirigir l'entitat el nou director, Bautista Verdera Gaudí. Però aquesta afirmació no hem trobat cap document, de moment, que ens la confirme.

¹² Aquesta carta està reproduïda al setmanari *El Metrófono* (29 de març de 1863). Any I, n° 12, pp. 4-5.

¹³ *El Metrófono* (09 d'agost de 1863). Any I, n° 31, p. 6.

¹⁴ *El Metrófono* (08 de novembre de 1863). Any I, n° 42, pp. 3-4.

¹⁵ El primer concert del Festival va tindre lloc el 4 de Juny de 1864. En aquest Festival s'hi van reunir 57 segons Guansé (1966), Carbonell (1999c) i Soriano (1873); 54 de Catalunya, una de Saragossa i una de Vinaròs segons Gómez (24 de desembre de 1994), societats "euterpenses" i va superar en grandiositat a tots els anteriors.

por el mismo Clavé, e interpretadas por todas las masas corales a conjunto, entre las cuales se encontraba “El Maestrazgo””. (Gómez, 24 de desembre de 1994, p. 43)

A aquest Festival de cors claverians en fan referència M. Soriano Fuertes (1865), S. Albiol Vidal (2006) i J. Carbonell (1999c). Aquest últim diu:

Fou la manifestació coral més nombrosa en el moment en què l'expansió claveriana havia arribat a un nivell considerablement notable: formaven part de l'entitat federativa un total de 84 societats corals repartides per tot el país (principalment a les comarques barcelonines), amb presència també a Saragossa, Castelló i Cuba. (p. 36)

Clavé es va proposar celebrar una sèrie de grans festivals, el primer d'ells va tindre lloc el 17 de Setembre de 1860. A l'any següent, 1861, es va realitzar un “nou festival que prepara i que realitza durant els dies 5 i 6 d'octubre als Jardins d'Euterpe” (Guansé, 1966, p. 76). “La idea de Clavé contribuï a unir més estretament les associacions “euterpens” i assegurà la continuació dels festivals durant els anys 1862, 1863¹⁶ i 1864” (Guansé, 1966,

---

¹⁶ Jaume Carbonell (1994), al parlar dels símptomes que feien preveure la crisi que sofririen els Cors de Clavé, sobretot a partir del 1867, ens comenta la no celebració del festival de l'any 1863. També Soriano Fuertes (1873) se salta el 1863 al parlar dels festivals, ja que segons ell, el primer es va celebrar el 17 de setembre de 1860, el segon el 9 d'octubre de 1861, el tercer, “que duró tres días, 27, 28 y 29 de Septiembre del año 1862,... y en el cuarto que tuvo lugar en los días 4, 5 y 6 de Junio de 1864” (p. 71). No hem de deixar de dir que la data del segon festival (09/10/1861), tampoc coincidix amb la que ens proporciona Guansé (1966).

p. 80). Així doncs, al Festival celebrat a Barcelona el 1864 Clavé va regalar als cantaires vinarossencs una corona per lluir a l'estendard.

Al 1866 la *Sociedad Coral El Maestrazgo* va actuar “en el simbólico acto de colocación de la primera piedra del puerto de Vinaròs” (Albiol, 2006, p. 17), el seu director era En Lluís Roso Bover¹⁷. Hem trobat algunes altres referències a aquest fet, per exemple, en un llibre de l'historiador vinarossenc Joan Manel Borràs Jarque (1979), *Història de Vinaròs*, es comenta com amb motiu de la inauguració de les obres del port, el 9 de febrer de 1866:

A les quatre de la tarde sortí de la casa Capitular cab a les ròques de Sta. Magdalena, l'Ajuntament presidit per l'alcalde D. Batiste Agramunt, ab el Rvent. Clèro i demés autoritats militars i civils, i persones notables de la Vila; seguía el pòble en pes, i precedía la banda de música municipal i la societat coral vinarocenca que s'havía fundat a l'estil de les de'n Clavé de Barcelona; per cèrt que la Societat Coral de la capital catalana havia premiat a la de Vinaròs, i

---

¹⁷ Lluís Roso Bover (Vinaròs, 26/08/1836-16/02/1910) va ser fundador del Teatre Ateneo, al 1910, i avi matern del pianista Leopold Querol (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 10 de juny de 2014). A més de director, va ser un excel·lent compositor.

Ell mateix va dirigir, a la festa de les Teresianes de 1896, una “Misa” que havia compostat, “Por la mañana a las siete y media tuvo lugar la misa de comunión, que se vió concurridísima. A las nueve celebrese la solemne... cantándose la de don Luis Roso que dirigió su autor” (*Heraldo de Castellón*, 22 d'octubre de 1896, p. 2). A l'article no diu res sobre qui va cantar la missa, i sabem que, en aquell moment, ell ja no dirigia “*El Maestrazgo*”. L'única composició que ens ha aplegat als nostres dies és una havanera anomenada “Varem lo llaüt” [annex 3.E]. (Albiol, 2006)

esta ostentava en el seu estandart el llas de tan honrosa distinció. [En Barcelona havia fundat el célebre Clavé les primeres societats corals d'Espanya, fea setze anys; en juny de 1864, organisa Clavé un concurs, acudint 57 societats anomenades euterpenses, ab 2.090 coristes, i orquesta de 300 profesors, a quina solemnitat artistica acudiria el Coro de Vinarós guanyant-se la corbata simbólica]... (p. 409)

De nou a la revista *Vinaròs* es va escriure un article dedicat a J. A. Clavé (Gómez, 26 de gener i 02 de febrer de 1985). És un article prou extens que es va publicar en dos números de dita revista seguits i que a més de parlar de Clavé explica la importància que suposa la existència d'aquesta entitat en el context de la província de Castelló.

Ja no es té constància, durant uns quants anys, de cap entitat coral més a la província de Castelló.

Segons l'anàlisi que María Nagore (2001a) fa per al conjunt de tot l'Estat, el moviment coral espanyol experimenta una recessió a partir de 1865, tendència compartida pel País Valencià. El signe més evident del començament d'una etapa de crisi és la dissolució de l'*Orfeón Valenciano* al 1868. Açò pot vindre justificat per la inestabilitat política i econòmica que travessa el país en aquesta època, com les guerres carlines, la crisi econòmica, la Revolució de Setembre de 1868, etc. (Sancho, 2007).

Evidentment, aquestes crisis i inestabilitats les va patir també la població de Castelló.

3.2

Crisi (1870-1890)

Arran la Revolució de Setembre de 1868, Isabel II es va exiliar a França i es va establir un govern provisional que va convocar unes eleccions que van guanyar els progressistes. Aquest últims van aprovar a l'any següent la Constitució "democràtica" de 1869.

Aquesta constitució va instaurar al 1871 la monarquia com a forma de govern, sent elegit com a nou rei Amadeu de Savoia. Convertit en Amadeu I va trobar de seguida un fort rebuig i els dos anys que va durar el seu regnat es van caracteritzar per una gran inestabilitat política.

Després de l'abdicació d'Amadeu I, les Corts van proclamar la Primera República l'11 de febrer de 1873.

Com hem explicat en l'apartat anterior a partir de 1865 s'experimenta en el conjunt de l'Estat una disminució de l'activitat coral lligada a la situació política i econòmica que viu el país. Durant la dècada dels setanta ens trobem amb una època de crisi per a l'associacionisme coral, "... la décennie 1870-1880 qui vit une franche décadence du mouvement orphéoniste en Espagne et en Catalogne,..." (Trenc, 1994, p. 82), ja que fins al 1875 la creació de societats corals és quasi inexistent.

Al llarg de la dècada de 1880 es va produir un període de recuperació de l'activitat coral que va culminar en una etapa de total esplendor. Aquest apogeu del moviment coral va començar en la dècada dels noranta i es va prolongar fins als primers anys del segle XX.

Al 1873 es va produir en Castelló un fet molt important que, en principi, podia augurar una revolució en l'activitat coral, al

menys a la ciutat de Castelló de la Plana, però que va tindre la contrarietat de produir-se durant un període de temps massa breu. Només dues setmanes després de la proclamació de la República, el nou règim va proposar a Clavé el càrrec de governador de Barcelona, però en rebutjar-lo se'l va designar Governador Civil de Castelló de la Plana. Clavé va exercir el càrrec prop de cinc mesos, del 25 de febrer de 1873 al 5 de juliol del mateix any (Carbonell, 2000a; Poblet, 1973). A l'Arxiu de la Diputació de Castelló a la *Gaceta de Madrid* (27 de febrer de 1873) es troba el nomenament del càrrec:

El Gobierno de la República ha tenido a bien nombrar Gobernador civil de la provincia de Castellón a D. José Anselmo Clavé. Madrid veinticinco de Febrero de mil ochocientos setenta y tres. Firma el president del Govern executiu Estanislau Figueres. (p. 675)

Al *Boletín Oficial de la Provincia de Castellón* (BOP, 17 de març de 1873) apareix publicat el discurs amb el que J. A. Clavé pren possessió del càrrec, que data del 15 de març de 1873. Clavé va firmar decrets com a governador des del 14 de març fins al 19 de juny. [annex 3.F]

Mentre exercia el seu càrrec a Castelló es va anunciar a Barcelona, a un teatre del passeig de Gràcia, un concert de l'*Euterpe*. El dia del concert, un matí de primavera, per motius lògics, havia de dirigir un director suplent d'en Clavé. La sala era ben plena i quan van començar a sonar les primeres notes tot el món se'n va adonar de que Clavé s'obria pas entre la multitud per a dirigir el cor. La ovació que se li va retre va ser apassionada i calorosa, es va convertir en un moment molt emotiu. Guansé (1966) ens conta, d'una manera molt romàntica aquests fets i continua

que, en acabar el concert, Clavé se'n va tornar en tren cap a Castelló.

Hem intentat esbrinar quina data va ser en la que Clavé va deixar la ciutat de Castelló per a dirigir l'*Euterpe*, ja que només se'ns diu que va ser un matí de primavera. Hem sabut que del 15 de maig al 26 de maig¹⁸, que ja torna a firmar Clavé, exercix com a governador interí Magín Botey, en substitució de Clavé. En un principi no sabíem segur si l'absència havia sigut provocada per aquest motiu. Vam consultar l'*Eco de Euterpe* (22 de maig de 1873), que es publicava per als concerts de la *Societat Coral Euterpe*. En aquest número es presentava el "1er Concierto Matutinal", i ens vam trobar amb una esquela per la defunció, el 13 de maig de 1873, de N'Antoni Clavé i Camps, germà de Josep Anselm Clavé. Suposem, doncs, que aquest va ser el motiu principal pel que Clavé s'havia exemptat de les seues funcions com a Governador Civil de la província de Castelló. En aquest número es va publicar també, una carta adreçada als components de l'*Euterpe* on els explica els motius pels que havia hagut de deixar la direcció d'aquesta societat coral. [annex 3.G]

Sembla ser que, malgrat el poc de temps que Clavé va exercir com a Governador Civil de Castelló, encara va poder organitzar un cor al si del centre socialista:

... en su escaso tiempo de mandato, aún tuvo tiempo de organizar una masa coral de obreros en la capital, que tuvo su sede en el centro socialista, aunque su principal acción fue velar por la pureza del sufragio en las elecciones

---

¹⁸ Al BOP hem vist que durant eixe període no firma Clavé, ara bé no hi ha cap referència ni cap justificació del per què, simplement deixa de firmar eixos dies.

constituyentes del mes de mayo. (Gascó, 2014, p. 283)

Hem intentat trobar alguna cosa d'informació sobre aquest fet, però no ens ha sigut possible. A l'Arxiu de la Diputació de Castelló ens van informar de que molts dels documents que existien d'aquest tipus es van cremar durant la Guerra Civil.

També a Castelló de la Plana es va produir un fet cabdal, i és que Clavé va escriure en aquesta ciutat la seua última composició coral: "*Goigs i planys*" [annex 3.H]. Es tracta d'una composició que Guansé (1966) qualifica de "senzilla, graciosa, penetrant i tendra" (p. 107), possiblement l'obra mestra de Clavé.

Clavé ja estava greument malalt des de l'inici de la República i va morir, com ja hem referit en algun altre moment, el 24 de febrer de 1874 (Vinyes, 1999).

De la seua estada a Castelló no consta cap activitat més relacionada amb el món coral, llevat de la formació del cor al centre socialista –del que malauradament no hem pogut corroborar la seua existència-. El seu pas per aquesta província doncs, va ser infructuós des d'aquest punt de vista (referit al moviment coral), que de ben segur va ser motivat per la curta durada que va tindre el seu càrrec com a Governador Civil.

Després d'una efímera República, donat que des de l'inici havia trobat escàs recolzament social i l'oposició de les institucions i els grups socials més poderosos, al 1874 es va reinstaurar la monarquia borbònica. La Restauració (1874-1931) va suposar amb Alfons XII¹⁹ un període de pacificació militar i la estabilitat política i econòmica que el país necessitava.

---

¹⁹ Alfons XII va regnar des de 1875 a 1885, després el va succeir Maria Cristina d'Àustria fins al 1902.

Així doncs, al País Valencià i, com no, a la província de Castelló l'activitat coral va passar per les mateixes dificultats que a la resta de l'Estat Espanyol. Sancho (2007) ens explica que:

Valencia comparte esta tendencia general, apenas constatándose el surgimiento de nuevas formaciones entre 1868 y 1892. Desde 1865, el coralismo valenciano vive inmerso en una profunda crisis, cuyo signo más evidente será la disolución del Orfeón Valenciano en 1868. La década 1870-1880 significó una mera prolongación de la etapa anterior. (p. 114)

Podem afirmar doncs, que l'activitat coral en aquest període, o siga, entre 1870 i 1880, va ser pràcticament nul·la, sobretot en la província de Castelló on el poble, evidentment, anteposava les necessitats de subsistència a les intel·lectuals. A açò hem d'afegir que les circumstàncies no eren les més favorables per a millorar el nivell cultural, donat que:

... l'alfabetització del proletariat castellanenc, duta a terme per les escoles nocturnes i les associacions culturals, es donava en unes condicions que no tenien en compte les característiques d'una educació adreçada a obrers, artesans i jornalers, molt joves en la seua majoria. (Aguilar, 1997, p. 37)

Segons exposa Aguilar Ródenas (1997): "No és extrany, doncs, que en 1887 Castelló tinguera un 82% d'analfabets en la seua població..." (p. 38) [annex 3.I].

No obstant això, a partir del 1880 les coses comencen a canviar un poc en quant a l'activitat coral del País Valencià es referix. Un orfeó tan important a la Comunitat com l'*Orfeó Crevillentí*, es va fundar al 1880 (Tomás, 1992) i també a aquest any es va reconstituir de nou l'*Orfeón Valenciano*²⁰ (Sancho, 2007) [annex 3.J]. Açò ens pot apuntar a una recuperació del moviment durant aquesta dècada (1880-1890) per a desembocar en una nova etapa de consolidació.

Bona mostra d'aquesta recuperació la trobem a la província de Castelló. Sabem que Ernesto Villar Miralles²¹ va fundar i dirigir, també a Vinaròs, la Banda²², una orquestra i un cor de 40 veus

---

²⁰ L'*Orfeón Valenciano* passarà per una nova temporada de inestabilitat i no es revitalitzarà fins el 1893 que és quan adopta el nom de *Orfeón Valenciano El Micalet*, nom que canviarà definitivament al 1905 a *Sociedad Coral El Micalet*. (Sancho, 2007)

²¹ Ernesto Villar Miralles (Alacant, 19/10/1849 – Novelda, 27/12/1916). Violinista, director i compositor a més d'escriptor i poeta. Era pèrit del cos de Duanes per oposició fins que, al 1892, va sol·licitar l'excedència per a dedicar-se a la música i les lletres. (Flori, 2008)

²² Flori (2008) puntualitza que Villar Miralles durant la seua estada a Vinaròs va impulsar la banda de música que, fins la seua arribada, es trobava en un estat lamentable. A la premsa local hi trobem alguna ressenya al respecte:

Vegetaba aquí largo tiempo..., una que se llamaba banda del municipio,... que dirigida sin el mayor interés, falta de toda clase de estímulos, venía a ser el tormento de los oídos vinarocenses, y blanco de las burlas de todos.

Pues bien, esa misma banda,... puesta a las órdenes de inteligente profesor,... en el corto transcurso de quince días ha realizado verdaderas maravillas...

... Afinación, precisión, gusto, claro-oscuro; todo lo reúne la nueva banda llamada "Euterpe", que arrastra con su batuta el director. (La Defensa, 30 d'agost de 1883, p. 3).

(Albiol, 2006) de 1882 a 1887 (Adam, 2003; Flori, 2008). El cor acompanyat de la banda, va estrenar²³ en aquesta ciutat un himne compost pel mateix director, *A la Primavera*, al gran festival celebrat amb motiu de les fires del mes de juny de 1884. A *La Defensa* (29 de juny de 1884) apareix publicada una carta on es fa una resumida crònica de la fira i les festes de la ciutat, fent especial èmfasi en el dia 24 i els actes que es van celebrar eixe dia entre els que es troba l'actuació esmentada adés:

Merece particular mención por lo que ha contribuido á dar brillantez a las fiestas la banda que con tanto acierto dirige el señor Villar, la cual entre otras, dió una velada musical la noche del 24, ejecutando con admirable precisión y acierto los números del programa que copio a continuación, sin detallar las bellezas que contiene y haciendo solo mención especial del himno á la primavera, original de don Ernesto Villar, cuyo autor mereció los más sinceros plácemes al terminar la ejecución de su obra.

He aquí el programa á que antes me refería.

PRIMERA PARTE.- 1º Paso doble, *Sangre torera*, Erviti.- 2º Wals, *Un sueño*, Villar.- 3º Peteneras, *A todas las niñas de salero*, Milpáger.- 4º *Aria de tiple de la ópera Ernani*, Verdi.- 5º *Polka bélica*, Riviere.- 6º *Himno á la Primavera*, á

---

²³ Segons explica Flori (2008) en un article dedicat al mestre Ernesto Villar Miralles, el cor que estrena *A la Primavera* està format per 60 veus, però en una carta publicada a la premsa de l'època es confirma que n'eren 40.

coro y estrofas, con acompañamiento de banda, cantado por cuarenta coristas, Villar.

SEGUNDA PARTE.- 1º Paso doble, *Pan y toros*, Barbieri.- 2º *Fantasia sobre motivos de la ópera La Favoroita*, Donizetti.- 3º Nucor, *Malagueña*, Eriti.- 4º Tanda de Walses, *Aurelia*, Villar.- 5º Estudiantina, *Sota*, Villar. (p. 2)

Aquest himne, en el que el cor assumia un paper protagonista, va ser repetit en les vetllades musicals del Casino d'Artesans de la mateixa ciutat dos anys després.

3.3

Consolidació (1890-1900)

El sistema imposat amb la Restauració funcionava amb una alternança de governs conservadors i liberals fins al 1898 que el sistema va entrar en crisi. Malgrat la bonança política i econòmica que va suposar el regnat d'Alfons XII, aquest sistema només beneficiava a la burgesia, mentre les classes obreres continuaven en les mateixes condicions. Açò va provocar mobilitzacions per part del món obrer i intel·lectual.

Hem de tindre clar que l'associacionisme, i en part el moviment coral, està vinculat en gran mesura a la societat industrial. A diferència d'alguns països europeus, a l'Estat Espanyol la industrialització i el capitalisme no seran una realitat fins ben entrat el segle XX. Només alguns territoris, com és el cas de Catalunya, van experimentar aquests canvis en la societat i la economia. Però a finals del segle XIX Espanya era encara una

societat predominantment agrària i aquest era també el cas de la província de Castelló on la industrialització i els moviments socials que l'acompanyen no arribaran a ser una realitat. "La burgesia de Castelló era terratinent i comercial i, igual que a la resta del País Valencià, es va produir un salt d'aquesta burgesia agrícola, mercantil i lliurecanvista a una burgesia financera, sense passar per la fase de burgesia industrial..." (Aguilar, 1997, p. 38).

A nivell nacional, de nou Maria Nagore (1999a) ens parla en aquesta etapa d'una autèntica eclosió del moviment coral, sobretot en les zones on el nacionalisme-regionalisme i el moviment obrer tenien més força. A Catalunya i a València es va viure durant aquesta dècada un gran apogeu de l'activitat coral, podríem estar parlant d'una edat d'or del coralisme. De fet ella mateixa ens comenta:

... más del 90% de los orfeones que surgieron en esta época se concentraron en el norte y el este de la Península, concretamente en la zona mediterránea (Cataluña y Valencia) y la atlántica (...). Sólo Cataluña acogía al 45% del total de sociedades corales creadas en el último tercio del siglo, que unidas a las de Galicia, Valencia y el País Vasco sumaban el 78.5% de los orfeones españoles. (p. 26)

No hem d'oblidar tampoc que la democratització de la política i el sistema de partits polítics també van afavorir l'aparició de noves masses corals vinculades a diferents agrupacions polítiques.

Després de la mort de Clavé les societats corals van entrar en un període de decadència, però a partir de 1890 els cors de Clavé van tornar a revitalitzar-se de nou amb els sentiments amb els que s'havien creat, com a mitjà educador de la classe obrera [annex 3.K];

no obstant, algunes coses començaven a canviar i és que a partir d'aquest moment la finalitat artística començaria a cobrar importància.

A València es va començar a valorar en gran manera la figura de Clavé, en contraposició a la figura de J. Tolosa. Açò es va canalitzar en una associació que portava el seu nom, l'*Asociación de Coros de Clavé*. Més tard, l'escena canviaria totalment quan, en oposició a la institució claveriana, es crearia l'*Asociación coral de la Región Valenciana* (Galbis, 2006a). Manuel Sancho (2007) ens ho explica d'aquesta manera referint-se a la província de València: "En octubre de 1895, El Micalet rompe sus lazos con la Asociación de Coros de Clavé para ocupar la presidencia de la Asociación Coral de la Región Valenciana, donde ingresaron la práctica totalidad de sociedades corales de la provincia" (p. 121). Malgrat la bona acollida que va tindre al principi, aquesta associació no va durar molt en actiu, a penes va arribar a l'any 1897.

Al 1892 la *Societat Coral "El Maestrazgo"* de Vinaròs es reorganitza. El periòdic *El Clamor de Castellón* (07 d'abril de 1892) publica la notícia i el nom de les persones amb que va quedar constituïda la Junta directiva:

En Vinaroz se ha celebrado una numerosa reunión con objeto de organizar una sociedad coral... ocupóse en nombrar la Junta directiva, que quedó constituída en esta forma:

Presidente, Sebastián Caballer.-
Vicepresidente, Antonio Calduch.- Tesorero,
Bautista Roig.- Secretarios, Ricardo Safón,
Sebastián Querol.- Vocales, Manuel Gil, Agustín
Farnós.

La Sociedad se titulará *El Maestrazgo* y de su dirección artística se encargará don Bautista Verdera Gaudí²⁴. (p. 2) [annex 3.L]

No sabem amb seguretat quan es va extingir la *Societat Coral "El Maestrazgo"*, però tenim constància de l'existència d'una fotografia de la mateixa, presa als anys vint: "En la colección particular de Sr. Joaquín Simó se conserva una fotografía de los años 1920... con los integrantes de la Coral "El Maestrazgo" de la época a la que pertenece dicha fotografía" (Gómez, 24 de desembre de 1994, p. 43).

Al 1895 existien, a la província de Castelló, associacions corals a Castelló, Sogorb i, per suposat, a Vinaròs. En trobem esta mostra a *Boletín Musical*²⁵ (30 de juliol de 1895):

Hace ya más de dos años que en las columnas de este periódico, empezamos la propaganda de nuestros ideales y aspiraciones en pró de la institución coral de la región valenciana,...

Durante este transcurso de tiempo, han quedado definitivamente constituídos los orfeones de Valencia, Requena, Buñol, Segorbe, Castellón, Vinaroz,... (p.473)

---

²⁴ "... (tío del fundador de *La Alianza*)". (Albiol, 2006, p.17)

²⁵ *Boletín Musical* és una revista valenciana que va començar a publicar-se al 1892. La podem considerar una font molt important per a conèixer l'activitat coral durant aquest període. Aquesta mateixa publicació indica l'any 1893 com l'inici de la consolidació del moviment orfeonístic valencià, en el que la pròpia revista va tindre una ampla participació (Galbis, 2006a).

Suposem que l'orfeó de Vinaròs al que es referix *Boletín Musical* (30 de juliol de 1895) és la *Sociedad Coral "El Maestrazgo"*, i el de Castelló, podem intuir que és el que fundaria Clavé al centre socialista mentre va ser Governador Civil de la ciutat –encara que no hem trobat la informació-, però no hem arribat a saber quin és el de Sogorb. Hem intentat esbrinar-ho però, de moment, no hem trobat cap referència al respecte.

Hem buidat molta premsa de l'època i no hem trobat cap referència sobre aquesta qüestió, no ens ha sigut possible detectar el nom, encara que fora, d'aquestes agrupacions.

Vam anar a l'Arxiu Municipal de Sogorb i vam parlar amb l'arxiver, Rafael Simón Abad, que ens va dir que no tenia coneixement sobre cap cor en aquella època i que tampoc hi havia documentació relacionada. Vam començar a revisar els llibres d'actes de la ciutat de Sogorb, ens vam centrar en una època de l'any 1895 i no vam trobar cap ajuda municipal, subvenció,... cap esment d'una agrupació coral. Existix també un llibre de Rafael Martín Artíguez (2005) que parla de la música de Sogorb. Vam veure que l'autor del llibre havia buidat molta part dels llibres d'actes municipals i no nomena res en relació a un cor o orfeó. Restaria revisar la resta de l'any i anys posteriors, tal vegada també anteriors, ja que no sabem quan s'hauria fundat.

També vam realitzar una entrevista al tècnic de l'Arxiu de la Catedral de Sogorb, l'historiador Magín Arroyas i el resultat va ser el mateix. Aquest últim ens va comentar que l'Arxiu Musical consta de dues parts: una amb llibres de faristol i cantorals, i l'altra amb partitures conservades des del s. XVI fins ara, fonamentalment de mestres de capella i organistes de la Catedral. Ens va explicar que, en principi, és l'únic al que es pot accedir, que hi ha informació però no s'ha recopilat i no és accessible. Que el documentari musical no està fet.

De nou a Vinaròs, el 24 de Juny de 1899, debutava al Festival musical de la plaça de bous l'*Orfeón Republicano* [annex 3.M]:

Las fiestas en Vinaroz

...

De los festejos contenidos en el referido programa,... ofrecemos a nuestros abonados el siguiente ligero extracto:

...

Día 24.- Al amanecer gran diana. Por la tarde festival en la plaza de Toros, con exposición de moñas y banderillas, bailes populares, disparándose al anochecer un castillo de fuegos artificiales.

Este festival estará amenizado por la banda de música Euterpe, debutando además la sociedad coral Orfeón Republicano.

...

Día 26.- ... Por la noche serenata en la feria y velada por el Orfeón Republicano.

Día 27.- Por la noche velada por el Orfeón Republicano en la feria y serenata.

...

Día 29.- A las once de la mañana reparto de arroz á los pobres. Por la tarde función en la plaza de Toros. Por la noche serenata en la feria y último concierto del Orfeón Republicano, dando fin á los festejos con el disparo de un castillo de artificio en la playa. (*Diario de Castellón*, 10 de juny de 1899, p. 2)

Fiestas y ferias de Vinaroz

... Cantó también el Orfeón Republicano, piezas del más escogido gusto y con la precisión y ajuste de esta clase de sociedades, que el admirado Clavé, gobernador de esta provincia hace algún tiempo, creara y propagara en toda Cataluña. (*Diario de Castellón*, 28 de juny de 1899, p. 2)

Aquesta agrupació pertanyia al “Centro Instructivo Republicano” que s’havia fundat recentment i en el saló d’actes del qual va actuar aquest orfeó a les fires de 1901, any en el que es va presentar a Vinaròs l’Orfeó d’Alcanar (Tarragona). (Albiol, 2006)

No sabem quants anys va estar actiu l’*Orfeón Republicano*, però el que sí que sabem és que a finals dels anys 20, al si d’aquest “Centro Instructivo Republicano” va nàixer un nou cor. Per tant, és lògic pensar que aquest que s’havia format al 1899 ja havia desaparegut. També sabem que disposaven, a més d’una orquestra pròpia i d’una banda, d’un quadre escènic per a la representació de teatre i sarsueles, com es mostra a alguns articles de premsa com el publicat a *Patria* (10 de juliol de 1921): “Hoy domingo y a beneficio de la señorita Teresita Fraile, se pondrán en escena por el cuadro de aficionados del Centro Instructivo Republicano, las bonitas zarzuelas, *Mala hembra* y *Caza de almas*” (p. 5)

Durant aquest període, seguint la tendència general europea, es van començar a realitzar al País Valencià, festivals i concursos i, el que és més important, van començar a aparèixer importants autors valencians que van emprendre la tasca d’escriure un repertori coral que interpretaran i impulsaran les entitats de la comunitat. (Galbis, 2006a)

3.4

Des de l'inici del segle XX fins al final de la dictadura (1900-1975)

Aquest període es podria dividir en dues etapes separades per la Guerra Civil. El període comprés des de l'inici del segle XX, passant per la Segona República, fins el començament del conflicte bèl·lic amb una sèrie de característiques generals; i una altra etapa que implica des de la postguerra fins la mort de Franco, una època marcada per l'aparició d'importants agrupacions corals i que continuen, moltes d'elles, en plena activitat actualment. (Galbis, 2006a)

3.4.1

Des de l'inici del segle XX fins el començament de la Guerra Civil (1900-1936)

A principis del segle XX l'Estat Espanyol va continuar arrossegant la crisi social i la lluita de classes que ja havien començat al segle anterior. Va ser un període amb fortes mobilitzacions i vagues per part dels obrers degut a les males condicions de treball. Tot açò es va convertir en un gran problema per al país. Aquesta situació va desembocar al 1923 en el colp d'estat del general Primo de Rivera que va acabar en una dictadura que duraria set anys. El mal govern de la Dictadura va donar pas a la II República que es va proclamar el 14 d'Abril de 1931.

Durant els primers anys d'aquest període, sobretot durant la primera dècada, van continuar registrant-se noves formacions corals a tot l'Estat Espanyol i també al País Valencià, ara bé, no serà amb la magnitud en que es va produir a l'etapa anterior. Amb el canvi de segle, les associacions corals es van diversificar tan en la composició (es crearen més cors mixtes), com en el repertori, la tendència política, religiosa, popular,... (Nagore, 1999a)

Junt als orfeons i als cors de procedència claveriana coexistien altres tipus d'agrupacions com les capelles parroquials i els cors de teatre, ben diferents en quant a objectius i organització. El moviment coral del que hem parlat va ser molt important pel moment en el que es va instaurar i pel caràcter associatiu, socialitzant i educador, a més de musical. Però aquest tipus d'agrupacions no van ser ni molt menys les més nombroses.

A la província de Castelló, i en certa manera també a la resta del País Valencià, va predominar l'activitat coral de caire religiós per damunt de les agrupacions civils. A Castelló, aquest fet pot estar, en part, influenciat pel recolzament que se'n va fer dels moviments obrers catòlics per part de la classe dominant. Aquests moviments van adquirir molta força arran la publicació a l'any 1891 de l'encíclica *Rerum Novarum*²⁶ de Lleó XIII. Les patronals van donar suport als cercles obrers²⁷ del Pare Vicent²⁸ -que no serien els

---

²⁶ Carta encíclica del Pontífex Màxim, Lleó XIII, sobre la situació dels obrers. Va ser presentada el 15 de maig de 1891 (La Santa Sede, 1891). El Papa Lleó XIII va fer aquest document com a resposta a l'explotació i condicions laborals que sofrien els treballadors amb la intenció de defendre'ls davant aquesta situació.

²⁷ El Pare Vicent entenia que l'obrer es trobava indefens en front el poder del patró i el capital, i que el treball manual i el petit taller artesà ja no podia competir amb la gran indústria. L'increment de la producció va provocar una disminució de salaris. Per al Pare Vicent la solució passava per l'associacionisme i la restauració de les antigues corporacions gremials. Així apareixen els cercles per

primers de l'Estat Espanyol²⁹-, convençudes de que el moviment obrer canalitzat per aquesta via seria molt menys conflictiu. (Aguilar, 1997)

La instal·lació dels primers cercles s'inicia mentrestant la seua estança a Tortosa, durant la qual va portar una doble activitat docent i pastoral al llarg de totes les terres de dita diòcesi³⁰. Al 1881 ja trobem els cercles catòlics d'aquesta ciutat junt al de Vila-real i al 1882 se'n van fundar a Castelló, Roquetes i Benicarló. Durant l'estiu de 1883 va portar a terme la fundació de 5 cercles obrers als pobles d'Almassora, Nules, Onda, l'Alcora i Borriana. (Revuelta, 1984)

---

a la seguretat del patró, el benestar de l'obrer i la pau social. També va impulsar el moviment cooperativista agrari, tan arrelat a les terres de Castelló, i va propiciar altres obres de cooperació, mutualitat i crèdit. El suposat fracàs d'aquests cercles el van portar a promoure, a partir del 1906, una sindicació lliure de la manipulació del patró, però sempre baix l'orientació catòlica, en definitiva, una sindicació regida pels obrers i només per als obrers. (Ruíz, 1994)

²⁸ Va nàixer a Castelló de la Plana el 2 d'octubre de 1837. Va cursar estudis de dret i va exercir l'advocacia. Al 1861 va ingressar en l'Ordre de Sant Ignasi, va començar els estudis eclesiàstics i simultàniament, va estudiar biologia. Al 1865 va fundar a Manresa el primer Cercle Catòlic d'Obrers. Es va exiliar a França i al tornar a Espanya va ser destinat com a professor al "Colegio de San José" de València. Va morir el 9 de juny de 1912. (Ruíz, 1994)

²⁹ Revuelta (1984) ens comenta que l'atribució al Pare Vicent de la creació del primer Cercle Catòlic Obrer de l'Estat Espanyol a Manresa (1864-1866) és insostenible, ja que el van precedir el Pare Pastells a Alcoi i Fra Ceferino González a Còrdova, entre altres. "Nadie, sin embargo, puede disputarle la gloria de haber sido "pionero, abanderado y padre de la acción social de la Iglesia en España" y el promotor más eficaz y sistemático de los círculos católicos" (pp. 564-565).

³⁰ La diòcesi de Tortosa és una de les més antigues, des de l'època medieval va ser molt extensa. Comprenia pràcticament tota la província de Castelló exceptuant la zona castellanoparlant de Sogorb. Amb l'intent d'adaptar les diòcesis als límits provincials es va produir la creació de la nova diòcesi de Sogorb-Castelló al 1960. De la província de Castelló només han continuat pertanyent a la diòcesi de Tortosa les comarques d'Els Ports, el Baix Maestrat i part de l'Alt Maestrat segons les dades de la Conferència Episcopal Espanyola.

Brey (1994) també se'n referix a aquest fet: “Les orphéons catholiques s'épanouissent dans le cadre des “cercles catholiques ouvriers”,... L'apogée de ces choeurs catholiques se situerait entre 1915 et 1925” (p. 41).

Cal remarcar també que a la capital de la província, l'associacionisme obrer va estar encapçalat, en gran part, per les associacions gremials d'esquerres. “Muchas de estas agrupaciones estaban vinculadas al centro obrero del PSOE de la calle San Vicente... El centro de sociedades obreras “La Unión” emplazado en la ronda Mijares, aglutinaba más de 60 colectividades de trabajadores...” (Gascó, 2014, p. 346). A més a més, moltes d'elles albergaven societats artístiques i culturals.

A Castelló cal destacar la figura de Vicent Ripollés³¹, músic i sacerdot, que va ser mestre de capella a Tortosa, a València i a Sevilla, on va treballar amb entusiasme en la reforma de la música religiosa. Va ser mestre de grans músics, professor del Seminari de València, President General de l'*Asociación Ceciliana Española*, Membre del *Centro de Cultura Valenciana* i Membre de la *Societat Internacional de Musicologia de Basilea*. Aquesta reforma a la que ens hem referit i de la que V. Ripollés va ser un dels pilars més forts al nostre país, és la del *Motu Proprio* de Pius X.

Pius X va signar el *Motu Proprio* el 22 de Novembre de 1903. És una “Instrucción acerca de la Música Sagrada” (La Santa Sede, 1903), una sèrie de normes sobre les que s'hauria de regir, a partir d'eixe moment, la Música Litúrgica donat els abusos i excessos que, segons l'Església, es venien cometent en les misses i litúrgies influïts predominantment per elements aliens a la religió provinents del món operístic i del repertori de concert. Aquesta reforma va influenciar d'una manera o d'una altra l'activitat coral senyalant, entre altres

---

³¹ Nascut a Castelló el 20 de novembre de 1867 i mort a Rocafort el 19 de març de 1943.

coses, la preferència del cant gregorià i la polifonia clàssica, i sobretot va promoure la creació de les anomenades *Scholae Cantorum*:

Póngase cuidado en restablecer, por lo menos en las iglesias principales, las antiguas “Scholae cantorum”, como se ha hecho ya con excelente fruto en buen número de localidades. No será difícil al clero verdaderamente celoso establecer tales “Scholae” hasta en las iglesias de menor importancia y de aldea; antes bien, eso le proporcionará el medio de reunir en torno suyo a niños y adultos, con ventaja para sí y edificación del pueblo. (La Santa Sede, 1903)

Precisament a la revista *San Sebastián* (22 d'agost de 1915) de Vinaròs ens trobem amb un article que fa referència a aquest fet que acabem de referir. En part és una queixa de com s'havia devaluat la música en aquest marc i parla de l'esplendor del que va gaudir la part musical en els temps en els que les capelles de les catedrals s'encarregaven d'interpretar la música de la litúrgia. També del que passava encara, en aquell moment, a aquesta mateixa parròquia de Vinaròs:

Desaparecidos los cuarenta Beneficiados de la Parroquial, quitadas las fundaciones y suprimidas las suntuosas dotaciones del Magnífico para la capilla de música, a falta de personal eclesiástico se ha tenido que echar mano de seglares para sostener el canto hasta de las funciones ordinarias del culto, y la capilla ha

ido desapareciendo notablemente de su antiguo esplendor.

La institución de mujeres solas, que antes no se conocían en la Parroquia dando lugar a la formación de coros de solas mujeres ha quitado importancia al coro de hombres...

A pesar de todo puede contar la Parroquia con un coro de niños, schola cantorum que por ahora canta las misas de “angelis” y “fons bonitatis” y con algunos cantores, de pericia musical reconocida, que juntos con los niños forman la capilla que canta en las funciones ordinarias de cuarenta horas, misas de las festividades extraordinarias, etc. (pp. 207-208)

I continua, amb un sentiment esperançador, del que suposava aquesta reforma del Motu *Proprio*, per a retornar a la música de la litúrgia la riquesa i grandiositat que es mereix:

Pero el Papa habló en nuestros tiempos para restaurar todas las cosas en Cristo y restauró la música sagrada.

La Congregación de Ritos aclarando el Motu Proprio del inmortal Pio X manda que se formen coros de hombres, o de niños, o de hombres y niños y una vez formados prohíbe el coro de mujeres no permitiéndolo ni aún para los actos litúrgicos ni extralitúrgicos de sus propias Asociaciones.

... y todo eso llevado a cabo por los medios indicados en esta Parroquia harán que

sus funciones adquirieran de nuevo su antiguo esplendor, majestad y grandeza. (p. 208)

Com hem vist, aquest article incidix en un nou tipus d'agrupació, com són els cors de dones que poc a poc s'havien anat imposant en aquest àmbit. Revisant la premsa antiga de l'època ens n'adonem de la quantitat de cors de dones que existien, possiblement no tots ells eren estables però pràcticament cada parròquia disposava d'un cor d'aquestes característiques.

En trobem molts exemples, ací hem reflectit alguns d'ells:

Como anunciamos en nuestro número anterior, el día 29 del próximo pasado mes verificóse la peregrinación de todos los pueblos de este Arciprestazgo á la ermita de nuestros excelsos Patronos, la Virgen de Misericordia y San Sebastián, ...

Al amanecer de dicho día hubo en todas las Parroquias de este Arciprestazgo misa de comunión, celebrándose en la de nuestra ciudad, ..., cantándose escogidos motetes por el coro de las Hijas de Maria Inmaculada durante la misa y comunión. (*San Sebastián*, diciembre de 1908, p. 152)

Precedido de un solemnísimos triduo celebraron algunas aragonesas de ésta en la iglesia de San Francisco, la fiesta de su excelsa patrona.

Un coro de bien timbradas voces dirigido por la simpática Srta. Elisita Esteller, cantó durante el triduo y la fiesta, escogidos motetes y

la gran salve de Eslava,... (*Patria*, 16 d'octubre de 1921, p. 5)

Continua la novena a María Inmaculada interpretando con suma delicadeza el coro de Hijas de María inspiradas composiciones musicales de nuestro amigo el Rdo. Juan, Organista y de otros celebrados autores. (*San Sebastián*, 03 de diciembre de 1922, p. 13)

... Se expuso a S. D. M. en el nuevo hermosísimo Copón de oro y después de cantado el trisagio, alternando el pueblo y coro de señoritas acompañando el órgano nuevo, ... (*San Sebastián*, 24 de diciembre de 1922, p. 11)

El coro de Hijas de María interpretará selectas composiciones entre ellas el "PÓPULE MEUS" a 4 voces de Victoria (siglo XVI) "STABAT MATER" a 4 voces de Nanino (siglo XVIII) y "TANTUM ERGO" de autor desconocido del siglo XV. (*San Sebastián*, 06 d'abril de 1924, p. 13)

El domingo próximo pasado se celebró en la iglesia de San Agustín, de ésta, la fiesta de Nuestra Señora del Consuelo... con unos cultos solemnísimos como no recordamos otros en el mismo día.

...

Y llegó la tarde. La tarde en que contemplamos aquel solemnísimo trisagio, cantado admirablemente por el coro de

distinguidas señoritas que dirige la profesora señorita Esbrí... (*Heraldo de Vinaroz*, 08 de setembre de 1929, p. 7)

Domingo de Ramos

... a la Iglesia de San Agustín, en donde se practicará un solemne ejercicio de Dolores, cantado por un nutrido coro de señoritas. (*Heraldo de Vinaroz*, 13 d'abril de 1930, p. 7)

Podem comprovar que aquest tipus d'agrupació va continuar existint amb el pas del anys malgrat la predicció de l'article de la revista *San Sebastián* (22 d'agost de 1915), que apuntava a la immediata desaparició després de la Instrucció del *Motu Proprio* de Pius X. Hem de matisar que molta part d'aquests cors, segons el que hem entés dels articles de premsa de l'època, estaven formats per dones joves fadrines voluntàries, que anaven canviant cada any. Això no vol dir que no existiren altres cors de dones estables.

Al mes de juny de 1902 les populars masses corals de Clavé, “de incondicional convicción republicana” (Gascó, 2014, p. 333) van actuar a Castelló:

... en el marco de un certamen musical, ya no bajo su rectoría pues había fallecido en el mismo año que lo hizo la primera república. En su concierto, junto a una serie de himnos republicanos, entre los que se contaba La Marsellesa, interpretaron la cantata de la que era su director, titulada “Gloria a España”. (Gascó, 2014, p. 283)

X. Aviñoa (2000a), ens apunta que, al 1904, l'entitat *La Unión de la Almunia* (Castelló) es va sumar a l'Associació Euterpense de Cors de Clavé, per tant ens trobem amb una entitat més a la província. No hem trobat cap indicati d'aquesta agrupació a la premsa de l'època, ni hem pogut contrastar aquesta informació.

A Vila-real existia ja des de 1873³², una agrupació formada per joves catòlics que van compondre la Congregació de la Immaculada, Sant Lluís Gonzaga i Sant Joan Berchmans. Aquesta agrupació, coneguda com *Els Lluïsos*, emprava un saló d'una antiga casa³³, al carrer de Joan Baptista Llorens, on es reunia per a la pràctica del teatre i el cant coral. Al 1906, amb la inauguració d'una nova seu a la plaça Major, "es va formar un cor parroquial compost per un bon nombre de joves de la Congregació amb bones veus i amb estudis de solfeig, al capdavant del qual es trobava el sacerdot mossén Antonio Miralles" (Beltrán, 2010, p.362).

Durant anys va tindre una gran activitat que no es va reduir a l'àmbit local, de fet, a la premsa antiga de Vinaròs en trobem nombroses referències dels actes en els que hi va participar. Això sí, l'activitat i el repertori eren bàsicament religiosos, com a cor parroquial que era. [annex 3.N]

Aquest cor, compostat per homes només, anava en la línia de les *Scholae Cantorum* promogudes per la instrucció del Papa Pius X, el *Motu Proprio*.

La Congregació de Lluïsos existix encara hui en dia, però el cor parroquial ja no. El col·lectiu en l'actualitat treballa "per a formar a la gent jove en els valors humans i en la fe catòlica d'una manera agradable i divertida" (Congregació de Lluïsos de Vila-real, s.

---

³² "La congregació de Lluïsos de Vila-real va ser fundada el dia 1 de gener de 1873 i agregada, canònicament, a la Congregació Prima Primària de Roma el dia 8 d'agost de 1896". (Congregació de Lluïsos de Vila-real, s. a.)

³³ Aquesta casa era el Patronat de la Sagrada Família.

a.). Promouen moltes activitats per a la gent del poble i publiquen La Revista “Exagono”, a més de la redacció de la Revista Parlada Camino, una de les poques revistes parlades que queden i que compta amb 50 anys d’activitat i més de 275 edicions.

Al febrer de 1915 comença el seu camí a Vila-real un nou grup coral, *Els XIII*, encara que no es va legalitzar com a societat fins el 1924 quan pren el nom definitiu d’*Agrupación Coral Els XIII*. Aquesta societat naix de l’escissió del cor parroquial *Els Lluïsos*. Es forma per les desavinences entre alguns coralistes i el director del cor parroquial *Els Lluïsos* de Vila-real: “... alguns membres del cor van decidir separar-se. Concretament, van ser tretze³⁴ els disgregats que es van unir per a formar un grup coral que tinguera plena autonomia” (Beltrán, 2010, p. 362), d’açò el nom del grup.

“El primer nido de convivencia social tuvo lugar en la casa núm. 57 de la calle San Pascual, aportando cada fundador una silla para su acomodo” (DD. AA., 1965). Al augmentar el nombre d’adherits es van poder traslladar de local, passant a residir al núm. 29 del mateix carrer. El cor va anar creixent i va començar a participar en misses i actes religiosos, així com en vetllades musicals. Amb el recolzament del reconeixement públic es traslladen de nou al núm. 5, també del mateix carrer. En aquest moment, el cor ja és molt nombrós i inicien la fundació d’una escola gratuïta de solfeig. “Un nuevo desplazamiento los traslada a la calle de la Virgen de Gracia donde la Entidad adquiere el verdadero rango de Sociedad Cultural. Els XIII ya tienen oficialmente su Casa-Social con conserje” (DD. AA., 1965).

---

³⁴ Els tretze fundadors d’*Els XIII* van ser: Pedro Ortells Fortuño, Bautista Ortells Costa, Pascual Rius Arrufat, Pascual Catalá Cabedo, Eliseo Girona Jordá, Manuel Fenollosa Abella, Miguel Llop Usó, Pascual Balaguer Font, Pascual Andreu Manzano, José Gil Villarreal, Vicente Monfort Avellana, Pascual Vicent Moliner i José Pascual Sempere Carda.

El primer president d'aquesta agrupació va ser el "músic, organista i excel·lent tenor Pedro Ortells Fortuño" (Beltrán, 2010, p. 362).

Van promoure de manera entusiasta la cultura vila-realenca i van construir dos edificis, un d'ells és l'actual Auditori Municipal de Vila-real i l'altre, el teatre Els XIII, ubicat el l'avinguda La Murà, on es continuen representant obres de teatre i altres activitats culturals. A la revista *San Sebastián* (19 de novembre de 1933) de Vinaròs apareix publicada aquesta notícia sobre la inauguració de l'antic Teatre d'Els XIII o actual Auditori Municipal:

*Festival musical e inauguración de un
suntuoso local.*

En la ciudad de Villarreal se inaugurará el día 22 fiesta de Santa Cecilia el soberbio palacio musical que la sociedad coral "ELS XIII" ha levantado para casa social y cuya construcción ha costado doscientas cincuenta mil pesetas.

Por la mañana se celebrará solemne misa a su Patrona Santa Cecilia y por la noche en el acto de la inauguración habrá una grandiosa velada musical en la cual tomarán parte todas las diferentes sociedades musicales de la ciudad, banda de música, orquesta y varios coros. (p. 11)

L'agrupació intervenia en oficis religiosos i profans però prompte l'activitat va derivar cap a l'àmbit teatral, sobretot cap a la representació de sarsueles amb les que obtenien "ressonants èxits" (Beltrán, 2010, p. 362).

“Els XIII”, ha albergado dentro de sí la mística belleza de las misas polifónicas, las partituras de los grandes maestros del pentagrama, la gracia del teatro valenciano y la grandeza y belleza de las obras de los mejores autores españoles y extranjeros. (DD. AA., 1965)

Tota la responsabilitat de la part musical i l'organització educativa de la societat requeia sobre els directors: “Pedro Ortells, José Pascual Nácher, Bautista Ortells, Vicente Beltran, Pascual Jordá..., a partir d'aquest últim i en no tenir orquestra ni cor, la direcció de l'entitat va recaure en els presidents” (Beltrán, 2010, p. 363).

Per a commemorar el 50é aniversari de l'agrupació, el mestre Rafael Beltrán va compondre un himne amb lletra de Francisco Gandía.

Por ese período nuestra Agrupación ofrece como actividades: un coro y orquesta idóneos para acompañamientos en Misas y actos religiosos, un orfeón de cuarenta voces mixtas, cuadros artísticos de zarzuela y comedia tanto en castellano como en valenciano, y dos orquestas modernas “Happy lovers” y “Los Jívaros”. La mayoría de estas actividades han ido extinguiéndose, pero han ido dando paso a otras nuevas. (DD. AA., 1990)

Amb el temps es va formar dins l'entitat un grup de dansa folkòrica i al 1990 van rebre la “Medalla de Plata de la ciutat per la seua immensa aportació a la vida cultural de Vila-real” (Beltrán, 2010, p. 363). [annex 3.O]

Aquestes dues agrupacions, *Els Lluïsos i Els XIII*, conviurien a Vila-real durant molts anys.

Encara que les agrupacions teatrals no són objecte de la nostra recerca, no podem deixar passar aquest important referent musical en l'actualitat cultural de l'època de Castelló de la Plana, la *Peña Teatral*:

... dirigida por Enrique Delfont que, posteriormente, sería empresario del Principal, que se dio a conocer en 1923 con las zarzuelas “La alsaciana” y “La chicharra” con Carmen Requena, Pepe Santamarta, Marcelo Martín, y Teresa Gómez, repitiendo con otros títulos en temporadas sucesivas como “La dogaresa”, “Juegos malabares”, “Molinos de viento” y “Los cadetes de la reina”. (Gascó, 2014, p. 370)

El 14 de febrer de 1924 va tindre lloc la seua primera actuació al Teatre Principal de Castelló amb la intervenció d'artistes locals com Rosita Ruiz, Marcelo Martín, Teresa Gómez, Carmen Requena, José Felip, etc. A l'igual que aquesta, en van existir d'altres a Castelló com els grups *Castalia*, *Agrupación Artística Castellonense*, la *Peña Bretón* o l'*Agrupación Teatral Linares Rivas*, formada al si del Cercle Catòlic del carrer Enmig (desaparegut al 1931), fruit de les campanyes del pare Vicent iniciades en el segle anterior. (Gráfica Castelló, s. a.)

Segons el testimoni oral d'Antoni Gascó, cronista oficial de la ciutat, pertanyia al moviment obrer de l'antiga UGT i disposaven d'un Teatre a la Ronda Magdalena on va arribar a representar un gran nombre de sarsueles.

Amb l'inici de la Guerra Civil va desaparèixer i després, amb la vinguda de la dictadura, va passar a formar part, a l'igual que altres agrupacions, de l'“*Obra Sindical Educación y Descanso*”.

De totes les agrupacions teatrals que hem nomenat, només hem catalogat aquesta, representativa d'aquest tipus d'agrupació i que, en principi, no entrarien a formar part del moviment que ens ocupa; pensant també que molts dels components de les mateixes, persones amb grans veus i amb molta implicació en la cultura musical local, van passar a conformar, després de la contesa bèl·lica, agrupacions corals destacades de la ciutat.

“... nuestro celoso Arcipreste don Trinitario Mariner fundó en 23 de septiembre de 1926 la Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo Apóstol. El mismo día, después del canto del “Ave Maris Stella”, se hizo la imposición de los elegantes hábitos ante el altar de la Santísima Virgen, cantándose luego por la misma Escolanía la misa de “Haller”. (Torres, 1985, p. 91)

Mossén Trinitari Mariner³⁵, a banda de fundar l'escolania, va compondre i imprimir un reglament de set articles on detalla minuciosament l'organització, la disciplina i la formació dels escolans. Ell mateix redacta:

---

³⁵ Mossén Trinitari Mariner Gimeno va nàixer a Nules (La Plana Baixa) al 1863. Va ser Doctor en Teologia i Dret Canònic. Va exercir com a rector a Alfondegulla i va ser Arxipreste de Sant Mateu i Beneficiat de Nules. Va morir, també a Nules, al 1933. (Torres, 1994)

... para procurar el esplendor del culto en las funciones litúrgicas y religiosas que se celebran en el templo parroquial y en el de Nuestra Señora de los Ángeles y poder atraer a los niños y juventud y hasta los padres, para que gustosos y complacientes concurren asiduamente a los oficios y demás actos públicos de religión que se practican en la villa. (Torres, 1985, p. 92)

Aquest cor estava compostat per 20 infants des dels 8 fins als 16 anys i, a més a més, 10 aspirants. Eren seleccionats per una associació anomenada “Juventud Cristiana”³⁶ i rebien una intensa formació cultural i específica musical. El seu director i professor era En José Ramón Jovaní, sacerdot i prestigiós organista, que se’n feia càrrec de l’educació i preparació musical. De la formació religiosa i moral se n’ocupava En Julio Martí, coadjutor de la parròquia. “Estos dos jóvenes y celosos sacerdotes... les preparaban con esmero a la participación de los actos del culto, en el canto de las misas gregorianas y vísperas” (Torres, 1985, p. 92).

L’Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo Apóstol participava a molts actes litúrgics de la parròquia de Sant Mateu -en diumenge de Minerva, festes patronals i totes les altres festivitats- als que assistia amb l’uniforme, però tenien també actes propis i festes especials. Celebraven d’una manera especial la festivitat de Nostra Senyora dels Àngels, patrona de Sant Mateu, el segon dissabte després de Pasqua de Resurrecció

---

³⁶ “La “Juventud Cristiana” y particularmente la Escolanía, fue un semillero de vocaciones religiosas, fruto de la gracia de Dios y el apostolado, surgieron y perseveraron varias vocaciones religiosas...” (Torres, 1985, p. 93)

(Sant Mateu, s. a.) a l'Ermita de la Mare de Déu dels Àngels. Mossén Trinitari escriu sobre la festa:

... En este momento nos estamos preparando para celebrar pasado mañana sábado la fiesta principal de Nuestra Señora de los Ángeles en su suntuoso ermitorio, en tan pintoresco cuanto hermoso lugar y fiesta. La Escolanía está que baila de contento con su corderito, conejos y pollos, pastas y dulces preparados para tan deseado banquete; tienen una nueva misa, cantos y juegos ensayados para lucir la fiesta y la gente muy esperanzada... (Torres, 1985, pp. 92-93)

L'Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo Apóstol , com els infantillos del Pilar de Saragossa o l'Escolania de Montserrat, “cantaba a la Santísima Virgen de los Ángeles en la Salve de los sábados las plegarias populares” (Torres, 1985, p. 93). Per a que poguera cantar el poble, mossén Trinitari va escriure un himne en llengua valenciana i música del mestre Millet [annex 3.P].

De tota la província de Castelló, potser Vinaròs ha estat la ciutat més activa en quant al cant coral es referix. No només ha aportat vàries agrupacions corals sinó que ha promogut concerts i actes oficials en els que la música en general i, en concret, la coral han intervingut com a part important i necessària. Albiol ens descriu un d'aquests casos:

Otro acto realmente sonado fue la inauguración, en 1918, del monumento al insigne arzobispo José Domingo Costa y Borràs,

erigido a iniciativa del citado arcipreste Bono y por suscripción popular. En los masivos actos, encabezados por el arzobispo de Granada, Meseguer y Costa, sobrino del homenajeado, actuaron “La Alianza”, la “Banda de Alcanar” y el orfeón “Els XIII”, de Villarreal. Las bandas, aparte los desfiles cívicos, dieron un concierto junto al monumento. (Albiol, 2006, p. 45)

A Vinaròs, no es convidava només a cors de la província a participar en determinats actes, també es feia amb agrupacions corals d'altres llocs, la majoria d'elles catalanes, algunes de les quals ho van fer en vàries ocasions. Hem pogut comprovar-ho a la premsa, on apareixen en aquella època, nombroses al·lusions a concerts i visites. Com per exemple, la visita d'una agrupació de Terrassa:

Un grupo de entusiastas de Clavé de aquella misma población, acostumbra todos los veranos hacer excursiones dando a conocer su excelente repertorio. Este año seremos favorecidos con la visita de aquella entidad coral que pasará luego a Benicarló y Peñíscola. (*San Sebastián*, 09 de juliol de 1922, p. 8)

O la de l'*Orfeó Montsià* d'Uldecona: “Como estaba anunciado, el domingo anterior dió un concierto en esta ciudad el “Orfeó Montsiá” que tan acertadamente dirige el inteligente maestro nuestro queridísimo amigo D. Juan Moreira” (*San Sebastián*, 29 de juny de 1924, p. 10). La notícia continua amb una crònica dels actes que va presidir i el concert que va fer a la plaça de bous.

Una de les visites que més repercussió va tindre a Vinaròs va ser la de *La Paloma* de Terrassa. Ho sabem per la quantitat de

notícies que hem trobat al respecte. A la revista *San Sebastián* (10 d'agost de 1930) es va publicar el dia que va ser aprovada la visita per part de l'Ajuntament:

La C. M. P. celebró sesión ordinaria el día 2, bajo la presidencia del Sr. Alcalde D. Felipe Ferrer y con asistencia de los concejales Sres. Sabater y Verdera y del Secretaio Sr. Cid. Se aprobó el acta de la anterior; para ponerse de acuerdo con la Sd. Coral "La Paloma" de Tarrassa que vendrá del 15 al 17 del próximo Agosto en excursión artística, se faculta a la com. de fiestas;... (p. 12)

Finalment, la publicació d'un programa de festes: "*-Feria y fiestas de San Juan y San Pedro: Resumen del programa oficial:... Día 24... A las doce recepción de la Agrupación Coral de Barcelona "La Lira Tunisenca"...*" (*San Sebastián*, 04 de juny de 1933, p. 13).

Ens ha semblat oportú i curiós nomenar la formació, en l'any 1900, d'un cor a Barcelona que, encara que no formaria part de les entitats de la província de Castelló, n'estava molt vinculat a la mateixa; ja que els seus components eren una colònia de vinarossencs residents a la capital catalana. Manuel Foguet (21 de gener de 1961) ens explica tot el procés a la revista *Vinaroz*:

Así, ya en el año 1900, un grupo de vinarocenses que se reunían periódicamente en una bodega de la calle Ginebra de la Barceloneta, llamada "Casa la Carrasqueta" y cuya dueña era de Vinaroz, organizaron un Coro para cantar "caramellas" los días de Pascua Florida, dirigidos por el maestro Sr. Miralles. Un año más tarde, y

con mayor empaque artístico, el primitivo coro tomó el nombre de “Euterpe” y se domicilió en el Paseo Nacional de la Barceloneta, en el local donde hoy existe “La Siempreviva”. Allí, bajo la experta batuta del maestro Sr. Estrada, la flamante agrupación coral de los vinarocenses alcanzó justa fama entre las demás agrupaciones similares, y en 1902 la “Euterpe” vinarocense de Barcelona se trasladó a Vinaroz para deleitar a sus conciudadanos con el exquisito arte de sus canciones, presidida por artístico estandarte bordado por las manos vinarocenses de D^a rene Calbé. (p. 1)

Més o menys un any mes tard, el cor *Euterpe* es va dissoldre i els vinarossencs que residien a Barcelona van començar a reunir-se en un *Centro Vinarocense* que va tindre una vida social de dos anys. Després de diversos intents fracassats de tindre un cercle social on reunir-se i compartir experiències, finalment es va formar el *Centro Cultural Vinarocense Comarcal*. (Foguet, 21 de gener de 1961)

Al 1920, en aquest centre cultural, es va produir un nou intent de formació d'un cor:

Organizado por el inteligente músico y vocal de la junta directiva D. José García se ha formado en el Centro Cultural Vinarocense Comarcal, un grupo coral, compuesto de jóvenes vinarocenses. Este coro ha empezado ya los ensayos de su programa, en el que figuran populares y antiguas composiciones de costumbres vinarocenses. El coro ensayará todos los miércoles y viernes de 10 a 12 noche. (*Patria*:

Semanario Independiente de Información General,
08 d'agost de 1920, p. 4)

Cap a finals de 1927 es va formar l'agrupació *La educación coral* de Vinaròs, "Bajo la dirección del ciegucecito Miguel Serret se organiza en el café Colón una Agrupación Coral de la que es Srio.- Presidente Fco. Baila, Tesorero Buenaventura Puchol y vocales José Agramunt, Fco. Farnós y Miguel Bernat" (*San Sebastián*, 18 de desembre de 1927, p. 7). Aquesta agrupació va tindre molt curta activitat iensem que poc intensa, ja que es va dissoldre a mitjans de l'any següent. Llevant de 3 notícies a la revista *San Sebastián*, no hem trobat més ressenyes de la mateixa. Aquestes són les notícies, que van aparéixer sobre la dissolució a la revista *San Sebastián* (05 d'agost de 1928): "Se nos dice que las 70 ptas. Que existen del disuelto coro "La educación coral" se van a destinar en partes iguales para el ciegucecito director y para los dos pobres leprosos que viven aislados de la ciudad" (p. 9); i a *San Sebastián* (11 de novembre de 1928): "Las 50 ptas. remanente del Orfeón últimamente disuelto han sido entregados al ciegucecito que lo dirigía Miguel Serret" (p. 7). [annex 3.Q]

A mitjans de l'any 1927 va començar a organitzar-se una nova agrupació coral a Vinaròs:

Existe gran entusiasmo por la nueva agrupación coral que se está organizando en la consecuente sociedad Centro I. Republicano; son ya muchos los inscritos en las listas, y hace suponer que se formará una Agrupación Coral de más de Cien. (*Patria Nueva*, 28 d'agost de 1927, p. 5)

A finals de Maig de 1928 fa el seu debut la *Massa Coral del Centre Instructiu Republicà* formada per unes 40 veus, totes elles masculines. El concert va tindre lloc davant de l'Ajuntament i va estar dirigit pel Mestre Francisco Frías. (Albiol, 2006)

La notícia d'aquest concert va eixir publicada en premsa:

El pasado domingo ante numerosísimo público y frente a las Casas Consistoriales, hizo su debut en esta la Masa Coral del Centro I. Republicano, que tan acertadamente dirige nuestro querido amigo el culto profesor don Francisco Frías, alcanzando clamoroso éxito, en cuantas composiciones cantaron.

...

Luego cantaron en diferentes sitios de la población, siendo muy aplaudidos. (*Heraldo de Vinaroz*, 03 de juny de 1928, p. 9).

Trobem una altra ressenya d'aquest cor a *Heraldo de Vinaroz* (27 de gener de 1929):

EL CORO DEL C. I. REPUBLICANO

Esta entidad coral salió la noche víspera de San Sebastián, a dar algunas serenatas; lo que admirablemente hizo, siendo obsequiada, entre otros, con varias cajas de habanos, donativo generoso del conocido amante de la música y querido amigo nuestro, don Santiago Falcó. (p. 6)

Novament a *Heraldo de Vinaroz* (05 de maig de 1929) se'ns parla de la participació de l'entitat a un acte benèfic al Teatre Ateneo de Vinaròs:

BENEFICIO

En el beneficio que a favor de una familia pobre y en trances apuradísimos, de esta ciudad, se celebró el pasado jueves en el Teatro Ateneo,...

El lleno fué de los de fiesta grande, y bien que se lo merecían los organizadores, por el altruista y caritativo fin de la función. A todos nuestro caluroso aplauso, como al Coro del Centro I. Republicano que colaboró brillantemente. (p. 4)

Al 1933 es va fundar a Borriana “un glorioso orfeón” (*Burris-ana*, 1971a, p. 4), del qual en trobem una ressenya a la revista *Burris-ana* (2005): el “gran músic i compositor borrianenc Josep Ferrer Año³⁷ (“el ceguet”), creador i director de l’Orfeó de l’ACBA, el treball del qual fou extraordinari” (p. 5). Aquest orfeó que pertanyia a l’*Asociación de Cultura i Belles Arts* es va extingir en arribar la Guerra Civil.

Anem a fer un nou incís amb els cors de dones, en aquest cas a Vila-real. En trobem ja en aquests temps un parell d’associacions.

La formació coral que correspon a l’Associació de Filles de Maria del Rosari³⁸ que encara hui en dia executa, des de 1932, en la

---

³⁷ En aquestes línies està equivocat el segon cognom, ja que en realitat deuria posar Josep Ferrer Pitarch.

³⁸ L’Associació de Filles de Maria del Rosari, coneguda com rosarieres, és una associació religiosa fundada al 1820 a Vila-real. Al 1887 es va fusionar amb

seua festa anual, al mes d'octubre, la *Missa del Roser*³⁹ de Luis Romeu. Aquesta missa la canten hui en dia “les associades assistents a la celebració, juntament amb el cor mixt, amb gran alé i entusiasme” (Beltrán, 2010, p. 365). L'iniciador d'aquesta manifestació va ser el cor d'Els Lluïsos, dirigit pel mestre de capella mossén José Jerés, que s'ha vingut celebrant anualment llevat dels anys de la Guerra Civil. Aquesta associació ha cultivat, al llarg de la seua existència, la música, especialment la coral. Ja abans del 1936 “disposava d'un reduït cor que cantava en les funcions litúrgiques” (Beltrán, 2010, p. 365). Després de mossén Jerés, diversos directors han dirigit aquesta cita anual amb la *Missa del Roser* entre els que s'entremen: mossén Vicent Garcia Julbe, mossén Miguel Alepuz – que, al 1985, va realitzar l'orquestració de la missa per a instruments de corda-, Xavier Piquer, Joaquín De Haro Miralles, Juan José Peláez,... En l'actualitat disposen d'un grup de danses i d'una coral infantil i juvenil molt activa, ja que:

... no sólo ameniza los actos de la Asociación, sino que acude a cuantos actos y festivales se les invita. Además a partir de este año en las fiestas patronales de mayo, la Asociación tiene un "Encuentro de Corales Infantiles" en Vila-real, con los que participan principalmente el Coro del Rosario, algunos colegios de la ciudad y incluso de algunas ciudades del alrededor. (Asociación de Hijas de María del Rosario de Vila-real, s. a.)

---

la Confraria del Rosari, instal·lada al Convent del Corpus Cristi des de 1639. (Asociación de Hijas de María del Rosario de Vila-real, s. a.)

³⁹ Al 2007, pel 75 aniversari, van enregistrar un CD de la Missa del Roser.

“Una altra associació religiosa amb activitat musical és la de la Congregació de Filles de Maria Immaculada de Vila-real” (Beltrán, 2010, p. 365), que es remonta a 1756. És costum entonar l’antifona *Tota Pulchra*⁴⁰ després de la processó, quan la imatge de la Mare de Déu entra al temple, el dia de la festivitat principal, al desembre. Des d’antic ha disposat d’un cor propi format per les mateixes congregants i dirigit per l’organista que actua d’ordinari en totes les funcions solemnes de la Congregació. Ja fa uns quants anys que en aquesta festivitat principal es canta la *Misa Tota Pulchra*, composta i dirigida per mossén Miguel Alepuz, a quatre veus i orquestra.

Sobre els anys 40, el cor, prou nombrós –comptava amb unes 50 cantores-, ja prenia part en les misses i les *vespres*, en gregorià, de l’Església Arxiprestal.

Dejando de lado los actos religiosos, nuestra Congregación también tiene un lado lúdico y cultural. En cuanto al ámbito cultural, llegadas las fiestas patronales de nuestra ciudad, nuestra Casa Social se convierte en la sede de una exposición distinta cada año. También cuenta con un grupo de danzas y un coro que llevan el nombre de nuestra Congregación y que participan en los actos requeridos. (Congregación de hijas de María Inmaculada de Vila-real, s. a.)

Acabem de veure que la Congregació disposa de cor, un infantil i un juvenil:

---

⁴⁰ “obra composta pel mestre lleidatà Francisco Andreví (1786-1853), a dues veus i cor popular, de gran solemnitat” (Beltrán, 2010, p. 366).

El primer, com a escolania, ha sigut dirigit per la professora Conchita Mateu Centelles⁴¹, i el Cor –juvenil– de la Congregació de Filles de Maria Immaculada, format algunes vegades per més de 80 veus, ha sigut dirigit per Carmen Usó Mompó que en alguna festa principal va interpretar la Missa Festiva, de Juan Alonso García, a tres veus i orgue. (Beltrán, 2010, p. 366)

Entre el 17 i el 20 de Juliol de 1936 una part de l'exèrcit es va alçar en revolta contra el govern de la República i va començar la Guerra Civil que va durar fins l'1 d'Abril de 1939. Una llarga dictadura, instaurada pel general Franco, va substituir el govern democràtic de la II República.

3.4.2

La Guerra Civil (1936-1939)

Durant els anys que va durar la guerra, l'activitat coral a tot el país va quedar paraitzada. Només finalitzada aquesta, es tornarà a organitzar però d'una manera lenta i progressiva i amb característiques ben diferents.

Concretament a la província de Castelló es van desfer totes les agrupacions que existien en aquell moment i ja no es tornarien a reorganitzar després del conflicte. Se'n formarien de noves, algunes d'elles amb components d'agrupacions anteriors, però cap continuaria l'activitat anterior a la guerra llevat de les agrupacions

---

⁴¹ Conchita Mateu va nàixer a Cabanes al 1927 i ha sigut també la fundadora de l'*Escolania de la Basílica de la Mare de Déu del Lledó*. Va morir a Castelló de la Plana al 2013.

adscrietes a congregacions religioses que feien més una tasca dins l'església.

3.4.3

La Dictadura (1939-1975)

Després de la guerra algunes societats es van decantar per reprendre i cultivar un repertori com el de la sarsuela, en el que ja s'havien interessat des dels anys trenta. (Nagore, 1999a)

També la influència i el poder que, en tots els aspectes, va adquirir l'Església Catòlica i els nous valors del franquisme van marcar la reorganització d'alguns cors i la creació d'altres de nous. Així doncs, es va fomentar la fundació de cors parroquials i molts d'ells ja existents van passar a dependre d'institucions com la "Sección Femenina" o l'"Obra Sindical Educación y Descanso". (Tomás, 1992)

L'activitat coral a la província de Castelló es reprén amb la *Schola Cantorum*, el primer cor fundat després de la Guerra Civil, va ser a Castelló de la Plana (La Plana Alta) en 1939 (DD. AA., 1989); Galbis, 2006a; Tomás, 1992) –en 1940 segons Gascó (2014) i Monferrer (2004)-.

Aquesta es va convertir en la coral religiosa més important de tota la província ja que abastava un ampli repertori de polifonia clàssica i de misses. Va ser impulsada per dos capellans, Usó i Royo –que va ser fundador i director durant els primers anys, i organista de Santa Maria-, amb la intenció de proporcionar a l'església de Sant Agustí la música litúrgica que fos necessària i posteriorment a la Catedral de Santa Maria. Mossén Ramón Royo va aportar a la *Schola Cantorum* "un amplio repertorio de música religiosa: dieciocho misas solemnes en latín, tres en castellano y dos réquiems, motetes, oficios de Semana Santa y gran número de

partituras de autores de alto nivel” (La schola cantorum, 05 de juliol de 2014).

Poc a poc la *Schola Cantorum* va anar ampliant el radi d’actuació i van arribar a cantar a diverses ciutats de la província, fins i tot a Lourdes. (Bellés, S. (05 de juliol de, 2014)

Segons el testimoni oral d’Antonio J. Gascó Sidro, cronista oficial de la ciutat de Castelló i antic membre de la *Schola Cantorum*, a mossén Royo el va succeir en la direcció el mestre Rafael Roca, també organista i que ja se’n feia càrrec alguna vegada de la direcció de la mateixa quan mossén Royo s’absentava. “De hecho en la excelente primera grabación de els «Goigs de la Mare de Déu del Lledó» de 1966 (en un inencontrable vinilo de 45 r.p.m.) Roca dirige y Royo está al órgano” (Rafael Roca la eficacia y la generosidad al piano, 24 de novembre de 2013).

Des del principi va cultivar la *Schola Cantorum* el repertori religiós, ja que:

Su fundador, el sacerdote D. Ramón Royo, fundamentó el quehacer artístico de la coral al servicio del culto divino y a tal efecto permaneció varios años... y ello, sin duda, redundó en la formación musical de sus miembros, adquiriendo una cultura sólida, robusta y noble a través de los pentagramas de tan celebrados compositores clásicos como Palestrina, Victoria, Lasus, Mitterer, Sthele, Haendel, Perosi, Goicoechea, Iruarrizaga, etc. Las misas de gloria completas se cuentan en 22 a tres y cuatro voces, pero son incontables los motetes de toda especie que engrosan el repertorio de la coral, así como las partituras de

música profana de diversa condició. (DD. AA., 1989, p. 127)

Però amb el temps també van simultaniejar “conciertos profanos con obras del género lírico español –varios componentes pertenecieron a las agrupaciones teatrales de Educación y Descanso y Maestro Bretón, dos compañías líricas locales que competían en los años 40 y 50-...” (DD. AA., 1989, p. 127).

Antonio Gascó ens va explicar aquesta qüestió també, que la *Schola Cantorum* comptava amb un conjunt de veus excepcionals, ja que molts dels homes que cantaven allí havien pertanyut a les corals o companyies teatrals d’aficionats que existien abans de començar la guerra.

Cabe no olvidar que en los años cuarenta del pasado siglo la zarzuela estaba muy de moda y que Castellón contaba con dos compañías de aficionados que eran la Peña Teatral y la Bretón dirigidas respectivamente por el maestro Felip y Eduardo Bosch.

Pues bien, muchos de los solistas de esas agrupaciones formaron parte de la coral sacra, aportando la calidad de sus voces a un conjunto denso de sonoridades que emitía con una fuerza y una riqueza de armónicos realmente espectacular. (Rafael Roca la eficacia y la generosidad al piano, 24 de noviembre de 2013).

Les versions que es realitzaven a la *Schola Cantorum* dels grans polifonistes com Palestrina, Victoria, Guerrero,... eren molt operístiques, possiblement com a conseqüència de que “Rafael Roca acompanyava con mucha frecuencia recitales y conciertos a los

miembros de la coral con una generosidad impagable que nunca conoció remuneración económica alguna” (Rafael Roca la eficacia y la generosidad al piano, 24 de noviembre de 2013).

Aquesta formació, de veus d’homes només, va iniciar al 1979 un segon període en la seua trajectòria i es va decidir a incloure veus femenines i a abordar un repertori de caràcter profà, amb una especial dedicació a la música popular (Galbis, 2006a):

... tras una campaña de promoción se engrosó la Schola Cantorum con el estimable concurso de varias Sras. y Srtas, que llevó consigo una considerable renovación o adaptación del repertorio, cuya tarea fue superada gracias al entusiasmo de neófitas y veteranos en breve plazo. La paciencia y la buena voluntad hicieron el milagro de que muy pronto estuviese el grupo en condiciones de actuar. (DD. AA., 1989, p. 127)

Al 1989 es va commemorar el 50 aniversari:

... en un concierto polifónico-lírico en el Teatre del Raval que resultó muy concurrido; un acto religioso en San Agustín –cuna de la agrupación-; conferencia a cargo del professor Antonio José Gascó en el Centro Municipal de Cultura, donde, acto seguido se efectuó la entrega de artísticos pergaminos conmemorativos a los coralistas” (DD. AA, 1989, p. 126)

Després d’una llarga trajectòria, en la que “ha intervenido innumerables veces, tanto en al ámbito local como provincial;

estrenó algunas obras; tomó parte en festivales y concursos, en homenajes, etc.” (DD. AA., 1989, p. 127) es va dissoldre i “algunos de sus componentes formaron la coral Laudate, sin tantas pretensiones por su reducido número pero con la misma calidad en sus intervenciones” (Monferrer, 2004, p. 182).

Al 1942 es va formar el *Cor Parroquial de Vinaròs*, fundat i dirigit per mossén Vicente Enrique i Tarancón. Uns anys després va passar a ser dirigit per mossèn Josep Sirisi. [annex 3.R]

Va començar estant compostat per homes, però amb el temps va esdevenir, com en els demés casos, un cor mixt. Van actuar en misses solemnes i al Centre Parroquial de l'ex-convent de Sant Francesc.

També en va ser director En Tomàs Mancisidor. Al Nadal de 1967, any en el que va celebrar el 25 aniversari, va interpretar per primera vegada l'Himne de Vinaròs, amb lletra del poeta local Josep S. Farga Esteller i música del mateix Tomàs Mancisidor de Aquino. Va ser en un concert al Cine Coliseum el 20 de desembre. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014d; 16 de maig de 2014)

A Vila-real va existir un cor format per veus femenines que va debutar a l'abril de l'any 1943 “en un acte literari musical celebrat en el saló del Patronat” (Beltrán, 2010, p. 365). Va sestar dirigit pel seu fundador, Víctor Abella Bernat, professor de piano natural d'Almassora però resident a Vila-real. Aquesta agrupació “va actuar durant alguns anys en les celebracions socials de la ciutat amb destacat reconeixement” (Beltrán, 2010, p. 365).

Al 1945 es funda a Nules (La Plana Baixa) el *Cor Parroquial Sant Bartomeu* baix la direcció del llavors rector de l'Església Arxiprestal de Nules, mossén Juan Bautista Figuerola. Com expliquem en el pròxim capítol, ja existia abans d'aquesta una agrupació coral que amenitzava les litúrgies de la parròquia i que, a més a més, s'acompanyava d'una mena d'orquestra.

Aquesta agrupació va anar creixent poc a poc i, a més de cantar a les litúrgies, va anar ampliant el repertori i les activitats en les que participava. Ha passat a fer concerts i a participar en molts actes de la localitat, inclús a fer intercanvis amb altres corals. Finalment s'ha convertit en la *Coral Sant Bartomeu*, quan es va desvincular de la parròquia al si de la qual es va fundar.

També va existir a Borriana un Cor Parroquial que va començar compostat per homes. No coneixem la data de la fundació, però sabem que al 1951 es va transformar en un cor mixt. Pel que veurem al següent capítol, pensem que va tindre activitat fins ben entrada la dècada de 1970.

A la ciutat de Castelló, el sindicalisme tenia una important implantació abans de la guerra. “Un sindicalismo que, si en principio apostó por la adscripción republicana, con la llegada de la dictadura se vio obligado a cambiarse al sistema asociativo propiciado por el régimen” (Gascó, 2014, p. 365).

Açò va determinar en gran manera la formació, després de la guerra i amb la implantació de la dictadura, de la *Coral Polifónica de Educación y Descanso* de Castelló de la Plana, “que dirigía José de Sanmillán y que recorrió España con éxito, llegando incluso a participar en actuaciones internacionales, en algunas de las escasas comparecencias españolas fuera de las fronteras patrias” (Gascó, 2014, p. 414). Va ser fundada pel mateix José de Sanmillán, assessor de música del Departament Nacional d'Educació Artística de l'Organització Sindical d'*Educación y Descanso*, al 1948:

... para tomar parte en el "I Festival internacional" de la chopera, en Madrid, en donde obtuvo un tercer premio, es la que tuvo mejor historial. Integrada por los componentes de los grupos de zarzuela (ya citados) y engrosada por los componentes de la "Schola Cantorum" y

la "Capilla Trinitaria" y otras voces, como las de Amparín Polo (hoy en el coro del Ministerio de Cultura), Gloria Martí, Conchita Martí, Tere Camahort, Felipe Bonillo, Ricardo Rosell, Francisco Arrufat, José Agost, Manolo Miravete, Angelines Godes, Paco Sanchis, Lolita Vilar y otros,... (Sanmillán, 1989, p. 74)

Entre altres cal destacar la participació al *I Certamen d'Havaneres de Torrevella* al 1955, amb En José Sanmillán encara com a director (Rebollo, 03 de juny de 2014).

També va actuar en una visita que el dictador va fer a Castelló. Va ser el divendres 13 de juny de 1958, on també va intervindre la *Banda Municipal* que:

... tocó ante Francisco Franco en una audición, toda ella con música española que sirvió de ambiente a la cena que el ayuntamiento le ofreció, con motivo de su visita a la ciudad, en el antiguo jardín de la Pérgola. Terminado el ágape y con el concurso de Leopoldo Querol al piano, la banda interpretó de nuevo el concierto de Grieg, constituyendo la primera parte de una velada que cerraron los coros y danzas de Educación y Descanso dirigidos por José de Sanmillán. (Gascó, 2000, pp. 177-178)

La *Coral Polifónica Castellón de Educación y Descanso* va tindre molta activitat dins i fora de la província:

... sus actuaciones fueron numerosas tanto en la capital, como en provincias,

culminando con las de San Sebastián, Palma de Mallorca, Palau de la Música de Barcelona, Torreveja, donde obtuvo varios primeros premios y en la Feria Internacional del Campo (Madrid); y las demostraciones sindicales de Madrid en 1959 y Barcelona en 1960, su repertorio estaba integrado por canciones populares de nuestra tierra, de Pepito García y Sánchez Gozalbo, así como de Artola y Godes, y otras de Cataluña, en particular sardanas y unas variadas de carácter folklórico nacional y religiosas, oratorios, etc. La más apreciada de todas era el "Rollo y Canya", con la que cerraban sus actuaciones y en cuya letra se hizo el cambio, a propuesta mía, de la frase "Pam, Pam, orellut", por la de "Som de Castelló", con lo que poníamos de manifiesto nuestro orgullo y satisfacción por nuestro origen y castellonerismo. El momento más emotivo de la interpretación del "Rollo y Canya", fue cuando se le cantó a Pepito García, con carácter póstumo, en el acto de la despedida del duelo, en la Plaza Clavé, en su sepelio. (Sanmillán, 1989, p. 74)

A l'anar-se'n el director-fundador, José de Sanmillán, a Madrid se'n va fer càrrec de la direcció José Altimiras. La coral va desaparèixer als dos anys de la partença de Sanmillán. [annex 3.S]

Aquesta agrupació no hi ha que confondre-la amb els *Coros de la Sección Femenina*, també dirigits per Sanmillán (Trilles, 2014), coetànies totes dues: "Tuvo la S. F. de Castellón su correspondiente grupo provincial que dirigió Alejandro García y su oportuno coro con unas voces excelentes... hicieron muchas salidas por España y el extranjero" (Sanmillán, 1989, p. 73). La *Sección Femenina*,

constituïda per Falange Española, va desaparèixer, a l'igual que l'organització sindical d'*Educación y Descanso*, al 1977.

També compartia coexistència amb les dues agrupacions anteriors el cor de l'OAR (Obra Atlético Recreativa), segons les referències d'Antoni Gascó, cronista oficial de la ciutat de Castelló. L'OAR va ser una societat cultural i esportiva, "entidad, acogida al asociacionismo eclesiástico, dado que las dos únicas instituciones que podían tener agrupaciones societarias eran falange i la iglesia, nació en 1951 en un local de la calle Colón. Desarrolló una apreciable actividad deportiva..." (Gascó, 2014, p. 428). Es tractava d'un cor petit que tampoc va durar molts anys i que per un període de temps va estar dirigit per Ignacio Pérez de Heredia.

A partir dels anys cinquanta es va experimentar, en tot el territori nacional (sobretot al País Basc i a Catalunya), un creixement de l'activitat coral que s'incrementaria a partir de la dècada dels setanta. Aquest despertar coral es va experimentar amb un cert retard al País Valencià on es va iniciar a partir dels anys seixanta. En aquesta dècada es va produir una autèntica consolidació del moviment coral a la comunitat amb l'arribada de nous directors més formats acadèmicament i amb més experiència, intercanvis d'entitats d'una mateixa comarca i moltes vegades entre diferents comarques, interès en el cant coral per part de gent més jove,...

Una de les agrupacions més estables i actives de la província de Castelló ha sigut la *Coral Polifònica Benicarlanda*, fundada al 1951 a Benicarló (El Baix Maestrat) amb el tenor del Gran Teatre del Liceu de Barcelona, Pedro Mercader, com a director i fundador. Per al president actual de la formació, Leroy Ariza Lluch: "La passió pel cant unida al temperament i al caràcter emprenedor i vitalista de Pedro Mercader van ser els responsables que a Benicarló es fundara una Coral". Els primers components de la coral, uns 40, eren gent

del poble, cadascú amb el seu ofici, però a tots ells els unia la passió per la música.

És una de les agrupacions corals més antigues i de les més importants que han arribat als nostres dies. Aquesta agrupació ha assolit un gran prestigi i reconeixement. Actualment està formada per unes 50 veus mixtes i compta amb tres seccions, una juvenil: la *Coral Kylix*; una infantil: la *Coral Petiquillo*; i una altra mini, de recent creació: la *Coral Bovalar*.

Després de Pedro Mercader han sigut uns quants els directors que han agarrat la batuta de la direcció de l'entitat, essent actualment David Rubiera qui dirigix aquesta agrupació de tan llarga trajectòria.

Abasta un repertori extens que va des de la polifonia religiosa fins a cors d'òpera i sarsuela, passant per música popular valenciana i estrangera i música contemporània. Cal destacar els "homenatges que cada agost rendeix la coral a un estil musical: sarsuela (Cançó d'Amor i Guerra de R. Martínez Valls), grans clàssics, musicals, música i poesia, música del s. XVI (La Justa, ensalada de Mateu Fletxa el Vell), etc." (*Concert de Sant Jordi*, 22 d'abril de 2007). La Coral i les seues seccions han realitzat un bon nombre de muntatges musicals i s'han esforçat en donar cabuda a altres disciplines artístiques, com la poesia, la interpretació dramatitzada, la dansa clàssica i tradicional valenciana, els balls de saló, danses tribals africanes o la gimnàstica rítmica per tal d'interaccionar amb els diferents talents artístics que s'han format a Benicarló. Ha organitzat també conjuntament amb la *Banda de música "Ciutat de Benicarló"* i el *Ballet Lupe*, la posada en escena del musical *El fantasma de la ópera*, amb gran èxit de crítica i públic. (Ajuntament de Benicarló, s. a.)

Ha participat en un projecte musical anomenat *Les parles de ponent a llevant, de mestral a migjorn* al Palau de la Música Catalana, impulsat pel Departament de Cultura de la Generalitat de

Catalunya i en el concert benèfic *1000 veus per Lorca* al Palau de les Arts Reina Sofia de València, organitzat per la FECOCOVA. (Ajuntament de Benicarló, s. a.)

Ha actuat amb prestigioses formacions com l'*Orquestra Ciutat de Barcelona*, la *Banda Municipal de València*, l'*Orquestra de Cambra de l'Empordà* o l'*Orquestra Euterpe*.

També ha participat a concursos i festivals internacionals en territori nacional, Europa i Amèrica. "La Coral ha estat premiada al *Festival Internacional de Cantonigròs* (Barcelona) i al *Concurs d'Havaneres i Polifonia de Novelda* (Alacant)" (*Concert de Sant Jordi*, 22 d'abril de 2007).

Entre les nombroses activitats que porta a terme al llarg de l'any, cal destacar aquelles que fa a la pròpia localitat, com ara el Concert del Ninot, el de Santa Cecília, el tradicional concert de Festes Patronals i de Nadal, l'aplec Cant a les Comarques i el Cant a la Fresca. (Ajuntament de Benicarló, s. a.)

En l'àmbit internacional destaquen les següents actuacions: *Festival de Cant d'Arezzo* d'Itàlia (1957); gira per Anglaterra, actuant a la Catedral de Canterbury (1980); representant d'Espanya a la *Festa de les Banderes* de Pensacola als EEUU (1982); gira per Alemanya, invitada pel *Kammer-Chor Hausen* d'Obertshaussen (1984); concerts a Arnhem i Zeeland d'Holanda (1987); concerts a Orleans i Semoy de França (1992); gira per Àustria, concerts a Viena, Ternitz i Hönigsberg (2000); gira pel Japó, concerts a Tokio, Hamaoka i Tsuru (2003); concert a Fót, invitada pel cor *Fóti Ökumenikus Iskola* d'Hongria (2014).

Té editat un CD amb l'obra *Carmina Burana* de C. Orff. Es tracta de l'enregistrament d'un concert l'any 1996 amb aquesta obra. "El concert va tindre lloc a l'auditori Municipal de Benicarló el dia 10 de abril de 1995. Va ésser una interpretació conjunta entre la banda de música Ciutat de Benicarló i la Coral Polifònica Benicarlanda" (Benicarló, s. a.).

Per la commemoració del 50é aniversari de la seua fundació al 2001, va organitzar un ampli programa d'activitats amb trobades -com "l'organització de la *III Trobada de Cors de la Comunitat Valenciana*, en què van participar uns 700 cantaires" (*Concert de Sant Jordi*, 22 d'abril de 2007)-, concerts i la gravació d'un nou CD de polifonia religiosa i popular, *L'ànima d'un cor*, a més d'un concert al Palau de la Música de València conjuntament amb la *Banda de Música Ciutat de Benicarló*. Cal destacar també l'edició del llibre, *L'Ànima d'un cor: 50 anys de la Coral Polifònica Benicarlanda (1951-2001)*, en el que s'arrecplega tota la història de la coral amb els directors que ha tingut, presidents i components que han anat passant per ella al llarg de la seua vida.

La localitat de La Vall d'Uixó (La Plana Baixa) és un exemple de tradició musical, no només referit a les bandes de música, també en relació al cant coral. Bona mostra d'això és l'*Ateneu Musical Schola Cantorum*.

El *Cor Polifònic de l'Ateneu Musical Schola Cantorum* comença la seua trajectòria el 19 de març de 1955 (Font, 2006), fundat per Miguel Arnau Abad i gràcies a l'esforç d'un grup de joves, tots ells animats i emparats pel rector, mossèn Francisco Ballester i pel vicari, mossèn José Herrero. Es va presentar⁴² en públic per primera vegada eixe dia, per la festa de Sant Josep, interpretant la missa de Goikoetxea a la Parròquia de l'Assumpció.

"La idea central que va inspirar els fundadors de la Schola Cantorum, a més de l'amor a la música, naturalment, va ser la religiositat i, més específicament, la voluntat d'apostolat" (Font, 2006, p. 82). En principi es tractava d'un cor masculí vinculat a la Parròquia de l'Assumpció, de fet en aquells temps el nom complet era *Schola Cantorum de la Parròquia de l'Assumpció*. Els cantors

---

⁴² "Per a la missa de presentació es va organitzar una petita orquestra de corda que va acompanyar el cor". (Font, 2006, p. 82)

tenien molta afició però la majoria d'ells pocs coneixements musicals pel que es reunien a la llar parroquial per a assajar amb Salvador Andrés i Miguel Abad que se'n feien càrrec de la direcció musical, inclús el mateix vicari que era músic i un gran apassionat de la música coral.

El Cor es va convertir en un referent i immediatament li van arribar propostes per a cantar misses. “Les més freqüents eren la *Missa Ordinària Angelus*, la *Missa Festiva* de Vinzenz Göller i la *Missa de Requiem* de Lorenzo Perosi. També van començar a cantar nades” (Font, 2006, p. 82).

Per a recolzar el cor es va formar una petita orquestra. Aquesta conjunció va fer pensar en la possibilitat de realitzar una altra activitat al si de l'entitat i que a la Vall d'Uixó tenia molts seguidors, la sarsuela. La primera sarsuela que es va representar va ser *La alegría de la huerta* (F. Chueca) els dies 18 i 19 de març de 1956 en els actes de celebració del primer aniversari. (Font, 2006)

Tres anys després de la seua creació, al 1958, es va presentar al “Certamen de Cors de València” i el resultat va ser un 2on premi que va repetir a l'any següent en tornar a competir.

“El Cor, que, com hem vist, havia començat sent masculí, va anar admetent ràpidament elements femenins i va acabar sent polifònic” (Font, 2006, p. 97). En realitat, va tardar pocs anys en transformar-se en un cor mixt, donat que la sarsuela requeria la presència femenina. És veritat que la sarsuela va començar a convertir-se en el centre de l'activitat de l'entitat i el cor n'era una peça fonamental, però no van deixar, ni molt menys, de realitzar les altres activitats ni d'abordar l'altre repertori. Bona mostra la trobem a una fotografia d'un concert amb la *Banda de Lliria* al 1960 en la que ja intervenien dones.

A partir del gener de 1961 comencen a publicar un butlletí anomenat *Schola Cantorum* que, durant uns anys, es repartia junt al Full Parroquial de la parròquia de l'Assumpció. I el 10 d'abril del

mateix any es constituïx la Mutualitat de Caritat de la Schola Cantorum, un projecte d'obra social concebut per Miguel Arnau, al més pur estil de les corals claverianes del s. XIX, però en aquest cas amb una inspiració religiosa.

El 27 de maig de 1967 (Font, 2006) va deixar de ser un cor parroquial i es va deslligar de la Parròquia de l'Assumpció per a crear la societat que coneixem hui en dia, l'*Ateneu Musical Schola Cantorum*, a l'empar de la Llei d'Associacions Civils del 24 de desembre de 1964 i del Decret del 20 de maig de 1965. Cal assenyalar que aquest canvi té una escassa incidència en la vida del Cor. Els canvis ja havien anat experimentant-se poc a poc, ja que amb el pas del temps la intensitat religiosa de l'entitat s'havia anat suavitzant encara que no ho digueren els estatuts. Malgrat açò, Miguel Arnau va continuar sent un referent ineludible al voltant del qual es conglomerava la *Schola* fins la seua mort, el 20 de març de 1992. A partir d'ací tot va capgirar i la *Schola* va entrar en crisi, l'entitat s'havia de reorganitzar. Van aparéixer "discrepàncies sobre el model que cal seguir i les persones que l'han d'encapçalar" (Font, 2006, p. 110). "... als dos mesos de la seua defunció es forma una junta directiva que presideix Ernesto Segarra i, cinc anys més tard, se'n forma una altra, amb la presidència de Felip Miralles" (Font, 2006, p. 80) que duraria fins el 2006; el seguiria Teresa Castelló (2006-2014) i, finalment, Mª Àngels Abad que a dia de hui encara ocupa el càrrec.

Després del període de paràlisi que va suposar la mort de Miguel Arnau al 1992, va ser:

Vicent Enric Talamantes Porcar qui, fins al 1997, el va reviscolar i el va tornar a les activitats habituals. A partir d'aquest moment han dirigit el Cor, successivament, Salvador Peris (2000-2001), Michel Cervantes (2001-2004) i

Juan Francisco Ballesteros, que és el director actual. (Font, 2006, p. 115)

Per a aclarir l'espai de temps que es crea al paràgraf anterior entre la direcció de Talamantes i la de Peris, vam preguntar a varies persones vinculades a l'entitat, entre elles la presidenta i el mateix V. E. Talamantes, el qual va creure recordar que en deixar ell la direcció del cor, se'n va fer càrrec d'immediat S. Peris. Açò ens porta a pensar que Talamantes en va ser el director fins l'any 2000.

J. F. Ballesteros va agarrar el relleu de la direcció cap a finals de 2003:

El primer acte del nou director al front del cor de l'Ateneu Schola Cantorum ha sigut la missa en honor a la patrona dels músics, Santa Cecília, que es va celebrar com tots els anys a la parròquia de la Nostra Senyora de l'Assumpció el passat 27 de novembre. El cor va interpretar parts de la Missa de L. Refice, així com peces d'altres autors, com l'*Ave Verum* de Mozart o l'*Al·leluia* de Haendel. En aquesta ocasió al cor se li va unir el Cor Parroquial de l'Assumpció, que també volia retre honors a la patrona dels músics. (*Schola Cantorum*, 2004, p. 8)

Després va ser Carlos Perales qui es va encarregar de dirigir-lo des de finals de 2006 fins a finals de 2009, quasi 2010, quan va passar a mans d'Amparo Roig:

El passat desembre, després de l'audició de nadal·les a l'església de Lourdes, es va acomiadar el nostre director de Cor, Carlos

Perales... Immediatament vam començar les gestions per a substituir-lo i ens vam posar en contacte amb Amparo Roig Carsí” (Font, 2010, p. 30)

Però no seria per molt de temps, ja que, segons les dades que ens han facilitat, al 2011 Pepe Gil es va convertir en el nou director fins 2013, després Jerónimo Castelló (2013-2014) i finalment Consuelo Gómez Padilla que continua exercint en l'actualitat.

El Cor va ser la primera activitat de la *Schola*. “Aquell primitiu Cor Parroquial masculí” (Font, 2006, p. 115), en l'actualitat, com ja hem comentat, s'ha convertit en un cor polifònic d'uns 30 cantaires i és una secció més dins el que seria la societat musical. Al llarg de la seua història ha conviscut –i, en pràcticament tots els casos, ho continua fent- amb un Cor Juvenil, una Orquestra⁴³, un Quadre Artístic, una Tuna⁴⁴, un Taller de Cant, una Escola de Música, una Banda Simfònica⁴⁵, una Banda Juvenil⁴⁶ i una Banda

---

⁴³ L'Orquestra, com ja hem dit, naix vinculada al Cor i després va continuar lligada al “Quadre Artístic per a la representació de sarsueles i d'espectacles lírics, rarament ha actuat de manera independent... està formada per membres de la Banda Simfònica, amb reforços puntuals per a la corda, violins i violes bàsicament” (Font, 2006, p. 115). Consta per uns 25-35 músics.

⁴⁴ La Tuna Parroquial es va presentar el 7 de maig de 1961 al teatre de la Caixa Rural Sant Isidre de la Vall d'Uixó. En principi era una rondalla exclusivament masculina i així va durar un temps, però no molt. El 19 de març de 1963 es va presentar la Tuna Femenina Parroquial, al mateix teatre que ho va fer la masculina, i les dues tunes, la masculina i la femenina, hi van actuar conjuntament. A partir d'aquest moment sempre actuarien junts. És l'única secció de la *Schola Cantorum* que ha desaparegut definitivament. (Font, 2006)

⁴⁵ La Banda de la *Schola Cantorum* va ser presentada el 24 de novembre de 1963, per a celebrar la festivitat de Santa Cecília. Aquesta secció ha esdevingut un element indiscutible dins l'entitat. (Font, 2006)

d'Iniciació⁴⁷. Fruit d'aquesta convivència són les produccions de sarsuela que venen representant pràcticament des dels seus inicis i que són, encara hui en dia, una de les activitats que més expectació desperta i que més identifica a l'entitat.

Al 1999, l'entitat va començar a publicar la revista *Schola Cantorum* que va arribar a publicar 18 números, fins l'abril de 2011.

Per a celebrar el 50 aniversari de l'entitat es van dur a terme una sèrie d'actes encetats per l'actuació del Cor "estrenant la *Missa Brevis* de Haendel el 8 de març del 2005" (Font, 2006, p. 115).

Un acte que evidència la intensa dedicació que la *Schola Cantorum* ha oferit, i ho continua fent, a la sarsuela i que, probablement, haurà sigut un dels moments més emotius que ha viscut, va ser:

... l'Any del Cinquantenari. El 25 de novembre, en una Carpa Municipal plena de gom a gom, l'Orquestra, el Quadre Artístic, el Taller de Cant i els dos Cors, el polifònic i el juvenil, van escenificar *Homenatge a la Sarsuela: Cinquanta Records de Futur*. Amb el suport de fotos i enregistraments antics, els dos presentadors, Teresa Castelló i José Antonio Segarra, recorrien la història de l'entitat i en repassaven les il·lusions i les esperances. Això servia de marc perquè els nostres cantants i els nostres músics

---

⁴⁶ Ja a l'època de Miguel Arnau existia una Banda Juvenil, però no tenia un caràcter estable ni estava concebuda amb el rigor de l'actual. (Font, 2006)

⁴⁷ Ha sigut l'última secció nascuda al si de l'entitat, al 2005, amb l'objectiu de començar a tocar junts el més prompte possible per a que "el seu pas a les altres bandes siga gradual i amb garanties" (Font, 2006, p. 151).

ens regalaren peces d'òpera i sarsuela inoblidables. (Font, 2006, pp. 114-115)

En commemoració al 50é aniversari de la seua fundació es va publicar un llibre anomenat "*Àlbum de família: cinquanta anys de la schola cantorum de la Vall d'Uixó*" i l'Ajuntament de la localitat els va concedir la Medalla de la Ciutat al Mèrit Cultural. [annex 3.T]

Ha participat en l'enregistrament d'un CD amb ocasió del centenari de l'Himne de la Vall d'Uixó, el qual incloïa l'Himne i cinc obres més, interpretades per la *Banda Simfònica de la Schola Cantorum* i els cors polifònics de la *Schola Cantorum* i de la *Parròquia de l'Assumpció*.

A la par que la *Schola Cantorum* es va formar també a la Vall d'Uixó un cor que pertanyia a l'obra sindical d'*Educación i Descanso*, la *Coral Polifònica Arcude*. L'agrupació Arcude es va fundar al 1955 i va comptar amb altres seccions a més de la coral: el grup de teatre, el grup de danses, la rondalla, la banda... José de Sanmillán en va ser el fundador i ell mateix explica a un article:

Otra coral fue la del grupo "Arcude" (Vall de Uxó), que bajo la dirección, primero del maestro Peirats, luego mía y por último de Vicente Peirats. Obtuvo varios premios en concursos y en Torrevieja, actuando también en las primeras demostraciones sindicales. Su repertorio era similar al de la de Castellón. Desapareció en los años 60. (Sanmillán, 1989, p.74)

En Gonzalo Talamantes, director del grup de danses durant molts anys escriu:

Fue en el año 1.955, cuando, por iniciativa del Maestro Sanmillán i la complacencia de la Junta Directiva del Patronato Sindical de Educación y Descanso, con el fin de atraer a dicha organización, más componentes, formó un Grupo de Danzas... Reunimos más de 40 alumnos, de diferentes edades y sexos, y el buen hacer del Director Sanmillán, se consiguió preparar una Coral Polifónica y más tarde, un Grupo de Danzas. (Vall de Uxó en el recuerdo, 03 de noviembre de 2014)

A la pàgina web del Patronato Municipal de Habaneras de Torre Vieja (s. a.) veiem que aquesta agrupació va guanyar el Primer Premi del IV Certamen d'Havaneres celebrat al 1958.

En trobem una ressenya a la revista *Buris-ana* (1962):

En la noche del día 7 de julio tuvo lugar el XI Círculo Cultural, último del curso que tan interesantes actuaciones nos ha venido ofreciendo.

... la Coral Polifónica "Arcude", de E. y D. de Vall de Uxó, ofreció al numeroso auditorio una agradable y magnífica velada que justifica plenamente los numerosos premios obtenidos desde su fundación, de los que cabe destacar el Primer premio del Concurso Nacional de Habaneras celebrado en Torre Vieja en el año 1958, y el conseguido en el Certamen Internacional de Bérgamo (Italia).

El programa, que incluía obras de Victoria, Morera, Guerrero, Simons y otros

autores, fue interpretado con singular exactitud y ritmo por el bien conjuntado cuadro de voces,...

Nuestra felicitación más sincera a la Coral Polifónica "Arcude" y en especial a su joven director, don Vicente J. Peirats Aragó, que con su vocación, inteligencia y capacidad, ha demostrado ser digno sucesor en todos los aspectos de su padre, fundador de la Coral. (p. 7)

Encara que segons Sanmillán (1989) la *Coral Polifònica Arcude* va desaparèixer als anys 60, nosaltres pensem que sí que es possible que desapareguera durant eixa dècada però més a prop dels anys 70, ja que ens trobem amb la realització d'un concert el 13 de juliol de 1967 (Vall de Uxó en el recuerdo, 18 de setembre de 2014). [annex 3.S]

A la mateixa població es va fundar, el Dijous Sant de 1958, el *Cor Parroquial del Sant Àngel Custodi*, format dins la parròquia que porta el mateix nom. Com ens comenta el subdirector i baríton del cor, Salvador Canós, els fundadors van ser un grup d'amics, sota la direcció d'En Vicent Salvador Martínez, amb l'objectiu de dignificar les celebracions eucarístiques.

Aquest cor, segons el testimoni oral d'En Magín Arroyas, tècnic de l'Arxiu de la Catedral de Sogorb, tenia una tradició de capella amb un tenor que, majorment, interpretava la música als funerals. Aquesta capella es va extingir i va derivar en la formació d'un cor de dones i un organista que cantaven les misses on contestava el poble. Amb l'esclat de la Guerra Civil, com va passar pràcticament amb totes les agrupacions corals de la província, va desaparèixer.

Després, ja es va formar una mena de cor que va derivar en el que coneixem hui en dia. Cantava sempre una *Missa* de L. Perosi per a les misses i un requiem (gregorià) per als funerals. En un

principi, com era habitual en l'època, el cor, no massa nombrós, estava format per homes només. Cap a finals de la dècada dels 60 aproximadament, amb el Concili Vaticà Segon, es van incorporar veus blanques. Poc a poc va anar incorporant repertoris distints i va anar ampliant la seua activitat participant a actes i concerts de la localitat sobretot, però també d'altres indrets.

A partir de 1980 aproximadament, després de deixar el cor el seu director-fundador, En Vicent Salvador, se'n va fer càrrec En Lauro Aparici Peñarroja fins 1995. A aquest últim el va substituir En Miguel Alepuz Penalba, del 1996 fins l'any 2000 quan va assumir la direcció el que és el seu director actual En Miguel Angel Martínez Montés. En l'actualitat en són un cor un poc més nombrós format per unes 35 veus.

A diferència de l'anterior entitat, que en l'actualitat està totalment desvinculada de la Parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció, aquesta continua lligada a aquella, al si de la qual es va crear.

Fins el començament de la Guerra Civil, hi havia a la Catedral de Sogorb una Capella Musical. En acabar el conflicte no va ser possible recompondre la capella, ja que aquestes ja feia temps que havien anat desapareixent. Llavors es va formar un cor infantil en la línia de les scholes cantorum.

Segons el testimoni oral de Magín Arroyas, tècnic de l'Arxiu de la Catedral de Sogorb, açò es va produir cap a finals dels anys 50, quasi 60; es va formar l'Escolania, que també es nodria del Seminari. Quan el Seminari va desaparèixer al ser traslladat a Castelló, llavors es formar un cor a l'Església Parroquial de Santa Maria de Sogorb. Aquest cor el dirigia En David Benages, organista; era un cor mixt que, més endavant, es convertiria en cor catedralici. Posteriorment, al 1989, derivaria en el cor de veus femenines que encara existix hui en dia.

A principis dels anys 60 va nàixer a Borriana la *Coral Burrianense* fundada per dos mestres d'escola, Wenceslao Badillo i Pascual Usó. Tots dos exercien al col·legi Cervantes de Borriana on havien construït els fonaments del cor formant una agrupació coral de xiquets. La *Coral Burrianense* va tindre activitat durant uns 4 o 5 anys.

Uns anys després, al 1963, va començar a instituir-se a la mateixa localitat, l'*Escolanía Parroquial Virgen de la Misericordia*, que va fer la seua presentació al públic el 3 de febrer de 1964, sota la direcció de Mossén Cornelio Monfort.

A Vila-real es va formar un cor promogut pels músics de la localitat Manuel Martín i José María Abella, a més a més, patrocinat per l'Ajuntament i el llavors alcalde, José Ferrer Ripollés. La idea era que formara part d'una associació artística anomenada Agrupació Filharmònica Francisco Tárrega i que el projecte l'encapçalara Vicente Beltrán Cortés, que havia sigut director artístic d'*Els XIII*, però que ja n'estava retirat.

Era març de 1968. Es va formar el cor amb components de totes les associacions corals de la ciutat: puríssimes, rosarieres, Lluïsos, Els XIII i antonians. Així naixia un nou cor: la Coral Polifònica Francisco Tárrega, que debutava en les festes de maig d'aquest mateix any. (Beltrán, 2010, p. 363)

“Setenta voces, entre hombres y mujeres, formaban aquella Masa Coral que naciera bajo tan buenos auspicios” (Beltrán, 1978, p. 5).

L'Agrupació Filharmònica Francisco Tárrega, va celebrar al desembre del 1968, un concert de final d'any en el que va intervindre el jove guitarrista Manuel Miguel Abella Ferriz i la Coral

Polifònica, que va interpretar obres de Victoria, Vila, Grammer, Davis i Gounod, a més va estrenar dues obres de Rafael Beltran: *El ball de la plaça* i *Cantares de Campoamor*.

Aquesta primera actuació de la coral va representar la confirmació del seu bon fer i així van continuar altres èxits: en el Teatre Principal de Castelló amb motiu de la proclamació de la reina de les festes de la Magdalena; en diverses poblacions de la província i altres com ara Vinaròs i Sant Carles de la Ràpita... La inclusió en el seu repertori d'una missa amb text valencià, (*Santa Missa del Llaurador*) – possiblement la primera que es va interpretar a Vila-real-, i la capacitat per oferir, a més, un concert amb una qualitat excepcional els obria les portes de diverses poblacions que volien gaudir de l'art coral. (Beltrán, 2010, p. 363)

A partir d'ací el cor va ampliar el seu camp d'acció i van fer dos concerts a Vinaròs, altres dos a Navaixes, dos més a Vilafranca del Cid, un altre a l'Alcora, Almenara, Nules, entre altres poblacions de la província. Va fer també concerts amb orquestra, banda i ballet. Podem destacar la participació en la missa solemne que es va celebrar a l'Església Arxiprestal, el 19 de febrer de 1974, amb motiu del 7é centenari de la fundació de la ciutat de Vila-real. Aquest esdeveniment va arribar a reunir “cent vint intèrprets, més quatre solistes i cinquanta professors de l'orquestra” (Beltrán, 2010, p. 363), entre la coral i components d'altres agrupacions musicals, en el que es va estrenar la *Misa Solemne dedicada a Vila-real* del mestre Rafael Beltrán, a 6 veus mixtes i orquestra.

La *Coral Polifónica Francisco Tárrega* va continuar recollint èxits amb les seues actuacions. A més a més, cal fer-li un reconeixement per la tasca de “recuperació d’obres d’autors locals amb sabor popular, com ara *Festes a la patrona del poble* de mossén Benito Traver, haver interpretat misses en llengua vernaclea i haver recorregut la província i contornada amb el nom de Vila-real com estendard” (Beltrán, 2010, p. 363).

La *Coral Polifónica Francisco Tárrega* va tindre activitat durant poc més de 10 anys, ja que al 1979 es va dissoldre.

Hi ha que nomenar també a *l’Escolania de la Mare de Déu del Lledó*, “fundada en 1969 en el santuario para realzar el culto a la Virgen. Entre otras, es de destacar su actuación en Roma ante el Papa Juan Pablo II” (Monferrer, 2004). La seua fundadora i directora, Conchita Mateu Centelles, “logró poner en marcha grupos corales y en todos aportó sus creaciones musicales como compositora” (Bellés, 25 de maig de 2013). En 1962 va passar a ser organista de Lledó, càrrec que va ocupar durant 45 anys. Ella mateixa explica al Periódico Mediterráneo (Cornelles, 23 d’octubre de 2006) que “uno de los requisitos que resultaron determinantes para la declaración de basílica⁴⁸ fue que el templo contaba con una coral de estas características”.

Aquesta coral estava formada per uns 30 xiquets que “prácticamente se han criado en Lledó, por lo que existe una vinculación especial de sus componentes con el templo..., se ha realizado además un importante trabajo educativo en materia religiosa y de fe” (Cornelles, 23 d’octubre de 2006).

Al 2006, després de 40 anys de servei musical al temple, el prior de la Basílica va prescindir de l’Escolania.

---

⁴⁸ En 1983 la Santa Seu va concedir el títol de basílica al santuari de la patrona de la ciutat de Castelló, la Mare de Déu del Lledó. (*La Revista de Castellón y provincia*, 2005)

3.5

Primers anys de la democràcia (1975-1980)

Després de la mort del dictador al 1975, Joan Carles I va ser proclamat rei en un context polític i social de gran incertesa. Finalment en Juny de 1977 es van celebrar les primeres eleccions democràtiques des de la II República.

L'ambient d'apertura social que propiciava la democràcia va impregnar també el moviment coral. La tendència generalitzada durant aquest període és la preeminència dels cors de veus mixtes. Destaca també la varietat de tipus d'agrupacions que apareixen en aquest temps: cors parroquials, escolanies, scholae cantorum, cors de cambra, polifònics, universitaris, populars i inclús alguns que aborden repertoris simfònic-corals. El creixent grau de mobilitat i comunicació ha afavorit també la participació dels cors en concerts, concursos, festivals, etc. a nivell nacional i internacional, i l'organització de gires de concerts i actuacions conjuntes de diverses masses corals. (Nagore, 1999a)

Al 1976 es va fundar a la Vall d'Uixó el *Cor Parroquial de Nostra Senyora de Lourdes*, que a dia de hui continua adscrit a la parròquia al si de la qual va nàixer. La seua activitat des dels seus inicis, llevat d'algun acte puntual de la localitat, es reduïx a les litúrgies de la parròquia a la que pertanyen.

D'aquesta època són també la *Coral Polifònica Ondense* d'Onda (La Plana Baixa) i la *Coral Polifònica El Maestrat* d'Atzeneta (L'Alcalatén). Hem entrevistat a vàries persones per a poder extraure

qualque informació però, finalment, no podem aportar res significatiu de les mateixes. Totes dues van tindre gran repercussió al món coral de la província de Castelló. En l'actualitat cap d'elles està en actiu.

Al mes d'octubre de 1977 es funda de la mà d'En Pasqual Rubert, al si de l'*Agrupació Borrianenca de Cultura*, l'*Orfeó Borrianenc*. Com veurem més endavant, al capítol 4, aquest orfeó va ser la primera agrupació a organitzar el I Aplec de Corals del País Valencià a Borriana, en el que van participar diverses agrupacions corals de les províncies de Castelló i València. No va tindre un recorregut molt llarg, no va arribar als 3 anys, ja que al febrer de 1979 va deixar l'activitat.

Al 1978 apareix una de les corals més emblemàtiques de la província de Castelló, la *Coral Vicent Ripollés*. Va ser fundada a Castelló de la Plana pel director Juan Ramón Herrero. Aquesta agrupació ha tingut des de la seua creació una gran presència en la vida de la ciutat i actualment continua participant-hi activament. (Galbis, 2006a)

Abasta un gran repertori a cappella entre altres coses i ha interpretat també peces simfònic-corals d'autors tan infreqüents com Mario Castelnuovo-Tedesco.

Ha realitzat gires nacionals i internacionals i ha rendit homenatge a artistes i compositors destacats de Castelló com José Pradas i Matilde Salvador. D'aquesta última ha estrenat obres com el "*Betlem de la Pigà*" i la cantata "*Les hores*".

La *Coral Borriolenca* va ser fundada al 1979 i el seu director és, des dels seus inicis, Henri Bouché Peris.

És una coral polifònica molt vinculada a la vida de la localitat ja que està present en tots els actes que requereixen la seua presència, encara que també participa en algun festival o alguna trobada de la província.

Al Desembre de 2004 va celebrar en 25é aniversari amb un concert a l'Església de Santa Maria de la localitat interpretant obres clàssiques amb el *Grup Instrumental de Borriol*.

La *Coral Polifònica Serra Espadà* va ser fundada en la Vall d'Uixó, a l'octubre de 1979 per Ricard Pitarch. Va començar com a cor juvenil, conformada amb estudiants de música del conservatori i alumnes i exalumnes de Ricard Pitarch. Es va formar recollint el fruit de les seues antecessores, la *Coral Infantil del Col·legi Públic Mare de Déu de l'Assumpció* (1972) i la *Coral Infantil Uixó* (1976).

Ricard Pitarch va estar al front de la direcció de la coral fins el 1992. Durant els anys 1992, 1993 i 1994 se'n van fer càrrec Genoveva Garcia i Teresa Peñaroya. Al 1994 va tornar a assumir la direcció Ricard Pitarch fins l'any 1998. A partir d'aquest moment Josep Escrich es va convertir en el nou director fins a hui en dia.

En els seus quasi 40 anys d'existència la coral ha participat en nombroses trobades i concursos corals. També ha realitzat nombroses actuacions per la geografia espanyola, majoritàriament al País Valencia.

Els darrers anys la Coral Serra d'Espadà ha centrat els seus esforços en la divulgació del cant coral, tasca que realitza en dues direccions: per una banda, en un treball constant amb els Centres Escolars de la Vall d'Uixó, com els concerts didàctics als Instituts; i d'altra banda, amb les actuacions pels pobles d'arreu de la província de Castelló com Artana, Eslida, Almedíxer, Betxí, Ribesalbes, Albocàsser, Les Useres, Almenara, Xóvar, Suera, La Vilavella, etc. Cal remarcar també la seua participació en les Trobades de Cors de la Comunitat Valenciana organitzades per la FECOCOVA.

És destacable l'intercanvi que van fer l'any 2007 amb la *Coral Siliceo* de Toledo i que els va permetre cantar dintre d'un cicle de música sacra a Toledo, a més n'han fet amb la *Coral Sant Adrià* de Sant Adrià de Besòs, *Coral de Picassent*,...

Josep Escrich Arnau, director de l'agrupació, ens advertix que:

És just assenyalar que es tracta d'un grup coral amb un significatiu dinamisme que, durant la seua ja llarga trajectòria, l'ha portat a participar en nombroses trobades i concursos corals, majorment a la Comunitat Valenciana. Molts pobles de la província de Castelló, especialment de la Serra d'Espadà, per allò de ser agraïts amb la terra que li dóna nom, han pogut gaudir de les seues interpretacions.

Al 1980, mossén Miguel Alepuz, sacerdot i músic, va reunir als components de la recentment dissolta *Coral Polifònica Francisco Tárrega* amb altres de distintes agrupacions i va fundar la *Coral Parroquial*⁴⁹ *Sant Jaume*, principalment per a solemnitzar els actes religiosos més importants de l'Església Arxiprestal. “Ell mateix - juntament amb l'organista suís resident a Vila-real, Michel Jelk-, va dirigir la coral fins que va ser traslladat a una altra parròquia” (Beltrán, 2010, p. 364). Arran d'aquesta situació la coral va deixar de ser parroquial i se'n va fer càrrec de la direcció un membre del cor, Santiago Nácher.

“Poc després, la nova Coral Sant Jaume, dirigida ara per Alfredo Sanz⁵⁰, prompte va obrir el marc dels seus objectius a un ampli repertori que no sols comprenia la música sacra sinó també la folklòrica i la lleugera” (Beltrán 2010, p. 364), a més d'obres de

---

⁴⁹ “La coral i la Schola Cantorum de l'Arxiprestal, des dels seus inicis van ser dirigides en diferents èpoques, a més de tots els esmentats, pels sacerdots mossén Avellana, mossén López i mossén Gavara” (Beltrán, 2010, p. 364).

⁵⁰ Alfredo Sanz és director de la *Coral Sant Jaume* des de 1992.

reconegut prestigi com *Carmina Burana* de Carl Orff, la *Missa de la Coronació* de W. A. Mozart o les *Danses del Príncep Igor* d'Aleksandr Borodín. Però és en la interpretació d'autors contemporanis on han assolit major renom. També inclou en el seu repertori, com ja hem apuntat, la música més actual, ja que han arribat a interpretar peces de grups o solistes com David Bisbal, Eric Clapton o U2. Passant per temes de gospel i musicals famosos, entre els que podem destacar *Hoy no me puedo levantar*, *Mamma Mia*, *El rey León*, *Grease* o *Los Miserables*.

Van participar al programa de RTVV *Cantem De Cor*, "ha enriquit no només el nostre repertori sinó també la nostra manera d'actuar, fent de les nostres intervencions tot un espectacle" (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.).

Tradicionalment, la *Coral Sant Jaume* realitza una sèrie d'actuacions anuals a la pròpia localitat. Així, tots els anys es celebra, en desembre: la *Trobada de Nadales* (des de 1992) i la *Missa dels Llauradors*; en febrer: l'entrega dels "Premis Poble"; en Setmana Santa: *Laquima Vere*; en maig: la *Missa Solemne a Sant Pasqual*; en octubre: la *Missa a Santa Cecília*; i en setembre: la *Missa de la Mare de Déu de Gràcia*. [annex 3.U]

Les seues actuacions no es reduïxen tan sols a l'àmbit local, sinó que canten arreu de tot el País Valencià i a nivell nacional. Han actuat en escenaris importants com el Palau de la Música de València, el Teatre Principal de Castelló, l'Auditori i Palau de Congressos de Castelló, el Teatre Chapí de Villena (Alacant), el Monestir de Silos o la Basílica de la Mare de Déu del Pilar de Saragossa. Especialment recordada és la seua actuació a la Basílica Sant Pasqual de Vila-real amb motiu del IV Centenari de la mort del sant al 1992 (Beltrán, 2010).

Des de la seua fundació, la Coral
solemnitza la festa patronal de sant Pascual

cantant en la basílica del sant els oficis litúrgics. La *Missa Solemne dedicada a Vila-real*, precisament la que va estrenar la Coral Polifònica Francisco Tárrega el 1974, es canta ara, des de l'any 2002, en aquesta festivitat de maig. (Beltrán, 2010, p. 364)

Han realitzat 7 enregistraments al llarg de la seua trajectòria: *Música de Vila-real I i II*⁵¹ (1998 i 1999), *Himne del Vila-real Club de Futbol*⁵² (1998), *Tenebres*⁵³ (1999), *Homenajes*⁵⁴ (2005), *25 anys Vivint la Música*⁵⁵ i *En clave de Pop*⁵⁶.

---

⁵¹ Els dos CD's són una recopilació de música popular de la ciutat de Vila-real.

⁵² És la gravació de l'Himne Oficial del Vila-real CF, la composició del qual se li va encarregar al director de la *Coral Sant Jaume* amb motiu de l'ascens a la Primera Divisió.

⁵³ És un oratori popular Valencià amb poemes de Miquel Peris i Segarra i música de Leopoldo Adanero Cortés.

⁵⁴ "CD editat per l'Ateneu XXI i l'Ajuntament de Vila-real, amb l'obra "Missa Solemne dedicada a Vila-real" (1974), composta per Rafael Beltrán i interpretada per la "Coral Sant Jaume" i l'"Orquestra Simfònica Vila-real", sota la direcció d'Alfredo Sanz Corma. La "Missa solemne dedicada a Vila-real" consta dels cinc apartats canònics del text litúrgic llatí: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei, als quals, la voluntat del compositor ha dotat de títols identificatius, prenent-los de la primera versió aprovada de l'Ordinari de la Missa en valencià. Completa el CD l'obra "Homenatge" (2002), en commemoració del 150 aniversari del naixement de Francesc Tárrega, 1852-2002, i interpretada pel quartet DUBHE i la guitarrista Ana María Archilés". (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.)

⁵⁵ És el CD commemoratiu dels 25 anys d'existència de la coral. Amb motiu d'aquesta celebració, la *Coral Sant Jaume* va organitzar un concert el repertori del qual -peces espanyoles i estrangeres dels 80, 90 i dels últims anys- va quedar registrat en aquest disc. Conté "cançons que han triomfat durant els 25 anys de vida de la coral" (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.).

La *Coral Sant Jaume* ha sigut l'organitzadora i amfitriona de la *IX Trobada* que es va celebrar en aquesta ciutat amb un gran èxit.

“El 2006 li va ser concedit el Premi 20 de Febrer per la seua labor en pro de la música a Vila-real” (Beltrán, 2010, p. 365).

També al 1980 es va fundar el *Cor Vinarossenc*, tot i que es va presentar oficialment en públic el 25 de juny de 1981, dirigida pel jove Sergi Rodiel. Ho va fer en un acte conjunt amb la banda de *L'Aliança*, dirigida aquesta per Jaume Montes. Entre les obres que es van interpretar al final del primer i del segon acte, van ser *Varem lo llaüt* de de Lluís Roso Bover i *l'Himne de Vinaròs*. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014a)

La junta directiva de l'entitat ens va fer saber que

... un grup d'alumnes del IES “Leopoldo Querol”, van tindre l'encàrrec de fer un treball de caire musical. Tots ells eren membres de la Banda de música de la *Societat Musical “La Alianza”* de Vinaròs. Contemplant la iniciativa de formar un grup coral, van contactar amb membres del *Cor Parroquial* i altres persones amb inquietuds musicals. No van comptar, en els inicis, amb cap suport que no fos el propi.

Al poc de temps aquest cor va passar a anomenar-se, *Coral Vinarossenca*. Però arran d'un concert-homenatge que va realitzar la *Coral Vicent Ripollès* a l'Església Arxiprestal de Vinaròs, el 10 de març de 1984, en el que es van interpretar moltes obres de l'il·lustre vinarossenc, gran capellà i musicòleg Vicent Garcia Julbe, se li va

---

⁵⁶ CD amb les cançons que van cantar al programa de RTVV *Cantem De Cor*. “Un resum d'històries i anècdotes de l'any 2010” (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.).

dedicar el seu nom a la coral, amb el consentiment del mateix mossén Garcia Julbe. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014b) [annex 3.V]

El prestigi de l'entitat ha anat creixent de dia en dia i merescudament, gràcies a les seues escollides veus, als seus directors i als seus encertats dirigents, i ha interpretat nombrosos i aplaudits concerts en la ciutat i per la comarca principalment. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014b)

També ha viatjat per Alemanya portant a terme intercanvis amb corals d'aquest país.

Des de la seua creació ha estat dirigida per Sergi Rodiel – fundador- (1980-1981), Froilà Galindo (1981-1982), Llorenç Garcia (1983-1984), Reyes Lluch (1984), Josep Ramon Renovell (1984-1985) i (1987-1990), Maria Adell (1986/1987), Marlene Parente (1990-1991) i Rossend Aymí (1991/fins el moment actual).

Al 1998 el membre Josep Vicent Domínguez Blasco va compondre un himne a la coral, que porta música de Rossend Aymí (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014b). Han estrenat diverses obres: *Nadala, La vall meua, El pont romà* i *Doneu-nos la pau*, totes de Mossén Vicent García Julbe; *Missa Paschallis* de Mossén Vicent García Julbe i Rossend Aymí; i *El país de dins teu* i *La sardana de les escoles* de Rossend Aymí.

El 25 de març de 2001, la coral va celebrar els seus vint anys de trajectòria amb un concert en el que va intervindre 8 corals pertanyents a la Federació Catalana. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014b)

Cal destacar també l'enregistrament de diversos treballs discogràfics: un CD amb la interpretació de *Carmina Burana* de Carl Orff, amb la *Coral Polifònica Benicarlanda* i la *Coral Juvenil Sant Sebastià* de Vinaròs, acompanyats per la *Banda de Música "Ciutat de Benicarló"*; un altre CD amb motiu del 250é aniversari del naixement de W. A. Mozart amb les obres *Nocturns, Ave Verum, Missa de*

Coronació i *Brindis*; i per últim, amb motiu d'un homenatge al Mestre Rossend Aymí i Escolà, van enregistrar un CD, exclusivament amb obres seves, conjuntament amb les corals *Vent de Dalt* i *Orfeó Tortosí*, ambdues de Tortosa i *La Palma d'Ebre* de La Palma d'Ebre. [annex 3.W]

A partir d'aquesta època, amb la creació del nou Conservatori a la ciutat de Castelló, s'enceta un període distint per a la realitat coral, no només de la ciutat sinó de la província en general. Podríem dir que aquest fet va influir sobretot a les comarques de la Plana. La formació musical va ser decisiva i va fomentar la fundació de noves agrupacions corals, moltes d'elles formades per alumnes del Conservatori. Com veurem al capítol 5, a partir d'aquest període, l'esclat coral en quant a la creació de noves entitats és palmari.

Entre 1978 i 1979 es van celebrar a diverses localitats del País Valencià una sèrie d'encontres corals. Aquesta activitat culmina al 1981 amb la celebració del "*I Festival Coral del País Valencià*", organitzat per la Diputació de València, on hi van participar agrupacions corals de tota la Comunitat. A més de concerts i altres activitats com conferències i taules rodones, el Festival pretenia articular una Federació Valenciana de Cors. Entre 1983 i 1984, l'associació va organitzar encontres comarcals i seminaris de direcció coral, però no va acabar de cristal·litzar i finalment va desaparèixer. No obstant això, els Festivals Corals, en els que a partir de la segona edició ja van participar agrupacions de fora de la comunitat, van tindre més repercussió i es van continuar celebrant fins al 1987. (Galbis, 2006a)

Cal remarcar el *Festival Coral de Sogorb*, un projecte que va nàixer baix la direcció de Salvador Seguí al 1984 promogut per *Juventudes Musicales de Segorbe*. Uns anys després es va incorporar també un concurs, el *Concurs Internacional de Composició Coral "Juan Bautista Comes"*. Enguany, el 2015, han celebrat ja la XXXII edició del festival i la XXIX del concurs, en el que han arribat a

participar importants compositors del País Valencià i de fora. [annex 3.X]

A partir d'ací s'han anat organitzant altres festivals i concursos com el *Festival Internacional de Coros Universitarios* (FICU), sorgit al 1992, celebrat a València i patrocinat per la Generalitat Valenciana; però també a Alacant i com no a Castelló. (Galbis, 2006a)

El projecte de federació que als anys huitanta no va quallar, es va configurar al 1998 (Galbis, 2006a; Nagore, 1999a) amb la creació de la Federació de Cors de la Comunitat Valenciana (FECOCOVA). Aquesta associació ha elaborat, i ho continua fent en l'actualitat, una important tasca en el món coral valencià. En aquests moments compta amb quasi 200 cors federats, dels que només 21 són de la província de Castelló (Federació de Cors de la Comunitat Valenciana, s. a.). Organitza diverses activitats com cursos de formació, un concurs de composició coral, la *Trobada de Cors de la Comunitat Valenciana*, la *Trobada Coral de Nadal* o la revista *Cantem*, entre altres coses. Destacar, sobretot, el projecte de crear un Cor Federal Juvenil. (Galbis, 2006a)

A la província de Castelló ha sigut en aquesta última etapa on l'activitat coral a crescut i s'ha desenvolupat d'una manera més intensa. La quantitat de cors que s'han arribat a crear és molt més significativa que als altres períodes. L'activitat coral ja no és exclusiva dels nuclis urbans més grans i importants, sinó que s'ha anat estenent a les poblacions més menudes en les que sí podem afirmar que l'església ha jugat un paper fonamental.

Com hem apuntat en anterioritat, a la província de Castelló han predominat les agrupacions corals de tipus religiós. Llevat de poblacions xicotetes on possiblement la densitat demogràfica és prou baixa, en moltes localitats existeix o ha existit, al menys un cor vinculat a una parròquia.

És destacable la intensitat de l'activitat coral a poblacions com Castelló (La Plana Alta), Borriana i La Vall d'Uixó (La Plana Baixa), i Vinaròs i Benicarló (El Baix Maestrat). A Castelló de la Plana, per ser la capital i la ciutat més important de la província, és on es concentren en aquest període la major part de les agrupacions de la província i algunes de les més significatives. Mereixen especial menció nuclis com Borriana, Benicarló, Vinaròs i La Vall d'Uixó on, a més de comptar amb notables entitats corals, hi han sorgit escoles corals i agrupacions de caire infantil i juvenil molt dinàmiques i implicades en la funció social i educativa del cant coral.

En els últims anys hem apreciat la tendència a formar cors de cambra. Aquest fenomen s'ha produït amb més èmfasi en les comarques de La Plana Alta i La Plana Baixa, amb components joves i, sense ser professionals⁵⁷, amb coneixements musicals, que proporcionen la possibilitat d'abordar un repertori amb més dificultats i amb uns resultats considerablement més notables.

3.6

Dos casos particulars: Nules i Borriana

A continuació, mostrem dos casos particulars. Ens hem centrat en les entitats corals de Nules i Borriana. Es tracta de dues localitats de la Plana Baixa molt pròximes geogràficament amb les que hem tingut i encara mantenim vincles tant personals com musicals, motiu pel qual hem volgut realitzar aquest capítol i donar-

---

⁵⁷ Alguns d'ells podrien ser considerats semiprofessionals.

los una major rellevància. En primer lloc tractarem la població de Nules per a continuar amb la de Borriana.

3.6.1

Nules

El 24 d'abril de 1890 es va fundar a Nules (La Plana Baixa) la *Congregació de Maria Immaculada i Sant Lluís Gonzaga* “por el celoso y culto arcipreste don Agustín Martorell” (Torres, 1994, p. 339). Per a aquesta empresa va rebre l'ajuda de mossén Trinitari Mariner, natural de Nules, que llavors dirigia la *Congregació dels Lluïsos* de Sant Mateu. La Congregació va assolir molta puixança entre els joves de la localitat amb la direcció del jove coadjutor En Vicent Llombart. Aquest la va organitzar en distintes seccions: d'espiritualitat i culte, cultural i esportiva. Torres (1994) ens explica que cadascuna de les seccions ordenava les seues pròpies activitats, entre les que es trobaven la catequesi i la preparació dels actes del culte i de les festivitats, la biblioteca, l'orfeó i teatre-club i els actes esportius. Per tant, segons l'autor, existia a Nules un Orfeó adscrit a la *Congregació de Maria Immaculada i Sant Lluís Gonzaga*.

Hem intentat corroborar aquesta afirmació, però no hem pogut. *Diario de Castellón* (10 d'octubre de 1926), va fer un número extraordinari dedicat a la Villa de Nules. Un bon nombre de pàgines d'aquest número està compostat d'articles que parlen de les Festes de Nules, de la seua història, els costums, l'economia, la sanitat,... i com no, les Congregacions Marianes, entre elles la *Congregació de Maria Immaculada i Sant Lluís Gonzaga* que en aquell moment comptava amb “400 asociados que celebran sus comuniones mensuales y fiesta anual el tercer domingo de octubre” (*Diario de Castellón*, 10 d'octubre de 1926, p. 6).

També se'n parla de la vida artística, referint-se sobretot a la música i la *Societat Artística Nulense*. L'article exposa:

La "Sociedad Artística Nulense", además del engrandecimiento de su banda, tiene otras aspiraciones que constituyen un hermoso ideal. Quisiera congregar en su recinto a todo el pueblo, y allí, de cuando en cuando, en un ambiente de simpatía y de optimismo, irradiar sobre los espíritus destellos de arte y de cultura. En esta obra benemérita tendrían eficaz intervención la banda con sus conciertos; el cuadro de actores con sus comedias morales y regocijadas; la orquesta con sus delicadas audiciones; el orfeón con la armonía de sus voces; las veladas paramente instructivas con la participación de hombres cultos y de buena voluntad... Todos estos elementos, que la artística Nulense puede dar, ayudarían en gran manera a la transformación cultural de que es merecedor este hermoso pueblo. (p. 5)

No es parla més de cap agrupació coral, ni s'explica res més. Tampoc es diu si n'hi havia algun orfeó adscrit a la *Congregació de Maria Immaculada i Sant Lluís Gonzaga*, ni si ho estava aquest al que fa menció l'article.

Hem establert contacte amb Vicent Felip Sempere, cronista oficial de Nules, i en relació a aquesta qüestió ens va aclarir que:

La mayor parte del archivo parroquial fue quemada durante la guerra, se salvaron los libros que fueron llevados a Castellón en enero

de 1937; entre ellos no se halla nada referente a dicha Congregación.

Tras la Guerra Civil la Congregación se recuperó y su contabilidad y documentación era llevada por la propia cofradía, que era la encargada de custodiarla. Desconozco donde fue a parar dicha documentación y a qué hace referencia. No tengo constancia de que en el Archivo Parroquial haya documentación al respecto.

Ens va explicar també que, cap als anys 60, quan la Congregació ja estava en mans de la Confraria, mossén Herrero donava classes de cant al xiquets dels Lluïsos. Però res mes, cap constància d'un orfeó.

El que sí ens ha confirmat ha sigut l'existència d'una *Schola Cantorum* que, a més a més, tenia orquestra. Com expliquem més endavant, aquesta coral va ser la predecessora de la *Coral Parroquial Sant Bartomeu*, que amb el temps es desvincularia de la parròquia.

3.6.1.1

Coral Sant Bartomeu

La *Coral Sant Bartomeu* de Nules va nàixer al 1945 quan el rector de la localitat, mossén Juan Bautista Figuerola va reunir a uns quants joves del poble per a formar un xicotet cor que poguera participar en les celebracions litúrgiques de la parròquia. Però, en realitat, en trobem ja alguna referència al 1929:

Muestra su complacencia don Trinitario⁵⁸ en la carta escrita a su sobrina Trinidad desde San Mateo en 1929: “Ya he retornado a ésta completamente complacido por el brillante éxito de nuestra fiesta de Nules, que este año ha resultado completísima; la misa resultó catedralicia, cantándose por la orquesta de Nules –que está muy mejorada- y la de Villarreal, la hermosa partitura del maestro Goicoechea”. (Torres, 1985, p. 52)

Ací, l'autor de la carta, es referix al cor com a orquesta ja que era una mena de grup vocal acompanyats d'instruments. Pel que ens ha explicat el director actual de l'agrupació, la trajectòria de la *Coral Sant Bartomeu* es remunta a molts anys abans del 1945, el que no sabem exactament és quants. Evidentment aquesta agrupació dista molt del que és hui en dia, però van ser l'antecedent per a la formació de la coral que és ara. Sabem que durant la guerra es va detindre l'activitat com apunta Torres (1994) “En la guerra civil no se celebró ningún culto religioso, interrumpiéndose durante tres años las fiestas religiosas.” (p. 293).

Poc a poc, aquest cor menut, en el que les veus dels joves es mesclaven amb veus de xiquets, va anar creixent i canviant dirigit per mossén Lluís Roca. Amb el temps va passar a ser un cor de veus mixtes a l'ús en fer-se'n càrrec mossén Juan Ramón Herrero i, posteriorment, quan mossén Herrero se'n va anar a Castelló va passar a ser dirigit per mossén Vicente Agut.

---

⁵⁸ Mossén Trinitari Mariner Gimeno va nàixer a Nules al 1863. Va ser Doctor en Teologia i Dret Canònic. Va exercir com a rector a Alfondegulla i va ser Arxipreste de Sant Mateu i Beneficiat de Nules. Va morir, també a Nules, al 1933. (Torres, 1994)

Per causes diverses l'activitat de la coral es va paraitzar durant uns quants anys, fins que en 1987, es va mostrar un interés per recuperar les tradicions de la parròquia, entre aquestes, l'antic cor que, d'aquesta manera, va reprendre l'activitat baix la direcció d'En José Lucas, qui de seguida, en 1990, va deixar el cor en les mans d'En Manuel Torada.

Segons ens comenta el propi M. Torada, va continuar exercint de director de la coral fins el 1997, moment en el que va prendre el relleu En Miguel Ángel Martínez Montés, que va dirigir la coral durant uns 10 anys aproximadament. En aquest moment se'n va fer càrrec, durant un breu espai de temps, En Carlos Pascual. Després d'aquest període i fins l'actualitat, dirigix la coral N'Agustí Lucas Sanahuja, veí del poble amb una llarga trajectòria musical.

La *Coral Sant Bartomeu* ha participat des de sempre, i ho continua fent, en les principals celebracions litúrgiques de Nules, realitza diversos concerts anuals, normalment 3, en dates assenyalades com Nadal amb repertori compostat exclusivament de nadales [annex 3.Y], Setmana Santa, interpretant música religiosa, i per a la tardor o la primavera. Com no podia ser d'una altra manera, participa a festivals i intercanvis de música coral per arreu de les comarques de la província de Castelló.

Al periòdic d'informació local en diuen:

Esta agrupación lleva muchos años al servicio del pueblo, aportando siempre su esfuerzo e ilusión, dando lucimiento a actos religiosos y realizando conciertos tanto de música sacra como popular. Representa al pueblo de Nules allá donde es requerida para actuar; como ha sido recientemente en Villarreal en una misa oficiada por el Sr. Obispo con motivo del

cincuentenario de la Archicofradía de Nuestro Señor. (*Noules*, 2013, p. 20)

El repertori musical amb el que compta ha anat ampliant-se amb el temps. Des de la fundació ha passat de cantar només el repertori religiós de les litúrgies, a interpretar, a més a més, des dels cants tradicionals de la parròquia i el cançoner popular, fins a la polifonia sacra i profana de diversos compositors clàssics. Ha estrenat l'*Himne de Sant Joan*, l'*Himne de Sant Bartomeu*, l'*Himne de Sant Xotxim*, l'*Himne de la Coronació de la Mare de Déu de la Soledat*, tots ells del compositor i director José Lucas Sanahuja, i la *Misa de la Coronación Pontificia de la Virgen de la Soledad de Nules*⁵⁹ de Miguel Ángel Martínez Montés.

El 24 de març de 2013 van interpretar conjuntament amb el *Cor Carnevale* de Borriana (La Plana Baixa) el *Requiem* de Fauré al Teatre Alcázar de Nules (Nules inaugura la programació de primavera con la actuación del cómico Gabino Diego, 22 de març de 2013)

També al 2013, la societat, va promoure la *I Trobada de Corals* a Nules, el 10 de maig de 2013 al Teatre Alcázar (Nules inaugura la programació de primavera con la actuación del cómico Gabino Diego, 22 de març de 2013). En la trobada hi van participar, a més de la coral amfitriona, el *Cor Carnevale* i la *Chorale des Trois Vallées de Sainte Jalles* de Nyons⁶⁰ (França):

---

⁵⁹ La *Misa de la Coronación Pontificia de la Virgen de la Soledad de Nules* composada per Miguel Ángel Martínez Montés està basada en melodies vinculades a la festa de la Verge de la Soledat, com la Salve, els Goigs i altres cants populars propis de la patrona del municipi. (Miguel Ángel Martínez Montés, s. a.)

⁶⁰ Nyons és un poble francès agermanat amb Nules.

De vesprada, va tindre lloc el moment culminant amb l'actuació al Teatre Alcázar de les tres agrupacions musicals participants, i, ja de nit, la jornada va acabar amb una ronda cantada que va recórrer la plaça Major, el Museu de Medallística i els voltants de l'ermita de Sant Xotxim. (Noulas, 2013, p. 20)

Ha participat en l'enregistrament d'un CD amb la *Misa de la Coronación Pontificia de la Virgen de la Soledad de Nules* de Miguel Ángel Martínez Montés, realitzat amb motiu de la Coronació de la Mare de Déu de la Soledat a l'any 2000.

En l'actualitat la coral està formada per uns 31 cantaires d'edats molt disperss, entre ells: 11 sopranos, 11 contralts, 6 tenors i 3 baixos.

3.6.1.2

Cor Popular Valencià Vila de Nules

La formació del *Cor Popular Valencià Vila de Nules* fou motivada per les inquietuds musicals, literàries i de divulgació de la llengua valenciana per part dels compositors Pilar Escrig Vidagany i Joan M. Peris Agramunt, un matrimoni que reflectix en els seus temes fets i cultura tradicionals. Han arribat a compondre per a l'agrupació -de la que, a més a més, eren presidenta i director respectivament- més de vint obres, en valencià totes elles i entre les que hi han diversos pasdobles, nades i alguna que altra jota i havanera.

Amb la intenció de cantar-les i divulgar la llengua -la mateixa presidenta, Pilar Escrich, assenyala que l'objectiu del cor és "anar per tota la regió per a cantar sobre tot allò que ens identifica com a poble"-, al 1996 es van posar en contacte amb la presidenta de

l'associació de Mestresses de Casa de Nules, Vicenta Herrero (que es convertiria, una vegada compostat el cor, en la seua vicepresidenta). Vàries de les associades es van sumar a aquesta iniciativa, i poc a poc es va anar formant un grup de persones amants del cant. Si bé al principi eren unes 20 components i només dones, poc van tardar a tornar-se un cor mixt amb la incorporació d'homes. Amb el temps van esdevindre una agrupació d'unes 40 persones, de les quals la quarta part n'eren homes. Entre tots ells destacava Juan Chordà, que exercia de veu solista.

Es van presentar al poble de Nules "Ofertint el primer concert del seu "Repertori Valencià" en setembre de 1997"⁶¹, segons resa la caràtula del CD *D'Europa-València* (Cor Popular Valencià Vila de Nules, 1998), amb motiu de la inauguració del Centre Especialitzat d'Atenció als Majors (CEAM) de la Generalitat Valenciana en Nules.

Des de llavors han estat col·laborant en la majoria d'actes culturals i populars de la població. Podem destacar l'estrena de dos nadales a un concert al saló d'actes de la Caixa Rural Sant Josep de Nules, aprofitant les festes de nadal 97-98 i ja ben entrat el 1998, l'estrena del pasdoble *Clemen-Nules Orange* durant la "Setmana de la Clemenules" i el Concert Festiu que van oferir la primavera d'eixe any, també al saló d'actes de la Caixa Rural. D'aquesta última institució sempre rebia suport, així com de l'Ajuntament, que va finançar l'enregistrament, al novembre del mateix any, d'un CD amb 10 títols inèdits, que va servir per a donar a conèixer la tasca del cor i, al mateix temps, el poble de Nules, ja que la majoria de les cançons que conté són referides a aspectes de la pròpia localitat.

Al desembre del 1998 va cantar al Concert-Inauguració d'Expo-Feria Alacant i va participar al *II Festival de Cançó Popular Nadalenca*, organitzat per la Federació de Folklore de la Comunitat

---

⁶¹ A *II Festival de cançó popular Nadalenca* (27 de desembre de 1998) indica juny de 1997 com la data del primer concert.

Valenciana⁶² de la que havien començat a formar part eixe mateix any, amb cançons inèdites⁶³. A l'any següent hi van tornar a participar i en aquesta ocasió van estrenar *Ara sí*.

L'1 de maig de 1999 van estrenar l'*Himno a Illueca* compostat també per P. Escrich i J. M. Peris, amb la Banda de la Diputació de Saragossa a l'Església de San Juan Bautista d'Illueca (Saragossa). El mateix any, estrenen també *A los pies del castillo del Papa Luna* i *La patrona del meu poble*. I per a celebrar el dia de la Constitució, 6 de desembre, al Teatro Alcázar de Nules, inauguren el I Concert Festiu Anual, organitzat per la pròpia entitat, actuant conjuntament amb el *Grup de Danses Vila de Nules*; i que a l'any següent, al II Concert Festiu Anual, van compartir escenari amb la *Coral Jove Allegro ONCE* de València.

El 31 de març de 2000 en un concert, dins els actes festius en honor a la Clemenules, estrenen *La Festa Major* i *Danses a Sant Antoni*. El disc compacte que van enregistrar, *D'Europa-València*, va ser presentat el 21 de setembre d'aquest mateix any a la llibreria Babel de Castelló de la Plana. L'acte va comptar amb la presència de l'aleshores rector de la Universitat Jaume I, Fernando Romero, i la filòloga Carmen Valls, que havia sigut l'encarregada de

---

⁶² La FFCV es va crear al 1993 "com una Entitat sense ànim de lucre, amb l'única finalitat d'ajudar, defendre i orientar a totes les associacions federades que d'una manera altruista treballen per la cultura tradicional dels nostres pobles i comarques i reivindicar amb tota la claredat del món a les institucions públiques, l'imperiosa necessitat que s'incloga en els plans d'ensenyança de primària i secundària com a activitat extra escolar, el coneixement i la practica de les tradicions musicals que tant ens identifiquen com poble" (Folklore cv.com (FFCV), s. a.).

⁶³ Van interpretar tres peces compostades pels responsables del cor, J. M. P. Agramunt i P. E. Vidagany: *Al Pessebre*, "Bona" Nit de Nadal i *Tresors i menjars*. (II Festival de cançó popular Nadalenca, 27 de desembre de 1998)

l'assessorament lingüístic de les cançons del disc. Després de la presentació, el cor va interpretar algunes de les peces del CD.

El 26 de març de 2001 van realitzar un programa al Saló d'Actes de la Caixa Rural pel 75 Aniversari de la mateixa i al juliol van enregistrar un altre CD però aquesta vegada, amb dues obres només: un Himne a Nyons⁶⁴ i el pasdoble *Festa Plena*⁶⁵ amb la Banda Municipal de Castelló.

El Cor Popular va retre tribut a la Constitució el 5 de desembre de 2003, amb un concert emmarcat dins els actes commemoratius del 25 aniversari. El concert va tindre lloc al teatre Alcázar de Nules i va intervindre també la Banda Municipal de Castelló amb Francisco Signes com a director.

Amb el temps van anar reduint els concerts i la participació a actes socials per a finalment extingir-se com a cor. [annex 3.Z]

3.6.1.3

Grup de Veus Música Viva

EL *Grup de Veus Música Viva* naix al 2005 de la mà d'un grup d'amics -joves músics que compartien inquietuds musicals i l'amor pel cant i la polifonia- amb la intenció d'investigar i interpretar repertoris que han deixat com a llegat grans compositors de tot el món en el transcurs dels segles. (La Red: todo sobre las artes escénicas, s. a.)

La persona que va fer possible la materialització d'aquesta iniciativa va ser el seu director i fundador, Miguel Ángel Martínez

---

⁶⁴ Nyons és un poble francès agermanat amb Nules.

⁶⁵ *Festa Plena*. Composició: Francisco Signes; Lletra: Escrich & Peris. Aquest pasdoble va ser estrenat al Teatre Principal de Castelló amb la *Banda Municipal de Castelló*, el *Cor Popular Valencià Vila de Nules* i la *Coral Vicent Ripollés* de Castelló de la Plana. No sabem amb exactitud la data de l'estrena.

Montés, que també n'era el president fins que va passar a mans d'Enrique Polo Moya.

En els seus inicis aquest cor de cambra estava format per 7 membres i el seu propòsit musical inicial era treballar concerts monogràfics (per autor o per temàtica). És per aquest motiu que en el seu primer cicle de concerts van interpretar, en set sales distintes –com per exemple al *IV Cicle de Música Sacra de Xilxes* (Sánchez, 10 d'abril de 2006)-, els *Tenebrae Responsories* del compositor espanyol Tomás Luis de Victoria.

Passat aquest cicle, el grup va decidir ampliar alguna de les cordes per a més comoditat en els repertoris que es volien preparar. Després d'açò van realitzar un nou cicle de concerts, en aquesta ocasió, acompanyats per una orquestra de cambra. El repertori interpretat en aquests concerts consistia en una selecció de números de l'oratori de G. F. Haendel, *Messiah*, que va tindre gran acollida i èxit en les huit ciutats i auditoris recorreguts.

Així mateix, el *Grup de Veus Música Viva* ha col·laborat amb altres formacions corals, com el *Cor Ciutat de Burjassot*, amb qui va interpretar *Carmina Burana* de Carl Orff al Palau de la Música de València al 2006.

En 2007 van ser els encarregats de realitzar, amb l'orquestra de cambra *Acadèmic Castelló* de Castelló de la Plana, baix la direcció d'En José A. Rebollar, un concert amb la recuperació dels motets de la Passió de Torreblanca (Castelló) i que va tindre lloc en eixa mateixa localitat el Dissabte Sant d'aquell any. D'aquesta actuació es va realitzar una gravació en directe baix el patrocini de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Torreblanca.

Eixe mateix any varis components del grup van participar com cantants solistes de diversos fragments de sarsuela en el concert d'homenatge al soci de l'*Agrupació Musical Los Silos* de Burjassot. També a l'octubre de 2007, el grup va ser convidat a participar en el *XIII "Aplec de Cors" de la Ciutat de Castelló* que es va

celebrar a l'Auditori i Palau de Congressos de la citada ciutat. (La Red: todo sobre las artes escénicas, s. a.)

Amb la intenció d'afrontar reeixidament els reptes que amb el temps se li han anat presentant, el grup realitza, en gener de 2008, una nova ampliació per a quedar format per la plantilla actual, 11 membres distribuïts en 4 sopranos, 3 contralts, 2 tenors i 2 baixos.

Al 2008 va realitzar un cicle de concerts amb el *Requiem* de W. A. Mozart, i al 2009 van interpretar *Johannes-Passion* (Passió segons Sant Joan) de J. S. Bach al *VII Cicle de Música Sacra de Xilxes* (La Plana Baixa).

De les seues actuacions en aquest breu, però intens temps de funcionament caben destacar les realitzades en escenaris de gran envergadura com l'Auditori i Palau de Congressos de Peníscola (Castelló), la Capella de la Sang de la ciutat de Castelló, l'Església Arxiprestal de Sant Mateu (Castelló), així com el concert de clausura del *XXIII Festival Internacional de Música de Zumaia* (Guipúscoa) (Romatet, 28 de juliol de 2007) o el concert *L'adéu de Lucrecia Borja*⁶⁶, l'any 2009, per a inaugurar el Paranimf de la Universitat Jaume I de Castelló, amb la *Jove Orquestra de Castelló* i altres cors seleccionats de la província baix la batuta de Sergio Alapont.

---

⁶⁶ *L'adéu de Lucrecia Borja* és una òpera del compositor vinarossenc Carles Santos, sobre textos de Joan Francesc Mira per a la commemoració del 500 aniversari de la butlla papal atorgada, el 23 de gener de 1501, per Alexandre VI Borja a la Universitat de València. Aquesta òpera va ser estrenada al Teatre Lliure de Barcelona al 2001. L'obra que es va interpretar al Paranimf de la UJI és, en realitat, una adaptació que el mateix compositor va realitzar expressament per a l'ocasió: "El compositor vinarocense ha preparado ex profeso una versión reducida de la ópera inicial, más acústica y sin dramatización, con una orquesta y coros en los que participarán unas 150 personas sobre el escenario" (El Paranimf se estrena con una versión de "L'adéu de Lucrecia Borja" de Carles Santos, 16 d'octubre de 2009).

La temporada 2010 és, sense dubte, la de la seua consolidació com a grup. Realitzen una sèrie d'actuacions amb repertoris diversos, com la *Missa en Re* de Dvorak i de nou la interpretació del *Requiem* de Mozart⁶⁷ amb una plantilla més extensa per a l'ocasió. Porten a terme la representació escènica de *La Revoltosa* del mestre Chapí i són els encarregats d'interpretar la part musical del *Betlem de la Pigà*, un Betlem costumista amb música de Matilde Salvador, interpretació que repetiran al Teatre Principal de Castelló durant els 4 anys següents, i que possiblement ho continuen fent uns anys més. Tots aquests concerts i espectacles els combina també amb altres de temàtica variada en els que inclou musicals, temes de pel·lícules, repertori a capella, música popular i sarsuela, a més d'autors clàssics com Poulenc, Halffter, Busto, Gesualdo, Palestrina, Victoria, Schubert, Gounod, Dvorak, Haendel, entre una llarga llista d'ells.

En la temporada 2011 actuen de nou en diferents sales de ciutats com el Teatro Marín de Terol o l'Auditori i Palau de Congressos de Castelló, interpretant en aquesta ocasió, com ja ho havien fet al 2009, *Johannes-Passion* (Passió segons Sant Joan) de J. S. Bach. També se'ls encarrega la part musical de la Missa Pontifical de les festes de la patrona de Castelló de la Plana, la Verge del Lledó, la qual cosa tornarà a passar al 2013 a la Basílica del Lledó. Durant eixe any també porten endavant una nova producció de sarsuela, *La Dolorosa* del mestre Serrano, que interpreten, en octubre de 2011, al Teatre Principal de Castelló. (La Red: todo sobre las artes escénicas, s. a.)

Del 2012 podem realçar la participació en el projecte "Una Navidad con Matilde Salvador".

---

⁶⁷ Amb el *Requiem* de Mozart van obrir el *VIII Cicle de Música Sacra de Xilxes*, el 27 de març de 2010. (Xilxes abre su ciclo dedicado a la música sacra, 28 de març de 2010)

Al 2013 canten *Messiah* de G. F. Haendel a l'Església Nostra Senyora de l'Assumpció d'Alcora (Castelló).

Han provat sempre d'afrontar nous objectius i treballar-los d'una manera distesa però seriosa al mateix temps i han intentat abordar repertoris distints dels que se li suposen a un cor d'aquestes característiques. Podríem esmentar, per exemple, l'estrena de l'obra *Stabat Mater* d'Enrique Polo (membre i president del *Grup de Veus Música Viva*), un concert de peces de musicals al saló gòtic del Castell del Papa Luna a Peníscola o la participació en la interpretació de la *Cantata Mare Dolorosa* de P. J. Viso el 28 de març de 2015, concert organitzat dins el actes de commemoració del 75 aniversari de la Germandat dels Natzarens de la Puríssima Sang de Nules (Castelló) conjuntament amb el *Cor del Sant Àngel* de la Vall d'Uixó i la *Coral Polifònica de Betxí*, a més de formar un cor infantil expressament per a aquest concert.

No podem deixar de dir que el col·lectiu actualment disposa d'una orquestra, els components de la qual varien segons la producció. Açò passa també d'alguna manera amb el cor, que depenent de la producció requereixen d'una massa de veus major. [annex 3.AA]

3.6.1.4

Veus de Cor

La coral *Veus de Cor* de Nules es va fundar al 2010 al si del CEAM de Nules. Al detectar-se una inquietud musical per part dels usuaris d'aquest centre, i al tindre l'oportunitat de portar-ho a terme, es van animar a formar una agrupació coral de veus mixtes.

La directora del centre (CEAM) ens ha explicat que els cantaires que van formar la coral als seus inicis eren persones majors i, com hem dit adés, usuaris del CEAM que compartien el gust per la música i el sentiment de pertinença a un grup. Els

agradava participar en les celebracions, actuar en concerts i ocupar el temps lliure formant-se musicalment i difundint el cant coral al mateix temps. Al principi només podien formar part de la coral les persones usuàries del CEAM, però des que es van inscriure al registre d'associacions culturals, el 30 d'abril de 2014, ha esdevingut independent i pot anar-hi a cantar qualsevol persona.

El primer director que va tindre l'agrupació va ser N'Agustí Lucas Sanahuja, que ho va ser molt poc de temps, fins 2011. Al 2012 se'n va fer càrrec ja el que és el seu director actual, En José Solsona Bellés.

El repertori que interpreten normalment es decanta per la música popular i tradicional i la música lleugera, però també aborden alguna cosa de música religiosa.

Ha participat en nombrosos actes del municipi i de fora. Podem destacar la participació a l'*Aplec de Corals de Castelló* a l'*Auditori i Palau de Congressos de Castelló* i al *I Encuentro de Corales "Los Mayores y la Música"* al *Palau de Congressos de Peníscola*, encontre patrocinat per la Kutxa i en el que van quedar finalistes, motiu pel qual van poder actuar al Palau de Congressos de València.

Al 2011 van col·laborar en una vetlada solidària a benefici de Mans Unides, en el que hi van participar també el grup de teatre *Carasseta*, també adscrit al CEAM de Nules i el grup *Cordal Plectre de Cambra* de Nules. L'acte va tindre lloc al Saló de la Caixa Rural Sant Josep de Nules.

Al 2013, com ens han comentat dos cantaires de la coral, van tornar a participar en un acte solidari al Teatre d'*Els XIII*, on es va representar una obra de teatre i la coral *Veus de Cor* va fer una actuació.

En l'actualitat són 34 cantaires els que componen aquesta agrupació.

3.6.2

Borriana

Al 1933, el músic José Ferrer Pitarch, “Pepet el Ceguet”⁶⁸ [annex 3.AB], amb la companyia d’un grup d’amics de la cultura, va crear a Borriana l’*Asociación de Cultura y Bellas Artes*. Donada la voluntat de promoció cultural en l’àmbit local, es va fundar, al si d’aquesta associació, un orfeó, a més d’altres seccions lligades també a aquest àmbit:

Establece en la referida asociación, la enseñanza completa de la música, gratuita; inicia la constitución de un Orfeón; se crea una Rondalla y un Cuadro Artístico de Teatro que, en aquellos tiempos en que las gentes se inclinaban más a las Bellas Artes que a los deportes, esta asociación proporcionaba ratos inolvidables de expansión espiritual. Consigue reunir a su alrededor, sin distinción de matices políticos, sin que jamás se registrara discordia alguna, a todos los amantes de la cultura y buenas costumbres de la población; cosa nada fácil en aquella época. (*Buris-ana*, 1956b, p. 4)

L’*Orfeó de l’ACBA* va començar assajant a casa del propi director, “Pepet el ceguet”, en el “més amunt” en paraules del seu nebot, En Javier Muñoz Ferrer, que era l’últim pis de les cases on es guardava el gra de les collites. També van assajar en altres locals,

---

⁶⁸ “Pepet el Ceguet”, músic i compositor, va nèixer a Borriana l’1 de juny de 1905 i va morir a Tarragona el 29 de novembre de 1956. (*Buris-ana*, 1956b)

però on més activitat va tindre va ser a “la Escuela de la Cooperativa, instalada en el edificio de un tal Ballester, en la esquina Pla San Ramón” (*Buris-ana*, 1972, p. 17).

Aquesta *Asociación de Cultura y Bellas Artes* va tindre un curt recorregut d’a penes 3 anys, ja que a l’any 36 amb la carestia i contrarietats de la guerra no va poder continuar.

Aquest orfeó fundat al si d’aquesta agrupació va arribar a comptar amb 150 cantaires:

Quienes regentan poder deben tener presente que Burriana nunca fue estéril para el desarrollo de las ramas del saber; y en cuanto al valor cultural colectivo bien pueden servir de referencia las obras creadas en los años 1933-36 por la Agrupación de Cultura y Bellas Artes, con sus diez secciones de Cultura y sus 2.500 socios y colaboradores, de quienes surgió aquel inolvidable ORFEÓN con 150 voces actuantes. (Monsonís, 1967, p. 6)

Amb l’arribada de la Guerra Civil, els ànims de “Pepet el Ceguet”, el major impulsor de l’orfeó, es van ensorrar, ell mateix va manifestar:

“Las bellas artes, no fueron creadas para cuando los hombres pierden el control de sí mismos; sino para cuando éstos, cada uno por sí y todos en conjunto, puedan responder de sus actos, señal ésta inequívoca de que se hallan limpios de corazón y no anidan en sus cerebros las bajas pasiones”. (*Buris-ana*, 1956b, pp. 4 i 11)

Lamentablement després de la Guerra Civil, “todas las ideas y planes musicales que había forjado en su cerebro, se fueron abajo” (*Buris-ana*, 1956b, p. 11), i ja no es va reprendre l’activitat.

Com no podia ser d’una altra manera, també Borriana disposava d’un *Cor Parroquial* en la línia de les Scholae Cantorum (el que no sabem és quan es va fundar). Com era habitual, aquest cor va començar sent un cor d’homes només i cap a l’any 1951 es va transformar en un cor mixt, tal com va passar amb tots els cors d’aquest tipus. Va arribar a comptar amb 45 veus mixtes, però al 1959 ja havia reduït el seu nombre a 26, 13 homes i 13 dones.

“El director y alma del mismo el Maestro Nacional D. Pascual Usó. Gran melómano, compositor y violinista, a la par que persona afabilísima y de muy variada y profunda cultura” (Roselló, 1959, p. 6). Desconeixem si al llarg de tota la trajectòria del cor van haver-hi més directors, a banda de Pascual Usó.

En una entrevista al director, Pascual Usó, explica que quan el cor estava format per veus masculines feien assajos a diari, amb la incorporació de dones, van passar a assajar dues vegades a la setmana, però amb el temps van acabar fent un assaig setmanal – dimecres per la nit-. Malgrat açò, és en aquesta època quan va gaudir de major puixança.

Resulta palmari que el repertori que interpretaven era, majoritàriament, música sacra, ja que la seua activitat consistia a amenitzar les litúrgies. Però, com el mateix director advertix: “También podemos cantar algunas composiciones profanas, pero para cultivar seriamente este aspecto precisaríamos más voces” (Roselló, 1959, p. 6). Veiem a un programa de festes en honor a Sant Blai: “El Coro Parroquial, bajo la dirección de D. Pascual Usó, interpretará la partitura a cuatro voces mixtas, del maestro Martino Forostidi, en honor de San Pío X” (*Buris-ana*, 1959a, p. 8). Per a poder formar part del cor “las condiciones exigidas por nuestro

Reglamento son moralidad y, en plan técnico, algunas nociones de solfeo cuanto menos” (Roselló, 1959, p. 6).

Intervenien en diversos actes de la localitat com Festes Patronals, Setmana Santa o qualsevol altra festivitat de gran importància, així també, esporàdicament, quan eren contractats per a les misses d'una festa de carrer. “Hemos cantado en Onda y Morella, obteniendo en ambas ocasiones éxitos muy lisonjeros” (Roselló, 1959, p. 6).

Al 1964, per a la festivitat de Sant Blai de Borriana, va fer la seua primera actuació *l'Escolania Parroquial Virgen de la Misericordia*, “cuarenta y dos niños con sotana roja y roquete que cantaron deliciosamente” (Roselló, 1964, p. 8). Va ser fundada per Mossén Cornelio Monfort, que un any i mig abans ja havia fet un primer intent “Con ánimo de ir organizando la cosa reunía a los niños los jueves por las tardes. Pero surgieron algunas incompatibilidades y abandoné la experiencia al cabo de cinco meses” (Roselló, 1964, p. 8).

Mossén Cornelio a una entrevista de la revista *Buris-ana*, després de la pregunta “¿Es usted, acaso, un sembrador de Escolanías?” declara: “Efectivamente. En cuantos pueblos he ejercido mi ministerio, he creado una, Bisbal de Falset (Tarragona), Cervera del Maestre, Albocácer, Almazora y, ahora, Burriana.” (Roselló, 1964, p. 8).

No va ser aquesta ni molt menys la primera Escolania que havia tingut Borriana, ja que abans de la Guerra Civil ja en va existir una. Mossén Cornelio explica:

... fue creada y alentada por el llorado y recordado Mosén Musoles. Naturalmente, la conozco sólo por referencias. Pero sé que constituyó un bello logro. El Subdirector del Coro Parroquial, Manolo Vilana, que perteneció a ella,

afirma con enorme satisfacción que cuanto ha llegado a ser musicalmente se lo debe a aquellos principios. (Roselló, 1964, p. 8)

L'Escolania Parroquial Virgen de la Misericordia va estar formada per xiquets de 8 a 12 anys. “Primero se formó un núcleo de siete u ocho niños. Poco a poco fueron acudiendo más. En septiembre empecé a darles clase. Y ya ves la hermosa realidad del día 3 de febrero.” (Roselló, 1964, p. 8).

El repertori que abordaven era essencialment litúrgic, tenien dos funcions específiques, la Missa Escolar Dominical i la Sabatina, actuant també en Setmana Santa, el Corpus, processons, etc. A més a més, van anar incorporant al repertori cançons populars.

Quan els escolans ja no tenien edat de romandre a l'Escolania, la major part d'ells van passar a formar part del *Cor Parroquial*.

3.6.2.1

Coral Burrianense

L'origen d'aquesta agrupació el trobem al Col·legi Cervantes de Borriana on exercien dos mestres, Wenceslao Badillo Serra i Pascual Usó, que era també director del *Cor Parroquial de Borriana*. Era tal l'afició per la música i, sobretot, pel cant coral d'aquests mestres, que van formar al si de l'escola el *Coro Escolar Cervantes*.

Wenceslao Badillo, natural de Moncofa, va ingressar en el Magisteri Nacional al 1934 i va ser destinat provisionalment a Galícia, on ja va fundar un cor durant la seua estada. L'1 de març de 1945, va prendre possessió per Concurs-Oposició, de la plaça al Col·legi Cervantes de Borriana com a Mestre de Secció i Professor de Música i Cant d'Especialització i Orientació Professional en una prova expedida pel Real Conservatorio de Música de Madrid.

Segurament a partir de l'inici del curs escolar, al setembre de 1945, ja va començar a posar en marxa el cor a l'escola, ja que abans de la clausura del curs 1945-1946 ja havien obtingut un Diploma d'Honor al Concurs Provincial de Nadales (1946). Aurora Badillo, filla de Wenceslao Badillo, membre del cor escolar i posteriorment de la *Coral Burrianense*, ens va explicar que el cor de xiquets participava de manera habitual a aquests concursos de Nadales que per aquella època organitzava Radio Castellón, quedant sempre entre els primers llocs. [annex 3.AC]

Segons el testimoni oral d'Aurora Badillo, el *Coro Escolar Cervantes* estava format pels xiquets de l'escola i, entre altres coses, acostumaven a interpretar cors de sarsuela amb els que actuaven usualment al Teatre Principal de Borriana dirigits per Wenceslao Badillo i acompanyats al piano per Pascual Usó.

Hace unos años asistí en el pequeño salón de actos del Grupo Escolar Cervantes a una celebración de fin de curso. El plato fuerte lo constituyó la actuación del coro de voces del Colegio. Chicos y chicas separados en dos grupos, vestidos de modo uniforme y pulcramente peinados, desgranaron unas hermosas canciones folklóricas, muy bien interpretadas, que hicieron las delicias del auditorio.

Dirigía a los cantores el maestro don Wenceslao Badillo, mientras otro maestro, don Pascual Usó, se sentaba al piano. (Roselló, 1961, p. 7)

En la conversa amb Àngel del Ríu, cantaire també del cor escolar i de la *Coral Burrianense*, va incidir tanmateix en el fet de

que efectivament a l'escola, els xiquets estaven separats de les xiquetes i que s'ajuntaven per a assajar. Veiem al testimoni anterior, Roselló (1961), que actuaven en dos grups separats per sexes, cosa que també es pot visualitzar a les fotografies que ens han aportat Aurora Badillo i Ángel del Río.

Aquest *Coro Escolar Cervantes* va determinar en gran mesura la fundació cap a l'any 1961 aproximadament, com ens apunta Ángel del Río, de la *Coral Burrianense*. Aquesta coral, dirigida també per W. Badillo, la van fundar els dos mateixos mestres que portaven el cor escolar, Badillo i Usó; i va estar nodrida fonamentalment dels components del mateix, conjuntament amb cantaires del *Cor Parroquial de Borriana*.

Wenceslao Badillo, va fundar també una rondalla local, la *Rondalla Burrianense* (*Buris-ana*, 1961a) i al 1976 se li va concedir per part de l'Ajuntament de Borriana "la Orden Civil "Alfonso X el Sabio", en su sección "Al Mérito Docente" (*Buris-ana*, 1977, p. 14).

Segons el testimoni d'Ángel del Río, l'agrupació va participar també a la VI i VII Demostració Sindical que organitzava l'*Obra Sindical de Educación y Descanso* a Madrid, celebrades al 1963 i 1964 respectivament.

Al 1964 comença a moure's alguna cosa en relació a la fundació d'una nova agrupació coral, ja que a una crònica de la revista *Buris-ana* (1964b) apareix: "Buenas noticias para los amigos de la música. Se habla de la organización de un bien nutrido orfeón –como ya lo gozó Burriana- a base del bien logrado y dirigido grupo coral que, felizmente tiene vida entre nosotros" (p. 14). Però en realitat encara tardaria uns quants anys a constituir-se un nou orfeó.

Segons Ángel del Río la Coral Burrianense va arribar a ser prou nombrosa, però més o menys als 5 anys de la seua fundació es va extingir. [annex 3.AD]

3.6.2.2

Orfeó Borrianenc

L'*Agrupació Borrianenca de Cultura* és una associació fundada al 1954 “per un grup de patricis borrianencs que volien superar així l’eco de la recent Guerra Civil, i aspiraven que el seu poble tinguera un lloc de preeminència en el món cultural” (Agrupació Borrianenca de Cultura, s. a.). Els fundadors tenien una vocació “valencianista i a l’ensens europeista, amb iniciatives diverses com la publicació del butlletí *Buris-ana* (1956, una de les capçaleres de premsa local més antigues del País Valencià)” (Agrupació Borrianenca de Cultura, s. a.).

L’agrupació disposava de diverses seccions, “ja a principis dels anys 70 Pasqual Rubert havia muntat una secció musical dins de l’ABC” (Calpe, 2014, p. 7).

Aquesta secció musical oferia diverses activitats, entre les quals es trobaven les classes de solfeig. Amb el nou pla d’estudis (pla 66) es va incorporar el cant coral als estudis elementals de música. Segons el testimoni oral d’En Josep Ramon Calpe –que en aquell moment era alumne-, el professor i encarregat d’aquesta secció, Pasqual Rubert, va decidir formar un cor mixt per a donar l’opció als alumnes de cantar en un cor i preparar l’assignatura.

No va durar molts anys aquesta iniciativa, ja que al 1973 van llançar un comunicat [annex 3.AE] en cerca de cantaires i, com veurem, pocs anys després es prenen noves propostes per a la formació d’altres grups corals que convergiran en la fundació de l’Orfeó.

A l’Acta nº 17 a data de 31 d’octubre de 1976 del Llibre d’Actes de l’ABC (1976-1982) trobem que el grup encarregat de la secció de música ha començat a establir contactes amb els directors de les escoles amb la intenció de formar un cor de xiquets. Més

endavant, a l'Acta nº 27 del 20 de març de 1977 es torna a reunir la junta i exposen:

“Pascualet” nos informa que sus gestiones para formar un coro con niños de los diferentes colegios de Burriana, ha fracasado porque en ninguno de ellos le han hecho demasiado caso, por lo tanto da como mejor solución formarlo por su cuenta y a nivel personal, piensa encontrar alrededor de 40 niños y según nos cuenta será para pronto, los ensayos podrían hacerse en el casal. (p. 27)

Finalment, a l'Acta nº 29 del 13 de maig de 1977, queda reflexat que “Pascualet” informa de que “ya tiene a un grupo de niños y que espera tener formado el coro para finales de curso, y para entonces podrá hacer su presentación en algún local” (p. 30).

Aquestes primeres gestions van fructificar donant lloc el mateix any a la formació, al si d'aquesta entitat d'un orfeó, *l'Orfeó Borrianenc*, que

... inicià les seues activitats el passat mes d'octubre sota la direcció del seu fundador Pasqual Rubert. En tot eixe temps ha muntat un programa compost per una vintena de cançons que abracen tots els estils i èpoques de la música coral i ha ofert cinc actuacions públiques. (*Burriana*, 1978a, p. 18)

La seua presentació va ser el 2 de desembre de 1977 amb motiu de la inauguració de la llibreria la Mercé de Borriana, en la que van interpretar:

“No tardes, Jack”, “Cànon de la Pau”, “En la vostra ramada”, “Balaio”, “Al vent”, y como homenaje a Catalunya por la consecución de su Generalitat, se interpretó “Els Segadors”... El público que llenaba todo el “hall” aplaudió la intervención del Orfeó Borrianenc. (*Buris-ana*, 1978a, p. 19)

El 29 del mateix mes va tornar a actuar a la mateixa llibreria, ja que va participar, interpretant algunes peces abans de l'obertura de l'acte, en la presentació a Borriana del llibre *Volem l'Estatut*, patrocinada per l'ABC. (*Buris-ana*, 1978a)

Fora de la localitat va arribar a actuar:

... a València el 10 de desembre del '77, convidat per l'Orfeó Polifònic de Benimaclet, i a Onda el 4 de febrer. Tornant la seua invitació, els cantors de Benimaclet van actuar a Borriana el 28 de gener i la coral d'Onda el 15 d'abril. (*Buris-ana*, 1978a, p. 18)

De seguida es va plantejar la compra d'un orgue, entre altres coses, per a l'orfeó. El 26 de gener de 1978 es va fer una Junta Extraordinària i en l'Acta (nº 39) van quedar reflectits i aprovats els comptes:

Pasqual Rubert, director del Orfeó dóna a conèixer les gestions que ha fet davant de cases comercials i particulars ha fet per a recollir diners per a la compra d'un orgue, un amplificador, un bafle i una caixa de ritmes, per

un import de 25.000,- pts, propietat del col·legi Salessià. El metàlic recollit ascendeix de moment a 27.700,- pts. esperant la contestació de dos o tres cases comercials. El Orgue ha estat pagat i portat al casal. Degut al nombrós capital de despeses que porta l'Orfeó per a el seu funcionament, s'acorda fer una petició de 10.000,- pts a la Cooperativa de Sant Josep. (p. 40)

L'orgue va acabar comprant-se, gràcies a aportacions i donatius.

Un Orfeó no pot caminar sense un bon orgue que ajude en la faena. No era fàcil de trobar-lo i encara menys de pagar-lo. Tanmateix el seu Director, Pasqual Rubert, aconseguí amb la col·laboració dels que baix anomenem, nominals i d'altres que sota anònim s'han amagat, ha aconseguit, diem, que tal orgue, comprat de segona mà als salessians, fóra possible. (*Buris-ana*, 1978a, p. 23)

Així comença la ressenya que es va publicar al *Buris-ana* sobre la compra de l'orgue. I segueix amb una relació dels col·laboradors i l'agraïment a tots ells. [annex 3.AF]

A la mateixa Acta n° 39, es fa un balanç de les activitats que havia portat a terme l'orfeó des de la seua fundació: "El Orfeó Borrianenc, el grup que més activitat porta al si de l'ABC, fa un resum d'activitats i projectes en el que hi destaquen les actuacions del dia 27 de Gener al Institut Jaume I i la propera actuació a Onda" (p. 40). També es realça l'acte de presentació, al que ja hem fet

referència, de l'*Orfeó Polifònic de Benimaclet* al Saló d'Actes del Col·legi Salesià. Acaba exposant que "Totes les despeses d'impresos i propaganda, son aprobades" (p. 40).

Aquesta agrupació, com explana la revista *Buris-ana* (1978a), "des del moment de la seua constitució va adoptar un compromís valencià" (p. 18).

L'Orfeó Borrianenc està treballant de valent per la recuperació i creació d'una música coral valenciana, actuant arreu dels pobles del País Valencià i treballant plegat amb d'altres masses corals del País Valencià... dirigeixen aquest Orfeó Pascual Rubert, com a director, i Josep R. Calpe com subdirector. El grup aplega a seixanta veus. (*Buris-ana* (1978b, p. 6)

Va ser fundadora "del Moviment Coral del País Valencià, en el qual participen més de vint corals valencianes" (p. 18). Va organitzar el I Aplec de Cantors del País Valencià a Borriana –al col·legi salesià-, el 5 de març de 1978, en el que van participar moltes agrupacions⁶⁹ de les províncies de Castelló i de València, i en el que es van reunir més de 250 cantaires. El concert de clausura es va fer a l'Església del Salvador. També van participar al II Aplec que es va celebrar, en eixa ocasió, a Agullent-Ontinyent els dies 20 i 21 de maig.

---

⁶⁹ La *Coral Calasanz* de València, la *Coral Castellonenca*, la *Coral de Montcada*, la *Coral Polifònica Ondense*, la *Coral Vicentina* de València, l'*Orfeó d'Aldaia*, l'*Orfeó de Massanassa*, l'*Orfeó Eduardo Torres* d'Albaida, l'*Orfeó Navarro Reverter* de València, l'*Orfeó Polifònic de Benimaclet*, l'*Orfeó Polifònic de Torrent*, l'*Orfeó Universitari de València*, l'*Orfeó Veus Juntes* de Quart de Poblet i la *Schola Cantorum "Joan B. Cabanilles"* d'Algemesí, a més de la coral amfitriona, l'*Orfeó Borrianenc*.

Va estar convidat per l'*Orfeó Universitari* de València per a fer un concert, el 5 de maig de 1978, a la Universitat de València dins un cicle de concerts corals organitzat pel mateix orfeó. També per a cantar a la presentació pública de la *Coral Castellonenca* i per a cantar a Morella. "... i es vol donar a Borriana un concert extraordinari que puga servir d'avaluació del treball realitzat al llarg d'aquest primer curs d'activitat" (*Buris-ana*, 1978a, p. 18).

En la següent Acta (1 de juliol de 1978) ja només es definix que "L'Orfeó està de vacances fins el mes de Setembre, però hi ha un xicotet grup que segueix treballant" (p. 41).

En tornar de les vacances sembla que van haver-hi unes discrepàncies entre els membres de l'orfeó fins el punt de demanar el director la seua dimissió:

Informa el director de l'Orfeó Borrianenc, Pasqual Rubert d'algunes tensions hagudes dins l'Orfeó per part d'una minoria i la seua presentació de dimissió com a pressió per què es resolgueren aquests problemes per part dels mateixos coristes. S'acorda per part de la Junta no acceptar la seua dimissió i que actue d'acord al seu criteri d'enviar fora de l'Orfeó tots aquells que puguen impedir la bona marxa d'aquest. (Acta n° 41, p. 42)

Després d'aquest fet, sembla ser que, segons el que podem deduir de l'Acta n° 42 del 2 de gener de 1979, l'orfeó va detindre l'activitat una petita temporada "A causa que el seu responsable, Pasqual Rubert, ha estat indisposat durant un temps" (p. 43), i s'informa de que es reprendria l'activitat cap a mitjans del mes de gener.

A la següent Acta (nº 43) el 21 de gener de 1979, no molt distant en el temps de l'anterior, ens trobem amb un comunicat de l'orfeó on s'albira que alguna cosa no acabava d'anar bé:

Orfeó Borrianenc de l'ABC: Informa su director Pasqual Rubert. Afirma que las actividades se reanudarán el mes de febrero. Expone la mínima colaboración que hay por parte de los colegios y hace referencia a que Burriana fue el lugar donde se reunió por primera vez el I Aplec d'Orfeons del País Valencià. (p. 44)

Imaginem que finalment mai es va reprendre l'activitat, ja que a un article d'En Josep Ramon Calpe (2014), que feia de subdirector ocasional i de tenor a l'orfeó, declara: "Em vaig casar al febrer del 1979 i per aquella època la coral de l'ABC ja no va continuar l'activitat" (p. 7). [annex 3.AG]

3.6.2.3

Coral Borrianenca

"L'any 1983 vaig muntar la Coral Borrianenca, però ja la vam vincular al Centre d'Estudis Martí de Viciàna" (Calpe, 2014, p. 7).

La *Coral Borrianenca* es va presentar en públic al 1984, formada per alumnes de l'assignatura de Conjunt Coral del Centre d'Estudis Rafel Martí de Viciàna i baix la direcció d'En José Ramón Calpe, "però prompte va superar la seua idea original" (Valero, 2005, p. 22), "eixe projecte inicial, un tant difús i indeterminat, prengué forma i s'assentà com a grup estable" (Valero, 2013, p. 44).

L'any 1987 va ser proclamada millor coral juvenil valenciana.

L'any 1991 se'n va fer càrrec de la direcció de l'agrupació En Jordi Ràfols, qui va ser substituït per l'actual director, En Carlos Valero, al 1994.

Aquest mateix any, 1994, i baix la batuta d'aquest últim, la coral ha participat en la trobada coral internacional *Europa Cantat*, celebrada en la ciutat danesa de Herning. Es va treballar l'obra *Catulli Carmina* de Carl Orff, al costat de cors de Canadà, Rússia i França, i dirigida per Oliver Dohnanyi, titular de l'Òpera de Praga i de l'*Orquestra Filharmònica Eslovaca*. (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005)

Al 1996 va participar en un homenatge a Oriol Martorell a Barcelona, en el que es van reunir més de 3000 cantants, i al 1997 en la trobada coral internacional *Setmana Cantant* de Tarragona, on va interpretar l'obra *Carmina Burana* de Carl Orff. Aquesta mateixa obra la interpretarà en més ocasions al llarg de la seua trajectòria, com al 2005 al Teatre Payà conjuntament amb altres agrupacions [annex 3.AH].

Al 1999 va ser convidada a realitzar un concert a Tarragona amb motiu de les festes patronals d'aquesta ciutat, que va obtindre gran èxit de crítica i públic.

També ha participat en l'edició de 2003 de la trobada *Europa Cantat*, que va tindre com a acte final la interpretació de famosos cors d'òpera al gran Teatre del Liceu. (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005)

I a l'igual que altres agrupacions de la localitat, ha col·laborat participant en dos edicions, 2012 i 2013, del Memorial José Manuel Fandos Ferrada que es celebra des de 2011 a Borriana [annex 3.AI].

Al 2013 va intervenir al *I Aplec Coral de Borriana*, conjuntament amb altres agrupacions de la localitat. [annex 3.AJ]

Al 2013 la *Coral Borrianenca* va actuar al tradicional Concert de Nadal el dia 26 de desembre a la Basílica del Salvador. Però aquest concert de Nadal va ser un poc especial, ja que ho va fer

conjuntament amb l'*Orquestra Nova Camerata* amb motiu del seu trigèsim aniversari. Van interpretar nades tradicionals i l'ambiciosa *Messe de Minuit pour Noël* de Marc-Antoine Charpentier. Per a interpretar aquesta obra van sumar uns 40 intèrprets, entre membres del cor, solistes i instrumentistes. (La Coral Borrianenca commemora su 30 aniversario con un Concierto de Navidad en la Basílica de El Salvador, 12 de desembre de 2013)

Al 2014 per a commemorar el 30 aniversari de l'agrupació van enregistrar un CD⁷⁰.

La *Coral Borrianenca* participa a molts actes i esdeveniments de la pròpia localitat. Realitzen uns determinats concerts cada any, però els seus components ens en destaquen dos per damunt del demés: el concert de Nadal i el de Carnestoltes. Carlos Valero (2005), el seu director explica que el de Nadal “és un gran acte musical que combina cançons nadalenques i música de gran nivell (... ha actuat amb orquestra interpretant obres senyeres de la música clàssica)” (p. 23); i el de Carnestoltes “és molt diferent: disfresses, música lleugera i simpàtica, bon humor i corals convidades que vénen des de diversos punts de la nostra geografia” (p. 23).

A més dels actes habituals la coral ha participat en nombrosos certàmens, concursos corals, festivals i trobades corals al llarg de la geografia del País Valencià i de l'àmbit nacional, com el de Rojals (Alacant), Ejea de los Caballeros (Saragossa), Portugaleta (Biscaia), Noia (La Corunya), Torrevella (Alacant), San Vicente de la Barquera (Cantàbria), Leganés (Madrid) i molts altres.

---

⁷⁰ El CD consistix en l'enregistrament del concert commemoratiu del XXX aniversari, en el que a la primera part van cantar nades molt variades, des de títols més coneguts -populars i tradicionals- fins a “obres d'autors ben selectes, que van des d'un renaixentista Lobo, fins un contemporani Britten” (Valero, 2013, p. 45), tot a capella; i a la segona part, *Messe de Minuit pour Noël* de Charpentier amb acompanyament de piano.

La coral ha conreat tots els estils musicals, i en el seu repertori destaca la interpretació d'obres com la *Misa Criolla* d'Ariel Ramírez, la *Missa en Sol Major* de F. Schubert, *West Side Story* de L. Bernstein, *Messiah* i *Israel in Egypt* de G. F. Haendel, la *Missa de la Coronació* i *Vesperae solennes de confessore* de W. A. Mozart, el *Te Deum* de M. A. Charpentier, el *Gloria* de Vivaldi (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005) o la *Missa Brevis* de F. J. Haydn (Multitudinario concierto de Navidad de la Coral Borrianea de Burriana, 26 de desembre de 2012)

La Coral ha estat sempre un element cultural de gran dinamisme (de fet, va ser la primera coral valenciana en federar-se en la Federació Catalana d'Entitats Corals, sens dubte, la més important i senyera associació coral d'Espanya) i prompte va mostrar un interès, que mai no ha perdut, per dur el nom de Borriana a tots els indrets possibles.

...

La supervivència de la Coral Borrianea després de més de 20 anys⁷¹ és bona mostra de la seua salut musical i personal. (Valero, 2005, p. 22)

En l'actualitat en són 15 cantaires -4 sopranos, 4 contralts, 3 tenors i 4 baixos- de totes les edats. "La coral s'ha nodrit de tot tipus de components, des d'aficionats amb ganes de cantar, fins a estudiants de música que després han continuat una important carrera musical" (Valero, 2005, p. 22).

---

⁷¹ En aquests moments serien ja més de 30 anys.

“La Coral és i serà el referent vocal de la nostra ciutat, ambaixadora de la nostra música coral” (Valero, 2005, p. 23)

3.6.2.4

Cor de Cambra Mediterrània

El *Cor de Cambra Mediterrània* de Borriana va tindre una trajectòria molt curta. Va ser fundat cap al 1990 per alguns membres de la *Coral Borrianenca* amb la intenció d'abordar un repertori distint del que es feia i es cantava en aquesta última i també del que normalment s'interpreta a una coral més gran, com ho era en aquell moment la *Coral Borrianenca*.

Aquest cor va estar dirigit per Jordi Ràfols, que, com ell mateix ens ha explicat, també cantava en la corda de baixos.

En van ser 7 cantaires els que formaven aquest cor de cambra -2 sopranos, 2 alts, 1 tenor i 2 baixos-. Tots menys una contralt, eren membre de la *Coral Borrianenca*.

Les sopranos eren Fuensanta Escribá i Eugenia Moliner; les contralts, Isabel Pellicer i Elisabeth Ribes; Oscar Ventura, el tenor; i els baixos, Jordi Ràfols i Fernando Genovés.

El seu repertori consistia quasi íntegrament en polifonia a capella, això sí, molt variada, des de la polifonia renaixentista del segle XV fins a la polifonia contemporània i alguna havanera; per dir-ho d'una altra manera, abastaven el repertori polifònic de tota la història de la música.

Ens va explicar Òscar Ventura, membre fundador i tenor de l'agrupació, que després del concert de presentació van realitzar comptades actuacions, molt poques en realitat. I que donada la curta existència del cor, no va aplegar ni a constituir-se com a societat.

3.6.2.5

Cor Carnevale

Al 1997 un grup de cantors que, en la seua majoria, havien compartit i encara compartien en aquell moment activitat en la *Coral Borrianenca* van formar el *Cor Carnevale* de Borriana. En un principi, per a cantar en esdeveniments, com casaments i altres celebracions, però poc a poc, baix la direcció del seu director i fundador, Oscar Ventura, va anar desenvolupant una activitat en la que es conjugaven la tertúlia entre amics i el cultiu del repertori coral de diversos estils i èpoques: des de polifonia, música popular i tradicional i música coral amb acompanyament instrumental, fins a música lleugera. Una cantaire ens comenta que amb el temps, l'agrupació "va adquirir un caràcter més formal, però sense perdre l'essència inicial".

El *Cor Carnevale* va començar amb 10 cantaires i hui en dia quasi han triplicat el nombre de components, en són 27 membres: 8 sopranos, 8 contralts, 5 tenors i 6 baixos. A més a més, a diferència dels inicis, ara assagen amb regularitat per a preparar tots els actes que van sorgint. Des de 2003 el seu director és En José Ramón Calpe Saera, que també compona algunes peces per a que les estrene la coral.

"La coral participa en tot allò que li demanen" -ens continua explicant-, "en misses, festes populars, intercanvis, festivals,... i col·labora amb la *Banda de l'Agrupació Filharmònica Borrianenca*, sempre que ho han necessitat".

Al 2003 va participar en el *I Cicle de Música Sacra de Xilxes* (La Plana Baixa) amb la Jove Orquestra de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca* (Sánchez, 14 d'abril de 2003). I a l'estiu de 2004 va interpretar amb la mateixa agrupació el *Magnificat* de G. B. Pergolesi (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005).

Al 2005, junt a altres quatre cors, més la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca* i la Banda de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca*, va interpretar *Carmina Burana* de Carl Orff. (Marín, 16 de maig de 2005) [annex 3.AH]

Ha cantat en diverses edicions del *Dia d'Àfrica a Natzaret*⁷² (València). També al *Festival Coral de Primavera de Sant Marcel·lí* de València al 2006 i, a més a més, ha fet concerts en diverses localitats de les comarques de la Plana, així com els tradicionals de Nadal [annex 3.AK] i d'estiu, aquest últim a l'ermita de la Verge de la Misericòrdia en el paratge del Clot de la Mare de Déu de Borriana. També participa habitualment al Pregó de Setmana Santa de la pròpia localitat.

Al 2008 va participar al *VIII Certamen Internacional de Habaneras* de Cudillero (Astúries).

També ha participat, al igual que altres agrupacions de la localitat, a les tres primeres edicions del Memorial José Manuel Fandos Ferrada que es celebra des de 2011 a Borriana [annex 3.AI].

Han fet diversos intercanvis, destacant el relitzat amb la *Coral Udaberria* de Vitoria (Cultura programa mañana en la Mercé un concierto con la coral Udaberria de Vitoria y el Cor Carnevale de Burriana, 06 de maig de 2011). Al 2011 el van fer a Borriana i al 2012 a Vitoria.

Al 2013 va intervenir al *I Aplec Coral de Borriana*, conjuntament amb altres agrupacions de la localitat. [annex 3.AJ]

El *Cor Carnevale* ha participat en 2015 al *XVIII Festival Coral Ciutat de Sueca* (València), amb el *Grup Polifònic Ars Nova* de Xàbia, el *Cor de la Vila de Godella* i l'*Orfeó Suecà*. [annex 3.AL]

---

⁷² Almenys ha participat al 2005, 2006 i 2014 (Nazaret celebra este sábado el X Día de África con conciertos, talleres y una paella solidaria, 16 de maig de 2014).

3.6.2.6**Coral Infantil i Juvenil Borrianea**

La *Coral Infantil i Juvenil Borrianea* va començar com a cor infantil, després amb el temps van ampliar per a convertir-se també en cor juvenil. Va fer la seua presentació al 1997 interpretant un cant comú amb la *Coral Borrianea*.

Todo comenzó en 1997 cuando la primera directora de la formación, Eva Sorolla, decidió formar una coral infantil en Burriana, sabedora de que para los niños la canción representa el primer contacto con la música. Al primer ensayo fueron cuatro niños, al segundo seis, y a las pocas semanas la maestra de música del colegio público Penyagolosa, Tica Isach –una de las actuales monitoras–, hizo campaña entre sus alumnos, y se unieron a los ensayos una veintena de ellos. Poco a poco se incorporaron alumnos de otros colegios. A partir de aquí se constituyó una junta de padres y madres que eligió como primer presidente a Vicent Jarque y el 2 de noviembre de 1998 se fundó, oficialmente, la "Sociedad Coral Infantil y Juvenil Borrianea". (Ríos, 16 de juny de 2008)

El mateix any de la fundació ja organitza el *I Aplec de Corals Infantils Ciutat de Borriana* i a l'any següent va col·laborar amb l'*Agrupació Filharmònica Borrianea* en el "Concert d'Any Nou".

Al mes d'octubre de 1999 (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005) la directora i fundadora de

la coral va haver de deixar-la, els monitors se'n va fer càrrec fins aconseguir trobar un substitut.

Había que encontrar una persona que coordinara a los monitores y dirigiera a los más mayores. Eva propuso llamar a los colegas de Algemés, con los que tan buenas migas habían hecho meses atrás. Parecía improbable que alguien quisiera desplazarse todos los fines de semana 108 kilómetros para hacerse cargo de una coral infantil, pero por fortuna surgió la persona adecuada: Vicent Doménech, que ya forma parte de un elenco de personalidades enraizadas en mundo cultural y docente de la localidad. (Ríos, 16 de juny de 2008)

Des de febrer de l'any 2000 fins a hui en dia, Vicent Doménech i Ferragut és el director titular de l'agrupació. (*Carmina Burana. Concert homenatge als socis*, 14 de maig de 2005)

A l'any 2000 es va recuperar la tradicional desfilada dels fanalets que s'havia perdut. Des de llavors hi participen els més menuts de la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca* que s'han convertit en protagonistes de la mateixa, ja que en diversos punts del recorregut canten la cançó popular: *El sereno i la serena* (Ortells, 08 de setembre de 2006). En els últims anys, a banda de la desfilada, fan un *Taller de fanalets i Cant del Sereno*.

També al 2000 ha participat a la *XIII Trobada Taller de Corals Infantils* a Guadassuar (València), a la *II Trobada de Cors Infantils de*

la *Comunitat Valenciana*⁷³ a Altea (Alacant) i va actuar al Concert de Nadal de l'Institut Valencià de la Música a la Catedral de València.

Al 2001 va participar a la *II Trobada Taller de Cors Infantils* a Meliana (València) i a la *III Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana*, aquesta edició organitzada per la pròpia coral a Borriana. Durant aquest any va actuar en la *II Setmana Cultural*, organitzada pel Centre Municipal de Cultura "La Mercé" i també al Festival de Nadales a Vilamarxant amb motiu del 25é Aniversari del *Cor Renàixer*.

Al 2002 va participar a la *III Trobada Taller de Cors Infantils* a Puçol (València). Aquest any van enregistrar el CD *5 anys cantant*, commemoratiu pel seu 5é aniversari que van presentar a l'any següent al Centre Social "Caixa Rural Sant Josep" de Borriana.

Va ser declarada "Síndic d'Honor 2002" per part de l'Agrupació Borriana de Cultura, per la tasca pedagògica i musical i per l'esforç en la recuperació i divulgació de la cultura pròpia (Ríos, 16 de juny de 2008).

Al 2003 va organitzar la *IV Trobada Taller de Cors Infantils i Juvenils* i va participar a la *V Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* a Onil (Alacant). També aquest any van posar en escena l'espectacle multimèdia *Viatgem amb la Pelitrúmpeli*, una adaptació de *Som de la Pelitrúmpeli* del grup folck *Al Tall*, emmarcat dins els actes del 5é aniversari, que es van tancar amb un concert a la Sala Iturbi del Palau de la Música de València (Polifonías en el Payà, 30 de maig de 2003).

Al 2004 va participar al *X Certamen Infantil de Habaneras* de Torrevella (Alacant), a la *V Trobada Taller de Cors Infantils i Juvenils* a Benifaió (València) i a la *VI Trobada de Cors Infantils de la*

---

⁷³ La *Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* està promoguda per la FECOCOVA i cada any s'organitza a una localitat distinta del País Valencià.

Comunitat Valenciana a La Vall d'Uixó La Plana Baixa). Va actuar al Concert del 5é Aniversari de la Coronació de la Mare de Déu de la Misericòrdia de Borriana i va col·laborar a un concert de la *Banda Municipal de Castelló* amb el cor *Veus de Cambra* de Vila-real.

Al 2005 participa a la *VII Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* a Quart de Poblet (València). Conjuntament amb altres cors i amb la *Banda de l'Agrupació Filharmònica Borrianenca*, va interpretar *Carmina Burana* de Carl Orff. (Marín, 16 de maig de 2005) [annex 3.AH]

Al 2006 va participar a un Encontre de Cors Infantils a Meliana (València), a la *XV Trobada de Cors de Xiquets* a Manuel (València) i a la *VIII Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* a Biar (Alacant). Va col·laborar també al Concert pel 10é Aniversari del Cor "Vicent Ribes" de Turís (València).

Al 2007 es va organitzar una Trobada Taller de Cors a Borriana. Va participar també a la *IX Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* a Paterna (València). També van col·laborar al concert pel 10é aniversari de la Banda Jove de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca* i al Concert per la Pau al Palau de la Música de València amb el Grup *Krama*, Isabel Julve i Spyros Kaniaris.

Al 2008 participa a la *X Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana* a Oliva (València). Van celebrar també el 10é Aniversari al Teatre Payà de Borriana amb un concert que van anomenar "10 Anys Cantant". Cal destacar la participació al concert de l'exposició "John Cage: Paisatges imaginaris, Concerts & Musicircus"⁷⁴, per a l'EACC⁷⁵.

---

⁷⁴ L'obra *Musicircus* de John Cage es va realitzar i, a més a més, enregistrar, a Castelló el 4 d'octubre de 2008 "como punto álgido de la exposición *Paisajes imaginarios, Conciertos & Musicircus*, muestra del Espai d'Art Contemporàni de Castelló comisariada por el director del Grup Instrumental de

Al 2009 va organitzar a Borriana la *XI Trobada de Cors Infantils de la Comunitat Valenciana*.

Ha participat a la *Trobada de Cors Infantils a Vila-real* (La Plana Baixa) a les edicions del 2011, 2012 i 2013.

Al 2013 ha participat, al igual que altres agrupacions corals de la localitat, al concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada [annex 3.AI] i al *I Aplec Coral de Borriana* [annex 3.AJ]. Han commemorat el 15é Aniversari amb el concert "15 Anys Cantant".

Des dels seus inicis ha participat a multitud de concerts benèfics: Concert de Primavera a benefici d'UNICEF, amb la col·laboració de la Jove Orquestra de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca* i el Grup de Danses del C.P. Penyagolosa (2001), Concert a benefici d'ASPANION conjuntament amb la Banda jove de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca* (2002), Gala a benefici d'AVAF a l'Auditori de Vila-real (2008), Concert per Haití al Teatre Payá de Borriana (2010) (Burriana pone a la venta a partir de mañana las entradas de fila cero para los conciertos en beneficio de Haití, 18 de febrer de 2010), Trobada de Cors per Lorca al Palau de les Arts de València (2012)...

Ha organitzat i participat a encontres a distintes localitats i ha fet intercanvis d'àmbit nacional amb diverses corals com el cor *Xiquets Cantors de la Schola Cantorum* d'Algemesí (València), el *Coro Juvenil del Teatro Lírico de Huelva*, l'*Escolania "Pueri Cantores"* de la Catedral de Burgos, la *Samaniego Eskolania* de Vitòria, la *Coral Rierol* de Sant Jaume dels Domenys (Tarragona), la *Coral Infantil de*

València, Joan Cerveró". Es van reunir conjunts musicals com el *Grup Instrumental de València*, l'*Antiphon Ensemble Project*, el *Kontakte Grup de Percussió*, l'*Orquestra del Caballo Ganador*, la *Unió Musical de Villafranca*, o la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca*, a més de solistes i grups de dansa. (Yáñez, 30 de maig de 2011)

⁷⁵ Espai d'Art Contemporani de Castelló.

l'Escola Santa Anna de Barcelona, *l'Escolanía Udaberria* de Vitòria i *Coral dels Verdums* d'Igualada (Barcelona) entre altres. [annex 3.AM]

Participa en molts actes a la pròpia localitat, des dels inicis ha sigut tradicional fer cant de nades al carrer i un altre dia el concert de Nadal, algun d'ells conjuntament amb altres agrupacions com la Banda Jove i l'Orquestra Jove de l'*Agrupació Filharmònica Borrianenca*, el *Cor Carnevale*... [annex 3.AK]

La *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca* és un ens que engloba quatre cors distints en els que s'agrupen els xiquets segons l'edat: el Cor de Microcantors, el Cor de Minicantors, el Cor de Veus Blanques i el Cor Britten. [annex 3.AN]

Cor de Microcantors

“Està format per xiquets i xiquetes de 3 fins als 6 anys” (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.). La direcció del cor està a càrrec de monitores, les quals són components de l'Agrupació Coral.

“El seu repertori es compon fonamentalment de cançons tradicionals, de melodies curtes, amb pocs sons i d'interval senzills. Treballen el ritme, la pulsació i la motricitat” (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.). Utilitzen l'expressió corporal com a metodologia de reforç de la memòria.

Destaquem la seua participació en jornades de tallers corals que hom organitza a distints pobles del País Valencià, així com als concerts programats amb la resta de l'agrupació.

Cor de Minicantors

“Els seus components són infants de 6 anys fins els 9 anys” (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.), i també, com els microcantors, baix la direcció de monitores.

Les melodies que canten són més riques i complexes, que en l'estadi anterior, amb intervals més amplis, d'acord amb l'evolució normal de les veus i les possibilitats.

El seu repertori està basat principalment en la cançó tradicional, "de tipus romanços populars, i també la veu principal dels temes corals" (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.).

"A l'igual que els microcantors, també reforcen la memòria utilitzant expressió corporal. Participen en jornades de tallers corals organitzats a distints pobles i en Trobades de Cors a la Comunitat Valenciana" (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.).

Cor de Veus Blanques

"Està format per xiquets i xiquetes de 8 a 12 anys" (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.), sota la direcció de Vicent Domènech Ferragut (director titular de l'agrupació).

L'objectiu d'aquests grups és adquirir l'hàbit de cantar, treballen la vocalització i la respiració, canten a 1 veu i bicinies. La "bicinia" era una forma usual de cant al renaixement, des de llavors havia estat poc utilitzada fins la recent recuperació de Bartók i Kodály, aquest tipus de composició no es basa en l'harmonia vertical sinó en el contrapunt, són sempre temes tradicionals, la 2ª veu (discantus), és molt diferent en quant a estructura, rítmica i composició a la 1ª veu. (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.).

Aquesta formació va debutar al 2003 en un concert de Nadal a l'Església de Sant Josep del Convent de les Carmelites de Borriana.

Cor Britten

Som una agrupació musical de cantaires entre els 12 i 18 anys que des de la infància viuen la música com una experiència lúdica i de desenvolupament personal. De fet el cor ha nascut dels vincles agradables que la música coral ha teixit en les seues vides des de petits, a la Coral Infantil i Juvenil Borrianea.

... Per a ells,... la música és una forma d'expressió, capaç de comunicar i d'unir profundament...

El Cor Britten és el projecte que volen construir junts en aquesta important etapa de les seues vides. Fer música junts els eixampla les possibilitats de seguir creixent, per dins i per fora, omplint d'amistat i de significat el temps compartit.

...

Cada concert és un encontre amb el públic que els dóna l'oportunitat de celebrar i de compartir, per uns moments, la realitat del que són i del que volen arribar a ser. (Coral Infantil i Juvenil Borrianea, s. a.).

“Aquest cor és la continuació natural dels coralistes que han fet l'itinerari dels cors anteriors... El seu objectiu és aconseguir un

repertori més elaborat i diferenciat del cantoral que habitualment han estat interpretant en les formacions anteriors” (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.). És per açò que preparen melodies amb una notable complexitat -tenen més alteracions-, a més de peces corals a tres veus (composicions polifòniques, contrapunts, repertori clàssic, etc), en definitiva, és tracta d'una tasca més seriosa. “A l'igual que el grup anterior hom dóna molta importància a la vocalització i a la respiració” (Coral Infantil i Juvenil Borrianenca, s. a.).

Participen, com ja hem explicat, en tallers corals i en Trobades de Cors al País Valencià i sovint a intercanvis amb altres agrupacions corals.

3.6.2.7

Cor de Gent Gran del CEAM

El *Cor de Gent Gran del CEAM* de Borriana es va fundar al setembre de 2011. Segons ens explica el seu director i fundador, Joan Josep Montoliu i Aymerich:

“l'Escola de Música de Borriana tenia des de feia alguns anys una secció de gent gran que gratuïtament -l'activitat estava finançada per l'Ajuntament- els iniciava en el cant coral. A finals del curs 2010-2011, l'Ajuntament va acordar que els jubilats haurien de pagar l'activitat com la resta d'alumnes. Va ser per aquest motiu que des del CEAM es va decidir formar el grup coral”.

A la proposta es van sumar una trentena de jubilats usuaris del CEAM amb afició per cantar. Des de llavors actuen en concerts,

sobretot a la pròpia localitat, però també participen a intercanvis amb altres corals d'arreu de la província [annex 3.AO].

Des de 2011, com ja em explicat als apartats anteriors, es celebra un concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada, emmarcat dins els actes que es fan tots els anys a Borriana en honor a Sant Blai [annex 3.AI]. El *Cor de Gent Gran del CEAM* ha participat en les tres primeres edicions junt a altres agrupacions corals, la majoria d'elles de Borriana, encara que també hi participen algunes convidades de fora de la localitat. Aquests concerts tenen lloc a l'Església del Salvador de Borriana.

Actualment formen el cor 33 cantaires: 11 sopranos, 14 contralts, 3 tenors i 5 baixos.

El repertori que interpreten va des de l'òpera i la sarsuela fins la música lleugera. Però on més còmodes se senten és amb la música popular i tradicional. Cal destacar que han estrenat el Pasdoble "A Sant Blai" (lletra: J. B. Tejedo; música: J. Montoliu).

3.7

Joan Ramon Herrero Llidó

No podem acabar aquest estudi cronològic del moviment coral a la província de Castelló sense dedicar un espai al que considerem el màxim impulsor d'aquest fenomen, sobretot a les comarques de la Plana.

Com ja sabem, va dedicar la seua vida, a banda de a la seua vocació religiosa, a la que seria l'altra gran vocació, la música, i, per damunt de tot, el cant coral.

No hem de deixar de dir que no hem trobat cap informació en relació a la vida de Joan Ramon Herrero, cap estudi ni article. A

penes una petita ressenya de Vicent Galbis (2006b) a *Diccionario de la música Valenciana*. Vam fer una entrevista a Manuel Torada Calonge, deixeble i amic de mossén Herrero, i ell ha sigut qui ens ha explicat i facilitat algunes dades sobre la seua vida.

3.7.1

Biografia

“En la población de Artana, el matrimonio entre Vicente Herrero y Dolores Llidó tuvieron cinco hijos: Vicente, Enrique, José, nuestro Juan Ramón y Miguel” (Bellés, 16 de febrer de 2013). Joan Ramon Herrero Llidó va ser el quart de cinc germans, va nàixer, com ja hem vist, a Artana (La Plana Baixa), el 6 de febrer de 1933.

Va ingressar al Seminari de Tortosa l'any 1944, amb només 11 anys, on es va desenvolupar la seua principal formació musical. A més de rebre els estudis reglamentaris en humanitats, va iniciar-se també en l'aprenentatge de solfeig i piano. Un poc més tard, va començar a més, amb l'estudi de l'orgue.

Al 1949, Vicent Garcia Julbe⁷⁶ va ser nomenat Canonge Prefecte de Música Sagrada de la Catedral de Tortosa. “Amb l'arribada de Vicent Garcia Julbe, la Catedral i el Seminari de Tortosa, viuran una etapa de qualitat musical incomparable” (Ripollés, 2004, p. 55). Aquest eminent músic vinarossenc, va elevar la *Schola Cantorum* del Seminari –ja preparada amb exigència per mossén Sirisi– a un nivell molt alt, i amb ell va assolir un gran prestigi. Va ser en aquesta *Schola Cantorum* on Joan Ramon Herrero va començar cantant amb veu de xiquet com a contralt, i on posteriorment va passar a cantar de baix-baríton.

---

⁷⁶ Vicent Garcia Julbe (Vinaròs, 15/08/1903 - Vinaròs, 25/08/1997) va ser mestre de capella, compositor, director de cor i musicòleg. (Ripollés, 2004)

L'horari que Joan Ramon Herrero seguia al Seminari Diocesà “estava emmarcat dins un pla d'estudis on la música sacra i el gregorià eren matèries fonamentals i amb una presència molt importants” (Ripollés, 2004, p. 57).

L'horari diari al Seminari Diocesà als anys cinquanta, era el següent:

Matí:

6,30 h. Llevar-se i arreglar-se.

7,00 h. Capella. Pregàries matutines.

Meditació. Missa.

8,00 h. Dormitori. Fer els llits i arreglar els armaris.

8,30 h. Refectori. Esmorzar.

9-10 h. Primera classe.

10-11 h. Estudi.

11 h. Esbarjo.

11,30-12,30 h. Classe.

12,30-13 h. Preparació de la classe de música al pati.

13-13,30 h. Classe de música a l'aula. Assaig de la Schola Cantorum quan calia.

13,30 h. Capella. Estació al Santíssim.

Exàmen particular. Angelus.

13,45 h. Refectori. Dinar.

(Ripollés, 2004, p. 57).

La música al pla d'estudis del Seminari ocupava un lloc privilegiat, tal com es pot comprovar al llibre “Alanyà, J. (2001). *El Seminari Diocesà de Tortosa*. Tortosa. Bisbat, pp. 622-646”. (Ripollés, 2004, p. 58)

SECCIÓ DE LLATÍ I HUMANITATS		
	CURS	Matèries
SEMINARI	1 ^r	Música: Cant Figurat Llibre: José María Peris, O.D., <i>Canto Figurado</i> , 4 ^a . Edició, Ediciones «Sígueme», Salamanca, 1951
	2 ⁿ	Música: Cant Figurat Llibre: El mateix de primer curs.
	3 ^r	Música: Cant Figurat Llibre: José María Peris, Pbro., <i>Lecciones graduadas de Canto Coral. Tercero y Cuarto Curso</i> , 4 ^a . Edició, Ediciones «Sígueme», Salamanca, 1951
MENOR	4 ^t	Música Llibre: Lambert-Alfonso-Zamacois, <i>Método Graduado de Solfeo. De texto en el Conservatorio Superior Municipal de Música de Barcelona. Libro I</i> . Casa Editorial de Música BOILEAU, Barcelona, 1941.
	5 ^è	Música Llibre: Lambert-Alfonso-Zamacois, <i>Método Graduado de Solfeo. De texto en el Conservatorio Superior Municipal de Música de Barcelona. Libro II</i> . Casa Editorial de Música BOILEAU, Barcelona, 1941.

		SECCIÓ DE FILOSOFIA
SEMINARI	1 ^r	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii pro Dominicis et Festis cum Cantu Gregoriano ex Editione Vaticana adamussim excerpto et rhythmicis signis in subsidium cantorum a Solesmensibus Monachis diligenter ornato, Desclée et Socii, Parisiis-Tornaci-Romae-Neo Eboraci, 1958.</i>
	2 ⁿ	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>
	3 ^r	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>
		SECCIÓ DE TEOLOGIA
MAJOR	1 ^r	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>
	2 ⁿ	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>
	3 ^r	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>
	4 ^t	Música: Cant Gregorià Llibre: <i>Liber Usualis et Officii ...</i>

Va destacar en l'estudi de l'harmonia i encara que seguia com alumne, va ser nomenat professor de solfeig i organista del Seminari, i després, de la Catedral de Tortosa. Anys més tard es convertiria en professor del Seminari de Castelló.

“Joan Ramon Herrero, deixeble de Mn. Garcia,... ingressà al Seminari de Tortosa, on exercí d'organista i hi fou ordenat el 24 de juny de 1956” (Alanyà, 2002, p. 179).

Després de la seua ordenació sacerdotal va ser traslladat a la Parròquia de Nules com coadjutor-organista, on també va ser director de la Schola Cantorum que va aplegar a comptar amb 40 veus i amb qui van arribar a interpretar obres de Tomás Luis de Victoria i Palestrina.

Dirigia també una rondalla i mentrestant va realitzar els estudis de piano. Al 1959 va obtindre el títol oficial de Professor de Piano i posteriorment el de l'especialitat d'Orgue al Conservatori de València.

Al 1962 va ser destinat, també com coadjutor-organista a la Parròquia de la Santíssima Trinitat de Castelló, on va romandre durant 2 anys.

Va passar a ser Arxipreste de la Catedral de Santa Maria fins el moment de la seua mort. Mossén Herrero va arribar a ser membre del Consell Assessor de Música de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.

A Madrid va tindre ocasió de fer pràctiques d'harmonia analitzant especialment les obres corals de Bach. “Y, con ese impulso, estudió a Falla en Granada y los secretos mágicos de la Música Gregoriana bajo la guía de los Padres Benedictinos de Solesmes” (Bellés, 16 de febrer de 2013).

Durant tots aquests anys se li va confiar la gestió de diversos càrrecs pastorals diocesans, destacant el de Delegat Diocesà de Música.

En 1985 al periòdic *Mediterráneo* va eixir publicada una

entrevista amb García Julbe que va fer les següents declaracions:

En Tortosa formé una gran capilla, que llegó a un gran nivel de perfección, de donde salieron grandes músicos, como Juan Ramón Herrero. Estoy tremendamente orgulloso de la labor de éste, que ha sido un gran dinamizador de la música de la provincia, y que ha conseguido promover la afición a las corales. Castellón será pronto una de las provincias españolas con mayor número de corales... (Álvarez, 15 de febrer de 1985, p. 17)

El 12 de juny de 1997 va rebre un emotiu i multitudinari homenatge a la seua extensa llavor musical i humana al Teatre Principal de Castelló, promogut per l'Excel·lentíssim Ajuntament de Castelló i varis organismes i associacions locals i provincials que “aplaudieron su plural dedicación por la música y su actividad de apostolado sacerdotal...” (Gascó, 2000, p. 267).

L'acte va tindre dues parts, una de tipus interpretatiu i l'altra, la de l'homenatge i entrega de records.

La coral Vicent Ripollés, por él fundada, ofreció acompañada primero por profesores de la antigua orquesta de Cámara de Castelló, el mozartiano *Ave Verum*, dirigiendo Diego Ramia y en segundo lugar con el concurso de la Banda Municipal, bajo la rectoría del maestro Signes, el *Coro de esclavos* de la ópera de Verdi *Nabucco* y el *Aleluya* del oratorio de Haendel *El Mesías*.

La parte más emotiva del programa fue aquella en la que instituciones culturales y

corporaciones hicieron entrega a Herrero de variados obsequios. (Gascó, 2000, p. 267)

Van assistir a l'acte nombroses persones, agrupacions, institucions, associacions,... amb les que mossén Herrero havia tingut contacte i havia col·laborat, i a més, se li va fer entrega de la Medalla d'Or de la Federació de Bandes. "La Banda Municipal, de la mano de su director, ofreció a Juan Ramón Herrero la batuta con que se dirigió el concierto en su honor" (Gascó, 2000, p. 267).

Va morir uns mesos després a Castelló de la Plana, "servint a la música de la Catedral de Santa Maria, el 13 d'agost de 1997" (Alanyà, 2002, p. 179).

3.7.2

Tasca musical

Joan Ramon Herrero s'hi va dedicar en cor i ànima a la seua tasca com a professor del Conservatori i la seua vessant com a director de cors.

L'any 1974, va contribuir, de manera decisiva, a la creació del Centre Musical CEU San Pablo, al Carrer Antonio Maura de Castelló de la Plana.

Aquel intento cuajó como Centro de Enseñanza musical de Grado Elemental, según consta en el BOE 177 del 25 de julio de 1975, con casi cuatrocientos alumnos matriculados y con el Rvdo. Don Juan Ramón Herrero al frente como director, muy acompañado por Diego Ramia y Luis Maicas, con Pilar Aznar, Pepe Falomir, Paco Signes y varios profesionales

castellonenses como profesores. (Bellés, 16 de febrer de 2013) [annex 3.AP]

Al 1975, va formar amb altres professors, l'*Orquestra de Cambra de Castelló*, que va dirigir al llarg dels primers cinc anys d'activitat.

L'any 1978 va fundar la que, sense dubte, ha sigut una de les agrupacions més emblemàtiques de la província, la *Coral Vicent Ripollés* de Castelló, que va dirigir fins els últims moments de la seua vida. Amb aquesta coral va participar a diversos Festivals de Música i Jornades Internacionals de Cant Coral.

Mossén Herrero ya había podido mostrar sus propias obras,... pero no exagero al decir que su gran obra fue la creación de la Coral Vicent Ripollés de Castellón, consecuencia de su Coral Polifónica Castellonense, en las que han intervenido al cabo de sus treinta y cinco años más de cien personas, hombres y mujeres de Castellón, que han aportado con sus voces y su entusiasmo una de las grandes bazas a la cultura castellanense. El nombre del eclesiástico y compositor Ripollés está más que justificado... (Bellés, 16 de febrer de 2013)

La primera actuació pública de l'agrupació data del 7 de maig de 1978 a la Basílica del Lledó, dins del programa de festes en honor a la Mare de Déu del Lledó. Eixe dia ja va interpretar, o millor dit, estrenar la *Missa Mozartiana*, una adaptació realitzada pel propi Joan Ramon Herrero dels Nocturns de Mozart. Des de llavors, "en los atriles, han estado continuamente Händel, el propio García Julbe y, por supuesto, Matilde Salvador" (Bellés, 16 de febrer de

2013). D'aquests últims va estrenar vàries obres: "Mn. Joan Ramon Herrero i Llidó, amb la Coral Vicent Ripollés, ha estat un dels grans difusors de la música de Mn. Vicent Garcia Julbe" (Alanyà, 2002, p.179) i "Asimismo, ha rendido homenaje a los artistas más destacados de Castellón como los compositores José Pradas y Matilde Salvador. Precisamente, de esta última autora han estrenado obras como el *Betlem de la Pigà* y la cantata *Las horas*" (Galbis, 2006a, p. 259).

Un tiempo después, en torno a 1979, Juan Ramón recibió la ayuda de la Diputación a través de su presidente Joaquín Farnós (que lo sería hasta 1983), años vitales para la consolidación de aquel movimiento, con la creación del ya llamado Conservatorio Elemental de Música, que consiguieron ubicar en las Escuelas Pías con 21 profesores... (Bellés, 16 de febrer de 2013)

Aquest inicial Centre Musical CEU San Pablo del 1974, que amb l'ajuda de la Diputació es va convertir en el Conservatori de Grau Elemental, derivaria posteriorment en un Conservatori de Grau Mitjà, el que és hui en dia, ja amb el recolzament de la Generalitat Valenciana. "Por fin, en 1992 sería inaugurado en lo que había sido Casa Beneficencia, en la plaza de Fadrell, el flamante Conservatorio Profesional de Música" (Bellés, 16 de febrer de 2013). Essent, des de la seua inauguració i fins 1995, Joan Ramon Herrero el director del centre. A les tasques de direcció del citat Conservatori, es van unir, a més a més, les de professor de piano, conjunt coral i conjunt instrumental.

Al 1983, va fundar i dirigir la *Coral Juvenil La Plana* de Castelló, hui ja desapareguda.

“Fue en 1993 cuando el sacerdote de Artana y yo mismo tuvimos un rosario de contactos hasta que conseguimos incorporar al calendario cultural municipal un festival de corales, que todavía perdura anualmente” (Bellés, 16 de febrer de 2013). Al 1994 es va crear el Festival Coral de Castelló, i al 1998, en homenatge a la seua llavor, va passar a denominar-se *Aplec de Corals Juan Ramón Herrero* (Galbis, 2006b).

També al 1994 es va jubilar i va deixar la direcció del Conservatori; va fundar i dirigir el *Cor Gregorià Resurrexit*, agrupació formada només per homes i dedicada al cant gregorià.

Cal fer menció de la seua llavor com a compositor, no molt prolífica, d'obres essencialment religioses: misses, motets i salms. Entre elles citarem el *Càntic a Maria* (Magnificat) o *Perla de Nules* (a la Verge de la Soledat), així com arranjaments i adaptacions d'obres de distintes èpoques i autors com la *Missa Mozartiana*. També la *Missa Jubilar* i la *Missa Popular*, una singular *Missa de la Magdalena* i una *Cantata* dedicada a Cardona Vives.

Bellés (16 de febrer de 2013) diu de la seua persona: “Y es que él era un purista. Un auténtico superdotado para la música, amante de “lo bien hecho””.

3.7.2.1

Coral Vicent Ripollés

Aquesta societat coral és possiblement l'agrupació més reconeguda de tota la província de Castelló. Va ser fundada a l'octubre de 1978 pel seu director Joan Ramon Herrero –que ho va ser fins els últims moments de la seua vida-, amb el nom *Coral Polifónica Castellonense*.

El 27 de juny del mateix any, després de participar per primera vegada als actes de les festes del Lledó –el 7 de maig de

1978 (Bellés, 16 de febrer de 2013)-, va oferir el seu primer concert oficial, al Teatre Principal de Castelló.

Al Nadal de 1980 va estrenar, amb gran èxit, el retaule costumista *El Betlem de la Pigà* de Matilde Salvador amb lletra del poeta Miquel Peris, al Teatre Principal. Pocs dies després va tornar a repetir la interpretació d'aquesta obra a València, per a commemorar el 75 aniversari de la *Societat Coral "El Micalet"*.

Al gener de 1981, va passar a anomenar-se com ho fa en l'actualitat per a homenatjar el músic castellanenc Vicent Ripollés, sacerdot i mestre de capella a Tortosa i Sevilla, a més de ser l'autor dels *Goigs a la Mare de Déu del Lledó*, entre altres composicions. [annex 3.AQ]

Des de llavors, ha actuat a diverses localitats de la província i d'altres ciutats de l'Estat Espanyol. Ho ha fet en tot tipus d'esdeveniments culturals, socials i religiosos, en actuacions musicals molt diverses, homenatges i concerts, així com en estrenes d'himnes de pobles i ciutats. Per citar-ne algun, el concert-homenatge a Vicent Garcia Julbe, a l'Església Arxiprestal de Vinaròs el 10 de març de 1984, al qual hem fet referència a un apartat anterior. [annex 3.V]

També ha fet nombrosos intercanvis i encontres destacant les jornades musicals a Madrid, Barcelona, València, Albacete i Roma, la participació al Vienna Choral Advent o al Concurs Coral de Verona (on va aconseguir el 2on premi), les Trobades de Cors de la Comunitat Valenciana (FECOCOVA), l'Aplec de corals "Ciutat de Castelló",... Entre els actes més recents en els que ha participat cal destacar la interpretació del *Requiem* de Mozart en la Catedral de Santa Maria amb motiu de la presentació de l'*Orquesta de Juventudes Musicales de Castellón* (2010), amb la que va repetir interpretant el *Requiem* de Fauré (2011), el concert de *Les Tenebres* amb letra de Miquel Peris i música de Leopoldo Adanero (2013) i, de

nou, el *Requiem* de Fauré amb l'*Orquestra Lírica de Castelló* (2014). (Coral Vicent Ripollés, s. a.)

Ha estrenat també, a més de moltes obres de Matilde Salvador, altres de compositors com Vicent Ripollés, José María Peris, Francisco Pérez Dolz, José Pradas, Vicent Garcia Julbe o Leopoldo Adanero.

En el su amplio repertorio están presentes las obras de la Polifonía del Siglo de Oro español, por la que muestra especial preferencia y sensibilidad, así como todos los estilos de la polifonía clásica y contemporánea, desde las canciones populares de diferentes regiones y países, pasando por los villancicos y obras de Navidad, a las obras religiosas de Semana Santa. (Coral Vicent Ripollés, s. a.)

Al 2003 es va celebrar el 25é aniversari de la fundació amb moltes activitats diverses. Es va organitzar una exposició on es feia un recorregut per la història de la formació, i recollia uniformes, programes de concerts, cartells, trofeus, discografia,... i fins i tot un retrat del seu fundador. Va celebrar un concert al Teatre Principal acompanyada de l'*Orquestra Simfònica del Conservatori Superior de Castelló* en memòria del seu primer director i fundador. I va editar un llibre, "*Veinticinco años de la Coral Vicent Ripollés de Castellón. 1978-2003*", que recull a mode de diari la vida de l'agrupació des del primer concert fins als actes commemoratius dels 25 anys (García, 04 de juliol de 2003).

La coral, formada por más de 50 miembros, fue dirigida por su fundador, Juan Ramón Herrero, hasta su fallecimiento en agosto

de 1997, moment en el que tomà el releu Manuel Torada Calonge, veterano membre de la agrupació, músic i discípu de Juan Ramón Herrero. En setembre de 2014 assume su direcció el maestre Carlos Pascual. (Coral Vicent Ripollés, s. a.)

3.7.2.2

Coral La Plana

La Coral La Plana de Castelló va ser creada per Joan Ramon Herrero al 1983 per a participar en la I Trobada Juvenil de Polifonia del País Valencià, promoguda i organitzada per Conselleria i amb la col·laboració del Ministeri, celebrada a València al gener de 1984. De les 17 corals participants va ser seleccionada entre les tres primeres per a actuar posteriorment a la Trobada Coral que va tindre lloc a Albacete.

Aquesta agrupació va estar formada per uns 60 joves, menors de 25 anys. La majoria d'ells eren alumnes del Conservatori professional de Música de Castelló.

Va continuar participant en diverses trobades de música coral, a nivell provincial i autonòmic. Va actuar també en un concert-homenatge al pintor Soler Blasco, en un acte organitzat per l'Ajuntament de Castelló de la Plana. Però el més destacable eren els seus concerts de música nadalenca, que s'emmarcaven dins la campanya "Nadal Coral".

3.7.2.3

Cor Gregorià Resurrexit

En febrer de 1994 Joan Ramon Herrero va fundar el *Cor Gregorià Resurrexit* a Castelló de la Plana amb un grup de persones

que formaven part de la *Coral Maestrat d'Atzeneta* (l'Alcalatén), “la majoria havien estat al Seminari de Tortosa com a seminaristes o sacerdots, encara que posteriorment s'havien secularitzat. Tenien, per tant, noció del que és el cant gregorià. Molts d'ells havien sigut deixebles del musicòleg vinarossenc Vicent Garcia Julbe”. Josep Sanahuja, president de la coral, continua explicant-nos com va començar tot:

... arran de l'aparició del primer disc de cant gregorià dels monjos del Monestir de Silos. Llavors, un grup de persones que formaven part de la *Coral Maestrat d'Atzeneta*, dirigida aleshores per Cristóbal Badenes, foren motivats a seguir el camí iniciat per aquests monjos per tal de fomentar el cant gregorià en la ciutat de Castelló i mantenir viva la flama que, aleshores, corria el risc d'extingir-se. Les primeres passes anaren dirigides a trobar persones disposades a formar part d'aquesta iniciativa. El cor es presentà a Castelló el 23 de març de 1994 a la Capella de la Puríssima Sang, on realitzà el primer concert.

El cor, reforçat per la incorporació de nous cantaires, va assumir l'objectiu fonamental i únic de cantar música gregoriana. Van iniciar els primers assajos al Conservatori de Música de Castelló, que en aquell moment encara es trobava a les Escoles Pies, baix la direcció de mossén Herrero.

Les primeres actuacions van estar centrades en el seguiment dels diferents cicles litúrgics: Advent, Nadal, Quaresma i Pasqua. La celebració de la festivitat del Corpus Christi i de la Setmana Santa.

Poc a poc ha anat assolint nous reptes i, a més de les celebracions litúrgiques, ha inclòs en l'agenda altres tipus

d'esdeveniments. Ha participat en Jornades, Cicles i Festivals de Cant Gregorià: II Cicle de Música Sacra del Desert de les Palmes (2001), "Festival música sacra ciudad de Cuenca" (2001), "Jornadas de Canto gregoriano Ciudad de Ávila 2ª edición" (2002), "V Festival Internacional de música sacra de Tortosa (2002), "Jornades de Cant gregorià de la Comunitat Valenciana" a Godella (2005), "Trobades nacionals de cant gregorià de AHISECGRE" (2008). Tots els anys participa en l'Aplec de corals de Castelló. Al 2011 fou el responsable d'organitzar la Trobada Nacional de Cant Gregorià que es va realitzar a Castelló, on assistiren representats de corals de 25 províncies de tot l'Estat.

Des de 2006 l'agrupació està associada a l'organització AHISECGRE (Asociación Hispana para el Estudio del Canto Gregoriano) que agrupa diferents corals de tot el país i mitjançant la qual poden participar en jornades informatives i intercanvis amb altres cors de la península.

Ha realitzat viatges formatius de cant gregorià a monestirs i abadies com Silos, Leire, Vall dels Caiguts, Solesmes, Roma, Assís i Florència. I ha actuat en llocs com Chartres o Mont St. Michel a França, Monestir dels Jerònims de Lisboa a Portugal, Guadalupe (Càceres), Yuste (Càceres), Segòvia, Monasterio de las Descalzas Reales de Madrid, Basílica de la Vera Cruz de Caravaca (Múrcia), Monestir de Santa Ana de Múrcia, Abadia de Montserrat (Barcelona), Reial Monestir de Santa Maria de Poblet (Tarragona) o Sagrada Família i Catedrals de Barcelona.

Després de J. R. Herrero han passat a dirigir el cor els directors: Artemio Fabregat, José Solsona i el que ho fa actualment, Joan Josep Montoliu.

Aquesta agrupació ha aconseguit consolidar-se i fer-se un lloc en la vida cultural, no només en l'àmbit local, ja que participen en actes i realitzen concerts allà on se'ls demana.

4

Catalogació de les agrupacions corals de la província de Castelló

En aquest capítol hem fet una catalogació de les agrupacions corals de la província de Castelló que hem pogut detectar al llarg del temps des de que es va iniciar el moviment a l'any 1862. Ho hem fet per ordre alfabètic i agrupades per comarques.

Les dades que aportem són el més recents que ens ha sigut possible, estan actualitzades fins a juliol de 2015.

És possible que hi hagen agrupacions que, pel motiu que siga, no hagem pogut detectar. Ens referim a les corals de totes les èpoques, tant a les que estan en actiu com les que no.

Hi han altres, en canvi, de les que sí tenim coneixement de la seua existència, però amb nul·la informació o molt limitada. En alguns casos inclús, ni tan sols sabem si encara tenen activitat o no, perquè no hem trobat ni dades ni persones que ens ho hagen pogut facilitar.

Com que la catalogació que hem fet abasta, com ja hem explicat, totes les agrupacions que hem detectat tant si estan actives en l'actualitat com si no ho estan, hem procedit de dues maneres a l'hora de recaptar informació. Per a les corals que ja s'han extingit, hem fet una recerca, en la mesura de les possibilitats de cadascuna, i en els casos que ens ha sigut factible hem preguntat i hem entrevistat a persones pròximes a l'entitat. En quant a les agrupacions actuals, hem elaborat i enviat un qüestionari [annex 4.A] per a recollir tota la informació possible de cadascuna d'elles. Hem provat d'aconseguir números de telèfon i adreces electròniques, que no hem aconseguit en tots els casos. De les que sí ho hem fet, hi han corals que ens han contestat i hi han que no. Hem contactat per diverses vies amb aquestes agrupacions. Amb totes elles hem parlat per telèfon, hem enviat correus electrònics i missatges. Ens ha sigut molt costós, en bona part d'elles, aconseguir la seua col·laboració. La informació de les corals que sí ens han contestat està contrastada, en la major part dels casos, amb altres fonts com pàgines web –en cas de que en tinguen-, premsa, programes de concert,... De les agrupacions que no han volgut col·laborar, les dades de les que disposem són les que hem pogut extraure d'aquestes mateixes fonts, que en molts casos, són escasses i mínimes.

En els últims anys han proliferat de manera extraordinària les agrupacions corals infantils i juvenils formades al si d'escoles de primària –majoritàriament- i secundària. També, i en més mesura que les anteriors, les de les escoles de música, sobretot les adscrites a les societats musicals; i en aquest cas, no es reduïx només a l'àmbit infantil i juvenil, sinó que en trobem moltes d'adults. Cal explicar que amb el pas del temps, segons la trajectòria, algunes d'elles acaben formant part de la societat musical o convertint-se en independents.

Passa una cosa semblant amb les agrupacions fundades als Centres Especialitzats d'Atenció a Majors (CEAM), però pot ser no amb tanta força.

Vam contactar amb el *Coro Parroquial de Castellnou*, el qual va estar fundat aproximadament cap al 1980 per un grup de joves de Castellnou amb inquietuds musicals i, com molts dels cors parroquials que trobem a la província, l'anhel d'amenitzar les celebracions de la parròquia a la que pertanyen. És un cor molt xicotet, amb a penes 16 cantaires d'edats molt diferents -entre 16 i 65 anys aproximadament-, que no disposa de director, ja que pràcticament, només canten a la parròquia. Assagen segons els actes que tenen a la vista i el repertori consta majoritàriament de cançons de música moderna amb lletres adaptades segons l'acte eucarístic del que es tracte. Normalment, per a la interpretació d'aquests arranjaments de música lleugera s'acompanyen de guitarres.

Aquest cor parroquial és un cor representatiu dels molts que d'aquest estil existixen a la província de Castelló. Aquest tipus d'agrupació és molt habitual en la majoria de les parròquies i en la que tampoc anem a entrar a valorar, ja que tant l'activitat com el repertori es limita quasi exclusivament a l'àmbit de la parròquia, no tenint activitat alguna fora d'ella. Ens ha semblat oportú explicar

aquest cas com a una anècdota al contactar amb ell sense saber que no era objecte de la nostra recerca.

Cal explicar doncs, que no hem tingut en compte aquests grups, ni tampoc els cors, l'activitat dels quals es reduïx a l'àmbit de les litúrgies i actes exclusivament de la parròquia on canten, i en el que el repertori que utilitzen no és tampoc representatiu del que per a nosaltres és una agrupació coral.

Passem a mostrar, doncs, un llistat dels cors que hem arribat a detectar durant la nostra recerca. Com hem explicat al principi del capítol, hem dividit les agrupacions per comarques ja que el moviment de cors, els intercanvis i demés activitats són més intenses entre agrupacions de la mateixa comarca. Les dades de les que no disposem en aquest moment serien objecte, en alguns casos, d'una investigació molt més profunda i concreta, centrada en l'entitat en qüestió. Alguns apunts són fruit de testimonis orals amb persones vinculades a les agrupacions, per tant, algunes de les dades que aportem podrien ser aproximades o inexactes.

Hem de remarcar també que, com veurem més endavant, a la comarca de L'Alt Millars no hem trobat existència de cap agrupació coral.

4.1

Els Ports

En aquesta comarca només hem arribat a detectar una agrupació coral a la capital, el *Cor Parroquial de Morella*. Sabem amb certesa que encara està en actiu. Per les notícies que hem trobat, la seua activitat es limita prou a l'àmbit local. Ens vam posar en contacte amb la parròquia de Morella per si ens podien donar informació al respecte o un contacte a qui preguntar. El rector ens va facilitar una adreça electrònica per a continuar el contacte per aquest mitjà, però finalment no hi ha hagut col·laboració i, per tant, no disposem de massa informació.

Índex

— *Cor Parroquial de Morella*

211

Cor Parroquial de Morella

Localització

Comarca	Els Ports
Població	Morella

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la Parròquia de Morella

Directors	Julià Pastor
-----------	--------------

Director actual	---
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

4.2

L'Alt Maestrat

A la comarca de l'Alt Maestrat hem trobat dues agrupacions corals, de les quals només hem pogut contactar amb una, el *Cor de Catí Verge de l'Avellà*.

Índex

— <i>Cor de Catí Verge de l'Avellà</i>	215
— <i>Cor de Jubilats d'Albocàsser</i>	217
— Resta de corals	219

Cor de Catí Verge de l'Avellà¹

Localització	
Comarca	L'Alt Maestrat
Població	Catí
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Lidón Valer (2006-2007), Carlos E. Pascual (2007-2014)
Director actual	Leví Rull Bernat
Nombre de cantaires	26
Informació fundació	
Data de fundació	10 de gener 2006
Fundador	Francisco Segarra Capsir
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: <i>De cor... 5 anys</i> (2011) DVD: <i>La Gran Via a Catí</i> (2014)
Publicacions	Disposen d'una pàgina a <i>Tossal</i> , revista local.
Altra informació	---

---

¹ [annex 4.B]

Presentació a Catí, el 14 d'agost de 2006, del *Cor de Catí Verge de L'Avellà*, dintre del programa de festes patronals. (Catí, s. a.)

El *Cor de Catí Verge de l'Avellà* cantant l'*Himne a Catí* junt a la *Banda Municipal de Castelló* per a commemorar el 25é aniversari de la seua estrena (26/07/2008). (Catí, s. a.)

Cor de Jubilats d'Albocàsser²

Localització	
Comarca	L'Alt Maestrat
Població	Albocàsser
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt de la 3 ^a edat
Federació	No
Està en actiu	?
Tipus d'entitat	---
Directors	Antoni Melià Fortuna
Director actual	---
Nombre de cantaires	---
Informació fundació	
Data de fundació	---
Fundador	---
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

---

² [annex 4.C, 4.D]

1r CONCERT DE NADAL
27 de DESEMBRE 2008

Entitats Participants:

Patrocina i Col·labora:

1a Part

COR DELS JUBILATS D'ALBOCÀSSER
Director: Antoni Melià Fortuna

- ELS ÀNGELS A LA GLÒRIA
Popular francesa
- COM ÉS QUE ÉS DÉU?
*Lletra: F. Salvador
Música: A. Melià*

ASSOCIACIÓ MUSICAL SANTA CECÍLIA D'ALBOCÀSSER
Director: Pere Sanz Alcover

- L'ARLÉSIENNE (2a Suite) C-Minuet
G. Bizet
Flauta Solista: Vanessa Pitarch

2a Part

ASSOCIACIÓ MUSICAL SANTA CECÍLIA D'ALBOCÀSSER
Director Banda Simfònica: Pere Sanz Alcover
Director Banda Juvenil: Martí Bellmunt Blasco

COR DELS JUBILATS D'ALBOCÀSSER
Director: Antoni Melià Fortuna

ALUMNES DE L'ASSIGNATURA DE COR DE L'ESCOLA DE MÚSICA COMARCAL DE L'ALT MAESTRAT
Professor-Director: Jorge Agut Barreda

- 1492: LA CONQUESTA DEL PARADÍS
(Tema principal de la BSO de la pel·lícula)
Vangelis (Adapt. W. Haultvast)
- SLAVENKOOR UIT NABUCCO
(Cor d'esclaus de l'òpera Nabucco)
G. Verdi
- ADESTE FIDELES (Nadala)
Popular (Adapt. R. Seguí)
- EL TAMBORILERO (Nadala)
Popular (Adapt. R. Seguí)
- FUM, FUM, FUM (Nadala)
Popular (Adapt. R. Seguí)

Director-Coordenador: Pere Sanz Alcover

Programa de Concert: *I Concert de Nadal* (27 de desembre de 2008), Albocàsser. [Arxiu de l'Associació Musical Santa Cecília d'Albocàsser]

Resta de corals de L'Alt Maestrat

Coral	Població	Perfil	Està en actiu
Escolania (Albocàsser)	Albocàsser	Cor infantil	No

4.3

El Baix Maestrat

En aquesta comarca, a diferència de les anteriors, sí que trobem un nombre important d'agrupacions corals al llarg de tota la història del moviment. Hem provat de contactar amb les que estan en actiu hui en dia, o, millor dit, amb les que pensàvem que ho estan, ja que en algun cas ens hem trobat que no era així. Com ja hem apuntat, ens ha sigut pràcticament impossible posar-nos en contacte amb totes elles. De les agrupacions amb les que sí hem pogut parlar, hi han hagut que no han col·laborat en la recerca com el *Cor Da Capo*, la *Coral "Gent Gran" de Benicarló*, la coral *Cors del Maestrat* i la coral *Veus de Sant Jordi*.

Índex

— <i>Associació Cultural Coral Infantil Assumpció</i>	223
— <i>Cor Da Capo</i>	225
— <i>Cor Parroquial de Vinaròs</i>	227
— <i>Cor "Verge de la Font de la Salut"</i>	229
— <i>Coral Escolar Jaume I</i>	231
— <i>Coral García Julbe</i>	233
— <i>Coral "Gent Gran" de Benicarló</i>	235
— <i>Coral Infantil del col·legi Nostra Senyora de la Consolació</i>	237
— <i>Coral Infantil Manuel Foguet</i>	239
— <i>Coral Infantil Misericòrdia</i>	241
— <i>Coral Infantil Santse</i>	243
— <i>Coral Juvenil Sant Sebastià Vinaròs</i>	245
— <i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>	247
— <i>Coral Kylix</i>	249

— <i>Coral Petiquillo</i>	250
— <i>Coral Bovalar</i>	251
— <i>Coral Polifónica de Peñíscola</i>	253
— <i>Coral Sant Marc</i>	255
— <i>Coral Verge del Carme</i>	257
— <i>Coro Gregoriano La Salle de Benicarló</i>	259
— <i>Cors del Maestrat</i>	261
— <i>Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo</i>	263
— <i>La Educación Coral</i>	265
— <i>Massa Coral del Centre Instructiu Republicà</i>	267
— <i>Orfeó Vinarossenc</i>	269
— <i>Orfeón Republicano</i>	271
— <i>Sociedad Coral “El Maestrazgo”</i>	273
— <i>Resta de corals</i>	275

Associació Cultural Coral Infantil Assumpció

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Ivan Gauxax i Miñana
-----------	---

Director actual	Ivan Gauxax i Miñana
Nombre de cantaires	41

Informació fundació

Data de fundació	2001
Fundador	Ivan Gauxax i Miñana

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Participació de la Coral en la inauguració oficial de la il·luminació nadalenca de Vinaròs. (Mestre a casa, s. a.)

Concert de fi de curs 2012-2013 de la Coral. (Mestre a casa, s. a.)

Cor Da Capo

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat M ^a Carmen Gellida Albiol
-----------	--

Director actual	M ^a Carmen Gellida Albiol
Nombre de cantaires	20 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	2005
Fundador	Els mateixos components

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Cor
Da Capo
Benicarló

Logo de la formació.

Components del grup *Cor Da Capo* (2010). [Arxiu fotogràfic del *Cor Da Capo*]

Cor Parroquial de Vinaròs

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí inicialment Amb el temps es va convertir en Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	---

Directors	Mossén Vicente Enrique i Tarancón, Mossén Josep Sirisi, En Tomàs Mancisidor
Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	1942
Fundador	Vicente Enrique i Tarancón

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	Estrena l' <i>Himne de Vinaròs</i> (20/12/1967)

El *Cor Parroquial* de Vinaròs complix els 25 anys d'existència, presa al desembre de 1967. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 14 d'abril de 2014d)

Cor “Verge de la Font de la Salut”³

Localització	
Comarca	El Baix Maestrat
Població	Traiguera
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	José Sanz Vidal (1992-2012)
Director actual	Luis Miguel Rubiera Esteve
Nombre de cantaires	22
Informació fundació	
Data de fundació	1992
Fundador	José Sanz Vidal
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

---

³ [annex 4.E]

XXIVé Aplec Cant a les Comarques de Benicarló (25/05/2013) al Magatzem de la Mar de Benicarló. [Arxiu fotogràfic de la Coral "Verge Font de la Salut"]

Concert de la Coral "Verge Font de la Salut" juntament amb la Colla de Dolçainers de la Jana, la Unió Musical de Traiguera i la Societat Musical Santa Cecília de la Jana, a l'Ermita del Reial Santuari de la Verge Font de la Salut de Traiguera (06 de juliol de 2013). [Arxiu fotogràfic de la Societat Musical Santa Cecília de La Jana]

Coral Escolar Jaume I

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	CEIP Jaume I

Directors	Des de sempre ha estat Silvia Gascón
-----------	--------------------------------------

Director actual	Silvia Gascón
Nombre de cantaires	18

Informació fundació

Data de fundació	Octubre de 2014
Fundador	Nando Santos, Julián Sanz i Silvia Gascón

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

La *Coral Escolar Jaume I*, en la seua participació al Palau de Congressos de Peníscola el 18 de maig de 2014, sota la direcció de Silvia Gascón. (CEIP Jaume I Vinaròs, s. a.)

Una de les primeres eixides al carrer durant les festes de Nadal. (CEIP Jaume I Vinaròs, s. a.)

Coral Garcia Julbe

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Sergio Rodiel (1980-1981), Froilán Galindo (1981-1982), Lorenzo García (1983-1984), Reyes Lluch (1984), Josep Ramon Renovell (1984-1985), María Adell (1986-1987), Ramon Renovell (1987-1990), Marlene Parente (1990-1991)
Director actual	Rossend Aymí i Escolà
Nombre de cantaires	50

Informació fundació

Data de fundació	1980
Fundador	Alumnes de l'IES Leopoldo Querol

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: <i>Carmina Burana</i> d'Orff (1996) CD: <i>Nocturns, Ave Verum, Missa de Coronació i Brindis</i> de Mozart CD: homenatge a Rossend Aymí amb obres d'ell
Publicacions	No
Altra informació	Va ser <i>Cor Vinarossenc</i> i <i>Coral Vinarossenca</i> abans d'adoptar el nom actual

Concert de la *Coral Garcia Julbe* en l'Església Arxiprestal de L'Assumpció de Vinaròs, amb l'acompanyament de la Jove Orquestra de la *Societat Musical "La Alianza"*, el dia 3 de gener de 2015. (Quinzà, 04 de gener de 2015)

Concert de la *Coral Garcia Julbe* al "Festival mediterràni d'arts escèniques, musicals, visuals i literàries" celebrat del 23 al 26 de juliol de 2015 a Vinaròs. (Quinzà, 27 de juliol de 2015)

Coral “Gent Gran” de Benicarló

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	---

Directors	Sònia Ferrer, M ^a Carmen Gellida.
-----------	---

Director actual	Clara Ruiz
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

La Coral "Gent Gran" de Benicarló en un intercanvi a la pròpia localitat (26/06/2012). (Escola Coral Veus Juntes, 11 de juliol de 2012)

Coral Infantil del col·legi Nostra Senyora de la Consolació

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Emilio José Salamanca Safont
-----------	---

Director actual	Emilio José Salamanca Safont
Nombre de cantaires	30

Informació fundació

Data de fundació	Octubre 2010
Fundador	M ^a Teresa Guillem

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

La Coral Infantil Nostra Senyora de la Consolació en la Trobada de Corals Infants al desembre de 2012. (Mestre a casa, s. a.)

Coral Infantil Manuel Foguet

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	CEIP Manuel Foguet

Directors	Gemma Cerdà
-----------	-------------

Director actual	---
Nombre de cantaires	50 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	Curs 2003-2004
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Debut de la *Coral Infantil Manuel Foguet* sota la direcció de Gemma Cerdà, amb el suport del centre. (Fonollosa i Benito, 24 de maig – 06 de juny de 2004)

Coral Infantil Misericòrdia

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Escola pública

Directors	Llorenç García, Enric Melià, Gerard Fusté, Pietat Gandía, Yvonne Sarió, Santiago Romero
Director actual	Susana Pérez Alonso
Nombre de cantaires	35

Informació fundació

Data de fundació	1982
Fundador	Llorenç García

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	A l'icici els anomenaven " <i>Los pequeños cantores</i> "

La *Coral Infantil Misericòrdia* en un concert solidari al desembre de 2014 a l'Església de Santa Magdalena. (Mestre a casa, s. a.)

La Coral cantant nades al carrer el desembre de 2014. (Mestre a casa, s. a.)

Coral Infantil Santse

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	CEIP "Sant Sebastià"

Directors	---
-----------	-----

Director actual	M ^a Àngels Giner
-----------------	-----------------------------

Nombre de cantaires	---
---------------------	-----

Informació fundació

Data de fundació	2001
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Concerts
MÚSICA CORAL
Corals del Matarranya

Cor
Infantil-Juvenil Santse
de Vinaròs

***

Cor Xiquets del
Matarranya

BESEIT, 10 DE MAIG DE 2008
Església Parroquial de Sant Bartolomé
a les 17.00 hores

Organitza:

Col·laboren:

Comarca del Matarranya / Matarranya
 (Departament d'Acció Social / Departamento de Acción Social)
 Excmo. Ayuntamiento de Besait
 Coral de Besait
 Iglesia Parroquial de Besait

Cartell del Concert de Música Coral organitzat per Corals del Matarranya en el que va intervindre la *Coral Santse* de Vinaròs (10/05/2008). (Valljunquera, 06 de maig de 2008)

Coral Juvenil Sant Sebastià Vinaròs⁴

Localització	
Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs
Informació general	
Perfil del cor	Cor juvenil
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Informació fundació	
Directors	Llorenç Garcia, Carlos Vives, Pili Torné, Judith Ferreres, Pietat Gandia
Director actual	Carlos Vives Sebastià
Nombre de cantaires	15
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	El llibre que es va editar al 25 aniversari de la Coral.
Altra informació	Es va formar amb el propòsit d'acollir als components de la <i>Coral Infantil "Misericòrdia"</i> que al superar els 14 anys, es veien obligats a deixar-la

---

⁴ [annex 4.F]

La *Coral Juvenil Sant Sebastià* en un concert dels inicis de la seua trajectòria. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 11 de juny de 2014)

Una foto recent de la *Coral Juvenil Sant Sebastià*, en un concert al Pont de Suert (Vall d'Aran). (Resum de l'actualitat d'agost 2009, 29 d'agost de 2009).

Coral Polifònica Benicarlanda

Localització	
Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA, FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	
	Pedro Mercader, Juan A. Ayza, Vicente Jovaní, Antonio Redorat, Frolian Galindo, Lissy Lopez, Josvi Arnau
Director actual	David Rubiera Esteve
Nombre de cantaires	50
Informació fundació	
Data de fundació	1951
Fundador	Pedro Mercader
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: <i>Carmina Burana</i> d'Orff (1996) CD: <i>L'ànima d'un cor</i> (2001)
Publicacions	<i>L'Ànima d'un cor: 50 anys de la Coral Polifònica Benicarlanda (1951-2001)</i>
Altra informació	---

“Tinc un somni”, tradicional concert de festes de la *Coral Polifònica Benicarlanda* dedicat a la música afroamericana. [Arxiu fotogràfic de la *Coral Polifònica Benicarlanda*]

Organitzat per la “*Coral Polifònica Benicarlanda*”, concert de nadal a càrrec de les seccions “*Coral Bovalar*”, “*Coral Petiquillo*”, “*Coral Kylix*” i “*Coral Polifònica Benicarlanda*”. (Quinzà, 21 de desembre de 2014)

Coral Kylix

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor juvenil
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la <i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Directors	---
-----------	-----

Director actual	Sònia Ferrer Lores
-----------------	--------------------

Nombre de cantaires	---
---------------------	-----

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	<i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Coral Petiquillo

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la <i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Directors	---
-----------	-----

Director actual	Raquel Maura Foix
-----------------	-------------------

Nombre de cantaires	---
---------------------	-----

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	<i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Coral Bovalar

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor mini
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la <i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Directors	---
-----------	-----

Director actual	Maria Foix Año
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	2014
Fundador	<i>Coral Polifònica Benicarlanda</i>

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

ORGANITZA:

 **CORAL POLIFÒNICA
BENICARLANDA**

COL·LABOREN:

 **Ajuntament
de Benicarló**
Cultura

 **DIPUTACIÓ
D
CASTELLÓ**

 GENERALITAT VALENCIANA
CONSSELLERIA DE CULTURA, EDUCACIÓ I ESPORT

 CULTURA ARTS
Música

 50
ANIVERSARI DE LA
DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ

**CONCERT
FI DE CURS**

Coral Bovalar
Coral Petiquillo
Seccions Infantils
de la Coral Polifònica Benicarlanda

Diumenge 14 de juny de 2015 a les 12:00h.
Magatzem de la Mar de Benicarló

www.tgipm.es - 964.832.208

Cartell del concert de final de curs de les *Corals Bovalar i Petiquillo*, seccions infantils de la *Coral Polifònica Benicarlanda*.

Coral Polifònica de Peníscola

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Peníscola

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Vittorio Cacciatori (1996-2001), Carlos Casoliva (2001-2011), Tica Abat (2011-2013)
Director actual	M ^a Carmen Gellida
Nombre de cantaires	25

Informació fundació

Data de fundació	1997
Fundador	Vittorio Cacciatori i M ^a Teresa Camins

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	Es va fundar baix el nom d' <i>Agrupació Coral Tremenda Cantata</i>

Coral Polifónica
de Peñíscola

Concierto de Semana Santa de primavera

23 de marzo de 2013
A las 19:30
en la Parroquia Santa María

Colabora:

PARROQUIA DE
SANTA
MARIA
DE PENISCOLA
BISBAT DE TORTOSA

PENISCOLA
AJUNTAMENT

Cartell del concert de primavera durant la Setmana Santa el 23 de març de 2013 a la Parròquia Santa Maria de Peñíscola.

Coral Sant Marc

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Xert

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	David Ferreres Beltrán (2006-2012)
-----------	------------------------------------

Director actual	Santiago Romero
Nombre de cantaires	20

Informació fundació

Data de fundació	2006
Fundador	David Ferreres i Juan A. Adell

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Sant Marc* en el seu debut el 26 de desembre de 2006, a l'Església Vella del poble, sota la direcció de David Ferreres Beltrán. (Maestrat.260mb.net, s. a.)

Concert de la *Coral Sant Marc* a Vinaròs, amb motiu del XX aniversari de la formació de l'*Orfeó Vinarossenc* el 15 de novembre de 2008. (Maestrat.260mb.net, s. a.)

Coral Verge del Carme

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Sant Rafel del Riu

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	?
Tipus d'entitat	---

Directors	Ivan Gauxax Miñana
-----------	--------------------

Director actual	---
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	2004
Fundador	Un grup de veïns a través de l'Associació Cultural El Faristol

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

La *Coral Verge del Carme* a la seua presentació en un concert nadalenc a Sant Rafel del Riu. (Fonollosa, 03 de gener - 16 de gener de 2005)

Coro Gregoriano La Salle de Benicarló

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Benicarló

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Associació ex-alumnes La Salle de Benicarló

Directors	Manuel Royo, Francisco Gallego Casado
-----------	--

Director actual	Josep Vicent Arnau Tomas
Nombre de cantaires	26

Informació fundació

Data de fundació	30 de novembre de 2008
Fundador	Ex-alumnes La Salle

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	Difusió del Cant Gregorià

El *Coro Gregoriano La Salle de Benicarló* sota la direcció de Josep Vicent Arnau el 24 de desembre de 2014. (Exalumns La Salle de Benicarló, s. a.)

Cors del Maestrat

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Sant Mateu

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	---

Directors	Froilán Galindo Castell
-----------	-------------------------

Director actual	Raül Marín Prades
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Sant Mateu

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil i juvenil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Pertanyia a la Parròquia

Directors	En José Ramón Jovaní
-----------	----------------------

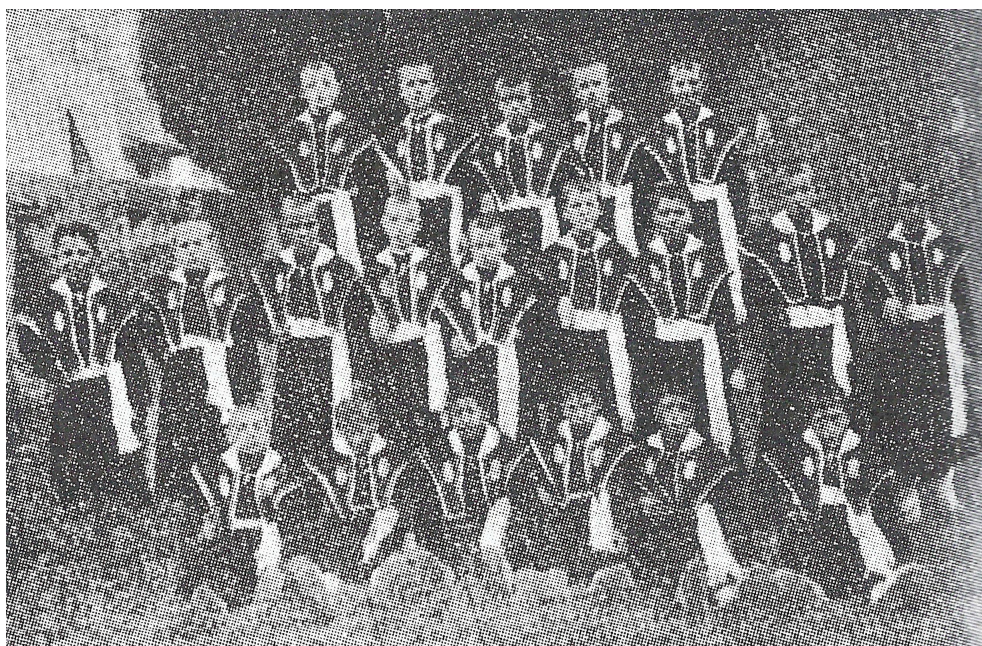
Director actual	No
Nombre de cantaires	20

Informació fundació

Data de fundació	23 de setembre de 1926
Fundador	Arxipreste Trinitari Mariner

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Escolanía de Infantes Cantores de Nuestra Señora de los Ángeles y San Mateo Apóstol de Sant Mateu. (Torres, 1985)

La Educación Coral

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	---
Federació	---
Està en actiu	No, es va dissoldre 1928
Tipus d'entitat	---

Directors	Miguel Serret
-----------	---------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	18 de desembre de 1927
Fundador	Miguel Serret

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	Es va organitzar al Café Colón de Vinaròs
------------------	---

máximo encargándose de los
s personas que se designa-

EMOS: de un arado Vernet
una máquina para romper
una prensa con su cabres-
ltro, 25 toneles, 10 bocoyes,
1 que alcanza 400 kilos, una
2 cobre para coladas, un
alera), un carro de labranza
y sus guarniciones, una
para cereales, una balanza
sacos, dos puertas de hierro

—Después de comer raciones, bebí
Licor Calavera, que alegra los corazones.

—Bajo la dirección del ciegecito Miguel Serret se organiza en el café Colón una Agrupación Coral de la que es Srío.-Presidente Fco. Baila, Tesorero Buena-ventura Puchol y vocales José Agramunt, Fco. Farnós y Miguel Bernat.

—El practicante D. José Segarra que tiene su Peluquería y vivienda en la c. del Pilar, 23, abre una iguala de Cirugía menor con derecho a toda clase de in-

Zoom de la pàgina 7 de la revista *San Sebastián* (18 de desembre de 1927).

Massa Coral del Centre Instructiu Republicà

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	---
Està en actiu	---
Tipus d'entitat	Pertanyia al Centre Instructiu Republicà de Vinaròs

Directors	Francisco Frías
-----------	-----------------

Director actual	No
-----------------	----

Nombre de cantaires	40
---------------------	----

Informació fundació

Data de fundació	1928
------------------	------

Fundador	---
----------	-----

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Orfeo Vinarossenc⁵**Localització**

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA, FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Lorenzo García, Joan Morellà, M ^a José Delgado, Pilar Yeves
Director actual	Carlos Vives
Nombre de cantaires	34

Informació fundació

Data de fundació	22 de desembre de 1987
Fundador	Llorenç García Morillas

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	No
Altra informació	---

---

⁵ [annex 4.G]

L'Orfeó Vinarossenc va actuar per primera vegada en juny de 1988. Foto de la vinapedia.es. (Associació Cultural Amics de Vinaròs, 09 de juny de 2014)

Orfeón Republicano

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	? Cor masculí segurament ja que va estar format a l'estil dels cors de Clavé, però no disposem de la documentació que ho corrobore
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Pertanyia al Centro Instructivo Republicano de Vinaròs

Directors	---
-----------	-----

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	24 de juny de 1899
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

de mil accidentes que no so reseñar, llega por fin á este maldecido y *Macentus*, nediatemente la crucifican y le ponen la túnica que llevan en tierra y la colocan cruz, que de antemano la ujereada y le clavan los una palabra, ni ninguna da la justicia.

de consumados estos tormentos, levantan aquella colocan en el punto señalado de antemano. Un sayón llamado le dice: si verdaderamente justicia por qué no bajas. Y la justicia contesta: panalos como yo les perdono, cuando me han maltratado nente, no ha de tardar mucho que mi nombre han de oírse por aquellas mis

lebradas parejas valencianas, aquellas que tan admiradas fueron en Madrid y bailaron en el Palacio Real, lucieron aquí sus habilidades al son de guitarras y arrulladas por las coplas del celebrado *Maravilla*, tenor rural sin rival para el clásico canto valenciano. Cantó también el Orfeón Republicano, piezas del mas escogido gusto y con la precisión y ajuste de esta clase de sociedades, que el admirado Clavé, gobernador de esta provincia hace algun tiempo, creara y propagara en toda Cataluña. Terminó el espectáculo con su castillo de fuegos artificiales, que, dicho sea en honor de la verdad, no fué gran cosa.

La fiesta principal, ya es sabido en esta hidalga tierra, es la corrida de toros. Desde primera hora de la noche del sábado se supo aquí la cogi-

dose solo de la muerte es gran cosa.

El público, no se si por los picadores, ó por la vez, protesta tirando toda clase de proyectiles, uno de ellos al picador Fe cabeza, que hace preciso la enfermería en brazos compañeros. El zulú autó su tribu llévaselos la Guardia á la cárcel.

Dos pares y medio de fuego malo *Pepetillo* con la derlamente. Propfnale tres acaba al volapié. Al tor matado los cohetes.

Igual traje que el anterior el tercero, pero era más igual de armas. Tenfa más y tomó algunas varas y m bello el primero. Los pic

Retall de premsa on es fa una crònica de les passades festes i fires de Vinaròs en les que va participar l'Orfeón Republicano de Vinaròs. (*Diario de Castellón*, 28 de juny de 1899)

Sociedad Coral “El Maestrazgo”

Localització

Comarca	El Baix Maestrat
Població	Vinaròs

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	AGCE (Asociación General de Coros Euterpenses)
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Lluís Roso Bover (1862-1892?), Bautista Verdera Gaudí (1892-?)
-----------	---

Director actual	No
-----------------	----

Nombre de cantaires	---
---------------------	-----

Informació fundació

Data de fundació	22 de setembre de 1862
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

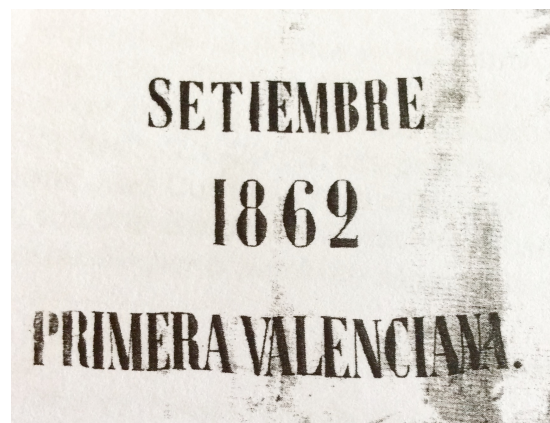
Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Estendard de la *Sociedad Coral "El Maestrazgo"* que conserva la família Gómez Sanjuán. (Albiol, 2006)

Al revers es pot llegir "Septiembre 1862". (Albiol, 2006)

Resta de corals del Baix Maestrat

Coral	Població	Perfil	Està en actiu
Coral Polifònica Gaspatxera	Alcalà de Xivert	Cor mixt	No
Escolania (Cervera del Maestrat)	Cervera del Maestrat	Cor infantil	No
Grup de Veus de Benicarló	Benicarló	Cor mixt	Si
Veus de Sant Jordi	Sant Jordi	Cor mixt	Si

4.4

L'Alcalatén

En aquesta comarca, tampoc el moviment coral ha sigut significatiu, malgrat haver comptat durant anys amb la *Coral Polifònica Maestrat d'Atzeneta*, que va tindre en el seu moment una certa repercussió i reconeixement. Hui en dia només hem trobat una coral en actiu.

Índex

— Cor “Unió Musical Lluçenenca”	279
— Coral de la Asociación de Jubilados y Pensionistas “Conde de Aranda”	281
— Coral Polifònica Maestrat	283

Cor “Unió Musical Llucenenca”

Localització	
Comarca	L'Alcalatén
Població	Llucena
Informació general	
Perfil del cor	Cor juvenil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Societat Musical Llucenenca
Directors	Cèsar Torlà
Director actual	No
Nombre de cantaires	30
Informació fundació	
Data de fundació	1995
Fundador	---
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

El *Cor Juvenil "Unió Musical Llucenenca"* actuant a l'Església de Costur el Nadal de 1997. (Escrig, 2000, p. 560)

Coral de la Asociación de Jubilados y Pensionistas “Conde de Aranda”

Localització

Comarca	L'Alcalatén
Població	L'Alcora

Informació general

Perfil del cor	Cor de la 3 ^a edat
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a l'Associació de Jubilats i Pensionistes “Conde de Aranda”

Directors	Carmelo José Jiménez
-----------	----------------------

Director actual	José David Puchol Querol
Nombre de cantaires	26

Informació fundació

Data de fundació	6 d'octubre de 2006
Fundador	Ramón Higinio Gil

Informació específica

Treballs discogràfics	Himne de la Associació de Jubilats
Publicacions	---
Altra informació	---

La Coral de l'A. J. P. "Conde de Aranda". (La Llosa recibe a la Asociación de Jubilados y Pensionistas Conde de Aranda de l'Alcora, 8 de gener de 2010)

Participació de la Coral de l'A. J. P. "Conde de Aranda" en la Fira del Mussol de L'Alcora. (Crònica de L'Alcora, 2014, p. 12)

Coral Polifònica Maestrat

Localització

Comarca	L'Alcalatén
Població	Atzeneta

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	---

Directors	Cristóbal Badenes
-----------	-------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	Molts dels joves que formaven part de la coral provenien de l'Escola de Música
------------------	--

4.5

La Plana Alta

En aquesta comarca ens hem trobat amb un gran volum d'agrupacions corals de tots els tipus, concentrades sobretot a la capital de la província, Castelló de la Plana. Hem intentat contactar amb moltes d'elles però ens ha sigut impossible fer-ho amb totes. Com hem explicat adés, han aparegut en els últims anys moltes corals infantils a les escoles de música i de primària i no ens ha sigut factible posar-nos en contacte amb totes elles, sobretot perquè anaven apareixent a mesura que fèiem la investigació. De les agrupacions amb les que hem intentat una aproximació perquè teníem constància d'activitat, hi han hagut que no han col·laborat en la recerca com el *Cor d'Adults de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique*, el *Cor Juvenil de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique*, la *Coral Borriolenca*, la *Coral de Barreros Mare de Déu del Lledó*, la *Coral Veus de Lledó*, *Cors del Maestrat* i l'*Orfeó Universitari Jaume I*.

Índex

— <i>Bonterra Singers</i>	287
— <i>Cor d'Adults de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique</i>	289
— <i>Cor de Cambra de Castelló</i>	291
— <i>Cor de la "Unió Musical Covarxina"</i>	293
— <i>Cor Gregorià Resurrexit</i>	295
— <i>Cor IES Matilde Salvador</i>	297
— <i>Cor Pentecosta</i>	299
— <i>Coral Borriolenca</i>	301
— <i>Coral Castàlia de las Aules de la Tercera Edat</i>	303
— <i>Coral CEAM Av. Del Mar</i>	305

— <i>Coral de la Peña Teatral</i>	307
— <i>Coral Juan Ramón Herrero</i>	309
— <i>Coral La Plana</i>	311
— <i>Coral Polifónica Castellón de Educación y Descanso</i>	313
— <i>Coral Polifónica Sant Pere</i>	315
— <i>Coral Veus de Lledó</i>	317
— <i>Coral Vicent Ripollés</i>	319
— <i>Coro Sinfonico In Te Domine</i>	321
— <i>Escolania de la Basílica de la Mare de Déu del Lledó</i>	323
— <i>Ensemble Vocal Varadero</i>	325
— <i>L'Acadèmia d'Orfeu</i>	327
— <i>Menudes Veus</i>	329
— <i>Orfeó Universitari Jaume I</i>	331
— <i>Orfeón Juvenil de Castellón</i>	333
— <i>Schola Cantorum</i>	335
— <i>Schola Jubilemus</i>	337
— <i>Veus Atrevides</i>	339
— <i>Resta de corals</i>	341

Bonterra Singers

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Benicàssim

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt 3a edat
Federació	No
Està en actiu	Sí, només funciona 3 mesos a l'any
Tipus d'entitat	Pertany a Bonterra Park

Directors	Sempre ha estat Rosa Burdeus
-----------	------------------------------

Director actual	Rosa Burdeus
Nombre de cantaires	25

Informació fundació

Data de fundació	7 de novembre de 2007
Fundador	Rosa Burdeus

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

La Coral "Bonterra Singers" animant la nit del 22 de desembre de 2010 al restaurant del Bonterra Park. (Bonterra Park, 26 de desembre de 2010)

Cor d'Adults de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique⁶

Localització	
Comarca	La Plana Alta
Població	Almassora
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a l'Escola M. Mestre Agut Manrique
Informació fundació	
Directors	Araceli Batalla
Director actual	---
Nombre de cantaires	---
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

---

⁶ [annex 4.H]

Cor d'Adults de l'Escola de Música Agut Manrique d'Almassora en un concert organitzat per Mans Unides. [Arxiu fotogràfic de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique d'Almassora]

Cor de Cambra de Castelló

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Telmo Campos
-----------	--------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	12 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	4 d'abril de 1994
Fundador	Telmo Campos i components del Cor

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	Al Llibre d'Actes diu que la seu la tenien a la Casa de l'Oli, Avgda. La Murà, 14 de Vila-real
------------------	--

Fundadors del *Cor de Cambra de Castelló*. [Arxiu fotogràfic del *Cor de Cambra de Castelló*]

Cor de la “Unió Musical Covarxina”⁷

Localització	
Comarca	La Plana Alta
Població	Les Coves de Vinromà
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la Unió Musical Covarxina
Directors	Sempre ha estat Cèsar Torlà Blasco
Director actual	Cèsar Torlà Blasco
Nombre de cantaires	27
Informació fundació	
Data de fundació	2000
Fundador	Cèsar Torlà Blasco
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

---

⁷ [annex 4.G]

El *Cor de la Unió Musical Covarxina* en el tradicional concert de Festes d'Agost a la Plaça d'Espanya de Les Coves de Vinromà, també va actuar la *Coral Veus de Sant Jordi*. (Unió Musical Covarxina, 05 d'agost de 2015)

Cor Gregorià Resurrexit

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	AHISECGRE, FCEC Cant Gregorià
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Joan Ramón Herrero (1994-95), Artemio Fabregat, José Solsona (1995-2007), Joan Ramón Peña (2007)
Director actual	Joan Josep Montoliu
Nombre de cantaires	20

Informació fundació

Data de fundació	Febrer de 1994
Fundador	Juan Ramón Herrero

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	Difusió del Cant Gregorià

El *Cor Gregorià Resurrexit* al Concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada, el 10 de febrer de 2013 a l'Església del Salvador de Borriana.
[Arxiu fotogràfic de la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca*]

Cor IES Matilde Salvador

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Alumnes i professors
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	IES Matilde Salvador

Directors	Sempre ha estat Vicent Julio Navarro
-----------	--------------------------------------

Director actual	Vicent Julio Navarro
Nombre de cantaires	20

Informació fundació

Data de fundació	2001
Fundador	Vicent Julio Navarro

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

La Coral IES Matilde Salvador en un dels concerts dins de les jornades i actes que s'organitzen al centre, com el Nadal, Fi de Curs... (El Quadern de Sísif, 07 de juny de 2011)

Els alumnes “a banda de la seua assistència als assajos a l'hora del pati,... han participat en les actuacions de la coral en les diferents jornades culturals organitzades al centre i en l'acte de graduació dels alumnes de 2n de batxillerat”. (El Quadern de Sísif, 02 de juny de 2010).

Cor Pentecosta

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Associació Josep Climent

Directors	Avel·lí Flors (1990-2014)
-----------	---------------------------

Director actual	Ada Moliner Navarro
Nombre de cantaires	36

Informació fundació

Data de fundació	1990 ⁸
Fundador	Avel·lí Flors

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

⁸ A la pàgina web de l'Associació Josep Climent posa com a data de fundació el 1990, però la directora, Ada Moliner, ens va apuntar el 1994. Hem intentat esbrinar quina és la data correcta però no hem obtingut una resposta aclaridora.

El *Cor Pentecosta* al concert de Tots Sants a la Concatedral de Santa Maria de Castelló de la Plana. (Associació Josep Climent, s. a.)

El *Cor Pentecosta* dirigit per Ada Moliner a un concert programat al Museu de Belles Arts de Castelló de la Plana. (Associació Josep Climent, s. a.)

Coral Borriolenca

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Borriol

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Henri Bouché Peris
-----------	--

Director actual	Henri Bouché Peris
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	1979
Fundador	Henri Bouché Peris

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Coral Castàlia de les Aules de la Tercera Edat

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt 3 ^a edat
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a les Aules de la 3 ^a Edat de Castelló

Directors	Manuel Torada Calonge, Ricardo Macho Besé
-----------	--

Director actual	Salomé Rodríguez Fernández
Nombre de cantaires	34

Informació fundació

Data de fundació	1982-1983
Fundador	José Royo

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: <i>"Coral Castàlia": de las Aulas de la Tercera edad de Castellón</i>
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Castàlia* al Centre Municipal de Cultura, dins la campanya “Nadal a Castelló” (18/12/2013). (Concierto de la Coral Castàlia, Aula de Majors, 19 de desembre de 2013)

Coral CEAM Avinguda del Mar

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor femení inicialment Amb el temps s'ha convertit en Cor mixt acompanyat de rondalla
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany al CEAM Avinguda del Mar

Directors	Francisco ...? (1988-1991) aprox., Directora ? (1991-1994) aprox., Sandra Ferró, (1994-2009) aprox., M ^a José Orellana (2009-2012) aprox.
Director actual	Salomé Rodríguez
Nombre de cantaires	40

Informació fundació

Data de fundació	1988 aprox.
Fundador	Una usuària del CEAM

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

La Coral CEAM *Avinguda. del Mar*, dirigida per Salomé Rodríguez, va oferir als residents un concert acompanyada per la rondalla dirigida per Jesús Ceba. (Los residentes de Residencial Castellón pudieron disfrutar del concierto de la coral CEAM AVENIDA DEL MAR, 18 de gener de 2015)

Coral de la Peña Teatral

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt (Quadre Artístic)
Federació	No
Està en actiu	No, es va dissoldre al 1936
Tipus d'entitat	Adscrit al Moviment Sindical UGT

Directors	Enrique Delfont
-----------	-----------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	40 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	1923
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	Cor de música teatral
------------------	-----------------------

La primera actuació de la *Peña Teatral* al Teatre Principal de Castelló va ser el 14 de febrer de l'any 1924. (Gráfica Castelló, s.a.).

Coral Juan Ramón Herrero

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA, FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Ricardo Macho Besé
-----------	---

Director actual	Ricardo Macho Besé
Nombre de cantaires	20

Informació fundació

Data de fundació	Abril 2000
Fundador	Pedro J. Agustín Guía

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: " <i>Cantando en silencio</i> " (2010)
Publicacions	No
Altra informació	---

Membres de l'Associació *Coral Juan Ramón Herrero* (*Coral Juan Ramón Herrero, s. a.*)

La *Coral Juan Ramón Herrero* en el VIII Encontre Nacional de Cors Valldigna el 5 de juliol de 2014 a l'Almàssera del Reial Monestir de Santa Maria de la Valldigna (*Coral Juan Ramón Herrero, s. a.*)

Coral La Plana

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor juvenil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Juan Ramón Herrero
-----------	--------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	60

Informació fundació

Data de fundació	1983
Fundador	Juan Ramón Herrero

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	La major part dels seus components eren alumnes del Conservatori de Castelló
------------------	--

Coral La Plana dirigida per Joan Ramon Ferrero. Extret d'un programa.
[Arxiu de Manuel Torada]

Coral Polifònica Castellón de Educación y Descanso

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Obra Sindical de Educación y Descanso

Directors	José Sanmillán, José Altimiras
-----------	-----------------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	1948
Fundador	José Sanmillán

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Coral Polifònica Sant Pere⁹

Localització	
Comarca	La Plana Alta
Població	Grau de Castelló de la Plana
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA, FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Sempre ha estat Miguel Miralles Agost
Director actual	Miguel Miralles Agost
Nombre de cantaires	53
Informació fundació	
Data de fundació	23 de desembre de 1999
Fundador	Miguel Miralles Agost
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: Nadales CD: Música religiosa CD: Cançons del Món CD: Música Mariana
Publicacions	No
Altra informació	---

---

⁹ [annex 4.I]

La *Coral Polifònica Sant Pere* del Grau de Castelló, al 2015, en la presentació del CD “Castelló canta a la seua Mare de Deu del Lledó”. (Coral Polifònica Sant Pere, s. a.)

La *Coral Polifònica Sant Pere* del Grau de Castelló en el “Nadal pels carrers” 2014. (Coral Polifònica Sant Pere, s. a.)

Coral Veus de Lledó

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Luís Villanueva Samitier
-----------	--------------------------

Director actual	María Martín Vilanova
Nombre de cantaires	34

Informació fundació

Data de fundació	Febrer de 2004
Fundador	Luís Villanueva Samitier

Informació específica

Treballs discogràfics	Sí
Publicacions	---
Altra informació	---

La *Coral Veus de Lledó* en el XV Aplec de Corals a l'Auditori de Castelló (25/10/2009). (Coral Veus de Lledó, s. a.)

Coral Vicent Ripollés

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA,FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Joan Ramón Herrero (1977-1995), Manuel Torada (1995-2014)
Director actual	Carlos Pascual Pérez
Nombre de cantaires	40

Informació fundació

Data de fundació	Octubre de 1977
Fundador	Joan Ramón Herrero Llidó

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: Nadal 1979 CD: Homenatge a Vicent Garcia Julbe CD: Missa in Festo Dedicaciones Ecclesiae CD: Festa Plena
Publicacions	<i>Veinticinco años de la Coral Vicent Ripollés de Castellón. 1978-2003</i>
Altra informació	A l'inici s'anomenava <i>Coral Polifónica Castellonense</i> . Ha estrenat moltes obres de M. Salvador i d'altres compositors com V. Ripollés, J. M. Peris, F. Pérez Dolz, J. Pradas, V. Garcia Julbe o L. Adanero. A més de diversos himnes de localitats.

Primer viatge de la *Coral Vicent Ripollés* amb Joan Ramon Herrero. [Arxiu fotogràfic de la *Coral Vicent Ripollés*]

Coro Sinfónico In Te Domine

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Jean Filip Marc Preotesoiu
-----------	---

Director actual	Jean Filip Marc Preotesoiu
Nombre de cantaires	22

Informació fundació

Data de fundació	2009
Fundador	Jean Filip Marc Preotesoiu

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: Mi Pastor
-----------------------	---------------

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

El *Coro Sinfónico In Te Domine* en un concert a Sogorb al 2015 [annex 3.X]. [Arxiu fotogràfic del *Coro Sinfónico In Te Domine*]

Escolania de la Basílica de la Mare de Déu del Lledó

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Basílica del Lledó

Directors	Conchita Mateu
-----------	----------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	30 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	1969
Fundador	Conchita Mateu

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Ensemble Vocal Varadero

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Manuel Torada Calonge
-----------	--

Director actual	Manuel Torada Calonge
Nombre de cantaires	4

Informació fundació

Data de fundació	2008
Fundador	Manuel Torada i Pedro Agustín

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

L'Ensemble Vocal Varadero a l'Aplec de Corals de Castelló (2013). [Arxiu fotogràfic de Manuel Torada]

L'Ensemble Vocal Varadero a l'Aplec de Corals de Castelló (2014). [Arxiu fotogràfic de Manuel Torada]

L'Acadèmia d'Orfeu

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Diego Ramón Lluch, José Ramón Gil Tàrrega, Mònica Perales, entre altres...
Director actual	No té director fixe
Nombre de cantaires	15

Informació fundació

Data de fundació	2001
Fundador	Francesca Sales

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Concert "Ignis Amoris" a Vila-real en maig de 2013, dirigits per Telmo Campos. (Acadèmia d'Orfeu, s. a.).

L'Acadèmia d'Orfeu a l'Aplec de Corals Ciutat de Castelló 2013. (Acadèmia d'Orfeu, s. a.).

Menudes Veus

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	CEIP Serrano Súñer

Directors	Des de sempre ha estat Margarita Luna Durán
-----------	---

Director actual	Margarita Luna Durán
Nombre de cantaires	44

Informació fundació

Data de fundació	2013
Fundador	Margarita Luna Durán

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Orfeó Universitari Jaume I

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	UJI

Directors	J. L. Palacios (1992-1994), Telmo Campos (1994-1996), Oscar Ventura (1997-2007), Carles Amat (2007-2008), J. M. Doménech i D. Almerich (2008-2009), J. L. Palacios i Toni Planelles (2009-2010), Patricia Ros (2010-2011), Toni Planelles (2011-2015)
Director actual	---
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	29 de maig de 1992
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: <i>X anys Orfeó UJI</i>
Publicacions	---
Altra informació	---

Concert de Nadal al Paranimf de la UJI (17-12-2009). (Orfeó Universitari UJI, s. a.)

L'Orfeó Universitari Jaume I a l'Auditori i Palau de Congressos de Castelló. (Orfeó Universitari UJI, s. a.)

Orfeón Juvenil de Castellón

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor Juvenil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Telmo Campos, Manuel Torada
-----------	--------------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	26 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	Setembre de 1991
Fundador	Telmo Campos amb joves procedents d'altres agrupacions juvenils i de diferents conservatoris

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Concert de Nadal al Saló d'Actes de la Caixa Rural Sant Josep de Nules al 1993. Fotografia extreta d'un programa. [Arxiu Manuel Torada]

Concert de música sacra amb l'Orquestra *Supramúsica* a la Parròquia de la Sagrada Família de Castelló el Dissabte Sant de 1994. Fotografia extreta d'un programa. [Arxiu Manuel Torada]

Schola Cantorum

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí inicialment Cor mixt a partir de 1979
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Parròquia

Directors	Mossén Ramón Royo, Rafael Roca
-----------	-----------------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	abril de 1939
Fundador	Mossén Ramón Royo

Informació específica

Treballs discogràfics	Vinil: <i>Goigs de la Mare de Déu del Lledó</i> (1966)
Publicacions	---
Altra informació	---

La *Schola Cantorum* de Castelló de la Plana. (Gascó, 1994)

Schola Jubilemus¹⁰

Localització

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de la Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt 3a edat
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Associació Jubilemus

Directors	Des de sempre ha estat Pepe Solsona
-----------	-------------------------------------

Director actual	Pepe Solsona
-----------------	--------------

Nombre de cantaires	20
---------------------	----

Informació fundació

Data de fundació	2008
Fundador	Pepe Solsona

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	Difusió del Cant Gregorià malgrat ser una agrupació de veus mixtes.
------------------	---

---

¹⁰ [annex 4.J]

El cor *Schola Jubilemus* cantant a la Basílica de Nostra Senyora del Pilar de Saragossa en juny de 2013. [Arxiu fotogràfic del cor *Schola Jubilemus*]

Schola Jubilemus a la Basílica del Lledó. (Basílica de Nuestra Señora del Lledó, s. a.)

Veus Atrevides¹¹**Localització**

Comarca	La Plana Alta
Població	Castelló de La Plana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Antonio Planelles Gallego (2009-2015)
-----------	---------------------------------------

Director actual	Juan Francisco Ballesteros
Nombre de cantaires	90

Informació fundació

Data de fundació	Juny de 2009
Fundador	Mila Piñón Payá

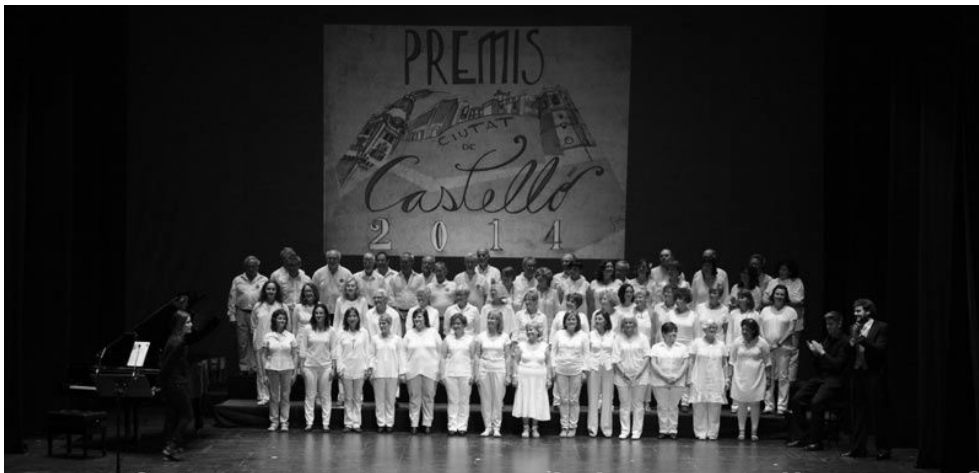
Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	---
Altra informació	---

---

¹¹ [annex 4.D]

La Coral *Veus Atrevides* a la Gala del dia del llibre i proclamació dels premis Ciutat de Castelló 2014. (Gala dia del llibre i proclamació premis ciutat de Castelló 2014, 24 d'abril de 2014)

Resta de corals de La Plana Alta

Coral	Població	Perfil	Està en actiu
Cor de l'OAR	Castelló de la Plana	Cor mixt	No
Cor Elian's British School	Castelló de la Plana	Cor infantil	Sí
Cor Juvenil de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique¹²	Almassora	Cor juvenil	Sí
Cor Laudate	Castelló de la Plana	Cor mixt	No
Coral Ciutat de Castelló	Castelló de la Plana	Cor mixt	No
Coral de Barreros Mare de Déu del Lledó	Castelló de la Plana	Cor mixt	Sí
Coral Infantil del Col·legi de la Immaculada	Castelló de la Plana	Cor infantil	No
Coral Mare de Déu del Lledó	Castelló de la Plana	Cor mixt	No
Coral Ribalta	Castelló de la Plana	Cor mixt	No
Coral Santo Tomás de Villanueva	Benicàssim	Cor mixt	Sí

¹² [annex 4.H]

Grup de Veus Torreblanquines (GRUVETO),	Torreblanca	Cor mixt	No
Veus del Cor de la Lira Borriolenca	Borriol	Cor mixt	Sí

4.6

La Plana Baixa

A la Plana Baixa, igual que a la Plana Alta, també hem trobat un gran nombre d'agrupacions corals. I també en aquest cas s'ha donat el fenomen de les corals infantils a les escoles de música i de primària, que hem explicat anteriorment. De la mateixa manera que a les altres comarques, de les agrupacions amb les que hem intentat una aproximació perquè teníem constància d'activitat, hi han hagut que no han col·laborat en la recerca com el *Cor Infantil i Juvenil de l'Associació de Filles de Maria del Rosari* i la *Coral Polifònica de Betxí*.

Índex

— <i>Agrupació Coral Els XIII</i>	345
— <i>Cor Carnevale</i>	347
— <i>Cor de Cambra Mediterrània</i>	349
— <i>Cor de Gent Gran del CEAM de Borriana</i>	351
— <i>Cor de l'Església de Nostra Senyora de Lourdes</i>	353
— <i>Cor del CP Botànic Calduch</i>	355
— <i>Cor Parroquial de Borriana</i>	357
— <i>Cor Parroquial del Sant Àngel Custodi</i>	359
— <i>Cor Polifònic de l'Ateneu Musical Schola Cantorum</i>	361
— <i>Cor Polifònic de l'Església de Nostra Senyora de l'Assumpció</i>	363
— <i>Cor Popular Valencià Vila de Nules</i>	365
— <i>Cor Unió Musical Santa Cecília d'Onda</i>	367
— <i>Coral Borrianenca</i>	369
— <i>Coral Burrianense</i>	371
— <i>Coral Infantil de l'Escola de Música de les Alqueries</i>	373

— <i>Coral Infantil i Juvenil Borrianenca</i>	375
— <i>Cor de Microcantors</i>	
— <i>Cor de Minicantors</i>	
— <i>Cor de Veus Blanques</i>	
— <i>Cor Britten</i>	
— <i>Coral Polifònica Arcude de Educación y Descanso</i>	377
— <i>Coral Polifònica de la Unió Musical Alqueriense</i>	379
— <i>Coral Polifònica Francisco Tárrega</i>	381
— <i>Coral Polifònica Serra Espadà</i>	383
— <i>Escola Coral Infantil Ricard Pitarch</i>	385
— <i>Coral Sant Bartomeu</i>	387
— <i>Coral Sant Jaume</i>	389
— <i>Escola Coral Sant Jaume</i>	391
— <i>Els Lluïsos</i>	393
— <i>Escolanía Parroquial Virgen de la Misericordia</i>	395
— <i>Grup de Veus Música Viva</i>	397
— <i>Orfeó Borrianenc</i>	399
— <i>Orfeó de l'ACBA</i>	401
— <i>Sotto Voce</i>	403
— <i>Veus de Cambra</i>	405
— <i>Veus de Cor</i>	407
— <i>Veus Greus</i>	409
— <i>Resta de corals</i>	411

Agrupació Coral Els XIII

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real
Informació general	
Perfil del cor	Cor masculí inicialment Amb el temps es va convertir en Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No, però l'agrupació continua amb altres activitats
Tipus d'entitat	---
Directors	
Directors	P. Ortells, J. P. Nàcher, B. Ortells, V. Beltran, P. Jordà.
Director actual	No
Nombre de cantaires	13 inicialment, 40 aprox. (1965)
Informació fundació	
Data de fundació	15 de febrer de 1915
Fundador	P. Ortells, B. Ortells, P. Balaguer, M. Llop, M. Fenollosa, V. Monfort, P. Sempre, E. Girona, P. Català, P. Vicent, P. Andreu, P. Rius, J. Gil.
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	<i>Els XIII. Bodas de oro. 1915-1965.</i> <i>Agrupació coral "Els XIII". Bodes de diamant. 1915-1990.</i>
Altra informació	---

"Els XIII" en la Festa de Santa Cecília als anys vint. (DD. AA., 1990)

Cor Carnevale

Localització

Comarca	La Plana
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Oscar Ventura (1997-2003)
-----------	---------------------------

Director actual	José Ramón Calpe
Nombre de cantaires	27

Informació fundació

Data de fundació	1997
Fundador	Oscar Ventura

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Concert a Benimodo (2012). [Arxiu fotogràfic del *Cor Carnevale*]

Cor Carnevale al concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada, el 10 de febrer de 2013 a l'Església del Salvador de Borriana. (Burriana rinde homenaje a José Manuel Fandos Ferrada, 11 de febrer de 2013)

Cor de Cambra Mediterrània

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent
Informació fundació	
Directors	Jordi Ràfols
Director actual	No
Nombre de cantaires	7
Informació específica	
Data de fundació	1990 aprox.
Fundador	Els components del cor
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Cor de Gent Gran del CEAM de Borriana

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	CEAM de Borriana
Directors	Des de sempre ha estat Joan Josep Montoliu i Aymerich
Director actual	Joan Josep Montoliu i Aymerich
Nombre de cantaires	33
Informació fundació	
Data de fundació	Setembre de 2011
Fundador	Joan Josep Montoliu i Aymerich
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Cor de Gent Gran del CEAM al III Concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada, el 10 de febrer de 2013 a l'Església del Salvador de Borriana (Burriana rinde homenaje a José Manuel Fandos Ferrada, 11 de febrer de 2013).

Cor de l'Església de Nostra Senyora de Lourdes

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixò

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la parròquia Nostra Senyora de de Lourdes

Directors	Mossén Pascual Esteve, Salvador Peris, Mossén Ricardo Rovira
Director actual	Manuel Tur
Nombre de cantaires	22

Informació fundació

Data de fundació	1976
Fundador	Mossén Vicent Agut

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Cor del Col·legi Públic Botànic Calduch

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	CEIP Botànic Calduch

Directors	Des de sempre ha estat Anna Pitarch
-----------	-------------------------------------

Director actual	Anna Pitarch
Nombre de cantaires	60 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	2004
Fundador	CEIP Botànic Calduch

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Actuació del *Cor del Col·legi Públic Botànic Calduch* en la gala de celebració dels 25 anys de l'escola a l'Auditori Municipal de Vila-real. Alumnes i Mestres (11/06/2010). (Mestre a casa, s. a.)

El *Cor del Col·legi Públic Botànic Calduch* al Concert de Nadal el 23 de desembre de 2014. (Mestre a casa, s. a.)

Cor Parroquial de Borriana

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí inicialment Cor mixt a partir de 1951
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Parròquia El Salvador
Directors	Pascual Usó
Director actual	No
Nombre de cantaires	Va arribar a comptar amb 45 veus mixtes, però al 1959 ja havia reduït el nombre a 26

Informació fundació

Data de fundació	---
Fundador	---

Informació específica

Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	Manolo Vilana va exercir de subdirector

Cor Parroquial del Sant Àngel Custodi

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Parroquia del Sant Àngel Custodi
Directors	Vicente Salvador (1959-1980), Lauro Aparici (1980-1995), Miguel Alepuz (1996-2000)
Director actual	Miguel Ángel Martínez Montés
Nombre de cantaires	35
Informació fundació	
Data de fundació	Dijous Sant de 1958
Fundador	Vicente Salvador Martí
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: <i>Historia de la Salvación</i>
Publicacions	No
Altra informació	---

Cor Polifònic de l'Ateneu Musical Schola Cantorum

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó
Informació general	
Perfil del cor	Cor masculí inicialment Als pocs anys es va convertir en Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Ateneu Musical Schola Cantorum
Directors	
Directors	Miguel Arnau (1955-1992), Vicent Enric Talamantes (1992-2000), Salvador Peris (2000-2001), Michel Cervantes (2001-2004), Juan Fco. Ballesteros (2004-2007), Carlos Perales (2007-2010), Amparo Roig (2010-2011), Pepe Gil (2011-2013), Jerónimo Castelló (2013-2014)
Director actual	Consuelo Gómez Padilla
Nombre de cantaires	30
Informació fundació	
Data de fundació	1955
Fundador	Miguel Arnau Abad
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: Centenari de l'Himne de la Vall d'Uixó
Publicacions	<i>Àlbum de família: cinquanta anys de la schola cantorum de la Vall d'Uixó</i>
Altra informació	Va nàixer al si de la Parròquia de l'Assumpció de la que es va desvincular al 1967

El Cor de la Schola Cantorum a la Llosa el 3 d'octubre de 1955. (Font, 2006, p. 78)

“Actuació del Cor el 17 d'abril de 1957”. (Font, 2006, p. 206)

Cor Polifònic de l'Església de Nostra Senyora de l'Assumpció

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Depenent de l'Església Nostra Senyora de l'Assumpció
Informació fundació	
Directors	---
Director actual	Vicent Talamantes Porcar
Nombre de cantaires	25
Informació específica	
Data de fundació	1991
Fundador	Antoni Melià
Treballs discogràfics	CD: <i>Missa per a dos cors</i> de Pradas
Publicacions	No
Altra informació	---

Cor Popular Valencià Vila de Nules

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Nules

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Joan M. Peris Agramunt
-----------	------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	40

Informació fundació

Data de fundació	1996
Fundador	Joan M. Peris Agramunt i Pilar Escrich Vidagany

Informació específica

Treballs discogràfics	CD: <i>D'Europa-València</i> CD: Himne a Nyons i Festa Plena
Publicacions	No
Altra informació	Difusió de la música popular

Primer concert del *Cor Popular Valencià Vila de Nules* en 1997 amb motiu de la inauguració del CEAM de Nules. [Arxiu fotogràfic del *Cor Popular Valencià Vila de Nules*]

II Festival de cançó popular Nadalenca (27/12/1998) al Palau de la Música de València. [Arxiu fotogràfic del *Cor Popular Valencià Vila de Nules*]

Cor Unió Musical Santa Cecília d'Onda¹³

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Onda
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la Societat "Unió Musical Santa Cecília" d'Onda
Directors	
Directors	Ignacio Pejó Usó (1985/2012)
Director actual	Nadia Stoyanova
Nombre de cantaires	28
Informació fundació	
Data de fundació	1985
Fundador	---
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

---

¹³ [annex 4.M]

Cor de la Unió Musical Santa Cecília d'Onda interpretant el Requiem en do menor de Johann-Michael Haydn amb la Coral Santa Maria del Mar de València i el conjunt instrumental Arts&Suonare, sota la direcció de Nadia Stoyanova, a l'Església de l'Assumpció d'Onda. (29 de març de 2015)

Coral Borrianenca

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	José Ramón Calpe, Jordi Ràfols
-----------	-----------------------------------

Director actual	Carlos A. Valero
Nombre de cantaires	15

Informació fundació

Data de fundació	1984
Fundador	José Ramón Calpe

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Borrianenca* al Concert d'Estiu 2013 al Racó de l'Abadia de Borriana. Van actuar també la *Coral Polifònica de la U. M. de Quartell* i la *Coral Valencia Médica*. (30/06/2013)

La *Coral Borrianenca* al III Concert Memorial José Manuel Fandos Ferrada, el 10 de febrer de 2013 a l'Església del Salvador de Borriana (Burriana rinde homenaje a José Manuel Fandos Ferrada, 11 de febrer de 2013).

Coral Burrianense

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Wenceslao Badillo
-----------	-------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	1961 aprox.
Fundador	Wenceslao Badillo i Pascual Usó

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Burrianense* dirigida per Wenceslao Badillo al Teatre Principal de Borriana. [Arxiu fotogràfic d'Aurora Badillo]

La *Coral Burrianense* amb el seu director, Wenceslao Badillo. [Arxiu fotogràfic d'Àngel del Río]

Coral Infantil de l'Escola de Música de les Alqueries¹⁴

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Les Alqueries
Informació general	
Perfil del cor	Cor infantil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Escola de Música Alqueriense
Directors	
Directors	Araceli Batalla
Director actual	Silvia Queralt
Nombre de cantaires	25
Informació fundació	
Data de fundació	2004
Fundador	Vicent Molés Bort
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD de l'Escola de Música Alqueries (2008)
Publicacions	No
Altra informació	---

---

¹⁴ [annex 4.K]

La *Coral Infantil de l'Escola de Música Alqueries* per Nadal a la Casa de la Música i la Dansa de Les Alqueries (21 de desembre de 2008). [Arxiu fotogràfic de la *Unió Musical Alqueriense*]

La *Coral Infantil de l'Escola de Música Alqueries* a la Casa de la Música i la Dansa de Les Alqueries (14 de juny de 2009). [Arxiu fotogràfic de la *Unió Musical Alqueriense*]

Coral Infantil i Juvenil Borrianenca

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana
Informació general	
Perfil del cor	Cor infantil i juvenil
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Informació fundació	
Directors	Eva Sorolla (1998-2001)
Director actual	Vicent Doménech i Ferragut
Nombre de cantaires	35
Informació específica	
Data de fundació	2 de novembre de 1998
Fundador	Eva Sorolla
Treballs discogràfics	CD: <i>5 anys cantant</i>
Publicacions	No
Altra informació	La <i>Coral Infantil i Juvenil Borrianenca</i> és un ens conformat per una estructura de quatre cors: <i>Cor de Microcantors</i> , <i>Cor de Minicantors</i> , <i>Cor de Veus Blanques</i> i <i>Cor Britten</i>

Inicis de la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca*. Al 1997 amb la fundadora, Eva Sorolla. [Arxiu fotogràfic de la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca*]

Cantant al *I Aplec de Corals Infantils Ciutat de Borriana* baix la direcció d'Eva Sorolla i Lerma (1998). [Arxiu fotogràfic de la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca*]

Coral Polifónica Arcude de Educación y Descanso

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Grup Arcude de l'Obra Sindical de Educación y Descanso
Informació fundació	
Directors	Mestre Peirats (pare), José de Sanmillán, Vicente J. Peirats Aragó (fill).
Director actual	No
Nombre de cantaires	---
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

1.958

2

RELACION DE LOS COMPONENTES DE LA CORAL POLIFONICA DEL GRUPO "ARCUDE" DE E. y D.
DE VALL DE UXO .--

GABRIELA PASCUAL GARCIA	! Soprano	
ROSARIO PORCAR DIAGO	"	
ROSARIO CASANOVA ARAGONES	"	
PLACIDA CORONADO REQUEVA	Contralto	
ENCARNA PORCAR DIAGO	"	
EMILIA SERCH PAS	"	
ALFREDO BORRAS MELIA	Tenor	
MANUEL BORRAS MELIA	"	
MANUEL MARRAMA SEGARRA	"	
MANUEL DIAGO PEIRATS	"	
MIGUEL MARIN GONZALEZ	"	
MANUEL APARISI SANTERENCIO	"	
ANTONIO CASES ARNAU	"	2º
VICENTE ESTEVE MOLINER	"	"
JOAQUIN ESCUDER ARAGONES	"	"
MANUEL SANROQUE RIUS	"	"
JOSE SERCH PAS	"	"
EDUARDO REBOLLAR MELCHOR	Baritono	
JOSE ESBRI AYMINIR	"	
VICENTE AGUILELLA GREGORI	"	
JOSE CASAUS ESTUPIÑA	"	
MANUEL ESCUDER TALAMANTES	"	
ANGEL DE ZAYAS RODRIGUEZ	"	
RAMON SALÀFRANCA UBET	Bajo	
VICENTE RUBERT PALCO	"	
JUAN J. ADRIAN SEGARRA	"	
JUAN B. MARIN GONZALEZ	"	
JOSE PANIS MANUELA	"	
MANUEL DUPLA COMIS	Tenor 2º	
VALENTIN LOPEZ MARTI	Baritono	
JOAQUIN LOPEZ MARTI	Tenor 2º	
MARIA CASAUS CASANOVA	Contralto	
AMPARIN NAVARRO FERRER		
JOSE MONZONIS ROVIRA	Tenor 2º	

Relació de components als inicis de la *Coral Polifònica Arcude d'Educación y Descanso* . (Vall de Uxó en el recuerdo, 12 de desembre de 2014)

Coral Polifònic de la Unió Musical Alqueriense¹⁵

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Les Alqueries
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FSMCV
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Unió Musical Alqueriense
Directors	
Directors	Araceli Batalla
Director actual	Silvia Queralt
Nombre de cantaires	40
Informació fundació	
Data de fundació	2008
Fundador	Vicent Molés Bort
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD :25 Aniversari Festes Alqueries Triple CD: <i>Unió Musical Alqueriense & Lidón Valer</i> , 10 anys junts.
Publicacions	No
Altra informació	---

---

¹⁵ [annex 4.L]

La Coral Polifònica de la Unió Musical Alqueriense a la Casa de la Música i la Dansa de Les Alqueries (14/06/2009). [Arxiu fotogràfic de la Unió Musical Alqueriense]

La Coral Polifònica de la Unió Musical Alqueriense en un concert per Nadal a la Parròquia de Nuestra Señora del Niño Perdido a Les Alqueries (23/12/2010). [Arxiu fotogràfic de la Unió Musical Alqueriense]

Coral Polifònica Francisco Tàrrega

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No, es va dissoldre al 1979
Tipus d'entitat	Agrupació Filharmònica Francisco Tàrrega

Directors	Vicente Beltrán Cortés
-----------	------------------------

Director actual	No
-----------------	----

Nombre de cantaires	70
---------------------	----

Informació fundació

Data de fundació	Març 1968
Fundador	Manuel Martín i José María Abella

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

Coral Polifònica Francisco Tárrega (1968), arxiu fotogràfic Vicente Beltrán. (Beltrán, 2010)

Coral Polifònica Serra Espadà

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Ricard Pitarch (1979-1992), Genoveva Garcia i Teresa Peñaraja (1992-1994), Ricard Pitarch (1994-1998)
Director actual	Josep Escrich
Nombre de cantaires	32
Informació fundació	
Data de fundació	Octubre 1979
Fundador	Ricardo Pitarch
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Polifònica Serra Espadà* a un concert d'estiu a Toledo al 2007. [Arxiu fotogràfic de la *Coral Polifònica Serra Espadà*]

La *Coral Polifònica Serra Espadà* a un concert d'estiu a Sant Adrià de Besòs al 2010. [Arxiu fotogràfic de la *Coral Polifònica Serra Espadà*]

Escola Coral Infantil Ricard Pitarch

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixò
Informació general	
Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Depenent de la Coral Polifònica Serra Espadà
Directors	
Directors	Ricard Pitarch
Director actual	---
Nombre de cantaires	---
Informació fundació	
Data de fundació	---
Fundador	Ricard Pitarch
Informació específica	
Treballs discogràfics	---
Publicacions	---
Altra informació	---

Coral Sant Bartomeu

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Nules
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Mossén Lluís Roca, Mossén Juan Ramón Herrero, Mossén Vicent Agut, José Lucas (1987-1990), Manuel Torada (1990-1997), Miguel A. Martínez (1997-2007), Carlos Pascual (uns mesos)
Director actual	Agustí Lucas Sanahuja
Nombre de cantaires	31
Informació fundació	
Data de fundació	1945
Fundador	Mossén Juan Bautista Figuerola
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: <i>Misa de la Coronación Pontificia de la Virgen de la Soledad de Nules</i>
Publicacions	No
Altra informació	Va nàixer al si de la parròquia Sant Bartomeu però fa uns anys es va desvincular d'ella

La *Coral Sant Bartomeu* de Nules al tradicional concert de Nadal, el 26 de desembre de 2010 a l'Església Arxiprestal Sant Bartomeu i Sant Jaume de Nules, baix la direcció de N'Agustí Lucas. El repertori del programa va estar compostat íntegrament per nadales tradicionals i d'altres contemporànies. (La Coral San Bartolomé celebró ayer domingo su tradicional Concierto de Navidad, 27 de desembre de 2010)

Coral Sant Jaume

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA, FCEC
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Informació fundació	
Directors	Mossén Miguel Alepuz, Santiago Nácher Rius
Director actual	Alfredo Sanz Corma
Nombre de cantaires	39
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD's: <i>Música de Vila-real I i II</i> (1998/1999) CD: <i>Himne del Vila-real Club de Futbol</i> (1998) CD: <i>Tenebres</i> (1999) CD: <i>Homenajes</i> (2005) CD: <i>25 anys Vivint la Música</i> (2005) CD: <i>En clave de Pop</i> (2010)
Publicacions	No
Altra informació	---

La *Coral Sant Jaume* a l'Església Arxiprestal Major Sant Jaume de Vila-real (1981). (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.)

La *Coral Sant Jaume* a la Plaça de la Basílica del Pilar de Saragossa (1995). (Coral Sant Jaume de Vila-real, s. a.)

Escola Coral Sant Jaume

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real

Informació general

Perfil del cor	Cor juvenil
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a la Coral Sant Jaume

Directors	Des de sempre ha estat Rut Bellés
-----------	-----------------------------------

Director actual	Rut Bellés
Nombre de cantaires	20 aprox.

Informació fundació

Data de fundació	2009
Fundador	Coral Sant Jaume

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

L'Escola Coral Sant Jaume a la Festa de cloenda del curs 2014-2015 de l'Escola de Tradicions Locals de Vila-real (ETLV) que va comptar també amb altres grups, a l'Ermitori de la Verge de Gràcia (21/06/2015). [Arxiu fotogràfic de la Coral Sant Jaume de Vila-real]

Els Lluïsos

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	Pertanyia a la Congregació de Sant Lluís Gonzaga i Maria Immaculada

Directors	Mossén Antonio Miralles
-----------	-------------------------

Director actual	No
-----------------	----

Nombre de cantaires	---
---------------------	-----

Informació fundació

Data de fundació	1906
Fundador	Mossén Antonio Miralles

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	---
------------------	-----

ador Falco, en Vich, más ali-
nciana ciegucecita Teresa Mi-
ien viaticada abandonó, ya el
sado jueves. Por todos pedi-
or la pronta curación.

trageron matrimonio D. Jo-
la Srta. Misericordia Brau
o la unión el Rdo. D. José
iteramos enhorabuena y que
re felices.

do Ballester, Registrador de
ia Juana Giner son padres
oso niño que acaba de con-
Señor. Se les felicita con el

dos por los pecados capitales, y conso-
lados por las virtudes a estas opuestas
han cautivado y embelesado al audito-
rio siempre creciente ávido de oír la
palabra fluidaída, armoniosa, afiligrana-
da con sublimes conceptose inspirada en
Escritura santa del elocuentísimo ora-
dor. Hoy a las 7 y media misa de comu-
nión general. A las 9 y media tercia y
misa solemne en la que interpretará
hermosísimas partituras de su selecto
repertorio el celebrado Coro de jóvenes
Luis de Villarreal.

Predicará el mismo elocuentísimo
orador sagrado M. Ilre. Canónigo Ma-
gstral de Orihuela Dr. D. José Sanfeliu

Zoom de la pàgina 12 de la revista *San Sebastián* (18 de novembre de 1928). Ressenya de la participació a la festa de les Esclaves de Vinaròs.

Escolania Parroquial Virgen de la Misericordia

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor infantil
Federació	---
Està en actiu	No
Tipus d'entitat	De la parròquia

Directors	Mossén Cornelio Monfort
-----------	-------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	42 a la fundació

Informació fundació

Data de fundació	1963
Fundador	Mossén Cornelio Monfort

Informació específica

Treballs discogràfics	---
-----------------------	-----

Publicacions	---
--------------	-----

Altra informació	La primera actuació va ser el 3 de febrer de 1964
------------------	---

Escolania Parroquial Verge de la Misericòrdia al jardí de la casa abadia amb el Bisbe de la Diòcesi, José Pont i Gol, i el fundador, rector de la Parròquia, Mossén Cornelio Monfort. (Buris-ana, 1964a)

Grup de Veus Música Viva

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Nules

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Miguel Ángel Martínez Montés
-----------	---

Director actual	Miguel Angel Martínez Montés
Nombre de cantaires	11

Informació fundació

Data de fundació	2005
Fundador	Miguel Ángel Martínez Montés

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Components i director del *Grup de Veus Música Viva* al 2007, després de la primera ampliació. [Arxiu fotogràfic del *Grup de Veus Música Viva*]

El *Grup de Veus Música Viva*, cor i orquestra, durant la interpretació del *Requiem* de W. A. Mozart a l'Auditori i Palau de Congressos de Castelló (9 de febrer de 2010). [Arxiu fotogràfic del *Grup de Veus Música Viva*]

Orfeó Borrianenc

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No, es va dissoldre al 1979
Tipus d'entitat	Agrupació Borrianenca de Cultura

Directors	Pasqual Rubert
-----------	----------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	---

Informació fundació

Data de fundació	Octubre de 1977
Fundador	Pasqual Rubert

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Orfeó de l'ACBA

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Borriana

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	---
Està en actiu	No, es va dissoldre al 1936
Tipus d'entitat	Independent

Directors	José Ferrer Pitarch "Pepet el Ceguet"
-----------	---------------------------------------

Director actual	No
Nombre de cantaires	Va arribar a comptar amb 150

Informació fundació

Data de fundació	1933
Fundador	José Ferrer Pitarch

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

L'Orfeó de l'ACBA en una actuació amb "Pepet el ceguet". [Arxiu fotogràfic de la família Muñoz Ferrer]

Sotto Voce

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixó

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Amparo Segarra
-----------	---------------------------------------

Director actual	Amparo Segarra Fas
Nombre de cantaires	16

Informació fundació

Data de fundació	5 de gener de 2009
Fundador	Amparo Segarra Fas

Informació específica

Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

El Cor *Sotto Voce* en un dels seus espectacles. (Cultura programa el domingo el espectáculo la zarzuela es cosa de amor en l'Auditori Juan Varea, 02 de desembre de 2011)

Veus de Cambra

Localització	
Comarca	La Plana Baixa
Població	Vila-real
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	
Directors	---
Director actual	No hi ha directors fixes
Nombre de cantaires	12
Informació fundació	
Data de fundació	2000
Fundador	Gisela Morales i Rosanna Morales
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD: Música de Pradas, Morera...
Publicacions	No
Altra informació	Ha estrenat diverses obres de Rafael Beltrán: <i>El naixement o la música a l'obra teatral</i> , <i>Un rei sempre viu</i> , <i>Albades</i> . També ha recuperat i interpretat per primera vegada música dels autors barrocs de la província Pradas i Morera.

Actuació del grup *Veus de Cambra* per la celebració del seu primer aniversari a l'Auditori de Vila-real. (Carceller, 2003, p. 17)

L'Agrupació *Veus de Cambra* a un dels nombrosos concerts que han realitzat a llarg de la seua trajectòria. (Ajuntament de Vila-real, 07 de maig de 2014)

Veus de Cor

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	Nules

Informació general

Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Agustín Lucas Sanahuja (2010/2012)
-----------	------------------------------------

Director actual	José Solsona Bellés
Nombre de cantaires	34

Informació fundació

Data de fundació	2010
Fundador	Direcció CEAM

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació Va nèixer al si del CEAM de Nules però ja s'ha desvinculat institucionalment del mateix.

L'agrupació *Veus de Cor* "... ha celebrado la Navidad con los residentes del Hogar Sagrada Familia de la Vall d'Uixó. La coral ha realizado una actuación con canciones de siempre". (La Coral del CEAM de Nules celebra la Navidad con los residentes del hogar Sagrada Familia, 14 de diciembre de 2012)

Veus Greus

Localització

Comarca	La Plana Baixa
Població	La Vall d'Uixò

Informació general

Perfil del cor	Cor masculí
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent

Directors	Des de sempre ha estat Salvador Peris
-----------	---------------------------------------

Director actual	Salvador Peris
Nombre de cantaires	12

Informació fundació

Data de fundació	2006
Fundador	Salvador Peris

Informació específica

Treballs discogràfics	No
-----------------------	----

Publicacions	No
--------------	----

Altra informació	---
------------------	-----

Resta de corals de La Plana Baixa

Coral	Població	Perfil	Està en actiu
Cor de la Congregació de Filles de Maria Immaculada	Vila-real	Cor juvenil	Sí
Cor de la Societat Artística Musical Vila d'Onda	Onda	Cor mixt	Sí
Cor de la Unió Santa Cecília de Suera	Suera	Cor mixt	Sí
Cor del CEIP Pintor Gimeno	Vila-real	Cor infantil	Sí
Cor Infantil i Juvenil de l'Associació de Filles de Maria del Rosari	Vila-real	Cor infantil i juvenil	Sí
Cor Infantil i Juvenil de l'Escola de Música de la Unió Musical La Lira	Vila-real	Cor infantil i juvenil	Sí
Coral Infantil Nostra Senyora de l'Assumpció	La Vall d'Uixó	Cor infantil	No
Coral Infantil	La Vall d'Uixó	Cor infantil	No

Uixó			
Coral Polifònica de Betxí	Betxí	Cor mixt	Sí
Coral Polifónica Ondense	Onda	Cor mixt	No
Escolania (Almassora)	Almassora	Cor infantil	No
Escolania (Borriana abans de la guerra civil)	Borriana	Cor infantil	No
Escolania (Onda)	Onda	Cor infantil	?
Escolania Arxiprestal de Vila-real	Vila-real	Cor infantil	No
Escolania de la Congregació de Filles de Maria Immaculada	Vila-real	Cor infantil	?

4.7

L'Alt Millars

En la comarca de l'Alt Millars no hem trobat indicis de cap agrupació coral al llarg de tota la trajectòria del moviment coral de la província.

4.8

L'Alt Palància

En la comarca de l'Alt Palància trobem unes quantes agrupacions més que a les altres comarques castellonenques de l'interior. Com hem dit a capítols anteriors, existia a finals del s. XIX, segons el que ens apunta Boletín Musical, una coral a Segorb de la que no hem trobat absolutament res d'informació.

Sobre les agrupacions que apareixen a continuació, ens hem posat en contacte amb totes elles, però la *Coral de Altura* i la *Coral Vivarium* no han col·laborat amb nosaltres.

Índex

— Coral "A Capella"	417
— Coro de Juventudes Musicales de Segorbe	419
— Coro de la Catedral de Segorbe	421
— Coro del CEAM de Segorbe	423
— Coro y Rondalla de Almedijar	425
— Resta de corals	427

Coral “A Capella”¹⁶

Localització	
Comarca	L'Alt Palància
Població	Navaixes
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	FECOCOVA
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Manuel Muñoz Pérez (1991-2001), Daniel Martínez Corvera (2001-2003) Eventualment: Virginia Martínez. i Jorge Gago
Director actual	Fernando Sánchez Manzaneque
Nombre de cantaires	44
Informació fundació	
Data de fundació	1991
Fundador	Antonio Redondo
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

---

¹⁶ [annex 4.N]

Coral "A Capella" en els seus inicis. [Arxiu fotogràfic de la Coral "A Capella"]

Concert com a coral convidada al Centre Municipal Bernat i Baldoví per al XVI Festival Coral "Ciutat de Sueca" (20/04/2013). [Arxiu fotogràfic de la Coral "A Capella"]

Coro de Juventudes Musicales de Segorbe¹⁷

Localització	
Comarca	L'Alt Palància
Població	Sogorb
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	JJMME
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany a l'Associació JJ. MM. de Sogorb
Informació fundació	
Directors	Des de sempre ha estat M ^a Dolores Pérez Torres
Director actual	M ^a Dolores Pérez Torres
Nombre de cantaires	28
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

---

¹⁷ [anex 3.X]

Inicis del *Coro de Juventudes Musicales de Segorbe*, a un concert de Setmana Santa (1983). [Arxiu fotogràfic del *Coro JJ. MM. de Segorbe*]

Coro de la Catedral de Segorbe

Localització	
Comarca	L'Alt Palància
Població	Sogorb
Informació general	
Perfil del cor	Cor femení
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	Des de sempre ha estat Amparo Momplet
Director actual	Amparo Momplet
Nombre de cantaires	20
Informació fundació	
Data de fundació	1988
Fundador	Amparo Momplet
Informació específica	
Treballs discogràfics	CD de Nadales
Publicacions	No
Altra informació	---

Coro del CEAM de Segorbe

Localització	
Comarca	L'Alt Palància
Població	Sogorb
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt 3a edat
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Pertany al CEAM
Directors	Des de sempre ha estat Salvador Peris
Director actual	Salvador Peris
Nombre de cantaires	25
Informació fundació	
Data de fundació	2010
Fundador	Salvador Peris
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

Coro y Rondalla de Almedíjar

Localització	
Comarca	L'Alt Palància
Població	Almedíxer
Informació general	
Perfil del cor	Cor mixt
Federació	No
Està en actiu	Sí
Tipus d'entitat	Independent
Directors	José Navarro, Juan Plasencia, Gracia Valdeolivas.
Director actual	Maryla Díaz
Nombre de cantaires	12 cantaires i 7 músics
Informació fundació	
Data de fundació	1994
Fundador	Eduardo Ginés i Aparicio Latorre
Informació específica	
Treballs discogràfics	No
Publicacions	No
Altra informació	---

El *Coro y Rondalla de Almedijar* al VI Festival Coral Villa de Viver sota la direcció de Gracia Valdeolivas, a l'Església Nostra Senyora de Gràcia (22/09/2012). (*Cantem*, 2012b, p. 35)

Resta de corals de L'Alt Palància

Coral	Població	Perfil	Està en actiu
Coral de Altura	Altura	Cor mixt	Si
Coral Vivarium	Viver	Cor mixt	Si

5

Anàlisi de l'estat actual

Com hem dit en innumerable ocasions estem abordant el tema des d'una perspectiva global, per tant, per a completar d'alguna manera la recerca que hem portat a terme, ens ha semblat oportú examinar l'estat actual de l'assumpte que ens ocupa.

Donat el volum de dades, es fa recomanable realitzar una anàlisi descriptiva de les mateixes. Recolzant-nos en l'estadística i en gràfics representatius, podrem fer més visibles les particularitats de les entitats corals de la província de Castelló.

Els qüestionaris [annex 4.A] proporcionats a les entitats corals, els quals han sigut avaluats i aprovats per experts en la matèria -els professors de la UJI: Doctor Alberto Cabedo Mas (Departament d'Educació), Doctora Raquel Flores Buils (Departament de Psicologia Evolutiva, Educativa, Social i Metodologia) i Doctora María Paola Ruíz Bernardo (Departament d'Educació)-, han servit per a reunir un volum considerable d'informació. Tot i això, l'objectiu d'aquesta part és resumir la informació més rellevant que s'ha pogut extraure, i per tant, no ens endinsarem a realitzar un estudi amb més profunditat, ja que suposaria desenvolupar tota una sèrie de processos estadístics, tècniques i mètodes, que aquesta investigació no pretén abordar, deixant la possibilitat d'obrir noves línies d'investigació que porten a terme aquest tipus d'anàlisi per extraure resultats estadísticament significatius.

S'han emprat fulls de càlcul Excel per a treballar la informació obtinguda en la primera part del qüestionari, generant una sèrie de taules i gràfics que a continuació es comenten.

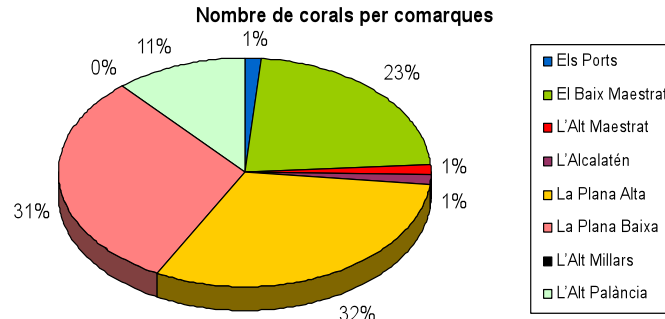
Resulta necessari puntualitzar que el nombre total de cors que apareix d'ara endavant patix variacions d'unes taules a unes altres, ja que la informació que es tracta ha sigut proporcionada per cada agrupació coral, i per tant, està subjecta a la col·laboració dels responsables de les diferents entitats. Tot i que haguera sigut desitjable obtindre tota la informació requerida, la falta d'implicació parcial o total d'algunes agrupacions, i la impossibilitat de contactar amb algunes altres, ha limitat substancialment la informació disponible en aquest estudi.

En la primera taula es mostra la distribució de cors en funció de la comarca a la que pertanyen i el perfil de veus que els componen. Cal remarcar que per a realitzar aquesta taula s'han tingut en compte tots els cors contactats, tant si han col·laborat com si no, que no són tots els detectats. A més a més, hem de

puntualitzar que la *Coral Infantil i Juvenil Borrianenca* està comptabilitzada com a una –malgrat les 4 seccions de les que està formada- i la *Coral Benicarlanda* l'hem computada com a dos, per una banda com a un cor mixt i per una altra, com a un d'infantil i juvenil, agrupant en aquest últim les dues seccions infantils (*Petiquillo* i *Bovalar*) i la juvenil (*Kylix*).

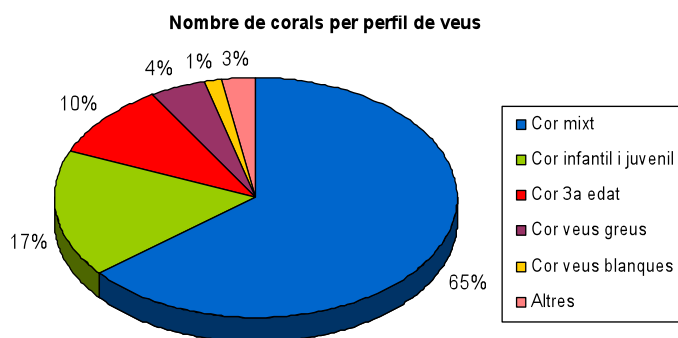
	Els Ports	El Baix Maestrat	L'Alt Maestrat	L'Alcalatén	La Plana Alta	La Plana Baixa	L'Alt Millars	L'Alt Palància	Total
Cor mixt	1	9	1	0	14	16	0	5	46
Cor infantil i juvenil	0	6	0	0	2	4	0	0	12
Cor 3a edat	0	1	0	1	3	1	0	1	7
Cor veus greus	0	0	0	0	2	1	0	0	3
Cor veus blanques	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Altres	0	0	0	0	1	0	0	1	2
Total	1	16	1	1	22	22	0	8	71

Atenent a la distribució geogràfica dels cors de la província de Castelló, podem veure clarament que les tres comarques litorals aglutinen la major part dels cors: el Baix Maestrat (16), la Plana Baixa (22) i la Plana Alta (22). En conjunt sumen 60 dels 71 cors considerats, el que suposa un 84,5% del total. Les

singularitats demogràfiques de la província de Castelló, en la que la major part de la població es concentra en la costa, és determinant també en la distribució geogràfica dels cors. Podem apreciar-ho d'una forma molt més visual a través del gràfic adjunt. L'Alt Palància es la comarca interior que més destaca amb 8 cors, ja que tant l'Alt Maestrat com l'Alcalatén i els Ports només compten amb un cor cadascuna, mentre que no es té constància de l'existència de cap cor en l'Alt Millars.

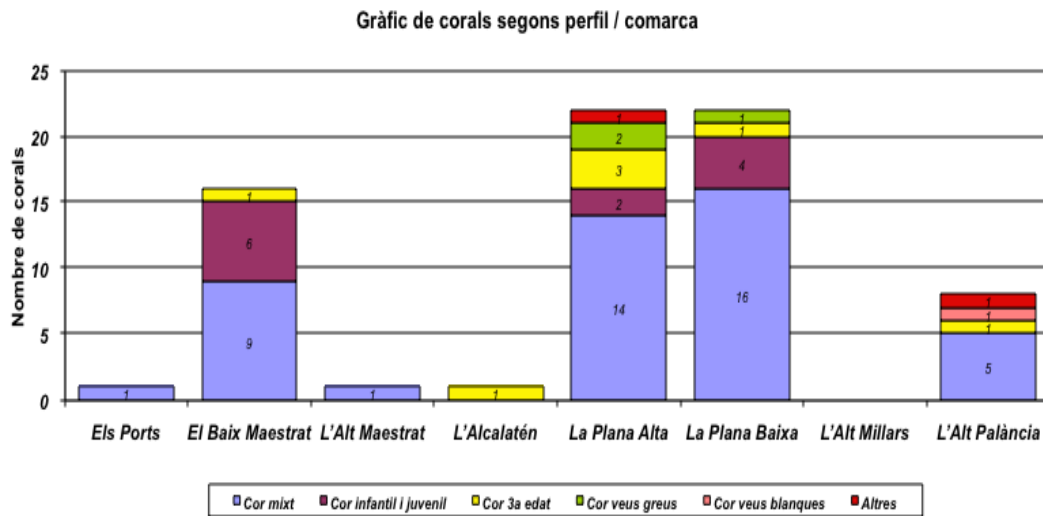
De la taula anterior també podem extraure la distribució de cors en funció del perfil de veus que el componen. Es pot veure clarament que els cors mixtes, com era d'esperar, són els més habituals (64,8%). Les agrupacions corals formades per veus infantils i juvenils són també ressenyables, encara que moltes d'elles en aquest cas, acostumen a ser cors organitzats al si d'escoles de

primària (també de secundària en menor mesura) i d'escoles de música. Menys significatives, però també remarcables dins d'aquest

mateix grup, les seccions d'agrupacions corals més grans, les quals, baix el mateix nom i gestió, disposen de més d'un cor. Pensem que la tasca d'aquests últims casos és fonamental per a assegurar d'alguna manera el relleu generacional que no s'està produint com veurem més endavant al següent capítol. Seria una qüestió a tindre en compte, que aquestes agrupacions tingueren la facilitat i, sobretot, la voluntat de crear escoles corals. No és el cas dels cors compostos per persones de la 3a edat, els quals, com passa amb el de l'Alcalatén, són cors creats i destinats a aquest sector poblacional.

Es pot apreciar clarament en aquest gràfic "resum dels cors per perfil de veus i comarca" que presentem a continuació, les particularitats ja esmentades. És destacable que més d'un terç dels cors que existixen al Baix Maestrat són cors infantils i juvenils, proporció que no es dona en cap altra comarca, ja que la segona comarca amb una major proporció de cors d'aquest estil és la Plana Baixa, on no superen una cinquena part del total.

També podria destacar-se que els tres únics cors de veus greus contactats estan localitzats en les dos comarques de la Plana. En referència a aquests últims, és veritat que tenim constància d'un cor d'aquest tipus a Benicarló (El Baix Maestrat), però no ha estat tingut en compte ja que no hem pogut contactar amb ell i com hem explicat al principi, les agrupacions no contactades no les hem comptabilitzat per a fer les estadístiques, ja que en molts dels casos ni tan sols sabem si estaven en actiu. En qualsevol cas segueixen la línia general de concentrar-se, en la respectiva mesura, a les comarques litorals.

A nivell institucional, una de les característiques més rellevants dels cors és si pertanyen o no a alguna de les federacions que existixen, i en el cas d'estar federades, en quina d'elles ho estan. A l'igual que a la taula anterior, s'han tingut en compte tots els cors contactats (que no són tots els detectats), tant si han col·laborat com si no, consultant a més a més per a completar la informació, la base de dades de la Federació pròpia del País Valencià (FECOCOVA), que és la que en un principi cabria pensar que aglutina el major nombre de corals. També en aquest cas la *Coral Infantil i Juvenil Borriana* està comptabilitzada com a una –malgrat les 4 seccions de les que està formada– i la *Coral Benicarlanda* l'hem computada com a dos,

per una banda com a un cor mixt i per una altra, com a un d'infantil i juvenil, agrupant en aquest últim les dues seccions infantils (*Petiquillo* i *Bovalar*) i la juvenil (*Kylix*).

	Corals federades	Corals no federades	Corals sense informació	Recompte total
Cor mixt	22	16	8	46
Cor infantil i juvenil	4	6	2	12
Cor 3a edat	1	6	0	7
Cor veus greus	1	2	0	3
Cor veus blanques	0	1	0	1
Altres	0	2	0	2
Total	28	33	10	71

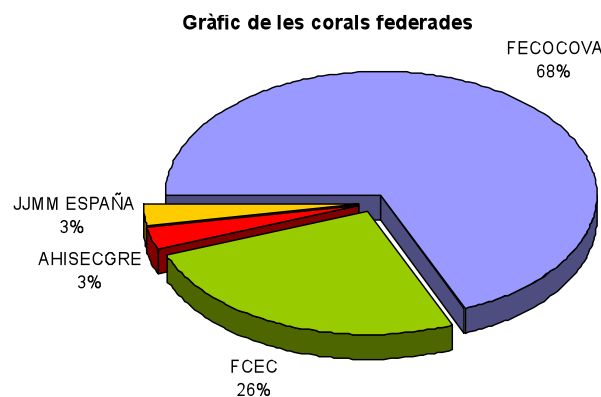
Es pot apreciar clarament que el nombre de corals federades i el nombre de corals no federades està bastant pròxim, pel que podríem dir que vora la meitat dels cors de la província de Castelló estan federats i l'altra meitat no ho estan, formant els cors mixtes el gros de les agrupacions federades. Tot i això, un nombre important de cors no han pogut ser classificats al no pronunciar-se.

Aquest fet ens porta a fer una reflexió, ja que mentre hem estat realitzant la recerca hem consultat en diverses ocasions la base de dades de la FECOCOVA i hem vist que en realitat la proporció de cors federats és prou baixa, donat que la major part dels cors que no han col·laborat no apareixen en aquella –sobra dir que els cors no contactats tampoc apareixen a la base de dades-. Si comparem el nombre de cors detectats de tots els perfils amb el dels que podem trobar al llistat proporcionat per la FECOCOVA veiem que sí que és més significativa la diferència de la que podem percebre a la taula. Cal tindre en compte en aquesta reflexió que la majoria d'agrupacions corals infantils –per no dir quasi totes- que pertanyen a escoles de primària i de música no estan federades. Aquest tipus de cors han adquirit en els últims temps un pes considerable en quant al nombre d'agrupacions es referix, la qual cosa, òbviament, desequilibra la proporció que veiem a la taula en la

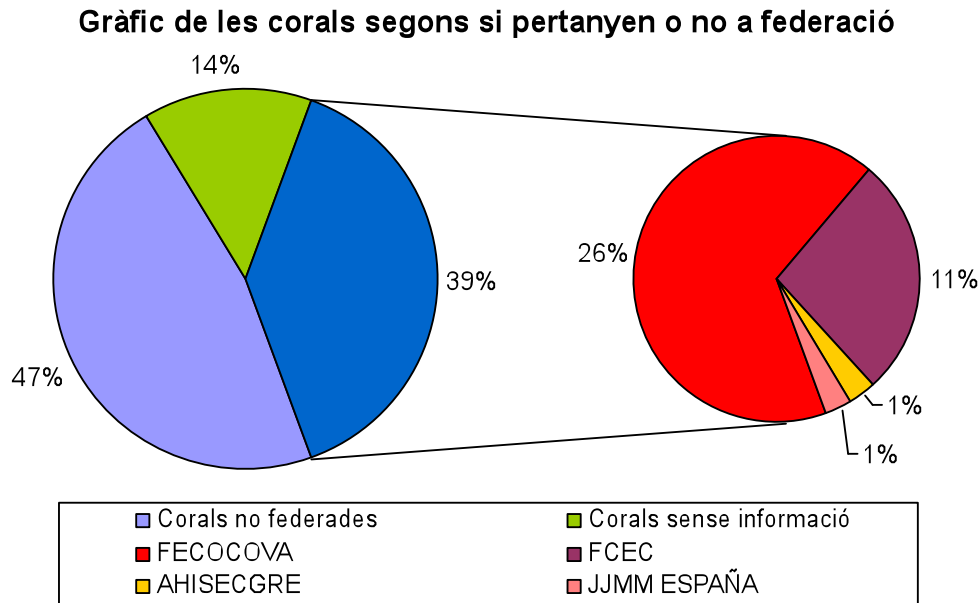
que no han estat tingudes en compte moltes d'aquestes agrupacions. Ara bé, si només considerarem els cors mixtes sí que estariem parlant d'un balanç més igualitari entre la proporció de cors federats i la de no federats, fet que veurem més endavant al "Gràfic de les corals federades i no federades" que aportem després.

	FECOCOVA	FCEC	AHISECGRE	JJMM ESPAÑA
Cor mixt	19	7	0	1
Cor infantil i juvenil	4	1	0	0
Cor 3a edat	1	0	0	0
Cor veus greus	0	1	1	0
Cor veus blanques	0	0	0	0
Altres	0	0	0	0
Total	24	9	1	1

Aportem aquest gràfic per a visualitzar en termes relatius a les corals federades i apercebre nítidament la magnitud de cadascuna de les federacions que prenen part en el fenomen coral actual de la província de Castelló. Dintre dels cors federats, podem apreciar, com era esperable, que més de les

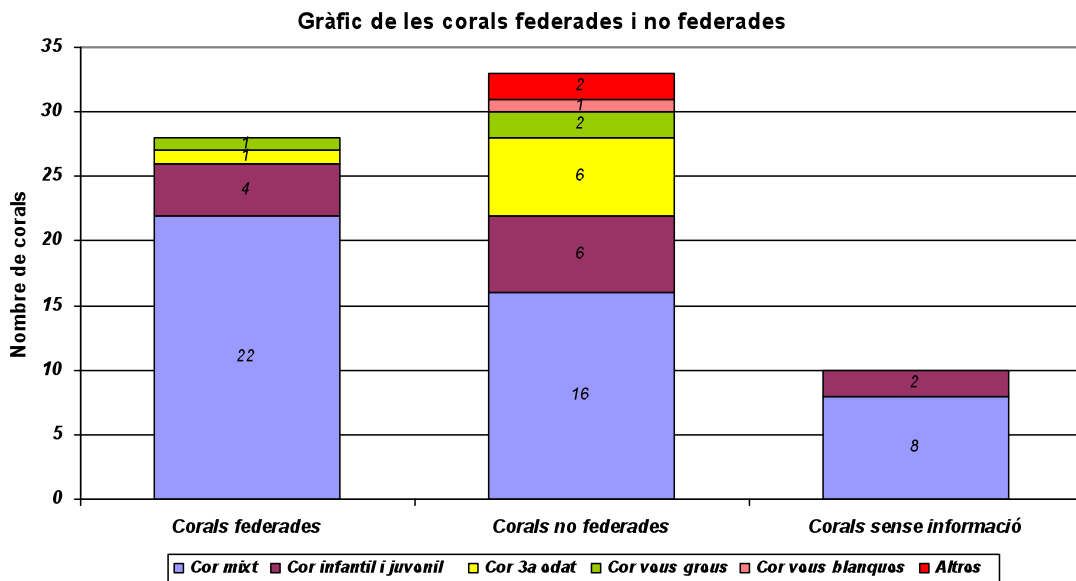
dues terceres parts ho estan a la FECOCOVA. Per la seua part, la FCEC, com a segona federació en nombre de cors de Castelló aglutina una quantitat gens menyspreable front a les dues restants, que només tenen un cor cadascuna, cosa comprensible ja que es tracta d'una federació de cant gregorià, en la que només poden federar-se les agrupacions que es dediquen a la difusió d'aquest tipus de música vocal, i l'altra és Juventudes Musicales que no és pròpiament una federació de cors, sinó una confederació que aglutina distintes associacions de diferents disciplines musicals.

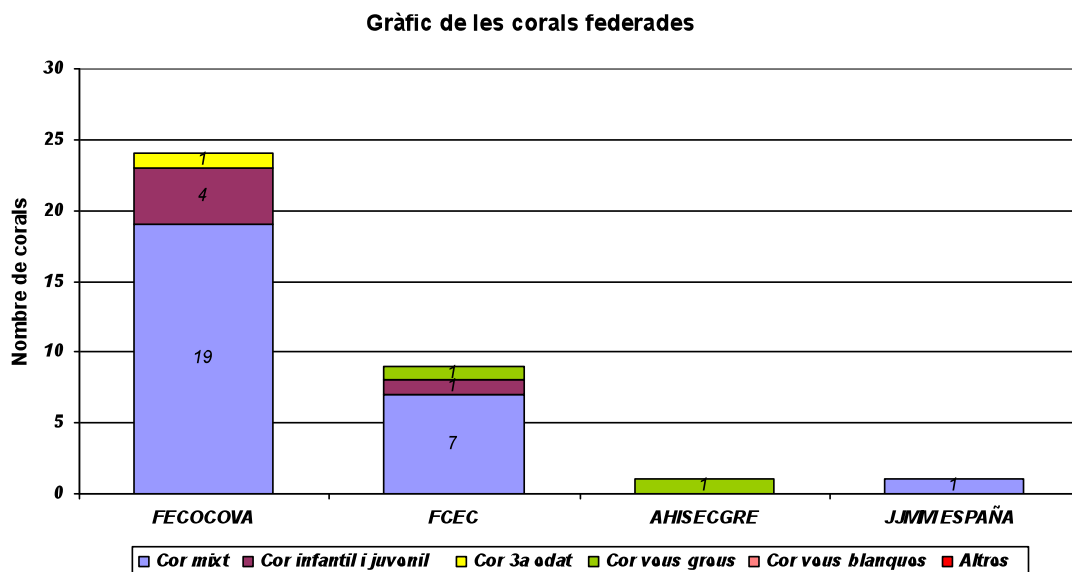
L'anterior gràfic resumix bé la situació actual dels cors de la província. S'aprecia clarament la polaritat de la situació, i com, dels cors federats la FECOCOVA té un gran pes, que aplega a suposar vora un terç del total.

Per la seua part, les dues representacions següents pretenen oferir una visió general, incloent el tipus de veus que conformen el cor com a variable. Oferixen una visió gràfica global de les taules anteriors; la primera referent a les corals federades/no federades, i la segona a la distribució de les agrupacions en cada federació, atenent al perfil de veus.

En la primera d'elles, la singularitat que més destaca és la heterogeneïtat dels cors no federats front a l'homogeneïtat dels cors federats, on pràcticament només trobem cors mixtes i alguns cors infantils i juvenils, sent inapreciables els demés perfils. Per la seua banda, dintre del grup de corals no federades podem trobar cors de tots els tipus de veus considerats.

En aquest segon gràfic queda patent la importància que pren la FECOCOVA dins de les corals federades en la província de Castelló. També, com calia esperar, el cor federat de l'AHISECGRE (*Asociación Hispana para el Estudio del Canto Gregoriano*), és l'únic cor considerat dedicat a la difusió del cant gregorià conformat per veus greus.

Una altra dada important en les corals és el nombre de components. En el gràfic adjunt podem veure la distribució de corals, tenint en compte que s'han dividit en quatre grups representatius. El primer, de 4 a 16 components, correspondria a corals

reduïdes

que

podríem

catalogar

com de

cambra,

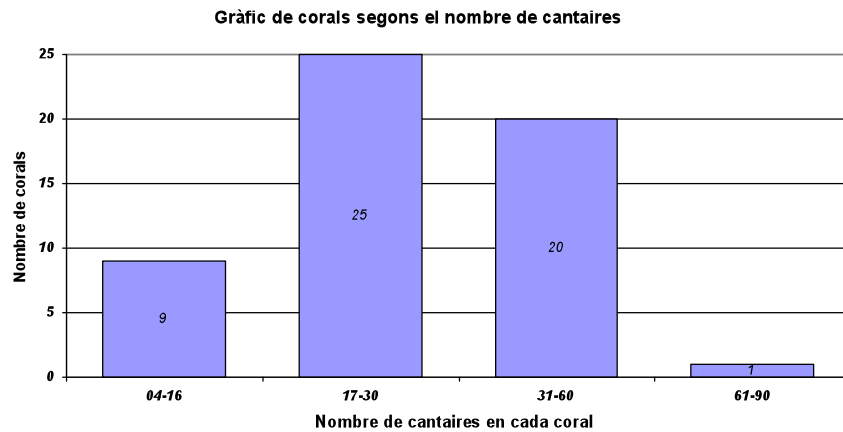
cal

matissar

que el

motiu de començar el grup amb 4 components es deu a la consideració dins del mateix d'un quartet vocal. Els dos intervals següents suposen més del 80% del nombre total de cors, ja que representen als cors de mida mitjana. El primer dels dos grups és lleugerament més nombrós, on podem trobar els cors de 17 a 30 components. D'altra banda, al segon interval, tot i ser més ampli, de 31 a 60 components, no hi trobem tantes agrupacions. L'últim interval de tots representa cors molt nombrosos, amb més de 60 components, on només en trobem un. En aquest cas ens referim al cor *Veus Atrevides* de Castelló (La Plana Alta), el qual, segons les dades que ells mateixos ens han aportat, compta amb uns 90 cantaires.

Veiem doncs, a l'analitzar aquest gràfic, que les agrupacions corals de la província de Castelló no són de grans dimensions. Podem percebre que la major part d'elles no supera els 30 cantaires. No trobem en l'actualitat agrupacions com aquell *Orfeó de l'ACBA* de Borriana (La Plana Baixa) que va arribar a comptar amb 150 veus. Podria ser un bon objecte d'estudi la relació del nombre de

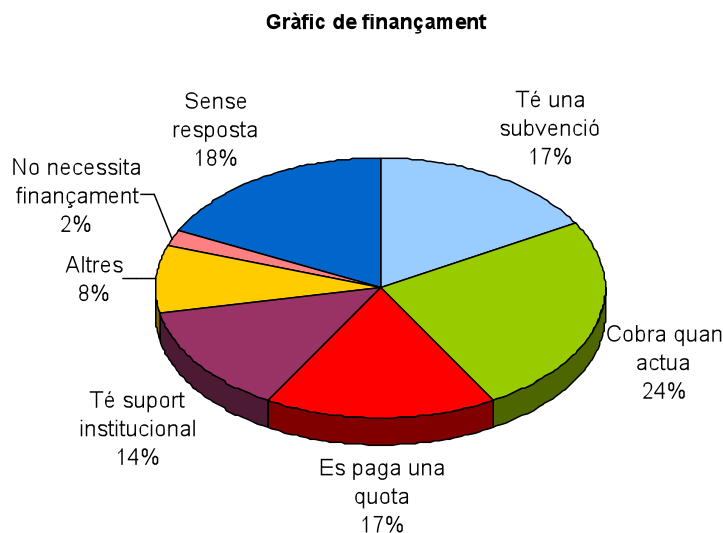
components de les agrupacions a les distintes etapes de la cronologia. A primera vista, sembla que els cors s'han diversificat en quant al perfil i han augmentat en nombre al llarg del temps donada la magnitud que ha anat assolint el fenomen, sobretot en l'última època. Fa la impressió també que l'increment d'agrupacions és inversament proporcional a la dimensió de les mateixes. Però aquesta afirmació és només una percepció a l'examinar les dades de les que disposem. Per a corroborar-ho hi hauria que fer un estudi exhaustiu del tema i a hores d'ara tampoc tenim clar que fora viable ja que, pel que hem anat observant al llarg de la investigació, seria molt difícil o impossible esbrinar el nombre de components d'algunes de les corals donada la poca o nul·la informació al respecte.

En referència a les fonts de finançament dels cors, podem dir que és bastant divers i variat. No hi ha cap forma predominant, sinó que de fet, és bastant habitual trobar-nos agrupacions corals que tenen dues o més vies de finançament. S'ha de tindre cura a l'hora d'interpretar

aquestes

dades, ja que no representen la porció a nivell monetari que aporta cada forma de finançament, informació que possiblement

seria més interessant i rellevant, però que per la falta de dades aportades per les agrupacions ha sigut impossible abordar l'anàlisi per aquesta vessant. Així doncs, s'ha mesurat per nombre de cors i forma de finançament, és a dir, que un únic cor pot trobar-se, i per

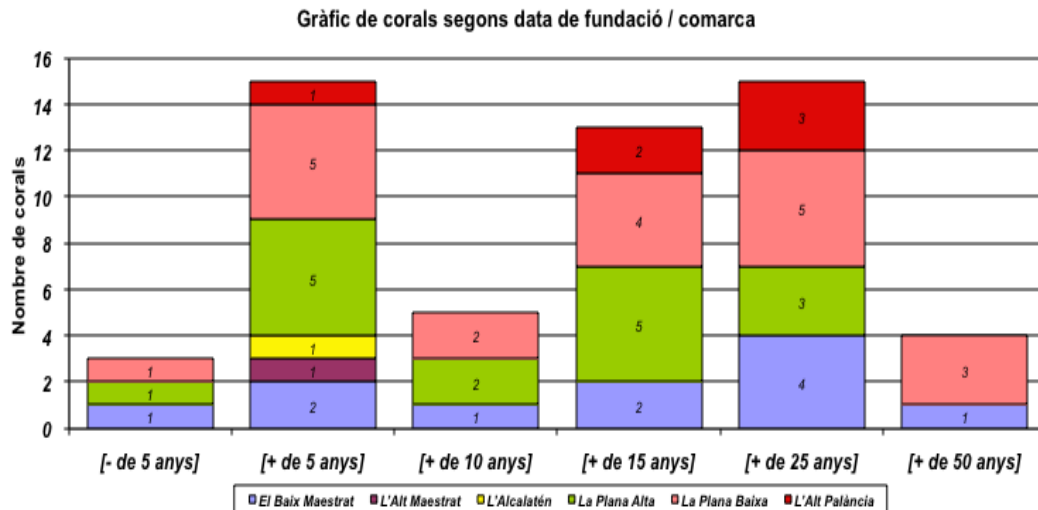
tant aportar valor, simultàniament en les quatre formes principals de finançament.

Si fem referència a l'antiguitat dels cors, podem dir que no hi ha constància de cors en actiu amb més de 75 anys d'història. Ho podem veure a la següent taula.

Data de fundació	[- de 5 anys]	[+ de 5 anys]	[+ de 10 anys]	[+ de 15 anys]	[+ de 25 anys]	[+ de 50 anys]	[+ de 75 anys]
El Baix Maestrat	1	2	1	2	4	1	0
L'Alt Maestrat	0	1	0	0	0	0	0
L'Alcalatén	0	1	0	0	0	0	0
La Plana Alta	1	5	2	5	3	0	0
La Plana Baixa	1	5	2	4	5	3	0
L'Alt Palància	0	1	0	2	3	0	0
Total	3	15	5	13	15	4	0

Amb aquestes dades i amb l'ajuda de la següent representació, podem veure tres grans grups. Per una banda tenim els cors que tenen més de 15 anys d'antiguitat i el de més de 25 anys fins la fita superior, situada en 50 anys des de la data de fundació. Aquests 28 cors, conformen la gran part d'agrupacions corals, pel que podem dir que en aquesta província hi ha una certa tradició però no podem afirmar que és històrica, ja que només trobem quatre entitats amb més de 50 anys d'antiguitat. Aquest fet ve donat amb tota claredat per un determinat esdeveniment històric, la Guerra Civil. El conflicte bèl·lic va acabar amb l'activitat de totes les agrupacions corals existents a la província. Amb el final de la guerra i la instauració de la dictadura es va començar de nou, poc a poc i amb uns paràmetres distints. Com hem explicat a capítols anteriors, en aquesta província –segurament passaria el mateix a altres indrets de l'Estat– només van reprendre l'activitat les agrupacions vinculades a l'església i a les congregacions religioses; i les noves es van formar al si de la *Sección Femenina* o l'*Obra Sindical de Educación y Descanso*, ja que com diu Gascó (2014) amb la implantació de la dictadura només podien tindre agrupacions societàries Falange i l'església.

Per una altra banda, veiem que el darrer grup més nombrós és el que compren dates de fundació de entre 5 i 10 anys enrere, pel que podem dir que hi ha un moviment relativament recent de noves agrupacions corals.

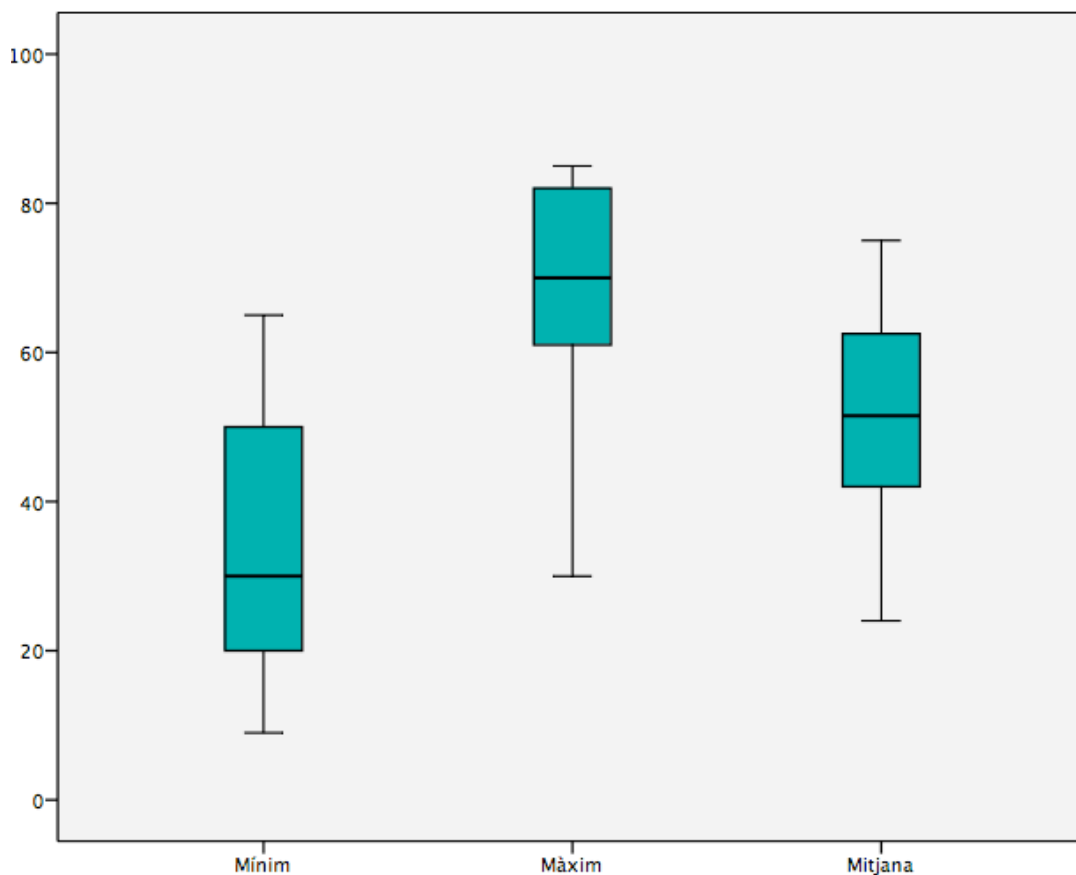

Al creuar les dades amb les distintes comarques, veiem que la distribució és bastant uniforme, pel que no podem afirmar que hi haja alguna comarca en concret que estiga tenint un fort creixement. L'únic que podríem destacar és que la major part dels cors més antics (més de 50 anys) es troben en la Plana Baixa.

Per últim, resta per analitzar les franges d'edat dels components dels cors. De nou, la falta d'informació limita l'abast d'aquest anàlisi, però sí que ens permet ubicar en general les edats de les que estan compostes les agrupacions corals de la província de Castelló. Al primer cop d'ull hem pogut observar si més no, que també les agrupacions amb components més joves es concentren a les comarques del litoral, predominant en les de l'interior cantaires més majors. És obvi que aquest fet ve determinat com hem apuntat en diverses ocasions a la baixa densitat demogràfica de l'interior de la província afegit a l'envelliment de la població donada l'avançada edat mitjana.

Cal dir que hem deixat fora d'aquest examen les agrupacions infantils i juvenils i les de la 3a edat en les que les franges d'edat estan clares, centrant-nos només en els cors d'adults.

En el gràfic següent representem un diagrama de caixes per a les variables Mínim, Màxim i Mitjana d'edat de 37 cors. Aquest gràfic ofereix una impressió visual de la posició del mínim, màxim, primer i tercer quartil i la mediana (valor central) en cadascuna de les variables d'interès.

En el cas de la variable Mínim d'edat, podem observar que el 50% dels cors tenen una edat mínima compresa entre 19 i 50 anys. L'asimetria de la caixa ens diu que les dades estan més agrupades per a valors inferiors dels 30 anys (mediana de la variable Mínim) i és més dispersa per a valors superiors als 30 anys. L'interval de

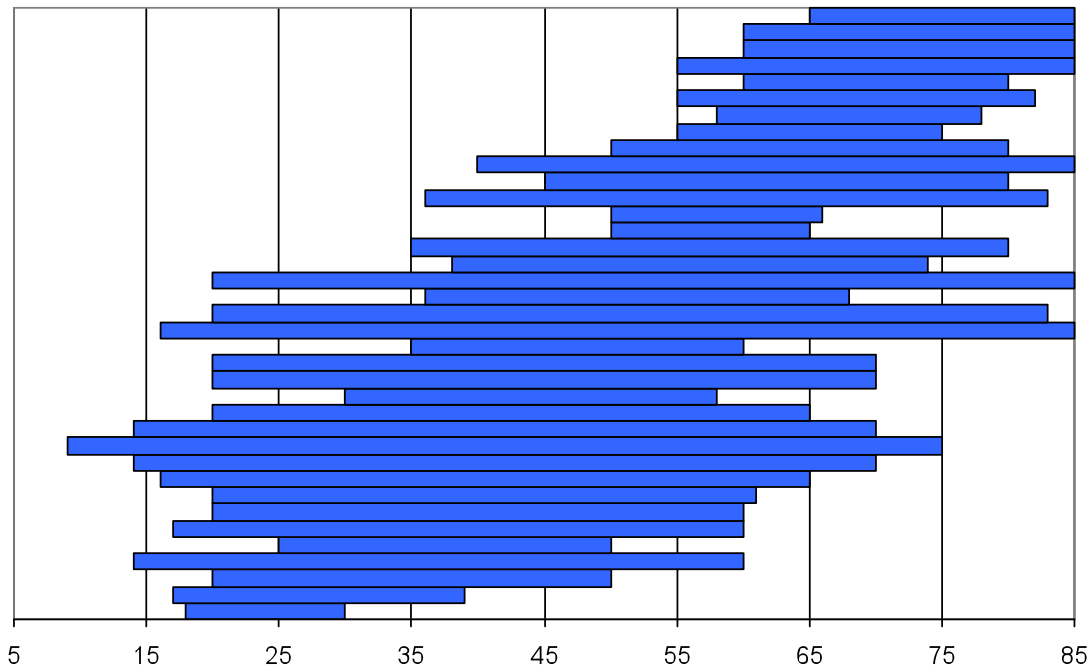
confiança per a la mitjana d'edat mínima dels cors és [27.55, 39.10] anys.

En el diagrama de la variable Màxim d'edat podem observar que el 75% dels cors tenen una edat màxima superior als 60 anys, amb un interval de confiança entre 65.79 i 74.86 anys. Cal destacar en aquest gràfic el valor mínim d'edat màxima que s'abastix en 30 anys.

Finalment, en el tercer diagrama de caixes, el referent a la Mitjana d'edat podem observar la simetria d'aquesta. La mitjana i la mediana estan molt pròximes i al voltant de 51 i 52 anys. La mitjana d'edat dels cors es troba entre 47.34 i 56.31 anys amb una confiança del 95%. Observem que el cor més jove té una mitjana d'edat de 24 anys i el més major de 75 anys. El 50% dels cors tenen una mitjana d'edat compresa entre 41 i 51 anys.

Per a finalitzar l'estudi de l'edat dels components dels diferents cors de la província, s'han representat gràficament les franges d'edat. Per a aconseguir-ho, en primer lloc, s'ha tret la mitja de l'edat màxima i mínima de cada cor. Aquest valor s'ha utilitzat per a ordenar ascendentment cada franja, amb la finalitat de fer més visual la representació. El resultat és la següent "banda poblacional", on es pot veure la gran variabilitat d'edats que hi ha. Per entendre correctament aquest gràfic, s'ha de tindre clar que cada franja horitzontal correspon a cada cor del que tenim les dades d'edat, i que les edats estan en l'eix horitzontal, fitant-lo superiorment als 85 anys.

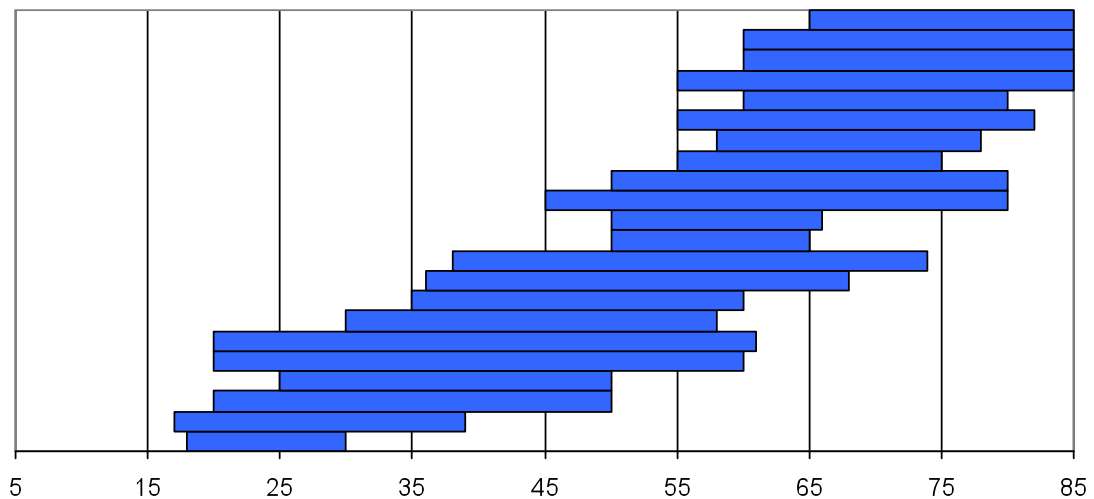
Es pot apreciar que hi ha cors que concentren grups de cantaires amb poca diferència d'edat. Parlem de les franges curtes que mostrarien poca variabilitat, bé per l'especificitat del cor, bé perquè aglutine gent d'edat pareguda per les circumstàncies particulars de l'agrupació. Per contra, les bandes amples son cors molt heterogenis que, en alguns casos, presenten una diferència d'edat entre els components de més de 60 anys.

Per a realitzar un estudi de la dispersió d'edats en les corals de les comarques castellonenques seria recomanable tindre les edats de cada component, i així poder veure clarament la tendència d'aquestes agrupacions. Fer aquest tipus de recerca, com hem apuntat al principi, no és l'objectiu primordial d'aquest estudi ja que, a més a més, suposaria un treball extens i complicat, i per damunt de tot, una col·laboració molt estreta amb els responsables de les corals, cosa que per l'experiència pròpia d'aquesta recerca queda clar que no és gens fàcil.

Per una altra banda, d'acord amb les dades que ens han procurat les entitats col·laboradores, sabem que en moltes agrupacions predominen cantaires d'una franja d'edat determinada però amb la presència d'algun component que diferix molt de la resta. El cas més típic son agrupacions compostes per cantaires de 50 anys en avant, però que tenen en les seues files un o dos cantaires molt joves, entre 15 i 30 anys. Com que no tenim aquest

tipus d'informació específica per a cada agrupació, s'han filtrat les dades eliminant les corals que superen una diferència d'edat de 40 anys, ja que és molt probable que presenten la situació descrita. Al fer aquest filtrat obtenim una segona representació.

Ara podem veure amb més fiabilitat, centrant-nos en les corals més homogènies el que ja ens deia el diagrama de caixes inicial. Si situem l'edat de 50 anys en la gràfica, es pot apreciar que hi ha molt poques corals (concretament quatre) que no tenen components que superen aquesta edat. Per contra, la majoria de corals tenen integrants com a mínim d'aquesta edat, i hi ha un alt percentatge que supera els 50 anys com edat mínima (un total de onze de les considerades i ja filtrades). Queda per tant clar que les corals tenen tendència a aglutinar cantaires de 50 anys cap avant i per tant podríem dir que estan formades eminentment per aquest sector poblacional. Cal tornar a repetir que per extraure conclusions molt més concloents es faria necessari recórrer a un estudi amb molt més detall i amb dades més fiables.

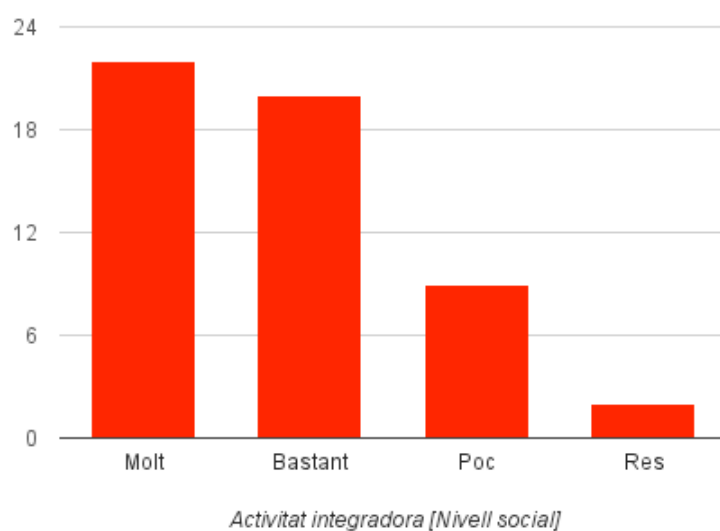
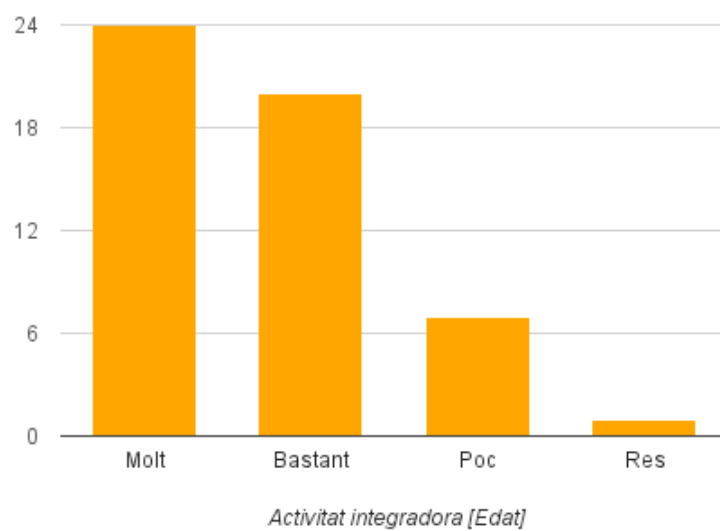
Observant les dades del qüestionari obtingudes en la segona part en relació al valor social, educatiu i cultural de les agrupacions,

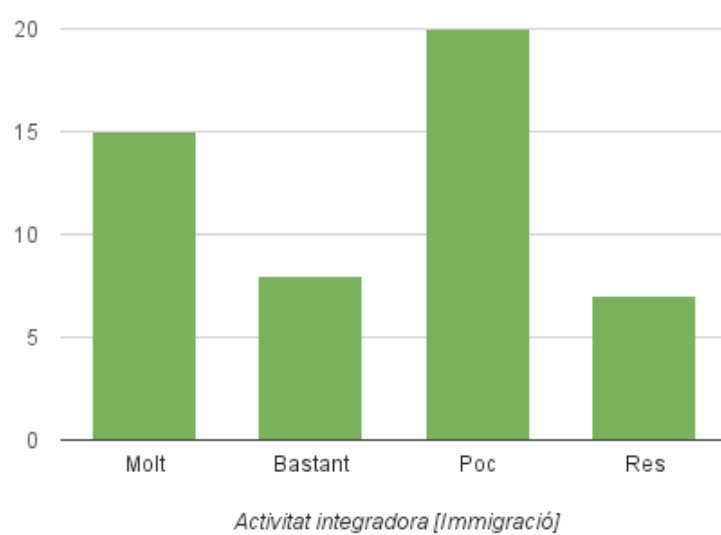
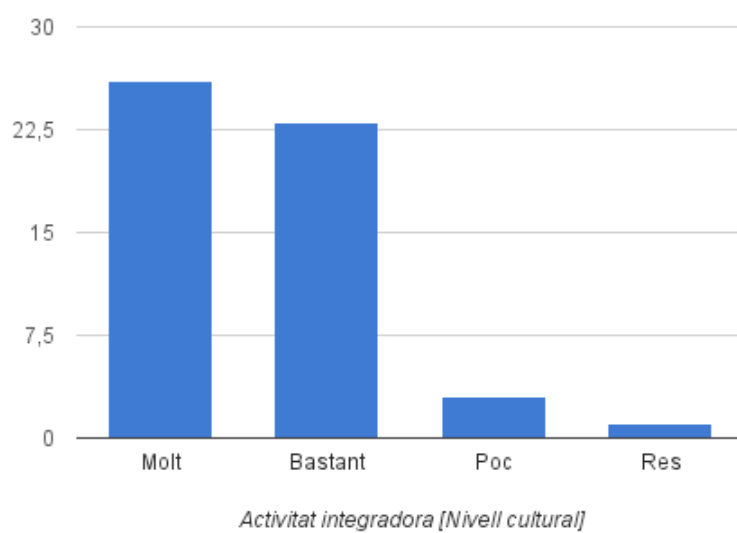

ens n'adonem de que majoritàriament les respostes són puntuacions altes, la qual cosa no ens ha permès discernir aquesta realitat de les distintes agrupacions. És veritat que aquests resultats eren esperables ja que, encara que no reflexen amb minuciositat i fidelitat la realitat de cadascuna d'elles, sí que són escenaris desitjables per part dels responsables i components de les agrupacions corals.

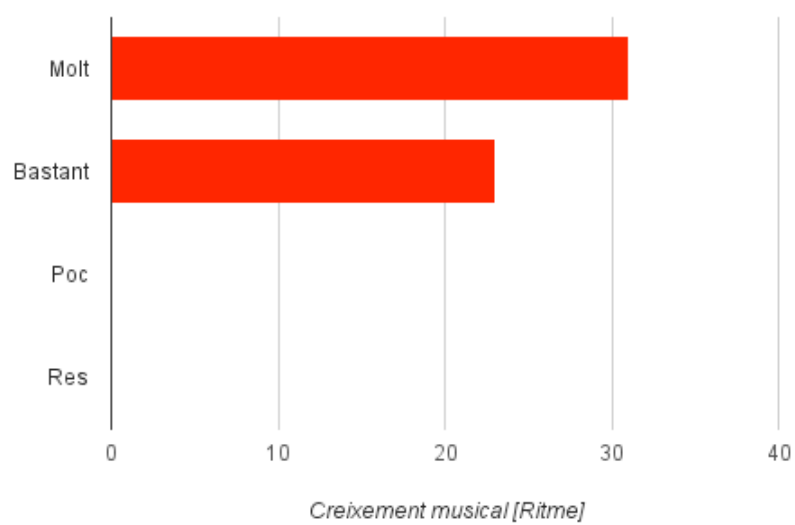
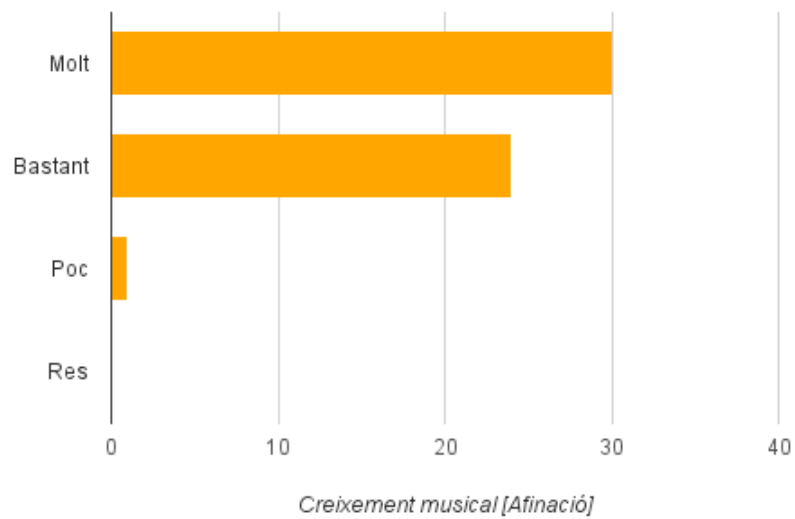
No anem a fer una anàlisi de cadascun dels ítems del qüestionari ja que pensem que amb els gràfics que aportem a continuació és suficient per a percebre els resultats obtinguts. Tampoc hem filtrat ni tractat les dades per a fer un estudi estadístic com a la primera part del qüestionari, les aportem en aquest cas tal com ens han vingut donades per les respectives agrupacions.

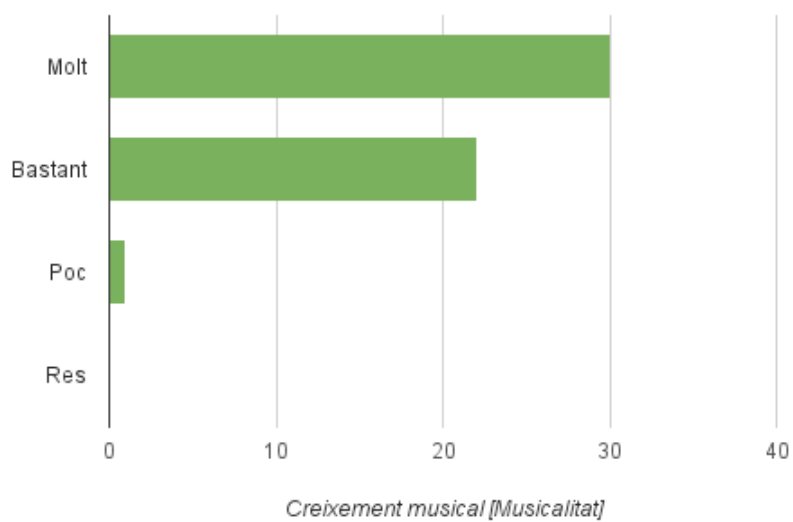
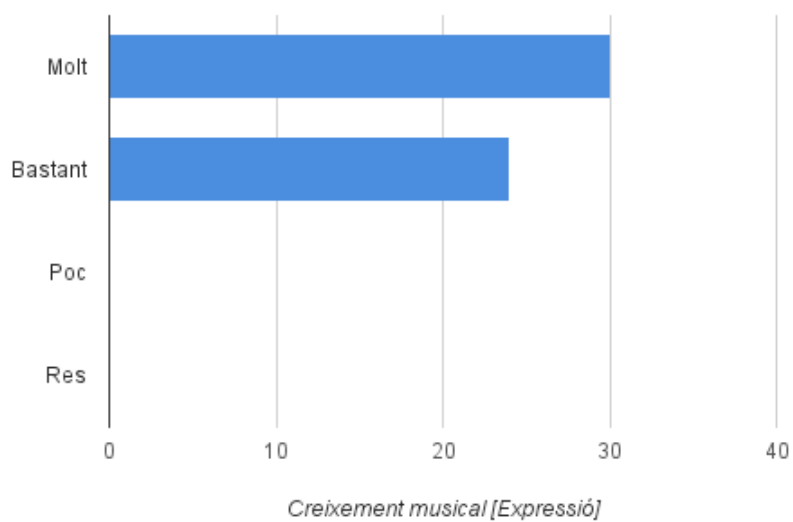
Al primer grup de gràfics les entitats col·laboradores han valorat el fet de cantar en una coral com una activitat integradora en quant a l'edat, el nivell social, el nivell cultural i la immigració, podent puntuar en 4 graus: Molt-Bastant-Poc-Res. Cal observar amb més deteniment el gràfic referit a la immigració, veiem que és l'únic cas en el que l'activitat resulta poc integradora encara que també hi ha hagut un nombre considerable d'agrupacions que l'han qualificada com a molt integradora. Pensem que la polaritat dels resultats en aquesta pregunta i diferència respecte als altres ítems, es deu a la interpretació subjectiva de la mateixa. Segurament algunes l'hauran respost objectivament i d'altres, com hem explicat adés, segons el que seria desitjable, havent-hi de fet alguna excepció. La percepció personal és que aquest fet reflexa en certa manera la realitat social independentment de l'activitat que ens ocupa, ja que, en la nostra opinió, per a una completa integració seria interessant que aquest sector poblacional participara de les agrupacions i activitats culturals. Seria un interessant objecte d'estudi esbrinar en quina mesura i percentatge, amb dades demogràfiques i estadístiques de les que no disposem en aquests moments, es dona aquesta realitat social.

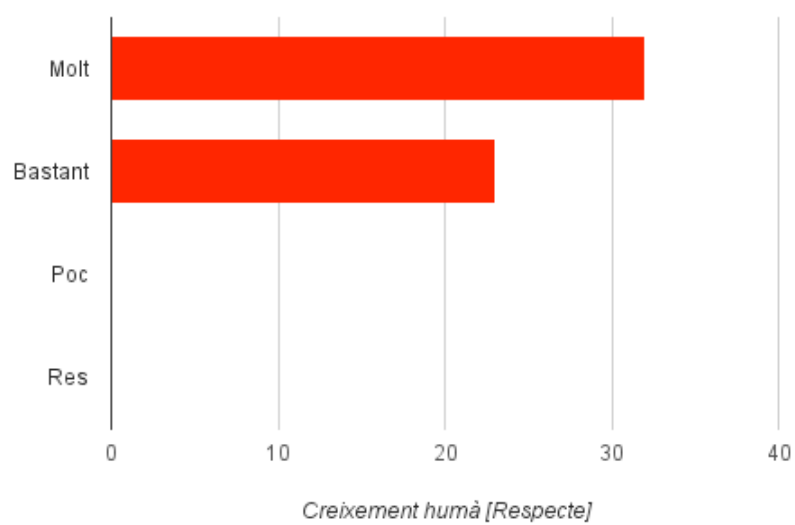
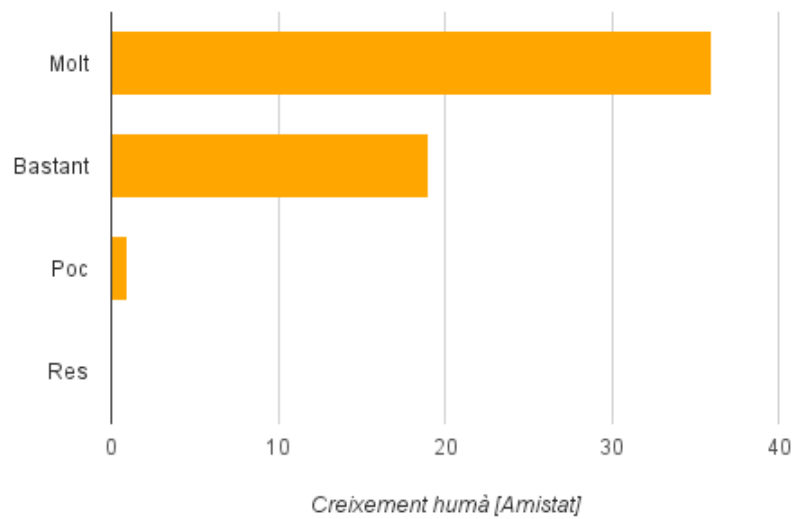

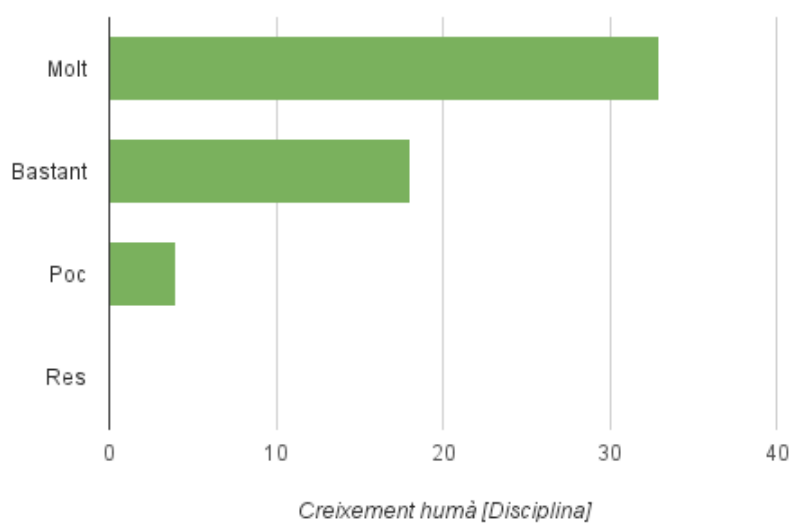
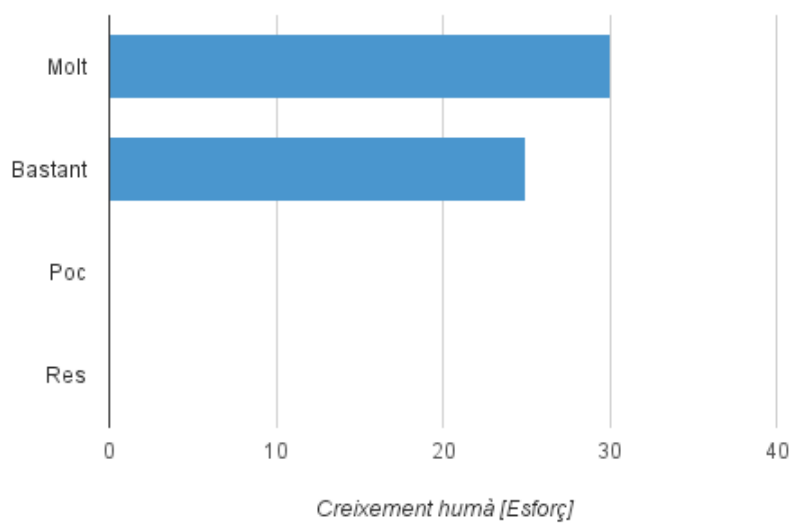
Els següents gràfics són el resultat de valorar els distints aspectes del creixement musical que por reportar el cant coral en quant a l'afinació, el ritme l'expressió, i la musicalitat podent puntuar en 4 graus: Molt-Bastant-Poc-Res.

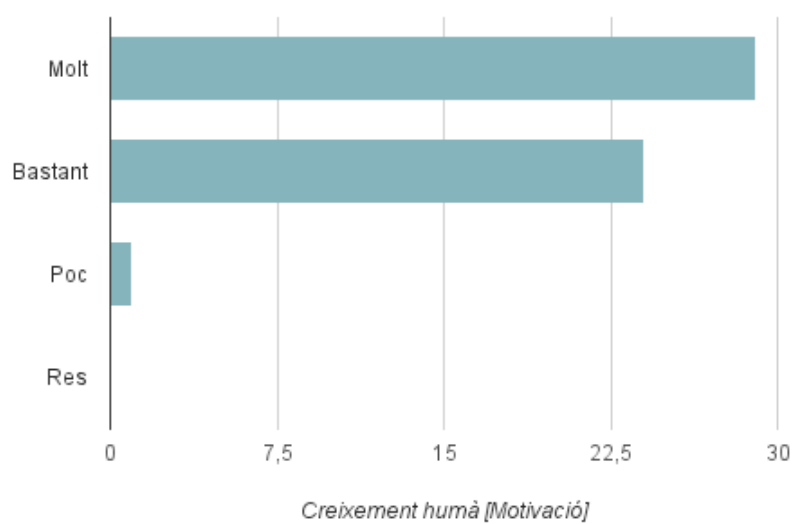
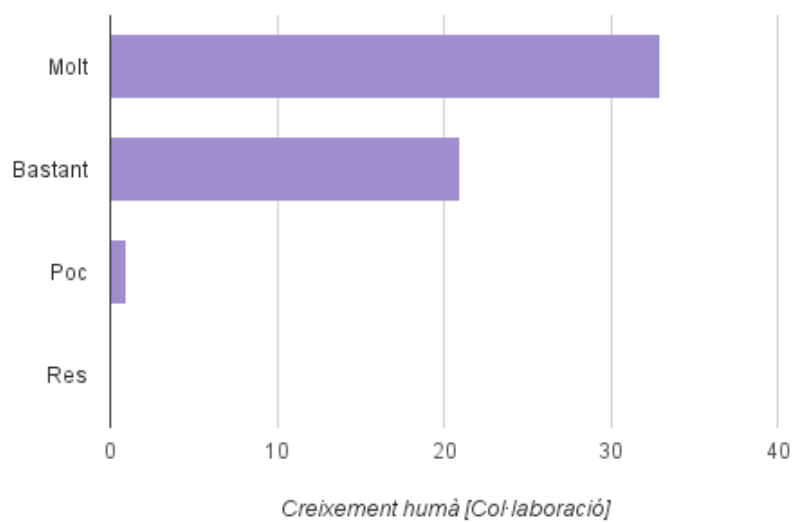

Aquests gràfics són el resultat de valorar els diferents aspectes del creixement humà que pot reportar el cant coral en quant a l'amistat, el respecte, l'esforç, la disciplina, la col·laboració i la motivació, podent puntuar també en 4 graus: Molt-Bastant-Poc-Res.

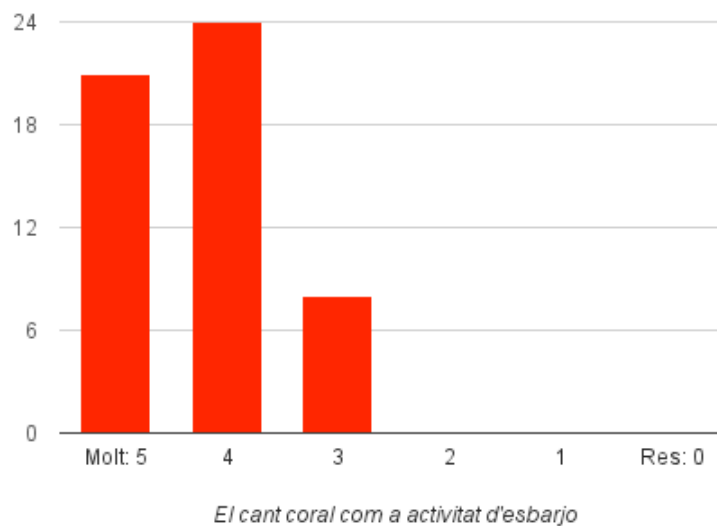
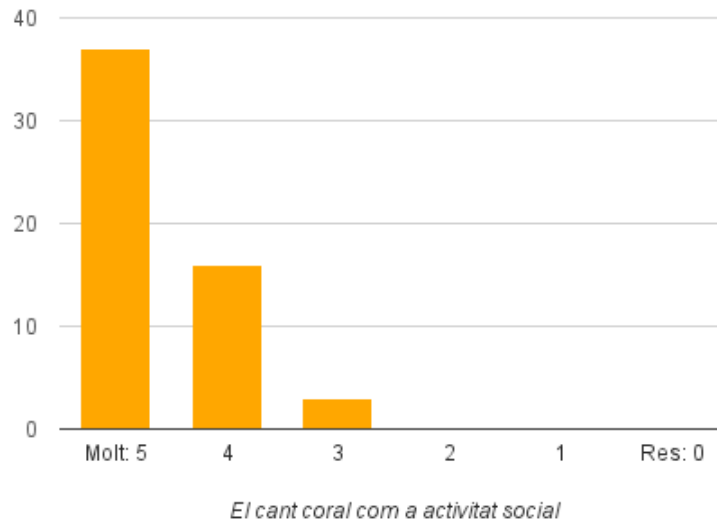

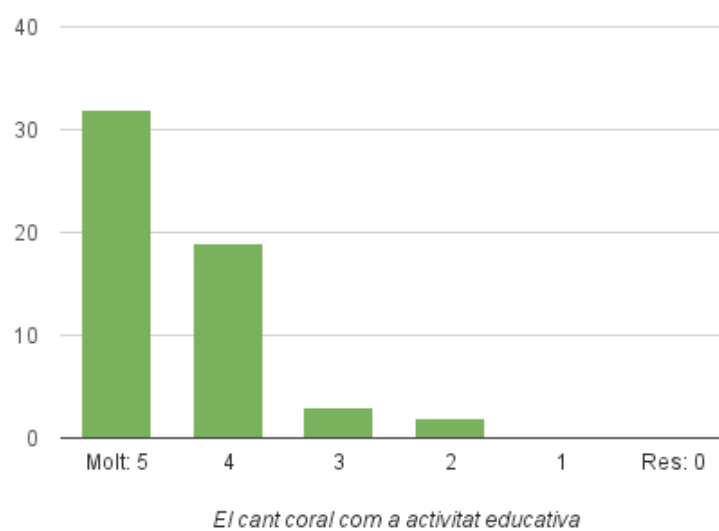
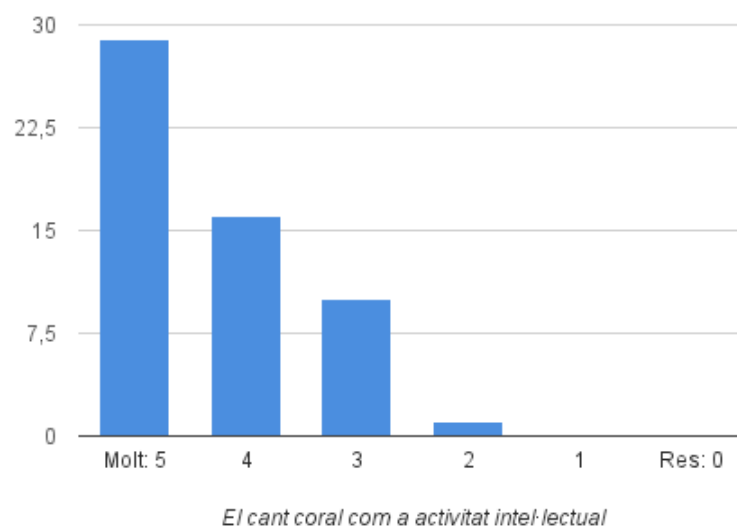

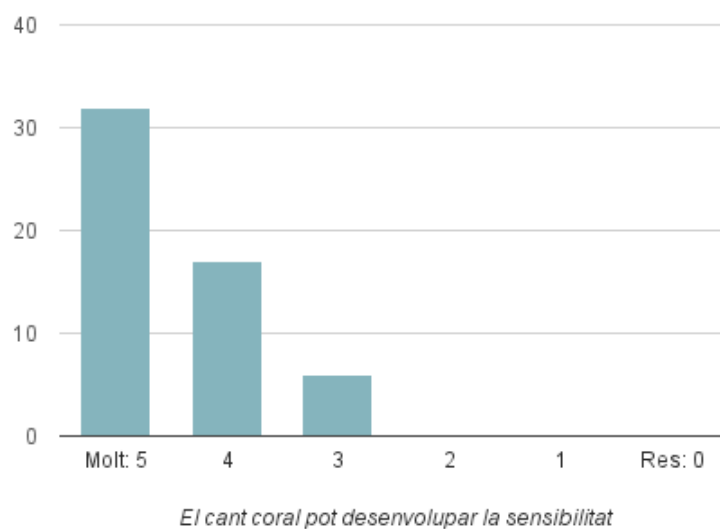
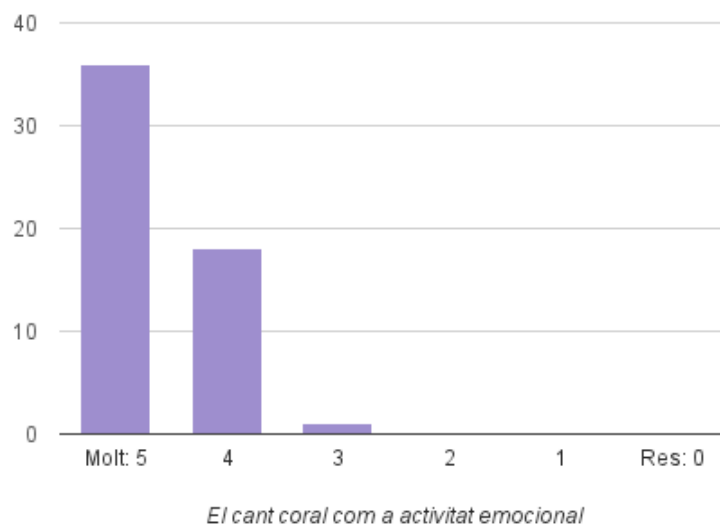

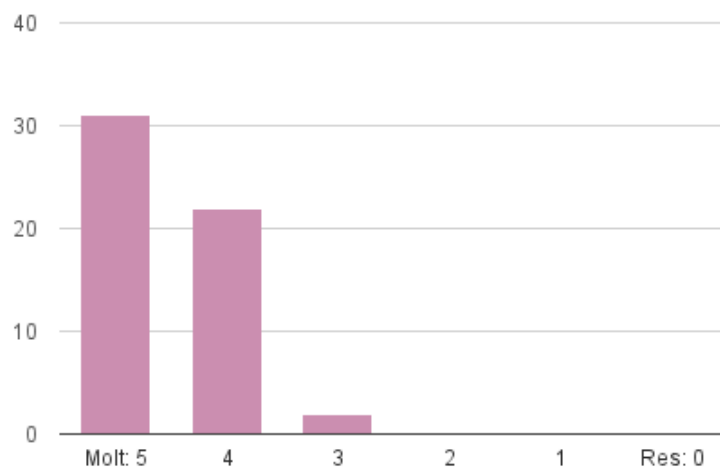

Als següents gràfics vam demanar que valoraren en una puntuació de 0 a 5 distints aspectes o valors del cant coral, sent Res: 0 i Molt: 5.

El cant coral com una activitat d'aprenentatge

6

Conclusions

En aquesta primera aproximació al moviment coral de la província de Castelló, és indispensable exposar l'evolució cronològica del mateix relacionant els aspectes històrics i musicals, d'acord amb la informació de la que disposem. Per tal d'aportar les bases per a noves línies d'investigació més concretes, hem abordat la recerca des d'una dimensió global per tal d'esbossar en termes generals les característiques que han acompanyat a aquest fenomen al llarg de la seua història a la província.

Si parlem de l'associacionisme coral a Castelló, resulta imprescindible mencionar la *Sociedad Coral El Maestrazgo*, que no

només ha sigut la primera a la província sinó també al País Valencià. Hom pot pensar que Vinaròs podria haver sigut com una porta d'entrada a la província de tot el moviment coral que va començar a Catalunya i que tan activament es va viure allí. Però les dades amb les que hem treballat per a elaborar el present treball no ens apunten res significatiu en aquest aspecte. Sí que podem afirmar que la proximitat geogràfica amb Catalunya ha sigut determinant en la implantació d'aquest fenomen a la província i que ha estat especialment actiu a la comarca del Baix Maestrat, particularment a Vinaròs i sobretot durant els inicis del moviment. Malgrat tot açò, la dimensió de la trajectòria del moviment a Castelló no ha sigut comparable amb el viscut, i encara molt dinàmic, a Catalunya, ni ho ha sigut, inclús, al de la província de València. Realment, donat que comarques de la província de Castelló delimiten directament amb Catalunya, el moviment coral no ha tingut, en general, la magnitud ni el caire que en un principi cabria esperar. És veritat que vinculat a l'església en determinades etapes ha tingut major transcendència.

Ben al contrari ha passat amb les Bandes de música que han gaudit, al País Valencià en general, d'una repercussió extraordinària. Es podria comparar el fenomen coral a Catalunya amb el que es viu ací amb les Bandes. Parlant de la província de Castelló, mentre les associacions corals en aquesta han estat, en molts dels casos, vinculades a parròquies, les Bandes de música són, segons els nostres coneixements, civils. Donat la llarga història i l'apogeu que aquestes han tingut sempre, hom pot entendre que la funció educadora i estructuradora social, que a altres llocs han assumit les entitats corals, ací l'han assolida en molts casos les Bandes de música.

Un altre factor a tindre en compte en l'evolució del moviment coral castellanenc és la manera en que es va viure el moviment obrer. Si ens fixem en la societat d'aquella època ens n'adonem de

que, a diferència de Catalunya on la revolució industrial i obrera van tindre una enorme repercussió, a Castelló açò es va viure amb un cert retard i ni molt menys amb eixa intensitat. La província de Castelló ha sigut sempre majoritàriament agrícola i possiblement aquest fet ha repercutit en l'èxit i el progrés de l'associacionisme coral. La societat castellanenca en relació al fenomen coral, més que estar envaïda de l'esperit reivindicatiu social i ideològic de la classe obrera catalana i les primeres associacions corals, ha estat més influenciada pel fet religiós –sense deixar de tindre en compte que aquestes inquietuds i reivindicacions van estar canalitzades pels cercles catòlics obrers-, ja que moltes entitats corals s'han fundat al si d'esglésies i parròquies. Podem pensar que en aquest cas l'església ha estat un factor decisiu per a la consolidació del fenomen. Sobretot amb el *Motu Proprio*, a principis de s. XX, arriben instruccions sobre la formació de Scholes Cantorum parroquials d'on naixen la majoria de cors que trobem a la província de Castelló, encara que després es desvincularien, la major part d'ells, de la parròquia.

Estretament lligada està l'afirmació d'Antoni Ripollés (2004) que apunta a mossén Vicent Garcia Julbe com impulsor indirecte, a través dels seus deixebles, del moviment coral a Castelló:

Vicent Garcia ha deixat un llegat en l'arc mediterrani, Catalunya i el País Valencià, que va més enllà de la seua obra musical i musicològica. Les manifestacions corals a Tarragona i Castelló són herència de l'escola que va crear al Seminari de Tortosa al voltant de la música litúrgica. (p. 221)

Garcia Julbe va ser nomenat Canonge Prefecte de Música de la Catedral de Tortosa i allí va estar més de vint anys fins que es va retirar a Vinaròs. Dirigia la *Schola Cantorum* del Seminari que:

... era un microcosmos presidit per un excel·lent demiürg, Mn. Vicent Garcia, que cuidava de l'originalitat creativa, composició, direcció, distribució de les funcions i preparació del personal més adequat per a exercir-les – organistes, copistes, responsables de l'Arxiu Musical, pianistes, solistes, responsables de les cordes, responsables dels assaigs-...

Mn. Vicent Garcia comptava amb directors auxiliars que ajudaven a preparar les diferents veus tot solfejant per separat les partitures abans de conjuntar-se les veus sota la seva direcció... En algunes ocasions dirigien també la *Schola* en absència del director. (Alanyà, 2002, pp. 183-184)

Alguns d'aquests directors auxiliars van ser Ignasi Pérez de Herédia i Valle –que va ser director del Cor de l'OAR-, Antoni Melià i Fortuna –director del *Cor de Jubilats d'Albocàsser* i fundador del *Cor Polifònic de l'Església de Nostra Senyora de l'Assumpció* de la Vall d'Uixó- i Rossend Aymí i Escolà –director de la *Coral Garcia Julbe*-, entre altres.

Molt especialment i en un altre nivell fou un ajudant i col·laborador permanent de Mn. Garcia Julbe el professor de música i compositor Mn. Jaume Sirisi i Escoda, qui havia dirigit la *Schola Cantorum* fins que arribà a Tortosa Mn. Vicent

Garcia i l'havia preparat amb tanta exigència i perfecció que el nou Canonge Prefecte de Música Sagrada no hagué de fer altra cosa sinó potenciar-la fins al brillant nivell que assolí sota la seva batuta. (Alanyà, 2002, p. 184)

Jaume Sirisi va ser membre del *Cor Parroquial de Vinaròs* junt al mateix Garcia Julbe.

El complement musical de les actuacions de la *Schola Cantorum* eren els diversos recitals de piano que donaven els alumnes del Seminari... Recordem les magnífiques interpretacions d'alguns alumnes de piano molt ben dotats i que després han estat mestres en l'art musical com ara Rossend Aymí i Escolà i Joan Ramon Herrero i Llidó o Avel·lí Flors, organistes, compositors i directors de cor. (Alanyà, 2002, p. 191)

Compartim l'opinió de Ripollés (2004) donat que a la província de Castelló, com ja hem dit, predominen les manifestacions corals de caràcter religiós i una de les figures més destacades en aquest sentit és Joan Ramon Herrero, que ha sigut un important promotor de l'activitat coral a la província i, com hem pogut constatar, fundador de diverses entitats corals a Castelló.

També hem de tindre en compte que moltes de les masses corals a Castelló s'han format amb les societats musicals, i que tenen un origen vinculat a la música teatral, primordialment la sarsuela. Totes les societats musicals interpretaven sarsuela i això va obligar, en certa manera, a disposar d'una massa coral que poguera interpretar-la. Per altra banda, hem vist també que, per exemple a

Castelló de la Plana, els cors que es van fundar després de la Guerra Civil estaven formats pels antics components de les agrupacions teatrals que posaven en escena un bon nombre de títols del repertori sarsuelístic. Sense deixar de recordar que distintes societats corals de la província, algunes de les quals van nàixer essent un cor de veus d'homes, van acabar tenint un quadre artístic, bàsicament per a la interpretació de sarsuela, que finalment es va imposar.

Era necessari també contextualitzar el fenomen i no considerar-lo com un fet aïllat. El moviment coral a Castelló es pot enquadrar dins les etapes que ha seguit aquest fenomen en altres llocs de l'Estat. Pot ser l'evolució, en determinats moments, s'ha desenvolupat, com ja hem dit, amb un cert retard respecte altres zones com Catalunya, evidentment, però, d'acord amb la dimensió que ha tingut en aquest cas, no dista molt del que s'ha viscut fora.

Parlant de la projecció del moviment coral castellanenc, fins i tot dins la mateixa província no s'ha establert de la mateixa manera. Hem pogut comprovar que va ser al Baix Maestrat on, en un principi, aquest fenomen va tindre una resposta social més entusiasta. De seguida es va reflectir a la Plana Alta, però concentrat en la capital, Castelló de la Plana, i un poc més tard a la Plana Baixa. Açò resulta rellevant donat que, a les comarques restants, el nombre d'entitats corals és molt reduït i en general són entitats poc significatives en comparació amb algunes altres que han assolit un paper prou valuós en la vida musical de les respectives ciutats i també, per què no, de la província. Resulta prou revelador que en una comarca, L'Alt Millars, no hagem trobat indicis de cap societat coral.

Actualment no podem determinar, amb les dades de les que disposem, si el fet lingüístic diferenciador ha influenciat la trajectòria del moviment coral en les distintes comarques, però ens atreviríem a dir que no. La comarca de L'Alt Millars, on no hem trobat signes d'activitat coral, pertany a la zona de parla castellana.

En aquest cas el fet lingüístic no seria concloent; el que sí podem extraure d'açò és que podria haver influït el fet que aquesta comarca -passa de manera similar a L'Alt Maestrat, Els Ports i L'Alcalatén, comarques valencianoparlants, on el moviment coral no és significatiu- tinga una menor densitat demogràfica respecte les altres comarques. A la resta de la província es parla valencià llevat de L'Alt Palància, comarca castellanoparlant; és possible que la trajectòria del fenomen coral a aquesta comarca siga independent de les demés, però açò tampoc ho hem pogut determinar.

El que sí podem concretar és la concentració de les societats corals a les comarques litorals, en contraposició amb les comarques de l'interior. No és molt difícil determinar el per què d'aquest fet. Com ja hem explicat, la densitat demogràfica d'aquestes comarques interiors és molt baixa, havent-se condensat la població als nuclis urbans més grans, sobretot de la part de la costa que és on s'ha concentrat la indústria. És molt significativa la proliferació que han tingut les agrupacions corals en aquestes comarques -El Baix Maestrat, La Plana Alta i La Plana Baixa-, després de la Guerra Civil i sobretot amb la vinguda de la democràcia.

Hem d'acabar reflexant les nostres impressions a l'hora de fer la catalogació dels cors i l'anàlisi de les dades. Hem pogut percebre una mitjana d'edat molt elevada en la major part de les societats corals. Hem apreciat també, que no es produïx, en la major part dels casos, un relleu generacional. Les agrupacions corals compostes per gent més jove són grups o entitats de nova formació, quedant les agrupacions d'una trajectòria consolidada amb els components que n'han format part des de sempre, elevant l'edat cada vegada més i no havent una regeneració. Sempre tenint en compte que es tracta d'una percepció general, havent-hi alguna excepció.

Hem notat també, respecte a aquesta qüestió, l'elevada edat dels cors que hem detectat a les comarques de l'interior o als nuclis urbans més menuts. Pensem que és degut, com hem apuntat adés,

a la concentració de la població a les localitats més grans del litoral, quedant-se als pobles de l'interior, persones de més avançada edat.

Pel que hem advertit mentre realitzàvem la investigació, aquest no és un problema de la província de Castelló només:

El 20 de noviembre de 2004, expertos y representantes de organizaciones e instituciones corales de veinticinco países europeos se reunieron en Venecia (Italia), en una conferencia sobre la educación musical formal y no formal de los coros juveniles, organizada por *Europa Cantat bajo los auspicios del European Forum for Music Education and Training* (EFMET). Los participantes describieron la situación de sus respectivos países en relación con el canto coral y los modelos de cooperación existentes entre ese sector formal (colegios, escuelas de música, conservatorios y universidades) y el no formal (organizaciones corales). Entre las conclusiones de la conferencia se indicaba la escasa o nula atención que muchos países prestan a la formación de quienes trabajan la música y el canto a nivel infantil: una situación severamente amenazada con la falta de personal cualificado y de instalaciones apropiadas en los centros educativos. (Ibarretxe, 2007, pp. 36-37)

Com es pot observar de les dades que hem manifestat a capítols anteriors, en els últims temps s'està realitzant una tasca important per part de les escoles de primària, escoles de música,... i també per part d'algunes societats corals, amb la formació de cors infantils i juvenils, així com escoles corals que garantixen aquest

relleu generacional. Hem de dir que aquest projecte és a llarg termini i no sabem quin serà el resultat, ni si serà permanent o només una tendència.

Responsables de educación y cultura de diferentes países europeos han alertado sobre la falta de nuevas voces y el peligro de continuidad de las agrupaciones corales existentes. No obstante, algunas instituciones corales están llevando a cabo una intensa labor de cantera, avalados por su trayectoria y prestigio históricos, así como por la organización e infraestructuras de calidad de que disponen. (Ibarretxe, 2007, p. 35)

Amb tot açò sembla que el moviment coral a Castelló s'ha enlairat definitivament ja en la segona meitat del segle XX i que és en els últims anys quan realment ha començat a adquirir una dimensió més dinàmica. Evidentment, aquest fet ha enriquit la vida musical d'algunes zones de la província i, per què no dir-ho, ha servit en moltes ocasions de projecció per a la música d'alguns compositors castellanencs.

7

Fons documental i bibliografia

Per a la recerca hem hagut de consultar distints tipus de documents: diverses fonts d'arxiu, des de documents fins a premsa antiga; a més a més, bibliografia, premsa i recursos digitals com pàgines web, blogs, etc.; també altres suports com programes de concert, CD's,...

7.1

Fonts d'arxiu

7.1.1

Arxiu de la Diputació de Castelló

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (17 de març de 1873). Año 41, nº 112, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (19 de març de 1873). Año 41, nº 113, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (21 de març de 1873). Año 41, nº 114, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (24 de març de 1873). Año 41, nº 115, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (26 de març de 1873). Año 41, nº 116, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (28 de març de 1873). Año 41, nº 117, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (31 de març de 1873). Año 41, nº 118, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (02 d'abril de 1873). Año 41, nº 119, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (04 d'abril de 1873). Año 41, nº 120, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (07 d'abril de 1873). Año 41, nº 121, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (09 d'abril de 1873). Año 41, nº 122, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (14 d'abril de 1873). Año 41, nº 123, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (16 d'abril de 1873).
Año 41, nº 124, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (18 d'abril de 1873).
Año 41, nº 125, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (21 d'abril de 1873).
Año 41, nº 126, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (23 d'abril de 1873).
Año 41, nº 127, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (25 d'abril de 1873).
Año 41, nº 128, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (28 d'abril de 1873).
Año 41, nº 129, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (30 d'abril de 1873).
Año 41, nº 130, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (02 de maig de 1873). Año 41, nº 131, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (05 de maig de 1873). Año 41, nº 132, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (07 de maig de 1873). Año 41, nº 133, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (09 de maig de 1873). Año 41, nº 134, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (12 de maig de 1873). Año 41, nº 135, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (14 de maig de 1873). Año 41, nº 136, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (16 de maig de 1873). Año 41, nº 137, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (19 de maig de 1873). Año 41, nº 138, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (21 de maig de 1873). Año 41, nº 139, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (23 de maig de 1873). Año 41, nº 140, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (26 de maig de 1873). Año 41, nº 141, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (28 de maig de 1873). Año 41, nº 142, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (30 de maig de 1873). Año 41, nº 143, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (02 de juny de 1873). Año 41, nº 144, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (04 de juny de 1873). Año 41, nº 145, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (06 de juny de 1873). Año 41, nº 146, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (09 de juny de 1873). Año 41, nº 147, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (11 de juny de 1873). Año 41, nº 148, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (13 de juny de 1873). Año 41, nº 149, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (16 de juny de 1873). Año 41, nº 150, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (18 de juny de 1873). Año 41, nº 151, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Boletín Oficial de la Provincia de Castellón (20 de juny de 1873). Año 41, nº 152, Castelló, Imprenta de Cardona e hijo.

Gaceta de Madrid (27 de febrer de 1873). Año CCXII, Tomo I, nº 58, Madrid, p. 675.

Gómez Acebes, A. (24 de desembre de 1994). La Coral "El Maestrazgo" en el Festival de Clavé de 1864. *Vinaròs*. Vinaròs, p. 43.

Gómez Sanjuán, J. A. (26 de gener de 1985). José Anselmo Clavé. *Vinaròs*. Vinaròs, p. 10.

Gómez Sanjuán, J. A. (02 de febrer de 1985). José Anselmo Clavé. *Vinaròs*. Vinaròs, p. 10.

Heraldo de Castellón: Diario de la tarde (22 d'octubre de 1896). Año VII, n° 1315, Castelló, Imp. del Heraldó.

7.1.2

Hemeroteca de l'Arxiu Històric Municipal de Castelló

Agitación: Semanario de los trabajadores: Órgano Provincial de la C. N. T. – F. A. I. – F. I. J. L. (30 d'octubre de 1937). Año II, n° 80, Castelló, Taller Colectivo de la Sociedad Tipográfica.

Clamor de Castellón, El: Periódico Democrático Progresista (07 d'abril de 1892). Año XIV, n° 717, Castelló, Imp. de El Clamor.

Defensa, La: Periódico Posibilista (30 d'agost de 1883). Año, I, n°35, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (01 de juny de 1884). Año, II, n°114, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (05 de juny de 1884). Año, II, n°115, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (08 de juny de 1884). Año, II, n°116, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (12 de juny de 1884). Año, II, n°117, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (15 de juny de 1884). Año, II, n°118, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (19 de juny de 1884). Año, II, n°119, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (22 de juny de 1884). Año, II, n°120, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (26 de juny de 1884). Año, II, nº121, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (29 de juny de 1884). Año, II, nº122, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Defensa, La: Periódico Posibilista (03 de juliol de 1884). Año, II, nº123, Castelló, Imprenta de La Asociación Tipográfica.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (10 de juny de 1899). Año V, nº 590, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (14 de juny de 1899). Año V, nº 591, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (17 de juny de 1899). Año V, nº 592, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (21 de juny de 1899). Año V, nº 593, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (23 de juny de 1899). Año V, nº 594, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Periódico político, de noticias y anuncios; Órgano del partido liberal-dinástico de la provincia (28 de juny de 1899). Año V, nº 595, Castelló, Imp. de A. Monreal.

Diario de Castellón: Rotativo de la mañana (10 d'octubre de 1926). Época II-Año II, nº 434, Castelló.

Eco de Castellón, El: Periódico de intereses generales (04 de desembre de 1856). nº 1, Castelló, Imprenta de D. Pedro Gutiérrez.

Eco de Castellón, El: Periódico de intereses generales (07 de desembre de 1856). nº 2, Castelló, Imprenta de D. Pedro Gutiérrez.

Eco de Castellón, El: Periódico de intereses generales (11 de desembre de 1856). nº 3, Castelló, Imprenta de D. Pedro Gutiérrez.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (20 de febrer de 1873). Año II, n° 52, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (27 de febrer de 1873). Año II, n° 53, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (06 de març de 1873). Año II, n° 54, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (13 de març de 1873). Año II, n° 55, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (20 de març de 1873). Año II, n° 56, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Faro, El: Periódico conservador-liberal e independiente (27 de març de 1873). Año II, n° 57, Castelló, Imp. y Lib. de la viuda de V. Perales.

Heraldo de Castellón: Diario de la tarde (29 de setembre de 1896). Año VII, n° 1295, Castelló, Imp. del Heraldo de Castellón.

Heraldo de Castellón: Diario de la tarde (26 d'octubre de 1896). Año VII, n° 1318, Castelló, Imp. del Heraldo de Castellón.

Heraldo de Castellón: Diario de la tarde (31 de maig de 1901). Año XII, n° 2680, Castelló, Imp. del Heraldo de Castellón.

Heraldo de Castellón: Diario de la tarde (27 de juny de 1901). Año XII, n° 2701, Castelló, Imp. del Heraldo de Castellón.

Maestrazgo, El: Periódico científico, literario e industrial (06 de gener de 1859). Año 1, n° 2, Castelló, Imprenta de M. Masústegui.

Maestrazgo, El: Periódico científico, literario e industrial (13 de gener de 1859). Año 1, n° 4, Castelló, Imprenta de M. Masústegui.

Maestrazgo, El: Periódico científico, literario e industrial (16 de gener de 1859). Año 1, n° 5, Castelló, Imprenta de M. Masústegui.

Maestrazgo, El: Periódico científico, literario e industrial (20 de gener de 1859). Año 1, n° 6, Castelló, Imprenta de M. Masústegui.

Maestrazgo, El: Órgano oficial de la Comunion legitimista en esta provincia (21 d'abril de 1911). Año I, nº 1, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Maestrazgo, El: Órgano oficial de la Comunion legitimista en esta provincia (29 d'abril de 1911). Año I, nº 2, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Maestrazgo, El: Órgano oficial de la Comunion legitimista en esta provincia (20 de maig de 1911). Año I, nº 5, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Maestrazgo, El: Órgano oficial de la Comunion legitimista en esta provincia (10 de juny de 1911). Año I, nº 8, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Maestrazgo, El: Órgano oficial de la Comunion legitimista en esta provincia (17 de juny de 1911). Año I, nº 9, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Radical, El: Diario de Castellón (18 de desembre de 1869). Año 1, nº 1, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (19 de desembre de 1869). Año 1, nº 2, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (21 de desembre de 1869). Año 1, nº 3, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (22 de desembre de 1869). Año 1, nº 4, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (24 de desembre de 1869). Año 1, nº 6, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (25 de desembre de 1869). Año 1, nº 7, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (28 de desembre de 1869). Año 1, nº 8, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (29 de desembre de 1869). Año 1, nº 9, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (30 de desembre de 1869). Año 1, nº 10, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Radical, El: Diario de Castellón (31 de desembre de 1869). Año 1, nº 11, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

República Española, La (21 de febrer de 1873). Año I, nº 3, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

República Española, La (25 de febrer de 1873). Año I, nº 4, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

República Española, La (28 de febrer de 1873). Año I, nº 5, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

República Española, La (04 de març de 1873). Año I, nº 6, Castelló, Imprenta de José Armengot.

República Española, La (07 de març de 1873). Año I, nº 7, Castelló, Imprenta de José Armengot.

Revista Castellonense, La: Periódico de intereses materiales y literatura (26 de juny de 1864). Año 1, nº 1, Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Revista Castellonense, La: Periódico de intereses materiales y literatura (03 de juliol de 1864). Año 1, nº 2, Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Revista Castellonense, La: Periódico de intereses materiales y literatura (10 de juliol de 1864). Año 1, nº 3, Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Revista Castellonense, La: Periódico de intereses materiales y literatura (17 de juliol de 1864). Año 1, nº 4, Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Revista Castellonense, La: Periódico de intereses materiales y literatura (24 de juliol de 1864). Año 1, nº 5, Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Revista Castellonense: Periódico no político (05 d'agost de 1867). Año 1, nº 1, Castelló, Imp. de V. Soto.

Revista Castellonense: Periódico no político (07 d'agost de 1867). Año 1, nº 2, Castelló, Imp. de V. Soto.

Revista Castellonense: Periódico no político (10 d'agost de 1867). Año 1, nº 3, Castelló, Imp. de V. Soto.

Verdad, La: Revista católica (28 d'octubre de 1900). Año XIII, nº 616, Castelló, Imprenta católica y Librería de José Rovira.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (25 de març de 1916). Any I, nº 1, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (01 d'abril de 1916). Any I, nº 2, Castelló, Imp. de V. Bayo.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (08 d'abril de 1916). Any I, nº 3, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (15 d'abril de 1916). Any I, nº 4, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (22 d'abril de 1916). Any I, nº 5, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (29 d'abril de 1916). Any I, nº 6, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (06 de maig de 1916). Any I, nº 7, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (13 de maig de 1916). Any I, nº 8, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (20 de maig de 1916). Any I, nº 9, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (27 de maig de 1916). Any I, nº 10, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (03 de juny de 1916). Any I, nº 11, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (10 de juny de 1916). Any I, nº 12, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (17 de juny de 1916). Any I, nº 13, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (08 de juliol de 1916). Any I, nº 15, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (12 d'agost de 1916). Any I, n° 19, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (19 d'agost de 1916). Any I, n° 20, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (28 d'agost de 1916). Any I, n° 21, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (07 d'octubre de 1916). Any I, n° 25, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (14 d'octubre de 1916). Any I, n° 26, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (21 d'octubre de 1916). Any I, n° 27, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (28 d'octubre de 1916). Any I, n° 28, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (04 de novembre de 1916). Any I, n° 29, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (11 de novembre de 1916). Any I, n° 30, Castelló, Imp. J. Barberá.

Veü de la Plana: Semanari defensor dels interesos regionals (25 de novembre de 1916). Any I, n° 31, Castelló, Imp. J. Barberá.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (12 de novembre de 1868). Año I, n° 2, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (12 de novembre de 1868). Año I, n° 2, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (12 de novembre de 1868). Año I, n° 2, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (12 de novembre de 1868). Año I, n° 2, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (15 de novembre de 1868). Año I, n° 3, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (19 de novembre de 1868). Año I, n° 4, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (22 de novembre de 1868).
Año I, nº 5, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (26 de novembre de 1868).
Año I, nº 6, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (29 de novembre de 1868).
Año I, nº 7, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (03 de desembre de 1868).
Año I, nº 8, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (06 de desembre de 1868).
Año I, nº 9, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (10 de desembre de 1868).
Año I, nº 10, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (13 de desembre de 1868).
Año I, nº 11, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (17 de desembre de 1868).
Año I, nº 12, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (20 de desembre de 1868).
Año I, nº 13, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (24 de desembre de 1868).
Año I, nº 14, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (27 de desembre de 1868).
Año I, nº 15, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (31 de desembre de 1868).
Año I, nº 16, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (03 de gener de 1869).
Año I, nº 17, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (07 de gener de 1869).
Año I, nº 18, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (10 de gener de 1869).
Año I, nº 19, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (14 de gener de 1869).
Año I, n° 20, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (17 de gener de 1869).
Año I, n° 21, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (21 de gener de 1869).
Año I, n° 22, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (24 de gener de 1869).
Año I, n° 23, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (28 de gener de 1869).
Año I, n° 24, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (31 de gener de 1869).
Año I, n° 25, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (04 de febrer de 1869).
Año I, n° 26, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (07 de febrer de 1869).
Año I, n° 27, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (11 de febrer de 1869).
Año I, n° 28, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (14 de febrer de 1869).
Año I, n° 29, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (18 de febrer de 1869).
Año I, n° 30, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (21 de febrer de 1869).
Año I, n° 31, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (25 de febrer de 1869).
Año I, n° 32, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (28 de febrer de 1869).
Año I, n° 33, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (11 de març de 1869). Año
I, n° 36, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (14 de març de 1869). Año
I, n° 37, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (04 d'abril de 1869). Año I, nº 43, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (11 d'abril de 1869). Año I, nº 45, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (15 d'abril de 1869). Año I, nº 46, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (22 d'abril de 1869). Año I, nº 48, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (25 d'abril de 1869). Año I, nº 49, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (29 d'abril de 1869). Año I, nº 50, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (02 de maig de 1869). Año I, nº 51, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (06 de maig de 1869). Año I, nº 52, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (09 de maig de 1869). Año I, nº 53, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (16 de maig de 1869). Año I, nº 55, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (23 de maig de 1869). Año I, nº 57, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (27 de maig de 1869). Año I, nº 58, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

Voz del Pueblo, La: Periódico liberal (30 de maig de 1869). Año I, nº 59, Castelló, Imprenta de Civera y Armengot.

7.1.3

Hemeroteca Municipal de València

Boletín Musical (31 de desembre de 1892). Año I, nº 6, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (31 de gener de 1893). Año II, n° 7, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (28 de febrer de 1893). Año II, n° 8, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (31 de març de 1893). Año II, n° 9, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'abril de 1893). Año II, n° 10, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (31 de maig de 1893). Año II, n° 11, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (23 de juny de 1893). Año II, n° 12, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de setembre de 1893). Año II, n° 18, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (09 d'octubre de 1893). Año II, n° 19, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'octubre de 1893). Año II, n° 20, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (22 de novembre de 1893). Año II, n° 21, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de novembre de 1893). Año II, n° 22, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (31 de desembre de 1893). Año II, n° 24, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de gener de 1894). Año III, n° 25, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de gener de 1894). Año III, n° 26, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (28 de febrer de 1894). Año III, n° 28, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de març de 1894). Año III, n° 30, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'abril de 1894). Año III, n° 32, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de maig de 1894). Año III, n° 33, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de maig de 1894). Año III, n°34, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de juny de 1894). Año III, n° 35, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de juny de 1894). Año III, n° 36, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de juliol de 1894). Año III, n° 37, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (26 de juliol de 1894). Año III, n° 38, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 d'agost de 1894). Año III, n° 39, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (05 de setembre de 1894). Año III, n° 40, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de setembre de 1894). Año III, n° 41, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de setembre de 1894). Año III, n° 42, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 d'octubre de 1894). Año III, n° 43, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'octubre de 1894). Año III, n° 44, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de novembre de 1894). Año III, n° 45, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de novembre de 1894). Año III, n° 46, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de desembre de 1894). Año III, n° 47, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de desembre de 1894). Año III, n° 48, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de gener de 1895). Año IV, n° 49, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de gener de 1895). Año IV, n° 50, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de febrer de 1895). Año IV, n° 51, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (02 de març de 1895). Año IV, n° 52, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de març de 1895). Año IV, n° 53, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de març de 1895). Año IV, n° 54, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 d'abril de 1895). Año IV, n° 55, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'abril de 1895). Año IV, n° 56, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de maig de 1895). Año IV, n° 57, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de maig de 1895). Año IV, n° 58, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de juny de 1895). Año IV, n° 59, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de juny de 1895). Año IV, n° 60, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (22 de juliol de 1895). Año IV, n° 61, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de juliol de 1895). Año IV, nº 62, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 d'agost de 1895). Año IV, nº 63, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'agost de 1895). Año IV, nº 64, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de setembre de 1895). Año IV, nº 65, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de setembre de 1895). Año IV, nº 66, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 d'octubre de 1895). Año IV, nº 67, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 d'octubre de 1895). Año IV, nº 68, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de novembre de 1895). Año IV, nº 69, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (30 de novembre de 1895). Año IV, nº 70, València, Imp. Fco. Vives Mora.

Boletín Musical (15 de desembre de 1895). Año IV, nº 71, València, Imp. Fco. Vives Mora.

7.1.4

Arxiu de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia (RSEAPV)

C-125 (1850), II Educación, nº 02.

C-125 (1850), II Educación, nº 13.

C-132 (1853), III Educación, nº 16.

C-139 (1857), III Educación, nº 06.

- C-139 (1857), III Educación, n° 07.
- C-141 (1858), III Educación, n° 09.
- C-143 (1859), III Educación, n° 02.
- C-143 (1859), III Educación, n° 07.
- C-149 (1861), III Educación, n° 19.
- C-157 (1863), III Educación, n° 06.
- C-157 (1863), III Educación, n° 07.
- C-167 (1866), III Educación, n° 05.
- C-213 (1880), VIII Bellas Artes, n° 10.
- C-222 (1883), III Educación, n° 15.

7.1.5

Hemeroteca de la Biblioteca Nacional d’Espanya

Bofarull Rodríguez, S. (1930). *Anuario Musical de España*. Barcelona, Ed. Boileau.

Soriano Fuertes, M. (1873). *Calendario Histórico Musical sobre*. Madrid, Don Antonio Romero y Andía Editor.

7.1.6

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica

Álvarez, T. (15 de febrer de 1985). Don Vicente Garcia Julbe. Una vida dedicada a hacer y recuperar música. *Mediterráneo*. Año XLVI, Época III, n° 14454, Castelló, PECSA, pp. 16-17.

7.1.7

Biblioteca de Catalunya

Clavé (1900). *La Graciosa: coro català*. (Cor profà, 3 veus d'homes amb acompanyament de piano). Publicació original: Barcelona, Tip. Moderna de M. Zorio. Ed. Biblioteca de Catalunya.

Clavé (1900). *Los néts dels Almugàvers: rigodon belich*. (Cor profà, 3 veus d'homes amb acompanyament de piano). Publicació original: Barcelona, Tip. Moderna de M. Zorio. Ed. Biblioteca de Catalunya.

Eco de Euterpe (15 de maig de 1859). Año I, nº 1, Barcelona, Imp. de EUTERPE, de José Anselmo Clavé i .

Eco de Euterpe (22 de maig de 1873). Año XV, nº 401, Barcelona, Imp. de Narciso Ramírez y C^a.

Revista Musical Catalana: Butlletí mensual de l'Orfeó Català (gener de 1904). Any I, Num. 1, Barcelona, Tip. "L'Avenç".

Revista Musical Catalana: Butlletí mensual de l'Orfeó Català (febrer de 1904). Any I, Num. 2, Barcelona, Tip. "L'Avenç".

7.1.8

Arxiu Municipal de Vila-real

Feria y fiestas en honor de San Pascual Baylón (maig de 1943). [Programa de Festes]. Vila-real.

Feria y Fiestas de San Pascual (maig de 1951). [Programa de Festes]. Vila-real.

Feria y Fiestas de San Pascual (maig de 1952). [Programa de Festes]. Vila-real.

Feria y Fiestas de San Pascual (maig de 1956). [Programa de Festes]. Vila-real.

Feria y fiestas en honor a San Pascual Baylón (maig de 1956). [Guia de Festeigs]. Vila-real.

Feria y Fiestas de San Pascual (maig de 1957). [Programa de Festes]. Vila-real.

San Pascual (maig 1959). [Programa de Festes]. Vila-real.

7.1.9

Arxiu Municipal de Sogorb

Actes Municipals (1895-1896). Municipalitat de Sogorb, pp. 1-19.

7.1.10

Arxiu de l'Agrupació Borriana de Cultura (ABC)

Buris-ana (1956a). Any I, n° 4, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1956b). Any I, n° 7, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1959a). Any IV, n° 23, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1959b). Any IV, n° 27, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1960). Any V, n° 34, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1961a). Any VI, n° 47, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1961b). Any VI, n° 53, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1962). Any VII, n° 60, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1963). Any VIII, n° 72, Borriana, Agrupació Borriana de Cultura.

Buris-ana (1964a). Any IX, n° 78, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1964b). Any IX, n° 84, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1965). Any IX, n° 92, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1966). Any IX, n° 99, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1967a). Any X, n° 102, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1967b). Any X, n° 106, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1968). Any X, n° 109, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1969). Any X, n° 115, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1971a). Any XIV, n° 121, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1971b). Any XIV, n° 122, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1971c). Any XIV, n° 123, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1972). Any XIV, n° 127, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1975). Any XV, n° 141, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1976). Any XV, n° 144, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1977). n° 150, Borriana, Agrupació Borrianenca de Cultura.

Buris-ana (1978a). n° 153, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (1978b). n° 154, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (1980). n° 159, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (1983). n° 166, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (1988). n° 172, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (2005). n° 195, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Buris-ana (2014). n° 220, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Calpe, J. R. (1976). *Buris-ana*. Any XV, n° 144, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura, pp. 24-25.

Calpe, J. R. (2014). *Buris-ana*. n° 220, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura, p. 7.

Llibre d'Actes de l'Agrupació Borrianea de Cultura (1976-1982). N° 1.

Monsonís, B. (1967). *Buris-ana*. Any X, n° 106, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura, p. 6.

Roselló, R. (1959). *Buris-ana*. Any IV, n° 27, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura, p. 6.

Roselló, R. (1961). *Buris-ana*. Any VI, n° 53, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Roselló, R. (1964). *Buris-ana*. Any IX, n° 78, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura.

Roselló, R. (1971). *Buris-ana*. Any XIV, n° 123, Borriana, Agrupació Borrianea de Cultura, pp. 10-12.

7.1.11

Arxiu del Cor de Cambra de Castelló

Acta de constitució del Cor de Cambra de Castelló (04 d'abril de 1994).

Estatuts del Cor de Cambra de Castelló (04 d'abril de 1994).

Llibre d'Actes del Cor de Cambra de Castelló (1994-1996).

Memòria d'activitats del Cor de Cambra de Castelló (abril de 1994-gener de 1995).

7.1.12

Prensa Antiga de Vinaròs

Batallador, El: Periódico democrático (11 de setembre de 1887). Año I, nº 4, Vinaròs, Imp. de Juan Botella.

Eco, El: Semanario político, defensor de los intereses de la comarca (20 de maig de 1905). Año III, nº 71, Vinaròs, Imprenta Foguet.

Foguet, M. (21 de gener de 1961). La Colonia de Vinaroz en Barcelona y su fiesta de San Sebastián. *Vinaroz: Semanario de divulgación e información local*. Año V, nº 200, Vinaròs, Imp. Soto, pp. 1-3.

Heraldo de Vinaroz (03 de juny de 1928). Año II, nº 67, Vinaròs, Imp. Daniel Delmas.

Heraldo de Vinaroz (27 de gener de 1929). Año III, nº 101, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (05 de maig de 1929). Año III, nº 115, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (30 de juny de 1929). Año III, nº 123, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (08 de setembre de 1929). Año III, nº 133, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (01 de desembre de 1929). Año III, n° 144, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (15 de desembre de 1929). Año III, n° 146, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (13 d'abril de 1930). Año IV, n° 163, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (11 de maig de 1930). Año IV, n° 167, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (18 de maig de 1930). Año IV, n° 168, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (25 de maig de 1930). Año IV, n° 169, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (06 de juliol de 1930). Año IV, n° 175, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (10 d'agost de 1930). Año IV, n° 173, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (17 d'agost de 1930). Año IV, n° 174, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Heraldo de Vinaroz (19 d'octubre de 1930). Año IV, n° 190, Vinaròs, Editorial Católica "Correo de Tortosa".

Mediterraneo, El: Revista científico-literaria y de intereses materiales (23 de juliol de 1882). Año I, n° 4, Vinaròs, Imp. de Botella.

Patria: Semanario Independiente de Información General (08 d'agost de 1920). Año I, n° 2, Vinaròs, Tip. De Ángel Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (05 de setembre de 1920). Año I, n° 6, Vinaròs, Tip. De Ángel Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (14 de novembre de 1920). Año I, n° 16, Vinaròs, Imp. de Ángel Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (21 de novembre de 1920). Año I, n° 17, Vinaròs, Imp. de Ángel Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (19 de juny de 1921). Año II, n° 48, Vinaròs, Imp. de Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (10 de juliol de 1921). Año II, n° 51, Vinaròs, Imp. de Fernández.

Patria: Semanario Independiente de Información General (16 d'octubre de 1921). Año II, n° 65, Vinaròs, Imp. de Fernández.

Patria Libre (17 de febrer de 1935). Año 14, n° 46, Vinaròs.

Patria Libre (21 d'abril de 1935). Año 14, n° 55, Vinaròs.

Patria Nueva (29 de març de 1925). Año III, n° 117, Vinaròs, Imp. Fernández.

Patria Nueva (28 d'agost de 1927). Año V, n° 245, Vinaròs, Gráficos Fernández.

Patria Nueva (18 de setembre de 1927). Año V, n° 248, Vinaròs, Gráficos Fernández.

San Sebastián: Revista quincenal vinarocense (22 d'agost de 1915). Año II, n° 35, Vinaròs, Imp. Delmas.

San Sebastián: Revista quincenal vinarocense (31 d'octubre de 1915). Año II, n° 40, Vinaròs, Imp. Delmas.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (07 de maig de 1916). Año III, n° 64, Vinaròs, Imp. Delmas.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (12 de gener de 1919). Año VI, n° 204, Vinaròs, Imp. Delmas.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (12 de juny de 1921). Año VIII, n° 24, Vinaròs, Imp. Delmas.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (02 d'octubre de 1921). Año VIII, n° 40, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (04 de desembre de 1921). Año VIII, n° 49, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (11 de desembre de 1921). Año VIII, n° 50, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (09 de juliol de 1922). Año IX, nº 28, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (16 de juliol de 1922). Año IX, nº 29, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 d'agost de 1922). Año IX, nº 32, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (13 d'agost de 1922). Año IX, nº 33, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (20 d'agost de 1922). Año IX, nº 34, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (03 de setembre de 1922). Año IX, nº 36, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (10 de setembre de 1922). Año IX, nº 37, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (17 de setembre de 1922). Año IX, nº 38, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (24 de setembre de 1922). Año IX, nº 39, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (29 d'octubre de 1922). Año IX, nº 44, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (12 de novembre de 1922). Año IX, nº 46, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (26 de novembre de 1922). Año IX, nº 48, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (03 de desembre de 1922). Año IX, nº 49, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (24 de desembre de 1922). Año IX, nº 52, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (11 de febrer de 1923). Año X, nº 6, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (01 d'abril de 1923). Año X, nº 13, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 de maig de 1923). Año X, nº 18, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (13 de maig de 1923). Año X, nº 19, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (01 de juliol de 1923). Año X, nº 26, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (18 de novembre de 1923). Año X, nº 46, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (17 de febrer de 1924). Año XI, nº 7, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (09 de març de 1924). Año XI, nº 10, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 d'abril de 1924). Año XI, nº 14, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (13 d'abril de 1924). Año XI, nº 15, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (20 d'abril de 1924). Año XI, nº 16, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (27 d'abril de 1924). Año XI, nº 17, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (08 de juny de 1924). Año XI, nº 23, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (29 de juny de 1924). Año XI, nº 26, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (13 de julio de 1924). Año XI, nº 28, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (12 d'octubre de 1924). Año XI, nº 41, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (26 d'octubre de 1924). Año XI, nº 43, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (16 de novembre de 1924). Año XI, nº 46, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (30 de novembre de 1924). Año XI, nº 48, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (14 de desembre de 1924). Año XI, nº 50, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (21 de desembre de 1924). Año XI, nº 51, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (28 de desembre de 1924). Año XI, nº 52, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (29 de març de 1925). Año XII, nº 13, Vinaròs, Imp. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (20 de març de 1927). Año XIV, nº 12, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (11 de setembre de 1927). Año XIV, nº 37, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (20 de novembre de 1927). Año XIV, nº 47, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (27 de novembre de 1927). Año XIV, nº 48, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (18 de desembre de 1927). Año XIV, nº 51, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (08 d'abril de 1928). Año XV, nº 15, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (15 d'abril de 1928). Año XV, nº 16, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 de maig de 1928). Año XV, nº 19, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (27 de maig de 1928). Año XV, nº 22, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (05 d'agost de 1928). Año XV, nº 32, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (07 d'octubre de 1928). Año XV, nº 41, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (11 de novembre de 1928). Año XV, nº 46, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (18 de novembre de 1928). Año XV, nº 47, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (25 de novembre de 1928). Año XV, nº 48, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (15 de desembre de 1929). Año XVI, nº 50, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (25 de maig de 1930). Año XVII, nº 21, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 de juliol de 1930). Año XVII, nº 27, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (13 de juliol de 1930). Año XVII, nº 28, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (10 d'agost de 1930). Año XVII, nº 32, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (18 de gener de 1931). Año XVIII, nº 3, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (22 de març de 1931). Año XVIII, nº 12, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (27 de setembre de 1931). Año XVIII, nº 39, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (02 d'octubre de 1932). Año XIX, nº 40, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (09 d'octubre de 1932). Año XIX, nº 41, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (27 de novembre de 1932). Año XIX, nº 48, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (04 de juny de 1933). Año XX, n° 23, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 d'agost de 1933). Año XX, n° 32, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (24 de setembre de 1933). Año XX, n° 39, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (01 d'octubre de 1933). Año XX, n° 40, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (19 de novembre de 1933). Año XX, n° 47, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (14 d'octubre de 1934). Año XXI, n° 41, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (08 de setembre de 1935). Año XXII, n° 36, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (15 de setembre de 1935). Año XXII, n° 37, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (29 de setembre de 1935). Año XXII, n° 39, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (06 d'octubre de 1935). Año XXII, n° 40, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (01 de desembre de 1935). Año XXII, n° 48, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista semanal vinarocense (26 de gener de 1936). Año XXIII, n° 4, Vinaròs, Imp. Vda. de José Soto.

San Sebastián: Revista vinarocense ilustrada (abril de 1908). Año I, n° 4, Vinaròs, Imprenta Querol.

San Sebastián: Revista vinarocense ilustrada (julio de 1908). Año I, n° 1, Vinaròs, Imprenta Querol.

San Sebastián: Revista vinarocense ilustrada (desembre de 1908). Año I, n° 9, Vinaròs, Imprenta Querol.

Vinaròs: Setmanari d'informació local (06 de juny de 1981). Año XXIV, n° 1196, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Vinaròs: Setmanari d'informació local (13 de juny de 1981). Año XXIV, n° 1197, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Vinaròs: Setmanari d'informació local (20 de juny de 1981). Año XXIV, n° 1198, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Vinaròs: Setmanari d'informació local (27 de juny de 1981). Año XXIV, n° 1199, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Vinaròs: Setmanari d'informació local (04 de juliol de 1981). Año XXIV, n° 1200, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (23 de gener de 1960). Año IV, n° 148, Vinaròs, Imp. Soto.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (21 de gener de 1961). Año V, n° 200, Vinaròs, Imp. Soto.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (17 de juliol de 1965). Año IX, n° 435, Vinaròs, Imp. Soto.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (13 de juliol de 1968). Año XII, n° 62, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (14 de juny de 1969). Año XIII, n° 110, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (31 de gener de 1970). Año XIV, n° 143, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (27 de juny de 1970). Año XIV, n° 164, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (19 de febrer de 1972). Año XV, n° 778, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (22 de maig de 1976). Año XVIII, n° 1000, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (13 d'agost de 1977). Año XIX, n° 1064, Vinaròs, Imp. Mialfo.

Vinaroz: Semanario de divulgación e información local (25 de març de 1978). Año XXI, n° 1095, Vinaròs, Imp. Mialfo.

7.2

Referències bibliogràfiques

7.2.1

Bibliografia

Adam Ferrero, B. (2003). *1000 Músicos Valencianos*. València, Sounds of Glory.

Aguilar Ródenas, C. (1997). *Educació i Societat a Castelló al llarg de la II República*. Castelló, Diputació de Castelló.

Alanyà i Roig, J. (2002). La música al Seminari de Tortosa. *Anuario Musical*. Institución Milà i Fontanals, CSIC, n° 57, pp. 175-198.

Albiol Vidal, S. (2006). *La Banda "La Alianza" y la música en Vinaròs. Los primeros años de la Banda (1907-1929), en la época de la Restauración*. Vinaròs, Associació Cultural "Amics de Vinaròs", D.L.

Alonso González, C. i Casares Rodicio, E. (1995). *La música española en el siglo XIX*. Oviedo, Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

Ansorena, J. L. (1991). Compositores promotores del coralismo en el País Vasco. *Internacional Choral Bulletin*. Vol. XI, n° 19, pp. 4-8.

Arrones Peón, L. (1978). *Historia coral de Asturias*. Oviedo, Biblioteca Popular Asturiana.

Artís i Benach, P. (1980). *El cant coral a Catalunya (1891-1979)*. Barcelona, Barcino.

Artís i Benach, P. (1983). *Lluís Millet vist per Lluís Millet*. Barcelona, Pòrtic.

Artís i Benach, P. i Millet i Loras, L. (1991). *Orfeó Català. Llibre del centenari*. Barcelona, Barcino.

Artís i Benach, P. (1999a). La naixença de l'Orfeó Català. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 59.

Artís i Benach, P. (1999b). La nova societat i els nous plantejaments corals. L'Orfeó català, orfeons i orfeonisme. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Asensi i Silvestre, E. (2011). Música i associacionisme. El cas de les bandes valencianes. *Canemàs: Revista de pensament associatiu*. Barcelona, Ens de Comunicació Associativa, n° 1 (estiu-tardor 2011), pp. 20-33.

Astruells Moreno, S. (2003). La Banda Municipal de Valencia y su aportación a la historia de la música valenciana [tesi doctoral]. Universitat de València, Departament de Filosofia. València.

Aviñoa Pérez, X. (1998). La investigación sobre canto coral en la actualidad. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Aviñoa Pérez, X. (1999). J. A. Clavé és mort. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 58.

Aviñoa Pérez, X. (2000a). El moviment coral. *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona, Edicions 62, volum IV, pp. 157-188.

Aviñoa Pérez, X. (2000b). La música religiosa. *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona, Edicions 62, volum IV, pp. 189-204.

Aviñoa Pérez, X. (2000c). *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona, Edicions 62.

Aviñoa Pérez, X. (2009). El cant coral als segles XIX i XX. *Catalan Historical Review*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, n° 2, pp. 203-212.

Badenes Masó, G. (1992). *Historia de la música de la Comunidad Valenciana*. Alicante: Prensa Alicantina; Valencia: Prensa Valenciana, D.L.

Bagüés i Erriondo, J. (1987). El coralismo en España en el s. XIX. Actas del Congreso Internacional *España en la música de*

Occidente (Salamanca, 1985). Madrid, Ministerio de Cultura, vol. II, pp. 173-198.

Bagüés i Erriondo, J. (1993). La música coral entre los vascos. *Cuenta y razón del pensamiento actual*. n° 84 (exemplar dedicat a: 50° aniversario reinstauración de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País), pp. 68-74.

Balbás y Cruz, J. A. (1892). *El Libro de la Provincia de Castellón*. Castelló, Imp. de José Armengot.

Beltrán Cortés, V. (1978). La coral polifónica "Francisco Tárrega" cumple 10 años de vida. *Exágono*. Vila-real, Congregació dels Lluïsos, n° 339, p. 5.

Beltrán Moner, R. (2010): El món de la música coral. *Història de Vila-real*. Vila-real, Ajuntament de Vila-real, pp. 362-367.

Borrás Jarque, J. M. (1979). *Història de Vinaròs*. Vinaròs, Associació Amics de Vinaròs, D.L.

Brey, G. (1994). Sur les orphéons en Espagne en général et a Valladolid en particulier. Commentaires à propos du livre de Joaquina Labajo Valdés. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 38-46.

Buisson, F. (1911). *Nouveau Dictionnaire de Pédagogie et d'Instruction Primaire*. Institut National de Recherche Pédagogique (INRP). Recuperat el 22 d'agost de 2014 de <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson>

Caballé i Clos, T. (1949). *José Anselmo Clavé y su tiempo*. Barcelona, Freixinet.

Calpe, J. R. (2014). 60 anys en la vida i en la cultura. *Burriana*. Borriana, Agrupació Borriana de Cultura (ABC), Octubre 2014, núm. 220, p. 7.

Canadell i Rusiñol, R. (2012). Josep Anselm Clavé i l'escriptura: obra poètica i periodisme cultural [tesi doctoral]. Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana. Barcelona.

Canemàs: Revista de pensament associatiu (2011). Barcelona, Ens de comunicació associativa, n° 1 (estiu-tardor 2011).

- Cantem* (2005a). València, FECOCOVA, gener 2005, n° 11.
- Cantem* (2005b). València, FECOCOVA, juliol 2005, n° 12.
- Cantem* (2006a). València, FECOCOVA, gener 2006, n° 13.
- Cantem* (2006b). València, FECOCOVA, juny 2006, n° 14.
15. *Cantem* (2006c). València, FECOCOVA, desembre 2006, n°
- Cantem* (2007a). València, FECOCOVA, juliol 2007, n° 16.
17. *Cantem* (2007b). València, FECOCOVA, desembre 2007, n°
- Cantem* (2008). València, FECOCOVA, juliol 2008, n° 18.
- Cantem* (2009). València, FECOCOVA, gener 2009, n° 19.
- Cantem* (2010). València, FECOCOVA, febrer 2010, n° 20.
- Cantem* (2011a). València, FECOCOVA, febrer 2011, n° 21.
- Cantem* (2011b). València, FECOCOVA, tardor 2011, n° 22.
- Cantem* (2012a). València, FECOCOVA, estiu 2012, n° 23.
- Cantem* (2012b). València, FECOCOVA, tardor 2012, n° 24.
- Cantem* (2013a). València, FECOCOVA, estiu 2013, n° 25.
- Cantem* (2013b). València, FECOCOVA, tardor 2013, n° 26.
- Cantem* (2014a). València, FECOCOVA, juny 2014, n° 27.
28. *Cantem* (2014b). València, FECOCOVA, novembre 2014, n°
- Cantem* (2015a). València, FECOCOVA, gener 2015, n° 29.
- Cantem* (2015b). València, FECOCOVA, maig 2015, n° 30.
- Capmany i Farrés, A. (1954). Un siglo de música coral en Cataluña. *San Jorge*. Barcelona, n°13.

Carbonell i Guberna, J. (1991). Las sociedades corales en Cataluña: visión historiográfica y estado de la cuestión. *Revista de musicología*. Vol. 14, n° 1-2, pp. 113-124.

Carbonell i Guberna, J. (1994). Los Coros de Clavé. Un ejemplo de música en sociedad. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 68-78.

Carbonell i Guberna, J. (1998a). Els cors de Clavé i Els segadors, entre 1892 i 1936: Contribució a l'estudi de la consciència d'himne nacional de Catalunya. *Miscel·lània Oriol Martorell*. Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 171-188.

Carbonell i Guberna, J. (1998b). *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Carbonell i Guberna, J. (1999a). Clavé, Josep Anselm. Dins: Casares Rodicio, E. *Diccionario de la música Española e Hispanoamericana*. Sociedad General de Autores y Editores (SGAE), Tomo 3, pp. 739-745.

Carbonell i Guberna, J. (1999b). El naixement del cant coral a Catalunya. Els Cors Clavé 1850-1936. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Carbonell i Guberna, J. (1999c). Els grans festivals. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 36.

Carbonell i Guberna, J. (1999d). La Fraternidad. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 28.

Carbonell i Guberna, J. (2000a). El cant coral. Dins: Aviñoa, X. *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona, Edicions 62, volum III, pp. 147-186.

Carbonell i Guberna, J. (2000b). *Josep Anselm Clavé i el naixement del cant coral a Catalunya (1850-1874)*. Cabrera de Mar, Galerada.

Carbonell i Guberna, J. (2003). Aportaciones al estudio de la sociabilidad coral en la España contemporánea. *Hispania: Revista española de historia*. CSIC, Vol. 63, n° 214, pp. 485-504.

Carbonell i Guberna, J. (2006). Cançons revolucionàries a la Barcelona del segle XIX. El cas Clavé i *La Campana*. *Actas del I*

Congreso de la SibE. Recuperat el 26 de juny de 2014 de http://www.sibetrans.com/actas/actas_1/05_Carbonell.pdf

Carbonell i Guberna, J. (2007). *La Societat Coral Euterpe fundada per Clavé*. El Prat de Llobregat, Rùbrica.

Carbonell i Guberna, J. (2011). Formes de sociabilitat i renovació musical a través del cant coral a Catalunya. *Canemàs: Revista de pensament associatiu*. Barcelona, Ens de Comunicació Associativa, n° 1 (estiu-tardor 2011), pp. 70-83.

Carceller Ferrer, B. (2003). La pasión por el canto. *Crònica de Vila-real*. Vila-real, Ajuntament de Vila-real, Març 2003, p. 17.

Casares Rodicio, E. (1999). *Diccionario de la música Española e Hispanoamericana*. Sociedad General de Autores y Editores.

Casares Rodicio, E. (2006). *Diccionario de la música Valenciana*. Madrid, Iberautor Promociones Culturales, S.R.L.

Casassas Ymbert, J. (1999). El socialisme utòpic. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p.20.

Charton, É. (1848). *Le magasin pittoresque*. Paris, Aux Bureaux d'Abonnement et de Vente.

Clavé i Camps, J. A. (1861). *Flores de Estío*. Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez.

Clavé i Camps, J. A. (1863). Las sociedades corales en España (1867-1869). *El Metrónomo*. Barcelona, Imp. Narciso Ramírez, n° 2-12.

Clemente Cabedo, J (1995). Vila-real, tierra de músicos. *Poble*. n° 2, novembre, pp. 8-9.

Clemente Cabedo, J (2010). X Premis Poble: Agrupació Coral Els XIII. *Poble*. n° 160, març, pp. 14-15.

Climent Barber, J. (1978). *Historia de la Música Contemporánea Valenciana. Del Cenía al Segura*. València, Artes Gráficas Soler, S.A.

Comellas i Colldeforns, J. i Federació de Cors de Clavé (2001). *Memòria Any Clavé*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

Comellas i Colldeforns, J. (2012). El món coral: 25.000 veus. *Barcelona Metròpolis Mediterrània (BMM)*, n° 33 (novembre 1996-gener 1997), pp. 33-45.

Company, J. (1999). El cant coral a les Illes Balears. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Constante Lluch, J. L. (2001). *L'ànima d'un cor: 50 anys de la Coral Polifònica Benicarlanda (1951-2001)*. Benicarló, Edicions Alambor.

Coral Vicent Ripollés (2003). *Veinticinco años de la Coral Vicent Ripollés, 1978-2003*. Castelló de La Plana, Ajuntament de Castelló de La Plana.

Costa Vázquez-Mariño, L. (1998). El coralismo en Galicia: 1870-1930. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Crònica de l'Alcora (2014). Alcora, octubre-novembre 2014.

DD. AA. (1965). *Els XIII. Bodas de oro. 1915-1965*. Villarreal. Vila-real.

DD. AA. (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. 20 vols. London, Stanley Sadie.

DD. AA. (1989). *Ateneo de Castellón. Anuario 1988-89*. Castelló, Ateneo de Castellón, n° 2.

DD. AA. (1990). *Agrupació coral "Els XIII". Bodes de diamant. 1915-1990*. Vila-real. Vila-real, Gráficas Timsa.

DD. AA. (1994a). *La Música en la Catedral de Segorbe (siglo XVIII)*. Castelló, Fundación Dávalos-Fletcher.

DD. AA. (1994b). Sociétés musicales et chantantes en Espagne (XIXe – XXe siècles). *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20.

DD. AA. (1999). *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona.

DD. AA. (2005). *Música i músics a Castelló*. Castelló, Associació Cultural Colla Rebombori.

De La Cruz García, I. (1990). Algunos aspectos de las sociedades musicales en el País Valenciano. Dins: Pujadas, J. I. Cucó, J. *Identidades colectivas: etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*. Valencia, Generalitat Valenciana, pp. 209-218.

De Las Cuevas Hevia, C. (2003). *Orfeón Donostiarra. Armonía sin fronteras*. Donostia, Orfeón Donostiarra.

Delsard, V. (1998). El origen y los primeros pasos del Orfeón murciano Fernández Caballero. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya (s. XIX-XX)*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Duarte Montserrat, Á. (1994). Republicanismo y canto coral en el Reus de finales de siglo XIX. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 94-109.

Encabo Fernández, E. (2012). Actividad orfeonística en Murcia (1867-1933): de la Sociedad Filarmónica al Orfeón Murciano Fernández Caballero. Dins: *Nassarre*, 28, pp. 143-172.

Escrig Fortanete, J. (2000). *Monogràfica de Llucena (L'Alcalatén)*. Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I.

Fargas i Soler, A. (1878). *Utilidad de la música a todas las clases de la sociedad*. Barcelona, Imp. Narciso Ramírez.

Fenollosa, M. (1995). *El teatre de "Els XIII"*. Vila-real, Ajuntament de Vila-real.

Fernández Herranz, N. S. (2013). Las agrupaciones corales y su contribución al bienestar de las personas: percepción de las aportaciones del canto coral a través de una muestra de cantores [tesi doctoral]. Universidad Carlos III de Madrid, Departament d'Humanitats. Madrid.

Ferrándiz, F. (21 de setembre de 2000). Una nueva formación coral recupera la música tradicional de Nules. *Levante-EMV*. Castelló de la Plana, Editorial Prensa Valenciana S.A.

Ferrer i Miquel, R. (2011). El cant coral infantil i juvenil educa en valors, hàbits i competències [tesi doctoral]. Universitat de Girona, Departament de Didàctiques Específiques. Girona.

Figuerola, J. (1999). Barcelona i Catalunya. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, pp. 16-17.

Font i Ten, J. V. (2006). *Àlbum de família: cinquanta anys de la schola cantorum de la Vall d'Uixó*. Castelló, Diputació de Castelló.

Font i Ten, J. V. (2010). Amparo Roig Carsí. *Schola Cantorum*. La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, n° 17, p. 30.

Fontana, J. (1999). La revolució "centralista" del 1843. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p.10.

Fontestad Piles, A. (2005). El Conservatorio de Música de Valencia. Antecedentes, fundación y primera etapa (1879-1910) [tesi doctoral]. Universitat de València, Departament d'Història de l'Art. València.

Fubini, E. (1976). *La estética musical desde la Antigüedad hasta el siglo XX*. Madrid, Alianza Editorial, S. A.

Gabriel, P. (1999). La tradició republicana. *Clavé al cor: L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 25.

Galbis López, V. (1992). La música instrumental y vocal de la primera mitad del siglo XIX. Dins: Badenes Masó et al. *Historia de la música de la Comunidad Valenciana*. Alacant: Prensa Alicantina; València: Prensa Valenciana, D.L., pp. 241-260.

Galbis López, V. (1995). *Un viatge pel món de les corals*. València, Generalitat Valenciana.

Galbis López, V. (1999a). El cant coral al País Valencià. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Galbis López, V. (1999b). Pérez Gascón, Pascual. Dins: Casares Rodicio, E. *Diccionario de la música Española e Hispanoamericana*. Sociedad General de Autores y Editores (SGAE), Tomo 8, pp. 647-649.

Galbis López, V. (2000). El cant coral al País Valencià. Dins: Aviñoa, X. *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona, Edicions 62, volum V, pp. 109-118.

Galbis López, V. (2001). La actividad musical de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia en la primera mitad del siglo XIX. *Anales 1999-2000*. València, Real Sociedad Económica Amigos del País, pp. 912-921.

Galbis López, V. (2006a). Coros. Dins: Casares Rodicio, E. *Diccionario de la música Valenciana*. Madrid, Iberautor Promociones Culturales S.R.L., Tomo I, pp. 253-261.

Galbis López, V. (2006b). Herrero Llidó, Juan Ramón. Dins: Casares Rodicio, E. *Diccionario de la música Valenciana*. Madrid, Iberautor Promociones Culturales S.R.L., Tomo I, p. 483.

Galiano, A. (1998). Las agrupaciones corales y la danza: La música coral. *Un siglo de música en la Comunidad Valenciana*. Unidad Editorial S.A. Editora de medios de Valencia, Alicante y Castellón, El Mundo, pp. 143-147.

García Venero, M. (1951). *Luis Millet, cantaire de Catalunya!*. Barcelona, Destino.

Gargallo i Domínguez, J. (2007). Josep Anselm Clavé, músic, poeta i sociòleg. *Cantem*. València, FECOCOVA, nº 17, pp. 16-19.

Gascó Sidro, A. J. (1994). *Festa: Historia de las fiestas de Castelló*. Castelló, Ed. Prensa Valenciana, D. L.

Gascó Sidro, A. J. (1996). *Pintores de Castellón. Del Neoclasicismo al Arte Contemporáneo*. Castelló, Levante de Castellón.

Gascó Sidro, A. J. (2000). *La Banda Municipal de Castelló*. Castelló, Ajuntament de Castelló.

Gascó Sidro, A. J. (2014). *Crónica de Castellón*. Castelló, Ajuntament de Castelló.

Gómez Amat, C. (1984a). Lírica y canción. Música coral. *Historia de la música española, V. Siglo XIX*. Madrid, Alianza, pp. 93-103.

Gómez Amat, C. (1984b). "Las asociaciones. La Academia. Publicaciones musicales. *Historia de la música española, V. Siglo XIX*. Madrid, Alianza, pp. 223-231.

González, A. (2009). La música de la Grecia antigua. Dins: Morales, C. A. i Muñoz, C. E. *La antigua Grecia. Sabios y saberes*. Medellín, Editorial Universidad de Antioquía, pp. 339-346.

González García, A. (2012). La "paideia" y la construcción de la República platónica. *Revista História Autónoma*. Madrid, Universidad Autónoma de Madrid Ediciones, nº 1, pp. 21-36.

Gregorio Godeo, E. de i Ramón Torrijos, M. del M. (2014). *Multidisciplinary Views on Popular Culture : Proceedings of the 5th International SELICUP Conference*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

Guansé i Salesas, D. (1966). *Josep Anselm Clavé: apòstol, agitador i artista*. Barcelona, Bruguera, S.A.

Guereña, J. L. (1994). Les orphéons socialistes et leur répertoire au début du XXe siècle. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 112-127.

Hernández Rodríguez, Z. (2014). El movimiento coral como manifestación de la cultura popular en Santander (1865-1936). Dins: Gregorio Godeo, E. de i Ramón Torrijos, M. del M.: *Multidisciplinary Views on Popular Culture : Proceedings of the 5th International SELICUP Conference*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, pp. 150-163.

Herrera i Llop, L. M. (1998). El origen del canto en Lleida en la segunda mitad del siglo XIX. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Ibarretxe Txakartegi, G. (1999a). Movimiento coral i nacionalismo vasco. Eusnews & Media. N°. 47. Recuperat el 27 de maig de 2015 de <http://www.euskonews.com/0047zkb/frgaia.htm>

Ibarretxe Txakartegi, G. (1999b). Orfeons, regionalisme, foralisme i nacionalisme. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Ibarretxe Txakartegi, G. (2003). Implicaciones educativas y culturales en el coralismo infantil vasco-navarro. Euskonews & Media. N° 196. Recuperat el 27 de maig de 2015 de <http://www.euskonews.com/0196zkb/frgaia.htm>

Ibarretxe Txakartegi, G. (2007). Modelos de educación coral infantil: entre lo formal y lo no formal. *Revista Educación y Educadores*. Colombia, Universidad de La Sabana, Vol.10, n° 2, pp. 35-50.

Jaraba Sánchez, M. A. (1989). *Teoría y práctica del canto coral*. Madrid, Ed. Istmo y Ed. Alpuerto, S. A.

Jomard, M. (1842). *Discours sur la Vie et les Travaux de G. -L. -B. Wilhem*. Paris, L. Hachette, Libraire de l'Université.

L'Aurora de Clavé (2007). Barcelona, Federació de Cors de Clavé, hivern 2007, n° 55.

La Revista de Castellón y provincia. (2005). Castelló, Grupo Radio Castellón, Abril 2005, n° 6.

La Voz de Navajas (2008). Navaixes, Exc. Ajuntament de Navaixes, II Any, juliol 2008, n° 10, p. 13.

Labajo Valdés, J. (1987). *Aproximación al fenómeno orfeonístico en España (Valladolid, 1890-1923)*. Valladolid, Diputación Provincial de Valladolid.

Lafage, J. -A. De (1843). Bocquillon-Wilhem (Louis-Guillaume). Dins: Michaud, M. *Biographie universelle ancienne et moderne*. Paris, A. Thoissier Desplaces, Éditeur, pp. 501-503.

Le Bigot, C. (1998). El movimiento coral en Asturias: etapas de recuperación (1923-1936). Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya (s. XIX-XX)*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Le Bigot, C., Guereña, J. L., Uría, J. (2001). *Asturias, historia y memoria coral (1840-1936)*. Oviedo, Federación Coral Asturiana.

Lécuyer, M. C. (1994). Musique et sociabilité bourgeoise en Espagne au milieu du XIXe siècle. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 48-56.

Lleonard, J. (1937). *Josep Anselm Clavé*. Barcelona, Barcino.

Llistar Escrig, A. (1887). *Historia de la Provincia de Castellón*. València, Imp. de Francisco Vives y Comp.^a.

Lloret, A. (21 de setembre de 2000). El Cor Popular Vila de Nules presenta su disco compacto. *EL Periódico Mediterráneo*. Castelló de la Plana, Grupo Zeta.

López-Chávarri Andújar, E. (1985). *Breviario de Historia de la Música Valenciana*. València, Piles.

López-Chávarri Andújar, E. (1992). *Compositores Valencianos del siglo XX*. València, Generalitat Valenciana-Música 92.

Luengo Sojo, A. (1999). El cant coral a Catalunya entre 1939-1975. El paper de la F.E.T. y de las J.O.N.S. *1er Congrès Català de Cant Coral*. Barcelona.

Marfany, J. L. (1987). "Al damunt dels nostres cants...": nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle. *Recerques*. València, Universitat de València, n° 19 (exemplar dedicat a: Homenatge a Pierre Vidal, Vol. I), pp. 85-113.

Martí, M. (1992). Resistència, crisi i reconstrucció dels republicanismes valencians durant els primers anys de la Restauració (1875-1891). *Recerques*. València, Universitat de València, n° 25, pp. 73-101.

Martín Artiguez, R. (2005). *La Sociedad Musical de Segorbe 1905-2005. Cien años de Cultura Popular. Notas sobre la Historia de la Música en Segorbe*. Sogorb, Ajuntament de Sogorb.

Martínez de Sas, M. T. i Pagès i Blanch, P. (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Martorell i Codina, O. (25 d'octubre de 1969). De Clavé a Millet. *Destino*. Barcelona, n^o1673.

Mestres i Oñós, A. (1876). *Josep Anselm Clavé, sa vida i ses obres*. Barcelona, Est. Tip. Espasa Germans i Salvat.

Michaud, M. (1843). *Biographie universelle ancienne et moderne*. Paris, A. Thoissier Desplaces, Éditeur.

Monferrer, À. (2004). *La Magdalena. Del mito a la actualidad*. València, Editors Carena.

Mora, M. (23 de setembre de 2000). El Cor Popular de Nules actuó por primera vez en Castellón. *Castellón al Día*. Castelló de la Plana, El Mundo.

Morales, C. A. i Muñoz, C. E. (2009). *La antigua Grecia. Sabios y saberes*. Medellín, Editorial Universidad de Antioquía.

Morales Muñoz, M. (1994). Sociedades musicales y cantantes en Andalucía (1843-1913). *Bulletin d'histoire contemporaine de*

l'Espagne. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 57-66.

Morales Muñoz, M. (1998). Sociedades corales y orfeones en Málaga, 1853-1936). Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Mundina Milallave, B. (1873). *Historia, Geografía y Estadística de la provincia de Castellón*. Castelló, Imp. de Rovira Hermanos.

Nagore Ferrer, M. (1991). Orígenes del movimiento coral en Bilbao en el siglo XIX". *Revista de musicología*. Sociedad Española de Musicología (SEDEM), vol. 14, n° 1-2, pp. 125-134.

Nagore Ferrer, M. (1995). La música coral en España en el s. XIX. *La música en España en el s. XIX*. Oviedo, Universidad de Oviedo, pp. 425-462.

Nagore Ferrer, M. (1998a). Aportaciones al estudio del movimiento coral en España. *Miscel·lània Oriol Martorell*. Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 345-358.

Nagore Ferrer, M. (1998b). El origen de las sociedades corales en el País Vasco. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions corals a Espanya: s. XIX-XX*. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau, pp. 143-155.

Nagore Ferrer, M. (1999a). Coros. Dins: Casares Rodicio, E. *Diccionario de la música Española e Hispanoamericana*. Sociedad General de Autores y Editores (SGAE), Tomo 4, pp. 22-35.

Nagore Ferrer, M. (1999b). L'impacte de la presència dels Cors de Clavé a Espanya. *1er Congrés Català de Cant Coral*. Barcelona.

Nagore Ferrer, M. (2001a). *La revolución coral. Estudio sobre la sociedad Coral de Bilbao y el movimiento coral europeo (1800-1936)*. Madrid, ICCMU.

Nagore Ferrer, M. (2001b). Un aspecto del asociacionismo musical en España: las sociedades corales. *Cuadernos de música iberoamericana*. Madrid, ICCMU, Vol.8-9, pp. 211-225.

Narváez Ferri, M. (2005). *L'Orfeo Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)* [tesi doctoral]. Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània. Barcelona.

Navajas: Boletín Cultural-Informativo (setembre de 1993). Navaixes, Ajuntament de Navaixes, 2a epoca, Año XXXII, nº 34.

Noules: Butlletí d'Informació Municipal (2013). Nules, Ajuntament de Nules, març-juliol 2013, Any XLIV, nº 323.

Pelay Orozco, M. (1980). *Música sembrada. Orfeón donostiarra: su historia (1897-1978)*. San Sebastián, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones.

Peris, J. (2005). Grans esdeveniments musicals. *Música i músics a Castelló*. Castelló, Associació Cultural Colla Rebombori.

Poblet i Guarro, J. M. (1973). *Josep Anselm Clavé i la seva època. (1824-1874)*. Barcelona, Dopesa.

Ralle, M. (1994). L'orphéonisme socialiste dans la zone de Bilbao. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, nº 20, pp. 128-140.

Ranch Sales, A. (1989). La Música en la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia. *Anales 1987-88*. Valencia, Real Sociedad Económica Amigos del País, p. 61-80.

Renart i Garcia, J. (1992). *L'Orfeo Català que he viscut*. Sabadell, AUSA.

Reuelta González, M. (1984). *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea*. Madrid, Universidad Pontificia Comillas- Sal Terrae.

Ripollés Mansilla, A. F. (2004). *Vicent García Julbe. Estudi i catalogació de la seua obra*. Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs.

Ripollés Pérez, V. (1935). *Músicos castellonenses*. Castelló de La Plana, Sociedad Castellonense de Cultura.

Rodoreda i Santigós, J. (1897). *Clavé y su obra*. Barcelona, Josep Cunill.

Rodríguez Adrados, F. (1980). Música y literatura en la Grecia antigua. *1616: Anuario de la Sociedad Española de Literatura*

General y Comparada. Sociedad Española de Literatura General y Comparada (SELGYC), Vol. III, pp. 130-137.

Roig Rosich, J. M. (1993). *Història de l'Orfeó Català: moments cabdals del seu passat*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ruipérez, C. (2002). L'Orfeó Universitari Jaume I celebra el seu Xé aniversari amb un Cd-rom. *VOXuji*. Castelló, Universitat Jaume I de Castelló, n° 31, p. 14.

Ruíz de Lihory, D. J. (Barón de Alcahalí) (1903). *La música en Valencia: Diccionario biográfico y crítico*. València, Est. Tip. Doménech.

Ruíz Monrabal, V. (1993). *Historia de las Sociedades Musicales de la Comunidad Valenciana: les Bandes de Música i la seua Federació*. València, Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana.

Ruíz Rodrigo, C. (1994). Los círculos obreros católicos del padre Antonio Vicent. *La Historia de la Educación en España y América: La educación en la España Contemporánea (1789-1975)*. Madrid, Fundación Santa María-Ediciones S.M., pp. 613-617.

Sánchez Giraldo, S. (2009). Aristóteles y la tragedia. Morales, C. A. i Muñoz, C. E. *La antigua Grecia. Sabios y saberes*. Medellín, Editorial Universidad de Antioquía, pp. 347-362.

Sancho García, M. (2007). Orfeonismo y canto coral en Valencia (1850-1910). *Revista de Musicología*. Madrid, Sociedad Española de Musicología, XXX, 1.

Sanmillán Arquimbau, J. de (1989). Hitos sobresalientes de la cultura castellonense contemporánea i su transcendencia en otros ámbitos territoriales. *Ateneo de Castellón. Anuario 1988-89*. Castelló, Ateneo de Castellón, n° 2, pp. 51-77.

Schola Cantorum (1999). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, octubre 1999, n° 2.

Schola Cantorum (2000a). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2000, n° 3.

Schola Cantorum (2000b). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, desembre 2000, n° 4.

Schola Cantorum (2001a). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2001, n° 5.

Schola Cantorum (2001b). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, desembre 2001, n° 6.

Schola Cantorum (2002). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2002, n° 7.

Schola Cantorum (2003). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2003, n° 9.

Schola Cantorum (2004). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2004, n° 10.

Schola Cantorum (2005). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2005, n° 12.

Schola Cantorum (2006). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2006, n° 13.

Schola Cantorum (2008). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2008, n° 15.

Schola Cantorum (2009). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, abril 2009, n° 16.

Schola Cantorum (2010). La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, n° 17.

Seguí Pérez, S. (2000). *Matilde Salvador. Catálogos de Compositores*. Madrid, Fundación Autor.

Small, C. (1989). *Música, Sociedad, Educación*. Madrid, Alianza Música.

Solans i Roda, C. (2006). El naixement de les corals. *L'espai: Revista de recerca i divulgació*. Molins de Rei, Espai de Recerca, n° 9 El cant coral, pp. 6-16.

Solé i Soldevila, J. M. (2011). Els cors de la Barceloneta. *Canemàs: Revista de pensament associatiu*. Barcelona, Ens de Comunicació Associativa, n° 1 (estiu-tardor 2011), pp. 58-69.

Soriano Fuertes, M. (1865). *Memoria sobre las sociedades corales en España*. Barcelona, Imp. Narciso Ramírez.

Subirá, J. (1924). *El músico-poeta Clavé*. Madrid, Imp. Alrededor del mundo.

Tomás Vert, I. (1992). El movimiento coral valenciano. Dins: Badenes Masó et al. *Historia de la música de la Comunidad Valenciana*. Alacant: Prensa Alicantina; València: Prensa Valenciana, D.L., pp. 451-460.

Torlà Blasco, C. (2000). Lluçena musical. Dins: Escrig Fortanete, J. Monogràfica de Lluçena (L'Alcalatén). Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, pp. 555-568.

Torres Miralles, J. (1985). *Mossen Trinitari Mariner i Gimeno. Un apòstol de Maria (1863-1933)*. Nules, Editor Javier Torres Miralles.

Torres Miralles, J. (1994). *Nules, su parroquia arciprestal*. Nules, Ajuntament i Caixa Rural de Nules.

Torres Mulas, J. (1982). El origen de los orfeones y sociedades corales en España. *Cuadernos de Música*. Madrid, año I, n° 2, oct., pp. 79-91.

Tort i Daniel, J. E. (1894). *L'Ensenyança musical i les Societats Corals*. Barcelona, Imp. de Henrich i Cia.

Tossal Gros (2012). Les Coves de Vinromà, Associació Cultural Tossal Gros, maig-juny 2012, n° 143.

Traver García, B. (1918). *Los músicos de la provincia de Castellón*. Vila-real, Imp. de J. Barberá.

Trenc Ballester, É. (1994). La Renaixença et l'implantation du chant choral à Lérida. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Maison des Pays Ibériques, n° 20, pp. 79-93.

Trilles, E. (2005). La Coral Sant Jaume compleix 25 anys. *Poble*. Vila-real, Novembre n° 112, p. 31.

Trilles i Font, J. J. (2014). Coros y Danzas a Castelló. *Gaiata* 8. Castelló, Associació Cultural Gaiata 8 "Portal de l'Om", pp. 93-105.

Uría González, J. (1998). El proceso de formación de las sociedades corales en Asturias. De los inicios de siglo a los años treinta. Dins: Carbonell i Guberna, J. *Els orígens de les associacions*

corals a Espanya: s. XIX-XX. II simposi sobre associacions musicals a Espanya. Barcelona, Oikos-Tau.

Valero, C. A. (2005). La Coral Borriana. *Buris-ana*. Borriana, Agrupació Borriana de Cultura (ABC), Setembre 2005, núm. 196, pp. 22-23.

Valero, C. A. (2013). XXX Aniversari de la Coral Borriana. *Cantem*. València, FECOCOVA, otoño 2013, n° 26, pp. 44-45.

Vialette, A. (2009). L'art de dirigir: la música com a instrument de control de l'obrer. *Anuari Verdguer*. n° 17, pp. 495-509.

Villalba Martín, V. J. (setembre de 1993). Navajas en las enciclopedias y diccionarios. *Navajas: Boletín Cultural-Informativo*. Navaixes, Ajuntament de Navaixes, 2a epoca, Año XXXII, n° 34, pp. 6-10.

Vinyes, R. (1999). El pensament polític de Clavé. *Clavé al cor. L'Home i l'època*. Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 54.

Wiltshire, C. (2003). Part I. Performers and Performing: 1. Groups: Male Voice Choirs. *Continuum Encyclopedia of Popular Music of the World*, Anglaterra, Bookcraft Ltd., vol. 2, pp. 40-41.

7.2.2

Prensa digital

“Les Nadales” de Matilde Salvador a cargo del Grup de Veus Música Viva (17 de desembre de 2012). *Vivecastellon.com*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de <http://www.vivecastellon.com/noticiario/les-nadales-de-matilde-salvador-a-cargo-del-grup-de-veus-musica-viva-8423.html>

“Veus Música Viva e Nules” iniciarà el proper dissabte, la seva gira (2 de febrer de 2015). *Actualitat Diaria*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de <http://www.actualitatdiaria.com/veus-musica-viva-e-nules-iniciara-el-proper-dissabte-la-seva-gira/>

Bellés, S. (16 de febrer de 2013). Creador del Conservatorio de Castellón y de varias bellas corales. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/creador-conservatorio-castellon-varias-bellas-corales_799933.html

Bellés, S. (09 de març de 2013). Toda una vida haciendo teatro como actriz de todos los registros. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/toda-vida-haciendo-teatro-actriz-todos-registros_804474.html

Bellés, S. (25 de maig de 2013). Profesora y organista, dio brillo a Lledó con la luz de la Escolanía. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/profesora-organista-dio-brillo-lledo-luz-escolania_818224.html

Bellés, S. (05 de juliol de 2014). El chófer que fue gran tenor en funciones de zarzuela y en las corales. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 24 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/chofer-fue-gran-tenor-funciones-zarzuela-corales_883298.html

Bouché, H. (18 de febrer de 2007). Veus de Cambra ensalza la genialidad de Josep Pradas. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/veus-cambra-ensalza-genialidad-josep-pradas_279412.html

Burriana homenajea a José Manuel Fandos Ferrada con un concierto de canto gregoriano en El Salvador (10 de febrer de 2011). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 10 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/106172_burriana-homenajea-jose-manuel-fandos-ferrada-concierto-canto-gregoriano-salvador.html

Burriana inicia este domingo el ciclo musical de Navidad (13 de desembre de 2014). *Castellón Confidencial*. Recuperat el 24 d'agost de 2015 de <http://castellonconfidencial.com/burriana-ciclo-musical-navidad/>

Burriana pone a la venta a partir de mañana las entradas de fila cero para los conciertos en beneficio de Haití (18 de febrer de 2010). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 12 d'agost de 2015 de https://www.elperiodic.com/burriana/noticias/62656_burriana-pone-venta-partir-maana-entradas-fila-cero-para-conciertos-beneficio-haiti.html

Burriana rinde homenaje a José Manuel Fandos Ferrada (11 de febrer de 2013). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 10 d'agost de 2015

de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/219720_burriana-rinde-homenaje-jose-manuel-fandos-ferrada.html

Carda, J. (18 de febrer de 2003). Veus de Cambra celebra su aniversario ante 600 personas. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/veus-cambra-celebra-aniversario-600-personas_37874.html

Concert de Nadal de la Coral Polifònica Benicarlanda (10 de gener de 2007). *Povet.com. Castelló Nord*. Recuperat el 05 de juliol de 2008 de <http://www.povet.com/actualidad/detespeciales.php?id=109>

Concert del Ninot, a Benicarló (28 de febrer de 2012). *3x4 Info*. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de <http://3x4.info/2012/02/concert-del-ninot-a-benicarlo/>

Concierto de Illinois Wesleyan University Choir en Vinaròs (20 de maig de 2008). *Povet.com. Castelló Nord*. Recuperat el 05 de juliol de 2008 de <http://www.povet.com/actualidad/detnoticia.php?id=13510>

Concierto de la Coral Castàlia, Aula de Majors (19 de desembre de 2013). *vivecastellón.com*. Recuperat el 27 d'agost de 2015 de <http://www.vivecastellon.com/noticiario/concierto-de-la-coral-castalia-aula-de-majors-12400.html>

Cornelles, V. (23 d'octubre de 2006). El prior de Lledó prescinde de la Escolania tras casi 40 años. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 29 d'agost de 2015 http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/prior-lledo-prescinde-escolania-casi-40-anos_255596.html

Cornelles, V. (08 de juny de 2009). Schola Jubilemus, voces mixtas para elevar el canto gregoriano. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 30 de juliol de 2015 http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/sc-hola-jubilemus-voces-mixtas-elevar-canto-gregoriano_469160.html

Costa, A. (08 de desembre de 2014). "Les Purissimeres" honran a su patrona en Vila-real. *Levante*. Recuperat el 23 d'agost de 2015 <http://www.levante-emv.com/castello/2014/12/08/les-purissimeres-honran-patrona-vila/1198569.html>

Cuentacuentos, Papá Noel y villancicos corales en la Nochebuena de Onda (25 de desembre de 2012). *El triángulo*.

Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=33680&nggpage=6>

Cultura programa el domingo el espectáculo la zarzuela es cosa de amor en l'Auditori Juan Varea (02 de desembre de 2011). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 05 de setembre de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/148782_cultura-programa-domingo-espectaculo-zarzuela-cosa-amor-lauditori-juan-varea.html

Cultura programa mañana en la Mercé un concierto con la coral Udaberria de Vitoria y el Cor Carnevale de Burriana (06 de maig de 2011). *Elperiòdic.com*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/119678_cultura-programa-maana-merce-concierto-coral-udaberria-vitoria-carnevale-burriana.html

El Ayuntamiento programa 10 conciertos en “Nadal a Castelló” (06 de desembre de 2002). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 05 de juliol de 2008 de <http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/noticia.asp?pkid=26006>

El Castillo del Papa Luna de Peñíscola acogerá a Música Viva y la banda de música de Calahorra (25 de juny de 2014). *3x4 Info*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de <http://3x4.info/2014/06/el-castillo-del-papa-luna-de-peniscola-acogera-a-musica-viva-y-la-banda-de-musica-de-calahorra/>

El Centro Municipal Bernat i Baldoví acoge el XVI Festival Coral “Ciutat de Sueca” (23 d'abril de 2013). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 14 de juny de 2015 de <http://www.elperiodic.com/sueca/noticias/232715>

El Cor Sant Yago de Valencia actúa mañana en el quinto Memorial José Manuel Fandos Ferrada (13 de febrer de 2015). *La Plana al Día*. Recuperat el 10 d'agost de 2015 de <http://www.laplanaaldia.com/burriana/noticias/120259/el-cor-sant-yago-de-valencia-actua-manana-en-el-quinto-memorial-jose-manuel-fandos-ferrada>

El coro de la Unión Musical de Onda actuó en Benicarló, como preludeo de su concierto el domingo en la iglesia Virgen del Carmen (17 de juny de 2013). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=38131>

El Laquima Vere llegó a su tercera edición (03 d'abril de 2015). *La Plana al Día*. Recuperat el 19 de setembre de 2015 de <http://www.laplanaaldia.com/vila-real/noticias/123139/el-laquima-vere-llego-a-su-tercera-edicion>

El Paranimf se estrena con una versión de “L'adéu de Lucrècia Borja” de Carles Santos (16 d'octubre de 2009). *nomepierdoniuna*. Recuperat el 21 de juny de 2015 de <http://www.nomepierdoniuna.net/el-paranimf-de-la-uji-se-estrena-con-una-adaptacion-de-ladeu-de-lucrecia-borja-de-carles-santos/>

Fernández, I. (10 de gener de 2006). 57 novios ya tienen fecha en Lledó. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/57-novios-ya-tienen-fecha-lledo_201600.html

Fonollosa, E. i Benito, J. J. (24 de maig – 06 de juny de 2004). Nace una nueva coral infantil en el colegio “Manuel Foguet”. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de <http://news.vinaros.net/v7/vorenoticia.php?on=vinaros&data=24054>

Fonollosa, E. (03 de gener – 16 de gener de 2005). Naix a Sant Rafael una coral. Recuperat el 09 de setembre de 2015 de http://news.vinaros.net/v7/ehhtml/p_altrespobles_03015.htm#noti07

Gala dia del llibre i proclamació premis ciutat de Castelló 2014 (24 d'abril de 2014). *vivecastellon.com*. Recuperat el 04 de setembre de 2015 de <http://www.vivecastellon.com/noticiario/gala-dia-del-llibre-i-proclamacio-premis-ciutat-de-castello-2014-13634.html>

García, C. (04 de juliol de 2003). Los 25 años de la Coral Vicent Ripollés, relatados en un libro. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/25-anos-coral-vicent-ripolles-relatados-libro_59505.html

García, C. (13 d'abril de 2003). La Vicent Ripollés cumple 25 años en el Principal. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/vicent-ripolles-cumple-25-anos-principal_46951.html

Gil, S. (10 de desembre de 2012). Las celebraciones de las "Purissimeres fadrines" de Vila-real llenan la arciprestal. *Levante*. Recuperat el 23 d'agost de 2015 <http://www.levantemv.com/castello/2012/12/10/celebraciones-purissimeres-fadrines-vila-real-llenar-arciprestal/958434.html>

Gran éxito del Grup de Veus de Música Viva en su participación en el XXIII Festival Internacional de Zumaia (21 d'agost de 2007). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de https://www.elperiodic.com/nules/noticias/11059_gran-exito-grup-veus-musica-viva-participacion-xxiii-festival-internacional-zumaia.html

Gras, E. (12 de desembre de 2014). Castellón celebra la Navidad con una gran dosis de ritmo musical. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 30 de juliol de 2015 http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/especiales/castellon-celebra-navidad-gran-dosis-ritmo-musical_909283.html

La Banda Jove y el coro del Centro de Estudios Musicales de Onda desbordan el Auditorio (19 de desembre de 2012). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=33576>

La Banda Jove y el coro del Centro de Estudios Musicales de Onda llenan el Auditorio (21 de desembre de 2013). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=42819>

La Cofradía de la Sangre recupera el Miserere. (31 de març de 2003). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/cofradia-sangre-recupera-miserere_44704.html

La Coral Borriánica conmemora su 30 aniversario con un Concierto de Navidad en la Basílica de El Salvador (12 de desembre de 2013). *Castellón información*. Recuperat el 13 d'agost de 2015 de <http://www.castelloninformacion.com/coral-borriánica-concierto-navidad/>

La Coral Borriolencia celebra su 25 Aniversario (21 de desembre de 2004). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/coral-borriolencia-celebra-25-aniversario_139252.html

La Coral de la Gent Gran de Benicarló celebra Santa Cecília (26 de novembre de 2007). *3x4 Info*. Recuperat el 05 de juliol de 2008 de <http://www.3x4.info/cultura/16-general/3182-la-coral-de-la-gent-gran-de-benicarlo-celebra-santa-cecilia>

La Coral del CEAM de Nules celebra la Navidad con los residentes del hogar Sagrada Familia (14 de desembre de 2012). *La Plana al Día*. Recuperat el 08 d'agost de 2015 de <http://www.laplanaaldia.com/la-vall-d-uixo/noticias/76819/la-coral-del-ceam-de-nules-celebra-la-navidad-con-los-residentes-del-hogar-sagrada-familia>

La Coral García Julbe celebrará sus bodas de plata en el Vaticano (18 de juny de 2005). *Panorama-Actual.es*. Recuperat el 05 de juliol de 2008 de <http://www.panorama-actual.es/noticias/not172617.htm>

La Coral polifònica Benicarlanda, a Traiguera (15 d'agost de 2013). *Diari del Maestrat*. Recuperat el 25 de juliol de 2015 de <http://www.diaridelmaestrat.com/index.php?sel=verNot&id=10536>

La Coral Polifònica Benicarlanda visita Hongria (08 de maig de 2014). *InfoMaestrat.com*. Recuperat el 27 d'agost de 2015 de <http://infomaestrat.com/la-coral-polifonica-benicarlanda-visita-hongria/>

La Coral Polifònica de Benicarló canta a la fresca (25 de juliol de 2013). *3x4 Info*. Recuperat el 26 d'agost de 2015 de <http://3x4.info/2013/07/la-coral-polifonica-de-benicarlo-canta-a-la-fresca/>

La Coral Polifónica de Benicarló, hoy en Càlig (12 de desembre de 2003). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/coral-polifonica-de-benicarlo-hoy-c%AOlig_82751.html

La Coral San Bartolomé celebró ayer domingo su tradicional Concierto de Navidad (27 de desembre de 2010). *La Plana al Día*. Recuperat el 08 d'agost de 2015 de <http://laplanaaldia.com/nules/noticias/41210/la-coral-san-bartolome-celebro-ayer-domingo-su-tradicional-concierto-de-navidad>

La Coral San Bartolomé de Nules y Cor Carnevale de Burriana ofrecen el lunes un concierto de Semana Santa (15 d'abril de 2011). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 08 d'agost de 2015 de <http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/la-cronica-de>

[burriana/coral-sant-bartolome-nules-cor-carnevale-burriana-ofrecen-lunes-concierto-semana-santa_17171.html](http://www.laplanaaldia.com/nules-cor-carnevale-burriana-ofrecen-lunes-concierto-semana-santa_17171.html)

La Coral Sant Bartomeu ofereix el concert de Nadal (25 de desembre de 2013). *La Plana al Dia*. Recuperat el 07 d'agost de 2015 de <http://www.laplanaaldia.com/nules/noticias/97863/la-coral-sant-bartomeu-ofrecio-el-concierto-de-navidad>

La coral Vicent Ripollés inicia els actes de su 25 aniversari (09 de febrer de 2003). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/coral-vicent-ripolles-inicia-actos-25-aniversario_36358.html

La Llosa rep a la Asociación de Jubilados y Pensionistas Conde de Aranda de l'Alcora (08 de gener de 2010). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 23 de febrer de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/la-cronica-de-llosa/llosa-recibe-asociacion-jubilados-pensionistas-conde-aranda-l-alcora_4981.html

La Primera Trobada de Corals de Gent Gran reunirà a Benicarló 195 coralistes (12 de novembre de 2013). *La Calamanda*. Recuperat el 26 de juliol de 2015 de http://www.lacalamanda.com/territori_cultural/309/la-primera-trobada-de-corals-de-gent-gran-reunira-a-benicarlo-195-coralistes

La schola cantorum (05 de juliol de 2014). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 24 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/schola-cantorum_883297.html

La Schola Cantorum de la Vall d'Uixó guanya el Premi Euterpe (02 de novembre de 2011). *laRodalía.es*. Recuperat el 19 de juny de 2015 de http://www.larodalía.es/?dep=1&id_noticia=2277

La Schola Cantorum descuelga el cartel para siempre (29 de maig de 2012). *laRodalía.es*. Recuperat el 19 de juny de 2015 de http://www.larodalía.es/?dep=1&id_noticia=10840

La tradicional Misa del Pescador inicia el XXIII Ciclo de Conciertos de Música Clásica Ciudad de Peñíscola (13 de setembre de 2007). *Peñíscola Ajuntament*. Recuperat el 19 de maig de 2015 de <http://www.peníscola.org/ver/3434/La-tradicional-Misa-del-Pescador-inicia-el-XXIII-Ciclo-de-Conciertos-de-M%C3%BAsica-Cl%C3%A1sica-Ciudad-de-Pe%C3%B1%C3%ADscola.html>

Los residentes de Residencial Castellón pudieron disfrutar del concierto de la coral CEAM AVENIDA DEL MAR (18 de gener de 2015). *vivecastellón.com*. Recuperat el 27 d'agost de 2015 de <http://www.vivecastellon.com/noticiario/los-residentes-de-residencial-castellon-pudieron-disfrutar-del-concierto-de-la-coral-ceam-avenida-del-mar-16775.html>

Marín, I. (16 de maig de 2005). La Agrupació Filharmónica de Burriana reüne en el Teatro Payá a casi un millar de personas. *Elperiòdic.com*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/978_agrupacio-filharmonica-borriana-reune-teatro-paya-casi-millar-personas.html

Martí, J. (06 de febrer de 2012). Burriana reüne a casi 900 bolilleras en el típico encuentro por Sant Blai. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 10 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/comarcas/burriana-reune-casi-900-bolilleras-tipico-encuentro-sant-blai_715995.html

Moliner, E. (02 de febrer de 2015). Veus Música Viva de Nules inicia la gira nacional con "Un día en la ópera". *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/veus-musica-viva-nules-inicia-gira-nacional-un-dia-opera_916998.html

Multitudinaria participación en el I Aplec Coral de Burriana (19 de maig de 2013). *Elperiòdic.com*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/238181_multitudinaria-participacion-aplec-coral-burriana.html

Multitudinario concierto de Navidad de la Coral Borrianea de Burriana (26 de desembre de 2012). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 13 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/212531_multitudinario-concierto-navidad-coral-borrianea-burriana.html

Música para todos los gustos en la Navidad de Onda (25 de desembre de 2014). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=52135>

Navideño concierto de la orquesta y el coro de la unión Musical de Onda (22 de desembre de 2013). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=42825>

Nazaret celebra este sábado el VIII Día de África con conciertos, charlas, pasacalles y una paella solidaria (18 de maig de 2012). *Europa Press*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de <http://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-nazaret-celebra-sabado-viii-dia-africa-conciertos-charlas-pasacalles-paella-solidaria-20120518183958.html>

Nazaret celebra este sábado el X Día de África con conciertos, talleres y una paella solidaria (16 de maig de 2014). *Europa Press*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de <http://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-nazaret-celebra-sabado-dia-africa-conciertos-talleres-paella-solidaria-20140516100048.html>

Nules acoge su primera "trobada" de música coral (14 de maig de 2013). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 08 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/nules-acoge-primera-trobada-musica-coral_816272.html

Nules inaugura la programación de primavera con la actuación del cómico Gabino Diego (22 de març de 2013). *Castellón información*. Recuperat el 07 d'agost de 2015 de <http://www.castelloninformacion.com/nules-inaugura-las-actividades-de-primavera-con-la-actuacion-de-gabino-diego/>

Original concierto de fin de curso del coro de la Unión Musical de Onda (23 de juny de 2013). *El triángulo*. Recuperat el 29 de juliol de 2015 de <http://www.eltriangulo.es/contenidos/?p=38328>

Ortells, V. (08 de setembre de 2006). Los "fanalets" iluminan el popular desfile. *Elperiòdic.com*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/noticias/2179_fanalets-iluminan-popular-desfile.html

Polifonías en el Payà (30 de maig de 2003). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 13 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/polifonias-paya_54114.html

Quinzà, S. (21 de desembre de 2014). Concert de Nadal. *Diari del Maestrat*. Recuperat el 31 d'agost de 2015 de <http://www.diaridelmaestrat.com/index.php?sel=verNot&id=20434>

Quinzà, S. (04 de gener de 2015). Concierto de la Coral "García Julve". *Diari del Maestrat*. Recuperat el 18 d'agost de 2015 de <http://www.diaridelmaestrat.com/index.php?sel=verNot&id=20622>

Quinzà, S. (22 de juny de 2015). Concierto de fiestas de la coral García Julve de Vinaròs. *InfoMaestrat.com*. Recuperat el 26 de juliol de 2015 de <http://infomaestrat.com/concierto-de-fiestas-de-la-coral-garcia-julve-de-vinaros/>

Quinzà, S. (27 de juliol de 2015). Concierto de la Coral García Julbe de Vinaròs. *InfoMaestrat.com*. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de <http://infomaestrat.com/concierto-de-la-coral-garcia-julbe-de-vinaros/>

Rafael Roca la eficacia y la generosidad al piano (24 de noviembre de 2013). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 25 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/cuadernos/rafael-roca-eficacia-generosidad-piano_848119.html

Resum de l'actualitat d'agost 2009 (29 d'agost de 2009). *Vinaros News*. Recuperat el 28 de juliol de 2015 de http://news.vinaros.net/v10/p_inici_agost09.htm

Ríos, G. (16 de juny de 2008). La Coral Infantil i Juvenil Borriana celebra su X aniversario. *Elperiòdic.com*. Recuperat el 12 d'agost de 2015 de http://www.elperiodic.com/burriana/reportajes/15507_coral-infantil-juvenil-borriana-celebra-aniversario.html

Roig, B. (30 de setembre de 2003). La Coral Benicarlanda emprende rumbo a Japón. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 26 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/coral-benicarlanda-emprende-rumbo-japon_70839.html

Romatet, J. L. (28 de juliol de 2007). Seis conciertos componen el programa de la XXIII edición del Festival de Música de Zumaia. *DiarioVasco.com*. Recuperat el 06 d'agost de 2015 de http://www.diariovasco.com/prensa/20070728/costaurola/zumaia-seis-conciertos-componen_20070728.html

Sánchez, M. A. (14 d'abril de 2003). Tres conciertos sacros en Xilxes esta Semana Santa. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de

http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/tres-conciertos-sacros-xilxes-semana-santa_47097.html

Sánchez, M. A. (10 d'abril de 2006). Xilxes ofereix un cicle de música sacra per a la Setmana Santa. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/xilxes-ofrece-ciclo-musica-sacra-semana-santa_219956.html

Segura, F. (08 d'agost de 2014). Catí inicia la seva setmana de festes en la que els toros se l'enduen la palma. *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat el 29 de juny de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellonenfiestas/cati-inicia-semana-fiestas-toros-llevan-palma_889303.html

Vicente, L. (23 de desembre de 2012). Castellón inicia oficialment la Nadal amb el tradicional "Betlem de la Pigà". *Castellón información*. Recuperat el 22 de juny de 2015 de <http://www.castelloninformacion.com/castellon-inicia-oficialmente-la-navidad-con-el-tradicional-betlem-de-la-piga/>

Vila-real celebra el Sant Sopar i l'espectacle musical Laquima Vere (17 d'abril de 2014). *Elperiòdic.com*. Recuperat el 19 de setembre de 2015 de http://www.elperiodic.com/vila-real/noticias/297977_vila-real-celebra-sant-sopar-lespectacle-musical-laquima-vere.html

Xilxes obre el seu cicle dedicat a la música sacra (28 de març de 2010). *El Periódico Mediterráneo*. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/espectaculos/xilxes-abre-ciclo-dedicado-musica-sacra_546767.html

7.2.3

Webgrafia

Acadèmia d'Orfeu (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.academiaorfeu.com>

Agrupació Borrianenca de Cultura (s. a.). Recuperat l'1 de setembre de 2015 de <http://www.borriana.com/>

Albocàsser (s. a.). Albocàsser celebra Sant Pere Màrtir. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de

<http://www.albocasser.es/ca/content/albocasser-celebra-sant-pere-martir>

Albocàsser (s. a.). Concert de Nadal de l'associació musical Santa Cecília i el cor de jubilats. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de <http://www.albocasser.es/ca/content/concert-nadal-lassociacio-musical-santa-cecilia-cor-jubilats>

Albocàsser (17 d'octubre de 2009). L'Associació de Jubilats Joan de Brusca celebra la festa anual reconeixent l'antiguitat de Francisca Miralles i Dolres Boix. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de <http://www.albocasser.es/ca/content/lassociacio-jubilats-joan-brusca-celebra-festa-anual-reconeixent-lantiguitat-francisca-miralles-dolres-boix>

Ajuntament de Benicarló (s. a.). Coral Polifònica Benicarlanda. Recuperat el 18 de maig de 2015 de https://www.ajuntamentdebenicarlo.org/ass/pass-selass.php3?g_idioma=v&i_act=3

Ajuntament de Vila-real (07 de maig de 2014). Veus de Cambra i Supramúsica porten la sarsuela a les festes de Sant Pasqual amb un concert el diumenge. Recuperat el 05 de setembre de 2015 de http://www.vila-real.es/portal/p_20_contenedor1.jsp?seccion=s_fnot_d4_v1.jsp&contenido=26361&tipo=8&nivel=1400&layout=p_20_contenedor1.jsp&codResi=1&language=ca&codMenu=136

Año i Senar, J. M. (s. a.). La Coral Polifònica Benicarlanda. Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://usuaris.tinet.cat/jmanyó/coral.htm>

Asociación de Hijas de María del Rosario de Vila-real (s. a.). Recuperat el 23 d'agost de 2015 de <http://rosarieres.es/index2.htm>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (12 d'abril de 2014). Centro instructivo republicano: Vinapedia. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/categoria-3/centro-instructivo-republicano/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (14 d'abril de 2014a). Cor Vinarossenc: Vinapedia. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/categoria-3/cor-vinarossenc/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (14 d'abril de 2014b). Coral "García Julve": Vinapedia. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/categoria-3/coral-garcia-julve/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (14 d'abril de 2014c).
Coral Santse: Vinapedia. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/categoria-3/coral-santse/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (14 d'abril de 2014d).
Coro Parroquial: Vinapedia. Recuperat el 29 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/categoria-3/coro-parroquial/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (16 de maig de 2014).
Himne a Vinaròs. Recuperat el 24 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-h/himne-a-vinaros/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (17 de maig de 2014).
Maestrazgo, El: Vinapedia. Recuperat el 25 de maig de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-m/maestrazgo-el/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (09 de juny de 2014).
Orfeo Vinarossenc: Vinapedia. Recuperat el 23 d'agost de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-o/orfeo-vinarossenc/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (10 de juny de 2014).
Rosó Bover, Lluís: Vinapedia. Recuperat el 25 de maig de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-r/rosó-bover-lluis/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (11 de juny de 2014).
Sant Sebastià, Coral Juvenil: Vinapedia. Recuperat el 25 de maig de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-s/sant-sebastia-coral-juvenil/>

Associació Cultural Amics de Vinaròs (20 de juny de 2014).
Teatre Ateneo: Vinapedia. Recuperat el 25 de maig de 2015 de <http://www.vinapedia.es/letra-t/teatre-ateneo/>

Ateneu Musical Schola Cantorum (s. a.). Recuperat el 19 de juny de 2015 de <http://www.lascholacantorum.org>

Atzeneta del Maestrat (s. a.). Entitats i Associacions. Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.atzenetadelmaestrat.es/ca/page/entitats-associacions>

Basílica de Nuestra Señora del Lledó (s. a.). Canto gregoriano en la Basílica del Lledó todos los cuartos domingos de cada mes. Recuperat el 04 de setembre de 2015 de <http://www.basilicadellledo.es/canto-gregoriano-en-la-basilica-del-lledo-todos-los-cuartos-domingos-de-cada-mes/>

Benicarló (s. a.). La Coral Polifònica Benicarlanda. Recuperat el 26 d'agost de 2015 de <http://usuaris.tinet.cat/jmanyó/coral.htm>

Berliner Liedertafel (s. a.). Unser Verein/Geschichte. Recuperat el 13 d'agost de 2015 de <http://www.berliner-liedertafel.de/verein/geschichte1>

Bisbat de Tortosa (s. a.). Història de la nostra diòcesi. Recuperat el 24 de maig de 2015 de <http://bisbattortosa.org/historia-de-la-nostra-diocesi/>

Blog del Conservatori Professional de Música Mestre Tàrrega de Castelló (s. a.). Historia del centro [Missatge en un blog]. Recuperat el 29 de maig de 2015 de http://conservatorimestretarrega.edu.gva.es/blog/?page_id=12

Bonterra Park (26 de desembre de 2010). Feliz Navidad! Frohe Weihnachten! Joeux Noël! Fijne Feestdagen! [Missatge en un blog]. Recuperat el 20 d'agost de 2015 de <http://bonterrapark.blogspot.com.es/2010/12/feliz-navidad-frohe-weihnachten-joeux.html>

Buxadera i Vilà, J. (1998). Temes d'Història Contemporània. Buxaweb. Recuperat el 28 de juny de 2008 de <http://www.buxaweb.com/historia/temes/index.htm>

Catedral de Segorbe (s. a.). Archivo-Biblioteca. Recuperat el 25 d'agost de 2015 de <http://www.catedraldesegorbe.es/presentacion.php>

Catholic.net (s. a.). Rerum novarum, La Encíclica que defendió a los trabajadores. Recuperat el 23 de maig de 2015 de <http://www.es.catholic.net/op/articulos/24323/cat/577/rerum-novarum.html#>

Catí (s. a.). Cor de Catí Verge de l'Avellà. Recuperat el 28 de juny de 2015 de <http://www.catimenu.com/coralcatinenca.htm>

Catí (16 de juliol de 2011). Concert d'estiu i presentació del CD [Missatge en un foro]. Recuperat el 28 de juny de 2015 de <http://catimenu.es/forum/index.php?topic=946.0>

Catí (17 de juliol de 2011). La Vall de Catí [Missatge en un foro]. Recuperat el 28 de juny de 2015 de <http://catimenu.es/forum/index.php?topic=946.0>

Catí (24 de juliol de 2011). Concert de primavera 2011 a l'Avellà [Missatge en un foro]. Recuperat el 29 de juny de 2015 de <http://catimenu.es/forum/index.php?topic=946.0>

Catí (02 d'octubre de 2011). Cor Verge de l'Avellà [Missatge en un foro]. Recuperat el 29 de juny de 2015 de <http://catimenu.es/forum/index.php?topic=946.0>

CEIP Jaume I Vinaròs (s. a.). La Coral en el Palau de Congressos de Peníscola [Missatge en un blog]. Recuperat l'1 de setembre de 2015 de http://ceipjaumeivinaros.blogspot.com.es/2014_05_01_archive.html

CEIP Jaume I Vinaròs (s. a.). Primeres fotos Coral Escolar Jaume [Missatge en un blog]. Recuperat l'1 de setembre de 2015 de <http://ceipjaumeivinaros.blogspot.com.es/2013/12/coral-escolar-jaume-i-i-mas-alla.html>

Centre de Música i Dansa Natzaret (06 de maig de 2014). 17-5-14: X Dia d'Àfrica a Natzaret [Missatge en un blog]. Recuperat l'11 d'agost de 2015 de <http://centremusicanatzaret.blogspot.com.es/2014/05/17-5-14-x-dia-dafrica-natzaret.html>

Centro de Documentación de Música y Danza (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://musicadanza.es>

Colla Xaloc (s. a.). Festes Sant Nicolau de Bari 2013. Recuperat el 30 de juliol de 2015 de <http://www.collaxaloc.com/xaloc/index.php/noticies-de-la-colla/179-festes-sant-nicolau-de-bari-2013>

Conferencia Episcopal Española (s. a.). Diócesis Españolas. Recuperat el 24 de maig de 2015 de <http://www.conferenciaepiscopal.es/index.php/iglesia-catolica-en-espana/diocesis-espanolas.html>

Congregació de Lluïsos de Vila-real (s. a.). Recuperat el 30 de maig de 2015 de <http://lluissosvila-real.org/>

Congregación de hijas de María Inmaculada de Vila-real (s. a.). Recuperat el 23 d'agost de 2015 de <http://www.purissimeres.com/>

Cor Popular Valencià Vila de Nules (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.ctv.es/USERS/connexion/home2.htm>

Coral "A Capella" Navajas (s. a.). Recuperat el 12 de juny de 2015 de <http://coralacapellanavajas.blogspot.com.es/>

Coral Borrianenca (s. a.). Recuperat el 27 de juliol de 2008 de <http://www.telefonica.net/web2/burrianacoral>

Coral Infantil i Juvenil Borrianenca (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.coralijborrianenca.net>

Coral Juan Ramón Herrero (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.coralherrero.com>

Coral Polifònica Sant Pere (s. a.). Recuperat l'1 de setembre de 2015 de <http://www.coralsantpere.com/>

Coral Sant Jaume de Vila-real (s. a.). Recuperat el 14 d'agost de 2015 de http://www.vila-real.com/coralsantjaume/index_va.html

Coral Veus de Lledó (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.coralveusdelledo.com>

Coral Vicent Ripollés (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://coralvicentripolles.es>

Corals Joves de Catalunya (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.coralsjoves.cat>

Coro Gregoriano Resurrexit (s. a.). Recuperat el 30 de juliol de 2008 de <http://cororesurrexit.com>

Chant choral en Belgique francophone (s. a.). Recuperat el 5 d'abril de 2008 de <http://users.swing.be/lionbrye>

Chiva i Molina, I. P. (18 de novembre de 2014). La religiositat popular en un entorn rural: Artesa. Camins en la natura [Missatge en un blog]. Recuperat el 30 de juliol de 2015 de <http://caminsenlanatura.blogspot.com.es/2014/11/la-religiositat-popular-en-un-entorn.html>

Dialnet (s. a.). Recuperat el 24 de maig de 2015 de <http://dialnet.unirioja.es>

Diócesis de Segorbe-Castellón (s. a.). Recuperat el 24 de maig de 2015 de <http://www.obsegorbecastellon.es>

El Quadern de Sísif (02 de juny de 2010). Alumnes a la Coral "Matilde Salvador" [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://elquaderndesisif.blogspot.com.es/2010/06/alumnes-la-coral-matilde-salvador.html>

El Quadern de Sísif (07 de juny de 2011). També treballem en Cant Coral [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://elquaderndesisif.blogspot.com.es/2011/06/tambe-treballem-en-cant-coral.html>

Escoffier, G. (13 de febrer de 2003). La question de l'Orphéon: un exemple de complexité musicale et sociale. *Programme européen MCX "Modélisation de la CompleXité"*: Réseau Intelligence de la Complexité. Recuperat el 26 de maig de 2015 de [http://www.intelligence-complexite.org/nc/fr/documents/recherche-dun-document/doc/la-question-de-lorpheon-un-exemple-de-complexite-musicale-et-sociale.html?tx_mcxapc_pi1\[action\]=docDetail&cHash=67a3832d0f207829ca423f5387f96738](http://www.intelligence-complexite.org/nc/fr/documents/recherche-dun-document/doc/la-question-de-lorpheon-un-exemple-de-complexite-musicale-et-sociale.html?tx_mcxapc_pi1[action]=docDetail&cHash=67a3832d0f207829ca423f5387f96738)

Escola Coral Veus Juntes (11 de juliol de 2012). Intercambio de la Coral Rondó en Benicarló. Recuperat el 23 d'agost de 2015 de <http://www.escolacoral.com/?p=3443>

Escola de Música Mestre Agut Manrique (22 de març de 2015). 1er Intercanvi de Cors 2015 [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://emmestreagut.blogspot.com.es/2015/03/1r-intercanvi-de-cors-2015.html>

Exalumnos La Salle de Benicarló (s. a.). Coro Gregoriano La Salle. Recuperat el 31 d'agost de 2015 de <http://www.aalasalle.org/secciones/coroGregoriano.htm>

Federació Catalana d'Entitats Corals (FCEC) (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.fcec.cat>

Federació de Cors de Clavé (FCC) (s. a.). Recuperat el 04 de juny de 2015 de <http://www.josepanselmclave.cat>

Federació de Cors de la Comunitat Valenciana (FECOCOVA) (s. a.). Recuperat el 28 de maig de 2015 de <http://www.fecocova.es>

Figueras, X. i Munté, I. (s. a.). Lluís Millet i Pagès: Gaudí i el Modernisme a Catalunya. Recuperat el 26 de juny de 2008 de <http://www.gaudiallgaudi.com/CM004millet.htm>

Flori López, A. M. (10 d'abril de 2008). El músico español Ernesto Villar Miralles y sus aportaciones al campo literario y musical. Revista Digital Universitaria. Universidad Nacional Autónoma de México. Vol.9, nº 4. Recuperat el 27 de maig de 2015 de <http://www.revista.unam.mx/vol.9/num4/art25/art25.pdf>

Folklorecv.com (FFCV) (s. a.). Recuperat el 15 de juny de 2015 de <http://www.folklorecv.com/indexv.php>

Germinans Germinabit (25 de novembre de 2012). Relevo en Tortosa: Él contento y la diócesis más [Missatge en un blog]. Recuperat el 24 de maig de 2015 de <http://germinansgerminabit.blogspot.com.es/2012/11/relevo-en-tortosa-el-contento-y-la.html>

Gráfica Castelló (s. a.). Crónicas de Castellón Siglo XX. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://80.59.153.180:85/cronicas/sxx.htm>

Grup de Veus Música Viva (s. a.). Recuperat el 27 de juliol de 2008 de <http://www.gvmusicaviva.es>

Instituto Complutense de Ciencias Musicales (ICCMU) (s. a.). Recuperat el 22 de juny de 2014 de <http://www.iccmu.es>

Jacinto Torres web site (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de http://web.archive.org/web/20021220043439/homepage.mac.com/j_torres/Menu3.html

Juventudes Musicales de Segorbe (s. a.). Recuperat el 26 d'agost de 2015 de http://www.jjmmsegorbe.org/jjmmsegorbe.org/Juventudes_Musical.es.html

La Coral Infantil i Juvenil Borrianenca (s. a.). Recuperat l'11 d'agost de 2015 de <http://www.coralijborrianenca.net/>

La Red: todo sobre las artes escénicas (s. a.). Grup de veus música viva. Recuperat el 21 de juny de 2015 de <http://www.redescena.net/compania/33576/grup-de-veus-musica-viva/?tipo=avanzado&nombre=&localidad=nules&provincia=&id=33576>

La Santa Sede (1891). Rerum novarum, León XIII, 15-mayo-1891. Recuperat el 23 de maig de 2015 de

http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html

La Santa Sede (1903). Motu Proprio. Tra le sollecitudini-Inter pastorales officii. Recuperat el 23 de maig de 2015 de http://w2.vatican.va/content/pius-x/es/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html

Lhoumeau, Y. (1999). Harmonie et École de musique: des enjeux compatibles?. Cefedem Rhône-Alpes (Centre de formation des enseignants de la musique). Recuperat el 26 de maig de 2015 de <http://www.cefedem-rhonealpes.org/sites/default/files/ressources/memoires/memoires%201999/lhoumeau/lhoumeau.pdf>

Liedertafel Pfarrkirchen (02 de juny de 2015). Gesichte der Liedertafel Pfarrkirchen. Recuperat el 13 d'agost de 2015 de <http://www.liedertafel-pfarrkirchen.de/Geschichte/Geschichte.htm>

Maestrat Viu (30 de setembre de 2013). Actes per al 80 aniversari de la 1ª Colònia Valencianista de Sant Pau, a Albocàsser. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de <http://www.maestratviu.org/2013/09/actes-per-al-80-aniversari-de-la-1a.html>

Maestrat.260mb.net (s. a.). La Coral Sant Marc de Xert. Recuperat el 20 d'agost de 2015 de <http://maestrat.260mb.net/chert/coralsantmarc/index.htm>

Maurice André (s. a.). Recuperat el 13 de juny de 2015 <http://www.maurice-andre.com/>

Mestre a casa (s. a.). Cor escolar: Col·legi Públic Botànic Calduch. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de <http://mestreacasa.gva.es/web/botaniccalduch/cor>

Mestre a casa (s. a.). Coral: Mare de Déu de la Misericòrdia. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de <http://mestreacasa.gva.es/web/1200314600/28>

Mestre a casa (s. a.). La nostra coral: Nuestra Señora de la Asunción. Recuperat el 19 d'agost de 2015 de <http://mestreacasa.gva.es/web/1200307900/19>

Miguel Ángel Martínez Montés (s. a.). Recuperat el 08 d'agost de 2015 de <http://martinezmontes.com/>

Museu d'Història de Catalunya (s. a.). Estendard: Euterpe. Primera sociedad Coral de España. Recuperat el 26 de maig de 2015 de http://www.mhcat.cat/exposicions/el_museu_presenta/estendard_euterpe_primera_sociedad_coral_de_espana

Ocaña, J. C. (2005). Historia de España. Historiasiglo20.org. Recuperat el 28 de juny de 2008 de <http://www.historiasiglo20.org/HE/index.htm>

Orfeó Universitari UJI (s. a.). Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.orfeouji.es.tl>

Orquesta "La Wagneriana" de Alicante (s. a.). Arreglistas y Compositores. Recuperat el 18 de juliol de 2015 de <http://www.lawagneriana.com/arreglistas.html>

Ortells Molés, V. (29 de juny de 2010). Coral Polifònica. Unió Musical Alqueriense (UMA). Recuperat el 22 de juny de 2015 de <http://www.umalqueriense.es/ca/uma/coral-polifonica>

Palau Música Catalana (s. a.). Recuperat el 29 de maig de 2008 de http://www.palaumusica.org/ElPalau/Prensa/Bibliografia/seccion=370&idioma=ca_ES.do

Patronato Municipal de Habaneras Torre Vieja (s. a.). Palmarés del Certamen. Recuperat el 14 de setembre de 2015 de <http://www.habaneras.org/es/certamenes/1-certamen-internacional-de-habaneras-y-polifonia/9-Palmares-del-Certamen.html>

Pitarch, T. (25 de setembre de 2009). Paràlisi. Des de Vila-real [Missatge en un blog]. Recuperat el 12 de juliol de 2015 de <http://desdevila-real.blogspot.com.es/2009/09/paralisi.html>

Poblenou. El ultimo viaje a Icaria (07 de maig de 2011). Anselm Clavé, un impulsor de la cultura popular [Missatge en un blog]. Recuperat el 09 d'agost de 2015 de <http://elultimoviajeaicaria.blogspot.com.es/2011/03/anselm-clave-el-recuerdo-de-la-cultura.html>

Raga, S. (31 de maig de 2011). Gozos a Nuestra Señora de la Soledad de la Villa de Nules. Gogistes Valencians [Missatge en un

blog]. Recuperat el 08 d'agost de 2015 de <http://gogistesvalencians.blogspot.com.es/2011/05/gozos-nuestra-senora-de-la-soledad-de.html>

Real Cofradía de Nuestra Señora del Lledó (s. a.). Goigs a la Mare de Déu del Lledó. Recuperat el 19 de setembre de 2015 de <http://www.cofradiadellledo.org/index.php/es/menumpverge/menumpvergesalve/58-salve002>

Rebollo, F. (03 de juny de 2014). Las veladas del primer certamen nacional de habaneras. Historia de Torre Vieja por Francisco Rebollo Ortega [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://franciscorebollo.blogspot.com.es/2014/07/8158-las-veladas-del-primer-certamen.html>

Ripoll, X. (s. a.). Història del Moviment Obrer a Catalunya. Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya. Recuperat el 18 de maig de 2015 de <http://www.xtec.cat/~xripoll/hist4/obrer.htm>

Ruhí, M. L. (curs 2006-2007). L'Orfeó Català i el Palau de la Música Catalana, l'impuls musical del Mestre Millet. Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya. Recuperat el 17 de maig de 2015 de http://www.xtec.cat/~lruhi/web_millet.swf

Sant Mateu (s. a.). Festes. Recuperat el 09 d'agost de 2015 de http://www.santmateu.com/ciudad/fiestas/fiestas_val.php

Serra Fortuño, V. P. (28 de gener de 2009). Els goigs escrits per Lluís Revest amb música de Vicent Ripollés. Goigs del Lledó [Missatge en un bog]. Recuperat el 19 de setembre de 2015 de <http://goigslledo.blogspot.com.es/2009/01/text-2-els-goigs-escrits-per-lluis.html>

Sifre Flores, E. (2 de febrer de 2015). Unió Musical Alqueriense & Lidón Valer, 10 anys junts. Unió Musical Alqueriense (UMA). Recuperat el 27 de juny de 2015 de <http://www.umalqueriense.es/ca>

Sociedad de Etnomusicología (SIBE) (s. a.). Trans: Revista Transcultural de música. Recuperat el 26 de juliol de 2014 de <http://www.sibetrans.com/trans/>

Societat Musical La Lira Ampostina (s. a.). Societat Musical "La Alianza" de Vinaròs. Recuperat el 25 de maig de 2015 de <http://laliraampostina.com/bloc/amposta-de-banda-a->

[banda/amposta-de-banda-a-banda-2014/societat-musical-la-alianza-de-vinaros/](http://www.turieco.com/ca/espanya/castello/monuments/item/1441-ermita-de-sant-nicolau-de-bari.html)

Turieco (s. a.). Ermita de Sant Nicolau de Bari. Recuperat el 30 de juliol de 2015 de <http://www.turieco.com/ca/espanya/castello/monuments/item/1441-ermita-de-sant-nicolau-de-bari.html>

Unió Musical Alqueriense (UMA) (23 de juny de 2015). Galeria fotos. Recuperat el 05 d'agost de 2015 de <http://www.umalqueriense.es/ca/multimedia/galeria-fotos#6163471211407159137/1>

Unió Musical Covarxina (15 de novembre de 2014). Actuació del Cor de la Unió Musical Covarxina a Vinaròs [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://uniomusicalcovarxina.blogspot.com.es/2014/10/actuacio-del-cor-de-la-unio-musical.html>

Unió Musical Covarxina (05 d'agost de 2015). Concert de Cors Festes d'Agost 2015 [Missatge en un blog]. Recuperat el 28 d'agost de 2015 de <http://uniomusicalcovarxina.blogspot.com.es/2015/07/concert-de-cors-festes-dagost-2015.html>

Unión Musical Santa Cecilia de Onda (s. a.). Historia del coro. Recuperat el 28 de juliol de 2015 de <http://www.unionmusicalonda.com/#!historia-coro/cxed>

Universidad Complutense de Madrid (s. a.). Departamento de Arte Contemporáneo, Facultad de Geografía e Historia. Especialidad de Historia y Ciencias de la Música. María Nagore Ferrer. Recuperat el 25 de març de 2008 de <http://www.ucm.es/info/musica/cv/nagore.html>

Universitat de València (s. a.). La fundació de l'estudi general. Recuperat el 21 de juny de 2015 de <http://www.uv.es/cultura/v/edificilanau/edificilanau02fundacio.htm>

Vall de Uxó en el recuerdo (18 de setembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442252864./905204592840704/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (04 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442429918./914705111890652/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (06 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442429918./916511258376704/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (13 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/a.900375636656933.1073741914.220084378019399/921600991201064/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (14 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/a.900375636656933.1073741914.220084378019399/922222364472260/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (18 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/a.900375636656933.1073741914.220084378019399/924574997570330/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (27 d'octubre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/a.900375636656933.1073741914.220084378019399/930210833673413/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (03 de novembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442252692./934471963247300/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (04 de novembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442428873./934998876527942/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (05 de novembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442427596./935572203137276/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (12 de novembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442428833./940260379335125/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (14 de novembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/pb.220084378019399.-2207520000.1442428833./941856212508875/?type=3&theater>

Vall de Uxó en el recuerdo (12 de desembre de 2014). Recuperat el 15 de setembre de 2015 de <https://www.facebook.com/220084378019399/photos/a.900375636656933.1073741914.220084378019399/901486273212536/?type=3&theater>

Valljunquera (06 de maig de 2008). Concert del Cor de Xiquets del Matarranya [Missatge en un blog]. Recuperat el 09 de setembre de 2015 de <http://valljunquera.blogspot.com.es/2008/05/concert-del-cor-de-xiquets-del.html>

Vicente Garcia Julbe (s. a.). Distincions. Recuperat el 09 de setembre de 2015 de <http://www.vicentegarciajulbe.uji.es/distincions.html>

Vila-realencs (s. a.). Recuperat el 26 de juliol de 2008 de <http://www.vila-realencs.com>

Villa de altura (16 de setembre de 2003). Navajas: el teatro protagoniza las fiestas patronales [Missatge en un foro]. Recuperat el 13 de juny de 2015 de <http://boards4.melodysoft.com/Foroaltura.Foroaltopalancia/navajas-el-teatro-protagoniza-las-620.html>

Viñals, J. (11 de febrer de 2011). Asesor musical de Educación i Descanso – 1 de Mayo 1960. Blog homenaje a Manuel del Arco [Missatge en un blog]. Recuperat el 16 d'agost de 2015 de

<http://centenariomanolodelarco.blogspot.com.es/2011/02/asesor-musical-de-educacion-y-descanso.html>

Yáñez, P. (30 de maig de 2011). Novedades John Cage en NEOS y Rozart. Mundoclasico.com. Recuperat el 12 d'agost de 2015 de <http://www.mundoclasico.com/ed/documentos/doc-ver.aspx?id=284e4ded-05c4-4cea-8d2d-dad20c956f5a>

7.2.4

Fonts documentals indirectes

Catí Festes Majors 2014 (del 08 al 17 d'agost de 2014). [Programa de Festes]. Catí.

Carmina Burana. Concert homenatge als socis (14 de maig de 2005). [Programa de Concert]. Teatre Payà, Borriana.

Clavé (1890). *Goigs i planys: Serenata catalana a veus solas*. (Cor profà, 4 veus d'homes soles). Manuscrit. IMSLP.

Concert Commemoratiu del 60 Aniversari de l'Orfeó Universitari de València (08 de juny de 2008). [Programa de Concert]. Centre Cultural "La Beneficència", València.

Concert de Nadal (21 de desembre 2008). [Programa de Concert]. Església de la Mercé, Borriana.

Concert de Primavera, del Cor de Catí Verge de l'Avellà i de l'Orquestra Arts Musicals de Castelló (29 de març de 2008). [Programa de Concert]. Església de Catí, Catí.

Concert de Sant Jordi (22 d'abril de 2007). [Programa de Concert]. Palau de la Música Catalana, Barcelona.

Concert Festiu (24 d'abril de 1998). [Programa de Concert]. Saló d'Actes Caixa Rural Sant Josep de Nules, Nules.

Concert Festiu (06 de desembre de 1999). [Programa de Concert]. Teatro Alcázar, Nules.

Concert Festiu Festa Sant Josep (16 de març de 2001). [Programa de Concert]. Saló d'Actes Caixa Rural Sant Josep de Nules, Nules.

Concierto Banda de la Diputación de Zaragoza y Cor Popular Valencià Vila de Nules (01 de maig de 1999). [Programa de Concert]. Iglesia de Juan Bautista, Illueca.

Cor Popular Valencià Vila de Nules (1998). D'Europa-València [CD]. Nules, Producció: Cor Popular Valencià Vila de Nules.

Homenaje al Conservatorio de Valencia (08 d'abril de 2002). [Programa de Concert]. Palau de la Música de València, València.

Meseguer-carbo (26 de desembre de 2006). Guió del concert de presentació de la Societat Coral Sant Marc de Xert [Missatge en un blog]. Recuperat el 17 de maig de 2015 de <http://meseguer-carbo.blog.cat/2006/12/26/gui-del-concert-de-presentaci-de-la-societat-coral-sant-marc-de-xert/>

Semana Santa Nules 2015 (2015). [Programa de Concert]. Nules.

I Concert de Nadal (27 de desembre de 2008). [Programa de Concert]. Albocàsser.

II Concert Festiu Anual (06 de desembre de 2000). [Programa de Concert]. Teatro Alcázar, Nules.

II Festival de cançó popular Nadalenca (27 de desembre de 1998). [Programa de Concert]. Palau de la Música de València, València.

IV Encontre Nacional de Cors Valldigna (03 de juliol de 2010). [Programa de Concert]. Església del Reial Monestir de la Valldigna, Simat de la Valldigna.

XXIII Cicle de Concerts de Música Clàssica Ciutat de Peníscola 2007 (16 de setembre de 2007). [Programa de Concert]. Església Santa Maria, Peníscola.

XXXVIII Certamen Provincial de Bandes de Música (25 i 26 d'abril de 2015). [Programa de Concert]. Auditori i Palau de Congressos de Castelló, Castelló de la Plana.

7.2.5

B. O. E.

BOE (25 de juliol de 1975). Núm. 177, 15930.

Índex annex

ANNEX 1.A: Carta de Matilde Salvador	1
ANNEX 2.A: Catches i Gleees	2
ANNEX 2.B: Fotografies Liedertafel	10
ANNEX 2.C: Retrat J. A. Clavé	11
ANNEX 2.D: Eco de Euterpe, Núm I	12
ANNEX 3.A: Documents RSEAPV	16
ANNEX 3.B: <i>Societat Coral Euterpe</i>	30
ANNEX 3.C: Relació de cors Asociación Euterpense	33
ANNEX 3.D: <i>Flores de Estío</i>	36
ANNEX 3.E: <i>Varem lo Llaüt</i>	38

ANNEX 3.F: Gaceta de Madrid, BOP	41
ANNEX 3.G: Esquela A. Clavé	45
ANNEX 3.H: Goigs i planys	46
ANNEX 3.I: Document RSEAPV	47
ANNEX 3.J: Document RSEAPV	52
ANNEX 3.K: Fotografia Cors de Clavé	58
ANNEX 3.L: Retall de premsa “ <i>El Maestrazgo</i> ”	59
ANNEX 3.M: Retall de premsa <i>Orfeón Republicano</i>	61
ANNEX 3.N: Retalls de premsa i programes <i>Els Lluïsos</i>	62
ANNEX 3.O: Fotografies, retalls de premsa, programes... “ <i>Els XIII</i> ”	73
ANNEX 3.P: Mossén Trinitari Mariner	84
ANNEX 3.Q: Retalls de premsa “ <i>La educación coral</i> ”	88
ANNEX 3.R: Fundadors <i>Cor Parroquial de Vinaròs</i>	90
ANNEX 3.S: Agrupacions Educación y Descanso	91
ANNEX 3.T: Fotografies <i>Ateneu Schola Cantorum de la Vall d’Uixó</i>	95
ANNEX 3.U: Fotografies <i>Coral Sant Jaume</i>	102
ANNEX 3.V: Concert-Homenatge V. Garcia Julbe	111
ANNEX 3.W: Fotografies <i>Coral Garcia Julbe</i>	113
ANNEX 3.X: Festival Coral <i>JJ. MM. de Segorbe</i>	114
ANNEX 3.Y: Fotografies <i>Coral Sant Bartomeu</i>	123
ANNEX 3.Z: Fotografies, retalls de premsa, programes... <i>Cor Popular Valencià Vila de Nules</i>	125
ANNEX 3.AA: Fotografies <i>Grup de Veus Música Viva</i>	155
ANNEX 3.AB: José Ferrer Pitarch	161
ANNEX 3.AC: Wenceslao Badillo i <i>Cor Escolar Cervantes</i>	174
ANNEX 3.AD: Fotografia <i>Coral Burrianense</i>	180
ANNEX 3.AE: Document ABC	182
ANNEX 3.AF: Retall de premsa i documents ABC	183
ANNEX 3.AG: Programes i cartells <i>Orfeó Borrianenc</i>	185
ANNEX 3.AH: <i>Carmina Burana</i> , Borriana 2005	199

ANNEX 3.AI: Memorial José Manuel Fandos Ferrada	205
ANNEX 3.AJ: I Aplec Coral de Borriana	208
ANNEX 3.AK: Cartells i programa <i>Cor Carnevale/ Coral Infantil i Juvenil Borrianenca</i>	213
ANNEX 3.AL: Fotografia i cartells <i>Cor Carnevale</i>	216
ANNEX 3.AM: Fotografies, cartells, programes... <i>Coral Infantil i Juvenil Borrianenca</i>	219
ANNEX 3.AN: Fotografies <i>Coral Infantil i Juvenil Borrianenca</i>	244
ANNEX 3.AO: Cartell <i>Cor de Gent Gran del CEAM de Borriana/Cor "Unió Musical Covarxina"</i>	248
ANNEX 3.AP: Decret 1781/1975 BOE	249
ANNEX 4.A: Qüestionari	250
ANNEX 4.B: <i>Cor de Catí Verge de l'Avellà</i>	262
ANNEX 4.C: <i>Cor de Jubilats d'Albocàsser</i>	272
ANNEX 4.D: Cartell <i>Cor de Jubilats d'Albocàsser/ Coral Veus Atrevides</i>	273
ANNEX 4.E: <i>Coral "Verge Font de la Salut"</i>	274
ANNEX 4.F: <i>Coral Juvenil Sant Sebastià</i>	276
ANNEX 4.G: Programa <i>Cor "Unió Musical Covarxina"/ Orfeó Vinarossenc</i>	277
ANNEX 4.H: Cartell i fotografia Cors de l'Escola de Música Mestre Agut Manrique	281
ANNEX 4.I: Fotografies, cartell, programa... <i>Coral Polifònica Sant Pere</i>	283
ANNEX 4.J: <i>Schola Jubilemus</i>	286
ANNEX 4.K: <i>Coral Infantil de l'Escola de Música Alqueries</i>	289
ANNEX 4.L: <i>Coral Polifònica de la Unió Musical Alqueriense</i>	290
ANNEX 4.M: <i>Cor Unió Santa Cecília d'Onda</i>	293
ANNEX 4.N: <i>Coral "A Capella"</i>	300